

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**YAKIN DÖNEM SİYASİ TARİHİNİN KARİKATÜR ÜZERİNDEN
ANALİZİ: KARAGÖZ 1922-1939**

Ayşe BEDİR

Doktora Tezi

Ankara, 2019

YAKIN DÖNEM SİYASİ TARİHİNİN KARİKATÜR ÜZERİNDEN ANALİZİ:
KARAGÖZ 1922-1939

Ayşe BEDİR

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

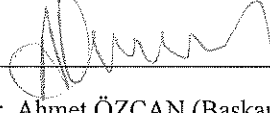
Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Ayşe BEDİR tarafından hazırlanan “Yakın Dönem Siyasi Tarihinin Karikatür Üzerinden Analizi: Karagöz 1922-1939” başlıklı bu çalışma, 29/5/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

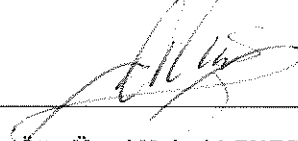
Doç. Dr. Ahmet ÖZCAN (Başkan)

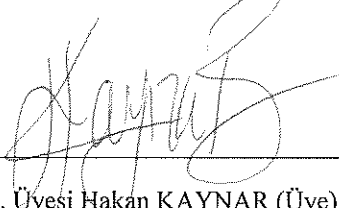
Doç. Dr. Serhat KÜÇÜK (Danışman)

Doç. Dr. Orhan AVCI (Üye)

Dr. Öğr. Üyesi Hulusi LEKESİZ (Üye)

Dr. Öğr. Üyesi Hakan KAYNAR (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan *“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”* kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

30.5.2019

Ayşe BEDİR

“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metodların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Doç. Dr. Serhat KÜÇÜK** danışmanlığında tarafımdan retilildiđini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Ayşe **BEDİR**

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının yürütülmesinden sonuçlanmasına kadar pek çok kişinin emeği geçti. En başta her daim değerli görüşlerinden faydalandığım, moral olarak inişli çıkışlı günlerimde desteklerini esirgemeyen, sadece akademik anlamda değil her anlamda daima destekçim olan danışman hocam Doç. Dr. Serhat Küçük'e teşekkürü borç bilirim.

Tez çalışmam boyunca fikir alışverişinde bulunduğum, önerileri, eleştirileri ve katkılarıyla tezi olgunlaştıran hocalarım Doç. Dr. Ahmet Özcan'a, Doç. Dr. Orhan Avcı'ya, Dr. Öğr. Üyesi Hulusi Lekesiz'e, Dr. Öğr. Üyesi Hakan Kaynar'a ayrı ayrı teşekkür ederim.

Yine kaynaklara ulaşırken yardımlarını esirgemeyen Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, TBBM Kütüphanesi ve Milli Kütüphane çalışanlarına teşekkür ederim.

Bu tez, kültürel çalışmalar ve iletişim çalışmalarının metotlarıyla harmanlanmış, disiplinler arası bir yöntemle tarih alanına kendince âcizane bir katkı sağlama iddiasındadır. Şahsımdan kaynaklanan tüm eksik ve kusurların affolunması temennisiyle...

Bugünlere gelmemi sağlayan aileme ve doktora sürecine denk gelen doğumu nedeniyle zamanından ve belki ilgisinden çaldığım, sabrıyla her daim yanımda olan ve tezimle birlikte büyüyen kızıma şükranlarımı sunarım.

ÖZET

BEDİR, Ayşe. *Yakın Dönem Siyasi Tarihinin Karikatür Üzerinden Analizi: Karagöz 1922-1939*, Doktora Tezi, Ankara, 2019.

Basın ve iktidar (egemen güç) arasındaki ilişki karşılıklı bir ilişkidir ve birbirini besleyen bir niteliğe sahiptir. İktidar kendi hegemonik gücünü basın yoluyla pekiştirirken basın da varlığını muhafaza etmek için iktidarın gücünden beslenmektedir. Başka bir ifadeyle basın iktidarın söylemini dile getiren ve yeniden inşa eden bir işleve sahiptir. Bir basın aracı olan gazeteler ve gazetelerdeki karikatürler de bu amaca hizmet etmektedir. Muhalif basının varlığı söz konusu olsa da bu durum, genel itibarıyla kaçınılmazdır.

II. Meşrutiyet'in ilanının akabinde yayın hayatına başlayan uzun soluklu siyasi, mizahi bir halk gazetesi olan *Karagöz*, bir basın aracı olarak bünyesinde barındırdığı ve arşivlerde tamamıyla muhafaza edilmiş tüm yazılı ve görsel verisiyle yakın dönem Türkiye siyasi tarihi için kayda değer bir tanıklığa sahiptir. Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1922-1939 yılları arasında yaşamış olduğu siyasi gelişmeleri, değişim ve dönüşümü *Karagöz* gazetesi karikatürleri, karikatürlerin söylemi üzerinden konjonktürel olarak güç/iktidar ilişkisi çerçevesinde (egemen ya da muhalif) çarpıcı örneklerle sunmayı ve o dönemin panoramasını bugünün okuyucusunun gözleri önüne sermeyi amaçlamaktadır.

Karagöz'ün gelişim serüvenini anlayabilmek adına mizahın ve karikatürün kuramsal çerçevesi ve tarihsel gelişiminin serüveni anlatılmakta, akabinde gazetenin Türk mizah ve karikatürü içindeki yeri değerlendirilmektedir. Süreli yayınlar ve yayınlandıkları dönemle ilişkisini değerlendirmek ve ilgili literatüre katkı sağlamak üzere gazetenin teknik özellikleri, baskı sayısı, okuyucu profili, ebatları, neşredildiği günler, abonelik şartları, yazarçizer kadrosu, karikatürlerde işlenen konu başlıkları gibi teknik detaylara değinilmektedir.

Sonuç olarak Türkiye siyasi tarihinin 1922-1939 yıllarının iç ve dış meselelerine ait konular ve o konular üzerine yaşanan tartışmalar genel hatlarıyla okuyucuya

sunulmaktadır. Bu bilgiler ışığında *Karagöz* karikatürleri ve alt yazıları, söylem ve göstergebilimsel yöntemle analiz edilmektedir.

Anahtar Sözcükler

Mizah, Mizah Basını, Karikatür, Karagöz, Yakın Dönem Türkiye Siyasi Tarihi.

ABSTRACT

BEDİR, Ayşe. *The Analysis of the Recent Political History Through Cartoon: Karagöz 1922-1939*, Ph.D. Dissertation, Ankara, 2019.

The relationship between press and power (sovereign power) is a mutual relationship and both of which feeds each other. The power consolidates its hegemonic power through press while the press is fed with the power of the ruling power to maintain its existence. In other words, the press has a function that articulates and reconstructs the discourse of power. Newspapers and cartoons in newspapers as a tool of press serve this purpose, as well. Despite the presence of the opposition press, this situation is generally inevitable.

Karagöz, which long-lasting political, humorous public newspaper that began its publishing life following the proclamation of Second Constitutional Monarchy, has a remarkable testimony for the Turkey's recent political history with its all written and visual data contained in the archives. This study aims to present the Republic of Turkey's political developments, changes, and transformations between 1922-1939 on *Karagöz*'s caricatures, and the caricatures discourses with striking examples from the perspective of the conjuncture of the power/ruling relationship (the ruling or opposition) and also to show today's readers the panorama of that period.

For the understanding of *Karagöz*'s development adventure, the methodological perspective and historical development of humour and cartoon are mentioned and after that, the place of the newspaper in Turkish humor and caricature is evaluated. To evaluate the relationship between periodicals and the period and to contribute to the related literature technical details of the newspaper, number of prints, reader's profile, dimensions, days of publication, subscription terms, author and cartoonist staff, topics covered in cartoons are mentioned.

To sum up, the issues related to internal and external affairs of Turkey's political history of 1922-1939 and the discussions on those topics are presented to the reader in general.

In the light of these datas, the *Karagöz*'s caricatures and their subtitles are analyzed by discourse and semiotic method.

Keywords

Humor, Humor Press, Caricature, Karagöz, Recent Political History of Turkey.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
TABLolar DİZİNİ	xiv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: MİZAH VE KARİKATÜR.....	16
1.1. MİZAH.....	16
1.1.1. Mizah Kavramı, Tanımlar, Mizah Teorisi.....	16
1.1.2. Genel Olarak Mizahın Tarihsel Gelişimi.....	20
1.1.3. Türk Mizahının Tarihsel Gelişimi	21
1.2. KARİKATÜR KAVRAMI.....	23
1.2.1. Karikatür Kavramı, Tanımlar, Karikatür Teorisi.....	23
1.2.2. Genel Olarak Karikatürün Tarihsel Gelişimi.....	26
1.2.3. Karikatür Türleri ve Karikatür Türü Olarak Gazete Karikatürü.....	28
1.2.4. Türk Karikatürünün Tarihsel Gelişimi	29
1.2.4.1. Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Türk Karikatürü (1839-1908)	29
1.2.4.2. II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’in İlanına Türk Karikatürü (1908- 1923)	31
.....	31
2. BÖLÜM: TÜRK MİZAH VE KARİKATÜRÜ BAĞLAMINDA KARAGÖZ	
GAZETESİ	35
2.1. KARAGÖZ GAZETESİ.....	35
2.1.1. Karagöz’ün Ebatları.....	37

2.1.2.	Karagöz'ün Neşr Edildiği Günler	37
2.1.3.	Karagöz'ün Abonelik Şartları	38
2.1.4.	Karagöz'ün Fiyatı	40
2.1.5.	Karagöz'ün Baskı Sayısı ve Okuyucu Profili	41
2.1.6.	Karagöz'ün Yazarçizer Kadrosu.....	42
2.1.6.1.	Ali Fuat Bey (?-1920).....	43
2.1.6.2.	Halit Naci Bey (1875-1927)	43
2.1.6.3.	Mehmet Baha Bey (?- 1928)	44
2.1.6.4.	Mustafa Necati (1873-?).....	44
2.1.6.5.	D. Mazlum (?)	44
2.1.6.6.	Ratip Tahir Burak (1904-1977).....	45
2.1.7.	Karagöz Karikatürlerinde İşlenen Konular.....	46
3.	BÖLÜM: YAKIN DÖNEM SİYASİ TARİHİNİN KARİKATÜR ÜZERİNDEN	
	ANALİZİ: KARAGÖZ 1922-1939	55
3.1.	İÇ POLİTİKA VE KARAGÖZ KARİKATÜRLERİ	56
3.1.1.	Saltanatın Kaldırılması	56
3.1.2.	Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Kurulması	63
3.1.3.	Ankara'nın Başkent Olması.....	69
3.1.4.	Cumhuriyet'in İlanı ve Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı Seçilmesi.....	74
3.1.5.	Halifeliğin Kaldırılması	86
3.1.6.	Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Kabulü.....	92
3.1.7.	1924 Anayasası'nın Kabulü.....	100
3.1.8.	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması	102
3.1.9.	Şeyh Sait İsyanı, Takrir-i Sükûn Kanunu, Musul Meselesi.....	112
3.1.10.	Kılık Kıyafet İnkılâbı ve Şapka Kanunu'nun Kabulü	127
3.1.11.	Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması	133
3.1.12.	Hukuk Alanında Yapılan Diğer İnkılâplar.....	138
3.1.13.	İzmir Suikastı	142
3.1.14.	Mustafa Kemal'in Büyük Nutku Okuması	153
3.1.15.	Türk Harflerinin Kabulü ve Millet Mektepleri'nin Açılması	158
3.1.16.	Yakın Dönem Siyasi Tarihinde Kadın Hakları.....	169
3.1.17.	Yakın Dönem Siyasi Tarihinde Tarih Çalışmaları	178

3.1.18. Serbest Cumhuriyet Fırkası	180
3.1.19. Menemen Olayı ve Asteğmen Kubilay'ın Şehit Edilmesi.....	184
3.1.20. Soyadı Kanunu'nun Kabulü.....	189
3.1.21. Atatürk İlkeleri ve İlkelerin Anayasaya Girmesi	191
3.1.22. Atatürk'ün Vefatı ve İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi.....	208
3.2. DIŞ POLİTİKA VE KARAGÖZ KARİKATÜRLERİ	212
3.2.1. Lozan Konferansı ve Lozan Barış Anlaşması'nın İmzalanması.....	212
3.2.1.1. Arazi ve Sınırlar	225
3.2.1.2. Boğazların Durumu	228
3.2.1.3. Kapitülasyonlar, Mali ve İktisadi Konular	230
3.2.1.4. Azınlıkların Durumu ve Yunanistan İle İlgili Problemler.....	233
3.2.2. Milletler Cemiyeti'ne Giriş.....	238
3.2.3. Balkan Antantı	243
3.2.4. Montrö Boğazlar Sözleşmesi	250
3.2.5. Sadabat Paktı.....	255
3.2.6. Hatay Meselesi ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması	260
SONUÇ.....	264
KAYNAKÇA	271
EKLER.....	306
Ek 1: <i>Karagöz</i> 'ün İlk Sayısı ve Kapak Sayfası	307
Ek 2: Ali Fuat Bey'e Ait İmzalı Karikatür Örneği	311
Ek 3: Halit Naci'ye Ait İmzalı Karikatür Örneği	312
Ek 4: Mehmet Baha'ya Ait İmzalı Karikatür Örneği.....	313
Ek 5: D. Mazlum'a Ait İmzalı Karikatür Örneği.....	314
Ek 6: Mustafa Necati'ye Ait İmzalı Karikatür Örneği	315
Ek 7: Mehmet Fazlı'ya Ait İmzalı Karikatür Örneği	316
Ek 8: Cemal'e Ait İmzalı Karikatür Örneği.....	317
Ek 9: Necmettin'e Ait İmzalı Karikatür Örneği	318
Ek 10: Yurdun çeşitli yerlerinde Millet Mektepleri'nin Açılışı İle İlgili Karikatür Örneği.....	319
Ek 11: Halifeliğin Kaldırılması Konusunda J. Patterson'un Raporu	320
Ek 12: Türk Ocakları Hakkında <i>Karagöz</i> 'de Yayınlanmış Bir Karikatür	322

Ek 13: Türk Ocakları Hakkında <i>Karagöz</i>'de Yayınlanmış Bir Karikatür	323
Ek:14: 1922 Yılı <i>Akşam</i>, <i>İkdam</i>, <i>Babalık</i>, <i>Anadolu'da Yenigün</i> gazetelerinin Fiyatları ve Abonelik Bedelleri	324
EK 15: ORİJİNALLİK RAPORU	325
EK 16:. ETİK KURUL / KOMİSYON İZNİ YA DA MUAFİYET FORMU ...	326
ÖZGEÇMİŞ	327

KISALTMALAR DİZİNİ

Akt.: aktaran

bkz.: bakınız

BTTD: Belgelerle Türk Tarih Dergisi

a.g.e.: adı geçen eser

a.g.m.: adı geçen makale

a.g.t.: adı geçen tez

a.g.y.:adı geçen yazı

çev.: Çeviren

ÇTTAD: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

haz.: Hazırlayan

İ.Ü.: İstanbul Üniversitesi

İttihat Terakki: İT

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

SEFAD: Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

ODTÜ: Orta Doğu Teknik Üniversitesi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası: TpCF

vol.: Volume

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. *Karagöz*'ün Yurtiçi ve Yurtdışı Abonelik Bedeli

Tablo 2. *Karagöz*'ün Fiyatı

Tablo 3. *Akşam, İktidam, Babalık, Anadolu'da Yenigün* Gazetelerinin Fiyatları ve Abonelik Bedelleri

Grafik 1. Tezin Konu başlıklarına göre 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de iç meseleler ve iç politika ile ilgili yayınlanan karikatürlerin sayısı

Grafik 2. Tezin Konu başlıklarına göre 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de dış meseleler ve dış politika ile ilgili yayınlanan karikatürlerin sayısı

Grafik 3. 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de yayınlanan karikatürlerin konu dağılımı

Grafik 4. 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de yayınlanan karikatürlerde işlenen sosyal alt konular

Grafik 5. 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de yayınlanan karikatürlerde işlenen siyasal alt konular

Grafik 6. 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de yayınlanan karikatürlerde işlenen uluslararası ilişkiler alt konular

Grafik 7. 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de yayınlanan karikatürlerde işlenen ekonomi alt konular

Grafik 8. 1922-1939 yılları arasında *Karagöz* karikatürlerinde işlenen bazı kavramlarla ilgili karikatür sayıları

GİRİŞ

Türkiye’de tarihçilik, son yıllarda dönemin ruhunu yansıtan yaklaşımlar çerçevesinde kayda değer bir mesafe kat etmiş, yazılı ve görsel verileriyle mizah basını da değişen tarih yazım ve tarih araştırmalarının nesnesi olmuştur. Bu tez çalışması da bu gelişimin bir parçası olma amacını taşımaktadır.

Bu çalışmada bir süreli yayının görsel verilerini kullanarak çalışmaya karar vermemde iki eser benim için ilham kaynağı olmuştur. Bunlardan biri Peter Burke’ün *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları* (*The Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence*) adlı çalışmasıdır. Bu çalışmasında Burke; resim, heykel, karikatür, minyatür, fresk, gravür, harita, fotoğraf, afiş gibi çeşitli imgeleri barındıran görsel malzemenin tanıklığının geçmişi anlamak isteyen herkese bir mesaj verdiğinden, maddi kültür tarihi, günlük yaşamın, zihniyetlerin tarihi için bu imgelerin yazılı bulguları tamamladığından ve bunların tarihçi tarafından nasıl kullanılıp ya da nasıl kullanılmayacağından söz etmektedir.¹ Diğeri ise Palmira Brummett’in *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911* (*Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908–1911*) adlı çalışmasıdır. Brummett bu çalışmasında, II. Abdülhamid’in tahttan indirilip “sansür” ve “istibdat”ın sona ermesiyle Osmanlı basınının sesini yalnızca ülke içinde değil, Avrupa’da duyurduğunu vurgulayıp, 1908-1911 yıllarında Osmanlı mizah basınındaki karikatürleri inceleyerek dönemin zihniyet dünyasına ışık tutmaktadır. II. Meşrutiyet dönemi ve 1908 İhtilalini karşılaştırıp tarihsel arka planı sunduktan sonra dönemin mizah basınına karikatürlerine konu olan “hürriyet”, “istibdat”, “komik hükümdarlar”; “komik saldırgan olarak Avrupa”; “modernlik” ile “gerilik”; “Avrupa hegemonyasının eleştirisi”; “moda”, “teknoloji”, “ulaşım”; “sokak köpekleri”, “kolera”, “kadınlar ve sokaklardaki ‘diğer

¹ Peter Burke, *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları*, çev. Zeynep Yelçe, yay. haz. Zuhal Bilgin, Kitap Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul 2003.

tehlikeler' ” gibi kavram ve başlıkları analiz etmeye çalışarak² görselin tarihyazımındaki kullanımına çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır.

Sürelî yayınlar ve sürelî yayınlar içinde gazetelerin sunduğu veriler “efkâr-ı umumiye”yi şekillendiren önemli kaynaklardır. Sürelî yayın olarak gazetelerin rolü konusunda Ahmet Hamdi Tanpınar, diğer ülkelerde gazetenin, fikriyatın daha kapsamlı olarak topluma ulaşması için önemli hareket alanlarından biri olduğuna, arkasında tüm toplumsal kurumların devinim halinde olduğuna, yaşamla sürekli olarak ilişkili bir biçimde bir düşünce atmosferinin yer aldığına işaret etmiş; ülkemizde ise gazetenin bütün emarelerin, izlerin kaynağı olduğundan, kalabalıkları etrafında toplandığından, okumayı yaygınlaştırdığından, eğitim müesseselerinin gelecek için hazırladığı “ocağı tutuşturduğu”ndan bahsetmiştir.³ Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet dönemi düşünür ve aydınları da geçmişin birikiminin farkında olarak ve bu tecrübelerden istifade ederek modernleşmenin ve toplumun çağdaştırılmasının bir aracı olarak sürelî yayınlardan faydalanmış ve hayatı yazılı kültür üzerinden yeniden inşa gayretini devam ettirmiştir.⁴ Gazetelerin kamuoyunun zihniyet dünyasını şekillendirdiği görüşü için teorik bir açıklama da Marksist düşünür Althusser’in açıklamasıdır: “Devletin ideolojik aygıtları” olarak nitelendirilen aygıtlar -ki bu aygıtlardan biri basındır- yoluyla güç sahibi sınıfın ideolojisi, kamuoyu ve bireyleri biçimlendirir; bu ideolojiler bireysel ya da kolektif bilincin yeniden üretimini sağlar.⁵

İktidar/güç ve basın arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Basın siyasetin söylemini dile getiren ve yeniden inşa eden bir işlevi yerine getirerek kendi varlığını devam ettirirken; iktidar da gücünü basın aracılığı ile pekiştirmektedir. Bir basın aracı

² Palmira Brummet, *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, çev. Ayşen Anadol, Birinci Baskı, İletişim Yayınları, Ankara 2003.

³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 251.

⁴ Serhat Küçük, “Erken Cumhuriyet Dönemi Bilim Dergilerinin Vizyon ve Misyonları”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2015, Cilt 12, Sayı 31, s. 348.

⁵ Louis Althusser (1908-1990), Marx’ın eserlerine getirdiği yeni yorumlarla tanınan Fransız solu içinde etkin olan felsefeci ve siyasi düşünürdür. Althusser’e göre Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA) şunlardır: kültürel aygıtlar (edebiyat, güzel sanatlar, spor), iletişim aygıtları (basın, radyo-televizyon), sendikal aygıtlar, siyasal aygıtlar (partileri de içeren sistem), hukukî aygıtlar, aile aygıtı, öğretimsel aygıtlar (özel ve devlet okulları), dinî aygıtlar. (kiliseler sistemi) (Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Yusuf Alp & Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 33-34).

olan gazeteler ve gazetelerdeki karikatürler de bu amaca hizmet etmektedir.⁶ Bu çalışma da bir mizah gazetesinin verilerinin basın-iktidar ilişkisi çerçevesinde, ideolojilerin taşıyıcısı olarak kamuoyunun zihinsel anlam dünyasını ve kolektif bilinci şekillendirdiği görüşünden hareket etmektedir.

II. Meşrutiyetin ilanı ile oluşan özgürlük atmosferinde çok sayıda mizah dergisi yayın hayatına başlamıştır. Bu mizah dergileri yazıları ve karikatürleriyle dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik olaylarını çarpıcı şekilde ince mesajlar taşıyan esprili dil ve üsluplarıyla ele alarak okuyucuya sunmuştur. Eğlendirirken düşündürücü etkili bir iletişim aracı olarak karikatürler, üretildikleri dönemin özgün tanıklarındır. Bu ürünleri üretenlerin tam olarak neleri kastettiğini bugün bilmenin zorluğunu yaşadığımız bu çalışmada, 1908’de yayın hayatına başlayan ve siyasi, mizahi bir halk gazetesi olan *Karagöz* gazetesi⁷ ele alınmıştır. Çok çeşitli konu ve karikatür yelpazesıyla gazete 1908-1968⁸ yılları arasında yayınlanmıştır. Ülkemizdeki süreli yayınlar içinde oldukça uzun soluklu bu gazete aynı zamanda Türkiye siyasi tarihinin canlı bir şahididir. Bu

⁶ Basının, iktidarın egemen söyleminin yönetilen sınıfa rıza üretimi/uzlaşması ile ulaştırdığı etkin vasıtalarından biri olduğu Haberin söylemi/dili içinde güç/iktidar ilişkilerinin kurulduğuna ve yeniden üretildiğine yönelik yaklaşımı için bkz. M. Ayşe İnal, *Haberi Okumak*, Temuçin Yayınları, İstanbul 1996, s. 192; M. Ayşe İnal, “Haber Metinlerine Eleştirel Bir Bakış: Temel Sorunlar ve Örnek Çalışmalar”, *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yıllık 94*, s. 150; Basın-siyaset ilişkisi bağlamında basının toplum üzerindeki etkisi (meşrulaştırma, manipülasyon, toplum mühendisliği rolü) için bkz. Ejder Okumuş, “Din ve Siyaset Konusunda Basının Topluma Etkisi”, *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016, Elazığ*, Cilt 1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2018, s. 35-66; Feryat Bulut, “Toplumsal Değişim ve Siyaset Üzerinde Basının Etkisi”, *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016, Elazığ*, Cilt 1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2018, s. 67-86; Fatih Özen, “Tek Parti Dönemi Basınına Karikatür Üzerinden Bakış: Dokuz Eylül Gazetesi Örneği”, *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016, Elazığ*, Cilt 2, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2018, s. 1285-1303.

⁷ *Karagöz* aslında dört sayfalık hacmi itibarıyla gazeteden ziyade broşür şeklinde dergi görünümündedir. Ancak yayın hayatına başladığı 10 Ağustos 1908 tarihli ilk sayısında “Şimdilik Pazartesi ve Perşembe günleri neşr olunur musavver eğlence gazetesidir” başlığıyla yayınlanmış ve sonraki sayılarında da kendini gazete olarak tanımladığı için bu çalışmada *Karagöz*’den gazete olarak bahsedilecektir (*Karagöz*, 10 Ağustos 1908, s. 1).

⁸ Çeviker *Karagöz*’ün yayın hayatına 1950’li yıllara kadar (Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü II Meşrutiyet Dönemi (1908- 1918)*, Adam Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 136); And, gazetesinin 1961’e kadar (Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu, Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*, Ankara 1985, s. 297; Kılıçer gazetesinin 1968’e kadar yayın hayatına devam ettiğini söylemekte ve sorumlu imtiyaz sahiplerini vs. zikretmektedir. (Gözde Sevil Kılıçer, “*Karagöz (1930-1938) Siyasi, Mizahi Bir Halk Gazetesi*”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2005, s. 42-44). *Karagöz* gazetesinin sayılarını temin ederken, 26 Ocak 1935 tarihli 2803. sayıdan itibaren 14 Şubat 1935 tarihli sayıya kadar ara vermiş ve bu tarihten itibaren 1. sayıdan başlamış olan gazetesinin Milli Kütüphane’de 1968’e ait örneklerine rastladığım için bu çalışmada 1968 tarihi esas alınmıştır. Orhan Koloğlu tarafından *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*’nde yazılan “*Karagöz*” maddesi de bu bilgiyi teyit etmektedir. Bkz. Orhan Koloğlu, “*Karagöz*”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 4, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, s. 448.

çalışmanın esas mecrasını 1922-1939 yıllarını içeren karikatürler oluşturmaktadır. Basın-iktidar (güç) ilişkisi çerçevesinde ele alınan dönemin karikatürleri üzerinden bu tez, aşağıdaki sorulara yanıt aramaktadır:

- *Karagöz* gazetesinin karikatürlerindeki dilin söylemi dönemin iktidar/güç sahiplerinin mi yoksa muhalif ya da tarafsız çevrelerin mi görüş ve bakış açısını yansıtmaktadır? Karikatürlerin dilindeki eğilim yıllar içinde nasıl değişmiştir?
- Dönemin siyasal söylemi gazetenin karikatür dilinde yeniden inşa edilmiş midir? Yeniden üretilen söylem okuyucuya nasıl aktarılmıştır? Karikatürlerin oluşturduğu bu söylemin işlevleri nelerdir?
- Egemen güçlerin yaşanan gelişmelere dair tanımlamaları gazetenin haber dilinde nasıl konumlanmıştır?
- Statükoyu sarsacak muhalif grupların sesleri karikatürlerin dilinde kendine yer bulabilmiş midir?

Mizah basını ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında mevcut basın tarihi çalışmalarının bilgi verici (informative) nitelikte genel olarak derlenip toparlandığı çalışmalar, çizerlerin hayat hikâyelerine yönelik çalışmalar, mizah basını ile ilgili tekil örnekler üzerinden incelemeler içeren çalışmalar ve görsel malzemenin yani karikatürlerin incelenmesinden oluşan çalışmalardan oluştuğu görülmektedir. Hem Osmanlı'nın son demlerine hem de Cumhuriyet'in kuruluşuna ve gelişimine bünyesinde barındırdığı pek çok sözel ve görsel veri ile tanıklık etmiş, uzun soluklu siyasi ve mizahi bir gazetenin karikatürleri üzerinden yakın dönem siyasi tarihinin okunması önem arz etmektedir. Tek başına tüm mizah basınına temsil edecek nitelikte değilse bile önemli bir kısmı için temsil gücüne sahiptir. Bu çalışma ile halkı kendisine hedef kitle olarak seçen bir gazetenin hedef kitle üzerindeki etkisini, dönemin karşılaştırmalı literatürü ile karikatürlerinde kullandığı dili nasıl inşa ettiğini, yıllar içinde yaşanan gelişmeler karşısında takındığı tavrı (mevcut iktidar ve resmi görüş karşısında kendisini egemen

mi, muhalif mi yoksa tarafsız mı konumlandığı) ve gösterdiği eğilimi görmek mümkün olacaktır.

Karagöz gazetesi üzerine şimdiye kadar yapılmış mevcut çalışmalar şu şekildedir:

Özge Saka tarafından 2018 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda hazırlanan “*Karagöz Dergisine Göre Avrupa Devletleri, Balkan ve Trablusgarp Sorunu (1908-1913)*” başlıklı yüksek lisans tezinde Avrupa Devletlerinin Balkanlar üzerindeki çıkar mücadeleleri, Balkanlar ve Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri neticesinde ortaya çıkan krizler *Karagöz* dergisi üzerinden incelenmiştir. Üç bölümden oluşan tezin birinci bölümünde karikatürün kısa tarihi, Osmanlı mizah basını hakkında genel bir tarihçe verilmiş; ikinci bölümünde, Bosna krizi, Balkan bunalımı ve Balkan birliği gibi konular üzerinde durulmuş, üçüncü bölümünde ise Balkanlarda egemenlik mücadelesinin sonucu olarak İtalya'nın sömürge politikası ve Trablusgarp konuları *Karagöz* dergisinin karikatürleri üzerinden ele alınmıştır.

Hüseyin Sedat Karacalar tarafından 2018 yılında İstanbul Arel Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda “Hayalden Çizgiye *Karagöz*'ün Penceresinden Çanakkale Savaşı” başlıklı yüksek lisans tezinde, 1914-1915 yılları arasında Çanakkale Savaşı, *Karagöz*'deki karikatürler üzerinden incelenmiştir. Çalışmada *Karagöz*'ün alt yazılı karikatürleriyle savaş boyunca halka umut ve moral kaynağı olduğu tezi işlenmiştir. Tezin birinci bölümünde gölge oyunu, gölge oyununun kaynağı, gelişimi, dağılımı ve tipler üzerine durulmuş; ikinci bölümünde mizah kavramı, mizah çeşitleri, karikatür kavramı, tarihi; üçüncü bölümde Çanakkale Savaşı boyunca *Karagöz*'de yayınlanan karikatürler incelenmiştir.

Bilgehan Çelik tarafından Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda 2016 yılında “*Karagöz Gazetesi Numara 1-18*” başlığı ile yapılan yüksek lisans tezinde ise dönemin basın tarihi hakkında bilgilere yer verilmiş ve 1-18 arasındaki gazete sayılarının çeviriyazıları yapılmış ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Mikail Demir tarafından 2015 yılında *Karagöz* dergisine ait 17 sayının transliterasyonunu ve değerlendirmesini ele alan “*Karagöz Gazetesi Transkript ve Değerlendirmesi (Numara 19-36)*” başlıklı bir yüksek lisans tezi de yine Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda yapılmıştır. Bu tezin birinci bölümünde *Karagöz*’ün 19-36 numaralı sayılarının transliterasyonu yapılmış; ikinci bölümünde basın tarihi üzerine genel değerlendirme, Osmanlı mizah basını ve *Karagöz*’ün 19-36 numaralı sayılarının değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu konuda yapılmış bir diğer yüksek lisans tezi de Ayşe Celep tarafından 2009 yılında “*Humor in the Ottoman Empire: An Analysis of Karagöz (1908-1918)*” başlığıyla Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda yapılmıştır. Bu tez, II. Meşrutiyet dönemi ve İttihat Terakki yönetiminde Osmanlı’nın siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel hayatını *Karagöz*’de yazılan makaleler ve görseller üzerinden ele almıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı 1914-1918 ve savaş boyunca yaşanan gelişmeler üzerinde durulmuştur. Tezin ilk bölümünde Osmanlıda basının durumu; ikinci bölümünde II. Meşrutiyet Dönemi ve *Karagöz*, Osmanlıda politik söylemin aracı olarak mizah, Osmanlı İmparatorluğu ve komşuları arasındaki ilişkilerin karikatürlerde tasviri, modernleşme ve Osmanlı toplumunda uygulanması konusundaki problemler; üçüncü bölümünde ise müttefik kuvvetler ve *Karagöz* tarafından algılanması, Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı ekonomisi *Karagöz* yazıları üzerinden değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.-

2005 yılında Gözde Sevil Kılıçer tarafından “*Karagöz (1930-1938) Siyasi, Mizahi Bir Halk Gazetesi*” başlığıyla Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı’nda bir yüksek lisans tezi daha yapılmıştır. Bu tezin konusunu 1930-38 yılları arasında dönemin meydana gelen siyasi gelişmeler oluşturmaktadır. Tezin ilk bölümünde basınının genel durumu mizah ve karikatürle ilgili kısa bir literatür bilgisi ile dönemin genel olarak karikatüristlerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde *Karagöz*’ün doğuşu ve gelişiminden; üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümde 1930-1938 dönemi iç ve dış gelişmeleri *Karagöz*’deki metinler üzerinden ele alınmıştır.

Çiğdem Usta tarafından 2004 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda “Karagöz Metinlerinden Günümüz Gülmece Metinlerine Gülmece Dili” başlıklı bir yüksek lisans tezi de mevcuttur. Bu tezde ise metinlerin dilbilimsel açısından analizi yapılmıştır. Tezin birinci bölümünde gülme teorisi, gülmenin algılanması, mizah, Türk mizah tarihi gibi konular; ikinci bölümünde gülmece dilinin tespiti, gülmece dilinin dile yaptığı müdahaleler; üçüncü bölümünde seçilmiş metinlerde gülmece dilinin incelenmesine dair uygulama denemeleri, gülmece dilindeki dil oyunları üzerinde durulmuştur.

Mevcut tezler yüksek lisans tezi olmaları sebebiyle ele aldıkları konulara nispeten yüzeysel bir şekilde odaklanmış olup derinlikli analiz içermemektedir. Bu tezlerin hepsi yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır; bunlardan dördü Tarih Anabilim Dalı için hazırlanmış olup çeviriyazı, kısa değerlendirme şeklinde ya da bir yıl gibi görece kısa bir süre zarfının görselleri üzerine odaklanmıştır, geri kalanı ise Türk Dili Edebiyatı ve Gazetecilik Anabilim Dalı için hazırlanmıştır. Yapılmış tezlerde genel olarak *Karagöz*'deki yazılı metinler üzerine çalışılmış, görsel metinlere ise örnekleme düzeyinde ya da sadece kısa bir dönem için odaklanılmıştır. Bu çalışmada ise mevcut tezlerden farklı olarak *Karagöz* gazetesinin 1922-39 yılları arasındaki sayılarında yayınlanmış karikatürlerin ve alt yazılarının kronolojik olarak konu bazında derinlikli analizi yapılarak, görsel malzemenin tarihsel bilginin ışığında kültürel çalışmalar alanının metodu ile disiplinler arası bir bakışla yorumlanıp kullanılması ve basın/iktidar ilişkisi açısından karikatürlerin kullandığı dilin nasıl inşa edildiğinin açığa çıkarılması hedeflenmektedir.

Bu çalışma kapsam olarak *Karagöz* gazetesinin yakın dönem Türkiye siyasi tarihinin önemli bir kesiti olan 1922-1939 tarihleri arasındaki sayılarına odaklanmaktadır. Çalışmanın sınırlarını belirlerken bu tarih aralığının seçilmesinin çeşitli nedenleri mevcuttur. Birincisi, ulus devlet olma sürecinde Saltanatın kaldırılması ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunun ve hemen takip eden yıllarda siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve bürokratik olarak ülkenin her alanda yeniden yapılandırılışının bu dönemde gerçekleşmiş olmasıdır. İkincisi, Milli Mücadele'nin savaş ortamını kendisine konu edinmiş bir mizah basınından Cumhuriyet dönemi ile birlikte inkılâpların

yapıldığı, modern/modernleşen Türkiye'nin inşasının en yoğun şekilde hissedildiği bir dönemi kendisine konu edinen bir mizah basınına geçişin olduğu döneme denk gelmesidir. Üçüncüsü, Tek Parti döneminin özellikle Takrir-i Sükûn Kanunu ile ortaya çıkan atmosferinin gazetesinin karikatür diline ne şekilde yansıdığının tespiti için anlamlı bir tarih aralığı olmasıdır. Sonuncusu ise, gazetesinin söz konusu yıllarına ait sayıların başlı başına çok fazla malzemeyi nicel olarak bünyesinde barındırmış olmasıdır. Bu nedenle gazetesinin ayrıntılı bir analizinin bile genelde mizah basını, özelde ise yakın dönem Türkiye siyasi tarihine ait bir bakış açısı sunabilecek nitelikte olmasıdır.

Yakın dönem siyasi tarihinin *Karagöz* gazetesi üzerinden okuması yapılırken tarihsel malzemenin çağdaş yaklaşımlar çerçevesinde disiplinler arası bir yaklaşımla değerlendirilmesi bağlamında, yöntem olarak gazetede yer alan karikatürlerin çözümlenmesinde, dil ve kültürel çalışmalardan temellenen söylem analizi/eleştirel söylem analizi ve göstergebilimsel analiz kullanılmıştır. İncelenen karikatürler alt yazılı olmakla birlikte her zaman alt yazılardan içeriğin konusu anlaşılmamakta; dönemin literatürü ile anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada karikatürlerin analizi yapılırken her karikatür için aynı şekilde inceleme yöntemi benimsenmiştir. Bu noktada kısaca söylem analizi, eleştirel söylem analizi ve göstergebilimsel analiz yöntemlerinden bahsetmek yerinde olacaktır.

Söylem analizi, kullanımda olan dilin analizidir. Bu çözümleme, insani meselelere hizmet edecek şekilde tasarlandığı amaç ve işlevlerden bağımsız olarak dilbilimsel biçimlerin tanımlanmasıyla sınırlanamaz.⁹ Dil ve kültürün yapısal sistemler olarak görüneni anlamak için onun altında yatan düşünceye bakmak gerektiğine dikkat çeken yapısalcı dilbilim ve göstergebilim çalışmalarından temellenen söylem analizi, iletinin ne anlama geldiğini çözümlemek için yazılı olanın ya da dilin anlambilimsel (semantik), söz dizinsel (sentaks) ve göstergebilimsel (semyoloji) yapısını inceler. Semantik, metnin içinde ve dışındaki tüm anlam ilişkilerini incelerken metin ve alıcısı arasındaki ilişkiyi de dikkate almaktadır. Sentaktik ise kelimeleri hem cümle içinde cümlenin neresinde yer alıyorsa -ki kelimenin nerede yer aldığı da ifade vurgusunu belirlemektedir- ona göre inceleyerek anlamlandırmaktadır. Semiyotik ise metnin anlam

⁹ Gillian Brown & George Yule, *Discourse Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge 1983, s. 1.

dünyasına, görünen ve görünmeyen yapısına ışık tutmak üzere bir yöntem izlemektedir.¹⁰

Anlamın söylemin içinde kurulduğu, dili bir anlamlandırma işlemi olarak gören söylem analizi, kontekste bağlı bir çözümleme olarak sosyal oluşumlar içinde kolektif olarak oluşan *güç/iktidar* ilişkilerinin dile yansımalarını ve bu yansımanın açığa çıkarılmasını amaçlar.¹¹

Söylem analizi içinde interdisipliner yaklaşımlarla gelişen eleştirel söylem analizi, güç, iktidar, hegemonya, sınıf farkı, cinsiyet, ırk, ideoloji, ayrımcılık, çıkar, kazanç, yeniden oluşturma, dönüştürme, gelenek, sosyal yapı ya da sosyal düzen gibi konuları araştırma konusu olarak inceleyen bir metot olarak karşımıza çıkar. Eleştirel söylem analizi, vaka çözümlemelerinde daha tercih edilebilirdir. Toplumsal sorunlar ve siyasi sorunlar üzerine eğilir, yalnızca söylem yapılarını açıklığa kavuşturmaz, bu yapıları toplumsal yapı ve etkileşim içindeki başarıya göre anlatır. Güç-iktidar ilişkilerinin meşrulaştırılması, yeniden yapılandırılması ya da bunlara karşı çıkış üzerinde yoğunlaşır.¹²

Medya, iletişim çalışmalarında eleştirel söylem analizi yöntemi olarak Teun van Dijk'in eleştirel söylem çözümleme çalışmaları önemlidir. van Dijk, bir söylem türü olarak haber metinlerinin analizinde ideoloji-sosyal gerçeklik bağlantısını kurarken haberi, tarihi arka planıyla ve sosyobilişsel olarak ilişkilendirmektedir.¹³ Haberin analizinin metinden ibaret olmayıp, üretim sürecinin ve hedef kitle tarafından anlaşılmasının da önemli olduğuna değinmektedir. Haberi bir metin ve söylem olarak analiz etmekte, haber metninin dilbilimsel özellikleri, şekli, söyleme biçimini de içeren bir çözümleme yöntemiyle, haber dilinin yapılarını birim ve sınıflamalarla nitelendirdiği yapılar üzerinden; yani haberin ideolojik örüntüsünü makro ve mikro yapılar üzerinden

¹⁰ Akt. Halil Çelik & Halil Ekşi, "Söylem Analizi", <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/%20maruaeabd/article/viewFile/1012001642/1012001372>, (13.9.2017), s. 107.

¹¹ İnal, *a.g.e.*, s. 81-96.

¹² Teun A. van Dijk, "Critical Discourse Analysis", ed. D. Tannen & E. H. Hamilton & D. Schiffrin, *In the Handbook of Discourse Analysis*, Oxford Blackwell Publishing 2003, s. 353-354.

¹³ Teun A. van Dijk, "Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları", *Medya, İktidar ve İdeoloji*, der. ve çev. M. Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2005, s. 325.

incelemektedir. Makro yapısal özellikler haberin içinde yer aldığı kontekst üzerinden incelenirken; mikro yapısal özellikler kelime tercihleri, cümle yapısı, metnin örtülü mesajlarını içermektedir.¹⁴

Bu çalışmada karikatürleri ele alırken kullanılan yöntem söylem analizi/eleştirel söylem analizi olmasına rağmen göstergebilimsel analizin açık anlam ve örtük anlam kavramlarından da yararlandığı için çalışmanın sınırları çerçevesinde konuyu çok dağıtmadan kısaca göstergebilimsel yöneme değinmek yerinde olacaktır.

Göstergebilimsel araştırmayı teorik bir zemine oturtan Roland Barthes'a göre göstergebilimsel araştırmanın amacı, dil dışındaki anlamlama süreçlerinin işleyişini açığa çıkartmaktır. Barthes göstergebilim ilkelerini, yapısal dilbilimle ilişkili olarak dört unsurla açıklamıştır: Dil ve söz, gösterilen ve gösteren, dizge ve dizim, düzanlam ve yananlam.¹⁵ Dil-söz, dizge-dizim ilkeleri bu çalışmada kullanılmadığından sadece gösteren-gösterilen, gösterge, düz anlam ve yananlam ilkelerini biraz açmak gerekir.

Gösterilen ve gösteren göstergenin bileşenleridir. Gösterge için *belirtke*, *belirti*, *görüntü*, *simge* gibi terimler de kullanılır. Bu terimlerin ortak noktası zorunlu olarak iki şey arasındaki ilişkiyi ifade eder. Gösterge, gösteren ve gösterilenden oluşur. Gösteren anlatım boyutunu; gösterilen ise içerik boyutunu meydana getirir. Kopenhag Dil Okulu dilbilimcisi Louis Trolle Hjelmslev, bu iki boyutun *biçim* ve *töz* olarak iki katmanı içerdiğini söyler. Biçim, dilbilimin dışında hiçbir öncüle ihtiyacı olmayan dilbilimin sade ve tutarlı şekilde tasvir edebileceği olgulardır. Töz ise, dilbilimin dışında öncüllere ihtiyaç duymadan betimlenemeyecek dilsel olguların farklı görünümünün tamamıdır. Biçim ve töz ile hem anlatım hem içerik boyutunda karşılaşıldığından *anlatımın tözü ve anlatımın biçimi*, *içeriğin tözü ve içeriğin biçimi* şeklinde bir formasyon oluşur. Gösterge, çift taraflı ses, görüntü dilimidir. Anlamlama, bir oluş biçiminde dizayn edilebilir, gösterenle gösterileni birleştiren eylemdir ve anlamlamanın ürünü

¹⁴ Teun A. van Dijk, *News As Discourse*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, New Jersey 1988, s. 1-2; Fatma Nisan, "Siyasal Söylemin ve İdeolojilerin Gazete Karikatürlerinde Yeniden Üretimi (Örnek Olay 1982 ve 2010 Anayasa Referandum Süreci)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı Doktora Tezi*, Konya 2012, s. 139.

¹⁵ Roland Barthes, *Göstergebilim İlkeleri*, çev. Berke Vardar-Mehmet Rifat, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s.1, 93.

göstergeci. Her anlamlama dizgesinin bir anlatım boyutuyla (A -anlatım-) bir içerik boyutunu (İ -içerik-) kapsadığı ve anlamlamanın bu iki boyut arasındaki ilişkiye (İ -ilişki-) eşit olduğundan hareketle böyle bir dizgenin, kendisini içeren ikinci bir dizgenin unsuru olduğu varsayımına göre iç içe geçen, fakat aynı zamanda da sapma gösteren iki anlamlama dizgesi ortaya çıkar. İki dizge arasındaki sapma, birincisinin ikinciye bağlanma noktasına göre birbirinden farklı iki şekilde gerçekleşir ve sonuçta iki zıt bütünün oluşumuna neden olur. Birinci pozisyonda ilk dizge [A (anlamlama) İ (ilişki) İ (içerik)] ikinci dizgenin anlatım boyutu ya da göstereni olur. Yananlamsal dizge, anlatım boyutunun da bir anlamlama dizgesince meydana geldiği dizgedir. Gelecek şüphesiz yananlam dilbilimindir; toplum, insan dilinin kendine sunduğu birinci dizgeden kalkarak bazen açık bazen de örtülü ikinci anlam dizgeleri oluşturur.¹⁶

Karikatürler sembol ve simgeler kullanarak açık ve örtük anlamları bünyelerinde barındırırlar. Kitle iletişim araçlarının iletilerini çözümlemenin geleneksel yolu, pozitivist Amerikan ampirik araştırma geleneği içindeki davranışçı yöntemden yola çıkan ve bireysel bir metot olan içerik analizidir. Bu analizle tespit edilen kavramsal kategorilerin sayısal olarak hangi oranlarda iletinin içeriğinde mevcut olduğu tespit edilmektedir. Ancak göstergebilimsel-yapısalcı çalışmalarda sayısal sıklık yerine aykırı olan da değerlendirme sürecine dâhil edilir, değerlendirmeye alınan meta bir bütün olarak ve ilişkiler ağı göz önünde bulundurularak incelenir. Roland Barthes, göstergebilimsel çalışmaların esas hedefinin içsel ilişkilerdeki görünmeyen yani örtük/ima edilenin açığa çıkarılması olduğuna dikkat çeker. Türkoğlu, Barthes'ın kodlamalarda açıkta görünen anlam (denotation) ve örtük anlam (connotation) ayrımının analitik bir fayda sağladığını ancak açık ve örtük anlamların gerçek hayatta

¹⁶ Barthes, a.g.e., s. 26, 31-32, 41, 87-88-89; Semiyolojinin temel kavramları için ayrıca bkz. Roland Barthes, *Elements of Semiology*, Hill and Wang, New York 1977, s. 35-51; John Fiske, göstergebilimin esas ilgi odağında *gösterge* (gösterge, kendisi dışında bir şeye gönderme yapan, duyarlarla kavranabilen fiziksel bir şeydir) kavramının yer aldığını ve göstergelerin ve çalışma şekillerinin incelenmesine *göstergebilim* dendiğini belirtir. Fiske'ye göre göstergebilim için göstergenin kendisi, göstergelerin içinde düzenlendiği kodlar/sistemler, gösterge ve kodların içinde işlediği kültür olmak üzere üç ana çalışma sahası mevcuttur. (John Fiske, *İletişim Çalışmalarına Giriş*, çev. Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat, Ankara 2003, s. 62-63.)

birbirinden ayrı değil bütün olduklarını, anlamlar arasında farklı düzeylerin varlığının söz konusu olduğunu belirtmektedir.¹⁷

Mantıkçı ve matematikçi olan Charles S. Peirce yararcılığı göstergebilimin temellerini atarken bir yol olarak görmüştür. Peirce, her göstergesel süreç için göstergenin kendisi, gösterilen nesne ve yorumlayan arasındaki ilişki olarak üç öge belirlemiştir.¹⁸ Ona göre üç gösterge türü vardır: İkon, belirti ve simge. İkon nesnesine bir model gibi benzer, nesnesi hiç var olmasa da onu gösteren yapan özelliğe sahip bir göstergedir. Belirti, nesnesi ortadan kalktığında onu gösterge yapan özelliğini kaybeder, fakat yorumlayan olmadığı takdirde bu niteliğini koruyacak bir göstergedir. Simge, kelimeler ya da trafik işaretleri gibi, nesnesi ile bağı uzlaşma dayanan bir göstergedir. Yorumlayan olmazsa onu gösterge yapan niteliğini kaybeder.¹⁹ Kısacası göstergebilim mesajların aktarımıyla değil anlamların üretimi ve değişimi, metin ve metni üreten kültür arasındaki etkileşim, değerlerin üretimi ve devamının sağlanmasında iletişimin rolü üzerine odaklanır.²⁰

Metot ile ilgili kuramsal çerçeveye genel hatlarıyla değindikten sonra tez çalışması için kullanılan veri toplama tekniklerinden bahsetmek gerekirse bu teknikler şu şekildedir: Çalışmanın ana malzemesini ve konusunu oluşturan *Karagöz* gazetesinin 1922-1939 yılları arasındaki sayılarının toplanması, eksik sayıların tespit edilmesi ve tamamlanması, söylem/eleştirel söylem analizinin yapılması, görsel ve yazılı metinlerin bilgisayar destekli olarak tasnif edilmesi ve analizlerinin yapılması, tezin konusu itibarıyla karikatür, mizah, yakın dönem siyasi tarihi gibi konularla ilgili literatür taramasının yapıp kaynakların toplanması, tasnif edilmesi ve fişlenmesi. *Karagöz* gazetesinin 1922-1928 yılları Eski Türkçe harfli sayıları Hakkı Tarık Us Koleksiyonu'ndan (Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve Türk Tarih Kurumu), 1928-1933 yılları arası Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Kütüphanesi'nden, 1934-1939

¹⁷Nurçay Türkoğlu, *İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara, Toplumsal İletişim, Tanımlar, Kavramlar, Tartışmalar*, Kalemus, İstanbul 2007, s. 84-85, 92-93.

¹⁸Göstergebilimin kavramları gösterge, gösteren ve gösterilendir. Gösterge, bir şeyi temsil eden yada imleyen şeydir. Gösteren, bir düşünce ya da anlamı ifade eden sözcük ya da sözcüklerdir. Gösterilen ise bir göstereni anlama ya da yorumlamada kullanılan kavramdır (Fiske, a.g.e., s. 70).

¹⁹Akt. Armand & Michele Mattelart, *İletişim Kuramları Tarihi*, çev. Merih Zıllıoğlu, İletişim, İstanbul 1998, s. 27.

²⁰Fiske, a.g.e., s. 239.

yılları arasındaki sayıları ise Milli Kütüphane süreli yayınlar arşivinden bizzat çekimleri tarafımda yapılarak temin edilmiştir.

Uzun bir tarih aralığına odaklanan bir mizah gazetesinin görsel verileri üzerine çalışmanın zorluklarından bahsetmek, böyle bir çalışma yapmayı planlayanlara karşılaştıkları güçlüklerle baş etmede yol gösterici olacaktır. Öncelikle, *Karagöz*'ün çalışılan tarih aralığına ait sayılarının farklı kütüphanelerden temin edilmiş olması uzun bir zaman diliminin ve emeğin ürünüdür. Bu zaman diliminde karikatürlerin çekim kalitesinin görüntü ve çözünürlük açısından iyi bir ekipman gerektirdiğini hatırlatmak gerekir. Diğer taraftan uzun bir zaman dilimine ait görsellerin temininden sonra, bu karikatürlerin taranırken Eski Türkçe Harfli metinlerin çeviriyazılarının yapılarak konu bazında başlıklar altında sınıflandırılması hayli vakit ve sabır gerektirmektedir. Konu sınıflandırmaları yapılan karikatürlerin literatür eşliğinde hem tarih bilgisi hem iletişim çalışmalarının metotları açısından okunması ve yorumlanması da karşılaşılan güçlükler arasındadır. Her bir karikatürün bu çalışmada verildiği şekilde, ön hazırlayıcı tarih bilgisinden ve arkasından verilen karikatürlerin göstergebilimsel (semboller, işaretler, metaforlar) ve söylem analizlerinden bağımsız, çıplak düşünüldüğünde bu anlamlama sürecinin zorluğunun daha iyi idrak edileceği bilinmelidir. Yine gazetenin içinde yer alan karikatürlerin anlamlandırma sürecinde görsel malzemenin gazetede yer alan diğer yazılı metin kısımlarındaki konularla bir bütünlük taşıyıp taşımadığı da bu malzemenin işleme sürecinde önem taşımaktadır.

Tez çalışması giriş, üç bölüm, sonuç, kaynakça ve ekler kısmından oluşmaktadır: Çalışmanın “Giriş” bölümünde, tezin konusu, amacı, önemi, tez konusuyla ilgili yapılan çalışmalar, tezde izlenen metot, metotla ilgili kuramsal çerçeve, tezde kullanılan veri toplama teknikleri gibi konular ele alınmaktadır.

“Mizah ve Karikatür” başlıklı birinci bölümde, mizah kavramı, tanımlar, mizah teorisi, mizahın genel olarak tarihsel gelişimi ve Türk mizahının tarihsel gelişimi (bu çalışmanın sınırları çerçevesinde Türk mizah ve karikatürünün tarihi gelişimi Cumhuriyet dönemine kadar anlatılmaktadır), karikatür kavramı, tanımlar, karikatür teorisi, karikatürün işlevi, genel olarak karikatürün tarihi gelişimi ve gazete karikatürü

gibi konular ele alınmaktadır. Bu bölüm *Karagöz*'ü doğuran gelişim süreçlerini ve kavramsal çerçeveyi açıklamak amacıyla hazırlanmıştır.

Çalışmanın “Türk Mizah ve Karikatürü Bağlamında *Karagöz* Gazetesi” başlıklı ikinci bölümünde süreli yayınlar üzerine yapılan araştırmalara kaynaklık etmesi ve literatüre katkı sağlaması amacıyla *Karagöz*'ün fiziksel özellikleri, ebatları, neşredildiği günler, abonelik şartları, fiyatı, yazar-çizer kadrosu ve karikatürlerde işlenen konular incelenmektedir. Bu bölüm süreli yayınlar ve dönemleriyle ilişkisini teknik özellikleriyle göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Çalışmanın “Yakın Dönem Siyasi Tarihinin Karikatür Üzerinden Analizi: *Karagöz* 1922-1939” başlıklı üçüncü bölümünde ise “Erken Cumhuriyet dönemi” olarak da adlandırılan yakın dönemde yaşanan siyasi gelişmelerin (Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kurulması, Ankara'nın başkent olması, Cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanı seçilmesi, halifeliğin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü, 1924 Anayasası'nın kabulü, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması, Şeyh Sait isyanı, Takrir-i Sükûn Kanunu, Musul Meselesi, Kılık Kıyafet İnkılâbı ve Şapka Kanunu'nun kabulü, Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılması, hukuk alanında yapılan inkılâplar ve Türk Medeni Kanunu'nun kabulü, İzmir suikastı, Mustafa Kemal'in büyük Nutku okuması, Türk harflerinin kabulü ve Millet Mekteplerinin açılması, Yakın dönem siyasi tarihinde kadın hakları, tarih çalışmaları, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması, Menemen olayı ve Asteğmen Kubilay'ın şehit edilmesi, Soyadı Kanunu'nun kabulü, Atatürk ilkelerinin Anayasa'ya girmesi, Atatürk'ün vefatı ve İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi, Lozan Konferansı ve Lozan Barış Anlaşması'nın imzalanması, Milletler Cemiyeti'ne Giriş, Balkan Antantı, Boğazlar Meselesi ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması, Sadabat Paketi'nin imzalanması, Hatay meselesi ve Hatay'ın anavatanına katılması gibi) tarihsel arka planı sunularak *Karagöz* gazetesinde bu konularla ilgili yayınlanan karikatürler ve analizleri verilmektedir. Çalışmada, 1922-1939 yılları arasında kronolojik olarak meydana gelen iç ve dış meselelere ait siyasi olaylarla ilgili konulara ait literatür bilgisi, okuyucuya konuyu ve o konuda yaşanan tartışmaları hatırlatacak mahiyette ana hatlarıyla sunulmaktadır. Bundan maksat bir dönemin tarihini yazmak

değildir. Bir siyasi-mizahi gazetenin karikatürleri ve karikatürleri tamamlayan alt yazılarının dilinin bir dönemi nasıl yansıttığını/inşa ettiğini açığa çıkartmaktır.

Sonuç bölümünde ise çalışmanın üçüncü bölümünde yakın dönem siyasi tarihinin, *Karagöz* karikatürleri üzerinden yapılan analizleri neticesinde elde edilen bulgular, değerlendirmeler, gazetenin dilinin basın-iktidar ilişkisi açısından kurgulanışı ve *Karagöz*'ün tarihyazımına sunduğu katkı ve ulaşılan sonuçlar üzerinde durulmaktadır.

1. BÖLÜM

MİZAH VE KARİKATÜR

Çağımızdaki örneklerini latife, fıkra, taşlama, komedi, karikatür, hikâye gibi çeşitli türlerden oluşturan mizah, eğlence ve hoşgörü gibi iki kavramla temellenmektedir. Eğlence sayesinde mizah her olayı, her konuyu kaçınmadan ortaya koyma imkânı verirken, hoşgörü de bu eğlence içinde olağan şekilde bulunmakta ve kendiliğinden vuku bulmaktadır. Mizahın bir zanaat olarak görülmesi, çeşitlenmesine yol açmıştır. Temelinde eğlence gibi genel bir anlamı karşılarken zamanla şaka, alay, hiciv, matrak, taşlama, iğne, nükte gibi türlerin ortaya çıktığı görülmektedir.²¹

Karikatürün günümüzde aktif bir şekilde kullanılan bir mizah türü olması dolayısıyla çalışmanın bu bölümün ilk kısmında mizahın tanımına, teorisine ve tarihi gelişimine; ikinci kısmında ise karikatür kavramına, teorisine ve tarihi gelişimine değinilecektir. Yine tez çalışması yakın dönem üzerine eğildiğinden Türk mizahının ve karikatürünün tarihsel gelişimi, başlangıçtan Cumhuriyet dönemine kadar ele alınacaktır.

1.1. MİZAH

1.1.1. Mizah Kavramı, Tanımlar, Mizah Teorisi

Arapçadan dilimize giren mizah sözcüğünün (*mizāḥ* مزاح) kökeni, şaka ve latife yapmak manasında *mezḥ* kökünden mastar ismi *müzâhtır*.²² Mizah, “şaka, latife”²³ manasını taşımaktadır. Osmanlıca-Türkçe Sözlükte *latife* sözcüğünün anlamı, “hoş söz

²¹ Semih Balcıoğlu & Ferit Öngören, *50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1973, s. 9-10, 13-14.

²² İsmail Durmuş, “Mizah Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, 2005, s. 205-206.

²³ Mustafa Nihat Özön, “Müzah Maddesi”, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 5.Basım, İnkılap ve Aks Kitapevleri, İstanbul 1973, s.468.

şaka, mizah”²⁴ olarak tanımlanmıştır. Mizah sözcüğü Türk Dil Kurumu tarafından sözlükte “*gülmece*”²⁵ olarak açıklanmıştır. Yine aynı sözlükte gülmece, “*eğlendirme, güldürme ve bir kimsenin davranışlarına incitmeden takılma amacını güden ince alay, mizah, humor*”²⁶ olarak tanımlanmıştır. İngilizce Sözlükte *humor* (humour), “*mizah, güldürü, espri*”²⁷ olarak tanımlanmıştır.

Fikirleri latife ile süsleyip ifade eden söz ve yazı türü olmakla beraber zamanla farklı türleri de içine alan bir terim halini alan mizahın, ana maksadı güldürmek olsa da bunun altında birey ve toplumdaki çirkinlikleri ve aksaklıkları yerme, iğneleme ve düzeltme gibi amaçları olan bir kavramdır. Toplum zekâsının ürünü olarak bir savunma niteliğinde olan mizahın özünde şaka yoluyla duygu patlamasını bertaraf etme düşüncesi vardır.²⁸

Gülme ve mizah üzerine öne sürülen kuramsal fikirlere göz atmak gerekirse *Üstünlük Kuramı, Uyuşmazlık Kuramı, Rahatlama Kuramı* şeklinde üç kuramdan bahsedilebilir. Bu kuramlar “gülmenin işlevi, gülmenin dinamiği, gülmenin bilinçaltı süreçleri, esprilere verilen tepkiler ve bu tepkilerin oluşumları” kapsamında gelişen fikirlerdir. Genel hatlarıyla kuramlar öne sürdükleri düşünceler bağlamında ayrı düşseler de mizahın engellenemez durumu, toplumsal kaynaşmaya ve toplumun muhafazasına kattığı değer açısından benzer düşünceleri barındırmaktadır.²⁹

Üstünlük kuramı adından da anlaşılacağı gibi mizah ya da gülme yolu ile karşıdakine karşı üstünlük kurmayı ifade eder. Başka bir deyişle gülme unsurunun, bir insanın diğer

²⁴ Mehmet Dikmen, “Latife Maddesi”, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 1.Basım, Cihan Yayınları, İstanbul 2002, s.228.

²⁵ “Mizah Maddesi”, *Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59ccd8691364c9.49470290 (28.9.2017).

²⁶ “Gülmece Maddesi”, *Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59ccd8691364c9.49470290 (28.9.2017).

²⁷ “Humour Maddesi”, *Cambridge Dictionary*, http://dictionary.cambridge.org/tr/s/%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce-t%C3%BCrk%C3%A7e/humour_1 (28.9.2017)

²⁸ Durmuş, “Mizah Maddesi”, s. 205.

²⁹ Özge Bacaksız & Gülbin Oduncu, “Psikolojiden Mizaha Yansımalar”, *Gülmenin Arkeolojisi ve Medyada Mizah Olgusu Ulusal İletişim Kongresi (13-15 Mayıs 2010)*, Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, Erzurum 2011, s.957.

insanlar üzerinde inşa ettiği üstünlük kurma duygusudur. Bu kuram gülme unsurunun bir kişinin bir başkasında bulduğu absürtlük, saçmalık, kusur ve talihsizlik durumunda ortaya çıktığı durumu yansıtır. Çünkü bir kişide böyle bir durum zuhur ettiğinde bu durum, karşı tarafta gülmeye sebep olur ki bunun sebebi ona karşı üstünlük duyulmasıdır.³⁰ Bu kuram diğer kuramlara göre daha eskilere dayanır. Platon’a göre bir insanın kendini fark etmemesi ya da bilmemesi onu komik yapan bir hususiyettir. Çünkü gülünç insan, şahsını mevcut olan gerçekliğinden daha öte, zengin, nazenin, erdemli hatta zeki gören kişidir. Fakat bu gülme karşı tarafı rencide etmesi nedeniyle tahkir içerir ve zararlı bir tarafı da vardır.³¹ Aristo bu konuyu şöyle ifade etmektedir: “Başkasının aşağılığını gördüğümüz zaman ya da geçmişte kendi aşağılanışımızı gördüğümüz zaman, kendimizde bir üstünlük anladığımız zaman gülme bunu birden bire ortaya çıkartmaktadır.”³² Bu nedenle gerek Platon ve gerekse Aristo bu kuramın temsilcileri arasında gösterilmektedir.

16. yüzyılın sonuna kadar düşünürler bu süreç boyunca ortaya konan on beş asırlık mizah birikimine rağmen klasik mizah incelemeleri ile iktifa ederler. Açıkçası gülmenin etkinliği gerek politik alanda gerekse halk arasında mizah vesilesiyle artınca, bu konu üzerine yazınsal metinler çoğalmakla beraber daha kuramsallaşma sürecine girmiştir. Britanyalı felsefeci Thomas Hobbes da *üstünlük kuramı* üzerine daha sistemsel açıklamalarda bulunmuştur: “Ani mutluluk, gülüş denilen yüz ekşitici şeyleri yapan tutkudur ve bu, ya hoşlarına giden hareketleri ya da başkasında bozuk olan bir şeyi öğrenerek kendilerini beğenmelerine neden olur.”³³ Bu anlamda yazara göre gülme karşı tarafı takdir ederek ona paye kazandırma ya da tahkir ederek onu alçaltma duygusuna sebep olur. Bu da böbürlenme ya da kuramsal ifadesiyle üstünlük elde etmeye sebep olur. Fakat kuram bu dar açıklaması nedeniyle gülme unsurunu ifade eden kuşatıcı bir kuram olmaktan uzaktır. Çünkü mizah ya da gülme yalnız üstünlük duygusu ile oluşan bir durum değildir.

³⁰John Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, Çev: Kubilay Aysevener-Şenay Soyer, 1.Basım, İris Yayınları, İstanbul 1997, s.8; Bacaksız & Oduncu, a.g.m., s.957.

³¹ Morreall, a.g.e., s.8.

³² Hıfzı Topuz, “Türkiye’de Mizahın Gelişmesi”, *Gülmenin Arkeolojisi ve Medyada Mizah Olgusu Ulusal İletişim Kongresi (13-15 Mayıs 2010)*, Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, Erzurum 2011, s.7.

³³John Allen Paulos, *Matematik ve Mizah*, Çev: Tuncer Doğan, 1.Basım, Doruk Yayıncılık, Ankara 2003, s.8.

Uyumsuzluk kuramında ise odak noktası, gülmenin içsel ya da duygusal tarafından aklı ya da düşünce tarafına yönelir.³⁴ Bu anlamda olağan bir akış içinde olağan dışı bir vaka bizi güldürebilmektedir. Burada vakanın gülünç olmak gibi bir zorunluluğu yoktur. Ama mantıki olanın meydana gelmemesiyle duygularımızda oluşan sarsıntı bizde gülmeye sebep olmaktadır. Unsurlar, bu unsurların çapları, vakalar gibi aralarında belli olağan ilişkilerin bulunduğu bir yerkürede hayat sürmekteyiz. İşte bu olağan akış içerisinde meydana gelen olağan dışı şeyler bizi gülmeye iter. Yani anlatılamadığı ya da tarife uymadığı için bizi gülmeye iter. Bu anlamda bir olayın ya da gidişatın mizaha konu olması ya da komik olarak algılanması için sebep-sonuç ya da gidişatla-netice arasında uyumsuzluğun meydana gelmesine ihtiyaç vardır.³⁵

Bu anlamda *Rhetoric* adlı eserinde Aristo'nun verdiği örnek kayda değerdir. Aristo bir anlatıcının düşüncelerini ya da konuşmasını beyan ederken dinleyiciler üzerinde bir beklenti meydana getirdiğini fakat aynı zamanda hiç beklemedikleri bir unsur ya da ifadeyle onlarda şaşkınlığa sebep olarak onları güldürebildiğini³⁶ İşte bu örnekten de anlaşılacağı gibi gülmek teorik anlamda sadece komiklik neticesinde değil şaşkınlık sonucu da ortaya çıkabilmektedir. Bu örneği kuram çerçevesinden bakarsak insanların beklentilerin boşa çıkması ya da sonuç ile alakalı zihinlerinde oluşturdukları yargının zuhur etmemesi olarak da ifade edilebilir. Yani bir anlamda bu bir “şaşkınlık” halidir.³⁷ Uyumsuzluk kuramı, Kant ve Schopenhauere'un katkısı ve James Beattie'nin teorik etkisi ile son haline gelmiştir.³⁸ Bu düşüncenin varsayımına göre insanlar, bir olguyu yaşarken beklentilerinin aksine ya da dışında bir sonuçla karşı karşıya kaldıklarında, bu neticenin başka bir mantıksal düşünce çerçevesinde bir anlam ifade etmesi durumunda ya da kafalarında inşa ettikleri mantıksal çerçeveye zıt olduğunu fark ettiklerinde gülerler.³⁹ Beattie, bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklar: “İki ya da daha çok tutarsız, uygunsuz, bağdaşmaz, aykırı kısım ve koşulun karmaşık bir nesne ya da toplam oluşturuyormuş gibi düşünülmesinden ya da zihnin onları, kendine özgü bir şekilde, bir

³⁴ Morreall, a.g.e., s.24.

³⁵ Morreall, a.g.e., s. 24-25.

³⁶ Usta, a.g.e., s.89.

³⁷ Müzeyyen Sağlam, “Bektaşî Fıkralarının Uyumsuzluk Kuramı Bağlamında İncelenmesi”, *Milli Folklor Dergisi*, 2013, Sayı: 98, s. 104.

³⁸ Sağlam, a.g.m., s. 104.

³⁹ Usta, a.g.e., s.88.

tür karşılıklı ilişki içinde görmesinden doğar.”⁴⁰ Bu ifadelerle kuramın sistematik açılımını ortaya koyar. Kurama göre gülmenin merkezinde ana faktörler olarak “zıtlık” ve “çatışma” mevcuttur.⁴¹ Bu kuramın barındırdığı en kırılgan nokta insanlardaki gülmeye dair tüm nedenlere açıklık getirecek mahiyette olmamasıdır. Kuram yalnızca mizahi gülme durumunu açıklamaya yeterlidir. Fakat söz konusu olan uyumsuzluğu içermeyen yani mizahi olmayan gülme nedenleri olunca kuram etkisiz kalır. Farklı durumlar için geliştirilen bir kuram da rahatlama kuramıdır.

Rahatlama kuramı ise gülme üzerine ele alınan son kuramdır. Herbert Spencer tarafından ilk olarak ifade edilmiş ama Freud tarafından sistematize edilmiştir.⁴² Kuramın temsilcileri gülmenin, sinirsel enerjinin zuhur etmesiyle oraya çıkan bir anlamda *fizyolojik* bir vaka olduğunu savunur.⁴³ *Rahatlama kuramı*, gülme durumunu iki biçimde ifade eder. İnsanlar boşalan sinirsel enerjileri sonucu gülebildikleri gibi gülme unsuru tam aksi şekilde sinirsel enerjinin daha da birikmesine yol açabilir. Çünkü her tür engelleme kişilerin onu yapma iştiağını yükseltir ve böylece kendisini ortaya koyamamış bir arzu sinirsel enerjinin birikmesine yol açar. Bu kuramı sistemleştiren Freud’un temel yaklaşımları *Espriler ve Bilinçdışı İle İlişkileri* adlı kitabında yerini bulmuştur. Freud ise gülmenin, “doğal olarak ancak bilinç, şaşırtıcı biçimde büyük şeylerden küçük şeylere aktarıldığı zaman ortaya çıktığını”⁴⁴ belirtir.

1.1.2. Genel Olarak Mizahın Tarihsel Gelişimi

Başlangıcından günümüze mizahın genel ve açık alanlardaki seyirlik eğlencelerden kapalı alanlarda dolaylı anlatılarla yapılan bir eğlence biçimine doğru gelişme gösterdiği görülür. Mizah, Antik Yunan döneminde “soylular rejimi, cumhuriyet, demokrasi, monarşi, oligarşi, Platon’un *Devlet* isimli eseri gibi rejim tartışmalarının çevresinde” gelişme göstermiştir.⁴⁵ Mizahın Ortaçağ’daki gelişim sürecine bakıldığında genel

⁴⁰Paulos, a.g.e., ss.8-9.

⁴¹Bergson, a.g.e., s.115.

⁴² Bacaksız-Oduncu, a.g.m., s. 958.

⁴³ Morreall, a.g.e., s. 32.

⁴⁴Sigmund Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, Çev: Emre Kapkın, 5.Basım, Payel Yayınevi, İstanbul 2012, s. 177-178.

⁴⁵ Ferit Öngören, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983, s.12-13.

anlamda Kilisenin de etkisiyle yanlı ve kontrole tabi olduğu görülmüştür. Çeşitli kısıtlamalar ve engellemeler nedeniyle Ortaçağ, mizahın gelişiminde önemli bir dönem olmasa da mevcut şartlar çerçevesinde canlı tutulmaya çalışılmıştır.⁴⁶ Rönesans'ın etkisiyle ortaya çıkan kör inançlara karşı özgürlüğün savunusunun özellikle başvurduğu yöntem olan mizah anlayışı, çağımızdaki mizah anlayışının başlangıcıdır denilebilir. Bu dönemdeki mizaha dair yapıtların çoğunluğu bu kavganın motivasyonu ile hazırlanmıştır. Bugün klasikleşen eserlerden olan *Deliliğe Methiye*, *Gargantua*, *Moliere* ve *Don Kişot* gibi yapıtların bu dönemin mizahının kök salmasında önemli katkıları olmuştur. Bunlara ilaveten Voltaire'nin *Felsefe Sözlüğü* gibi birçok eser sıralanabilir.⁴⁷ 18. yüzyılda Laurence Sterne, Thomas De Quincey, Thomas Love Peacock ile Charles Lamb başlıca mizah eserleri veren yazarlardır.⁴⁸ Takip eden yüzyılda ise Alman ekolünden olan Johann Pall tarafından mizaha felsefi bir bakış kazandırılırken mizah anarşist ve hiçlikçi türüne ise Prevert ile kavuşmuştur. Yine *kara mizah* türünün farklı türde örnekleri de sergilenmeye başlamıştır. Bu da en çok keskin diliyle yazar Swift'e ait olan *Fıçının Hikayesi*'nde yer bulmuştur. Petrus Borel, Flaubert, Levis Carroll, George Cristopher, Linctenber ile Grabbe gibi isimler de bu türde eserler ortaya koymuşlardır.⁴⁹

1.1.3. Türk Mizahının Tarihsel Gelişimi

Türk mizahının tarihsel gelişimine bakıldığında Anadolu, birçok yazınsal kültürün ilhamı olduğu gibi barındırdığı sosyolojik, siyasal, kültürel ve inançsal süreçler sayesinde mizah kültürü ya da yazının örneklerinin çokça yaşandığı bir bölge olmuştur. Tıpkı Avrupa'daki mizahın kökenleri gibi Anadolu'da da mizahın kökenleri çok gerilere, Hititlere kadar gidebilmektedir. Hititlerin en canlı törenlerinden olan ve bilhassa nevruz gibi baharın gelişini kutlamak için düzenlenen *Puruli Şenliklerinde* mizaha dair eğlenceler sergilenirdi. Yine sonraki dönemdeki *Dionysos motifleri* de bu türden örneklerdir. *Frigyalı Midas'ın Eşekkulakları* ve de *Sinoplu Diojen* bu tür için diğer örneklerdir. Yine antik Anadolu mizahından bahsederken en önemli

⁴⁶ Öngören, 1983, s.14.

⁴⁷ Öngören, 1983, s.15.

⁴⁸ Meydan Larousse, cilt 14, s. 56.

⁴⁹ A.g.e., s. 56.

karakterlerden biri *Noel Baba*'dır. Anadolu'nun Türkler tarafından fethinin ardından bilhassa şiir, fıkra, hikâye, masal ve tekerleme gibi edebiyat türlerinde mizah yerini bulmuştur. Eleştiren, akıl veren ve hicveden anlatım tarzlarıyla halk tarafından benimsenmiş Nasreddin Hoca, Keloğlan ve Dede Korkut hikâyeleri gibi birçok tür halkın dilinde yerini almıştır.⁵⁰ Bu dönemde bunlar dışında bilhassa yazılı mizah ürünleri sayılabilecek bir kısım çalışmalardan bahsedilmektedir. Bunlar genelde ilmiye mensubu olup idareyle yakın olan kişilerin yaşananları eleştirme amaçlı olan ve daha çok “mizahın bir zekâ göstergesi olarak kabul edildiği ve taltif vesilesi addedildiği” bir anlayışın ürünü olan ortaçağ dönemi Türk-İslam toplumunun mizah anlayışına dair bir gösteri sayılabilecek eserlerdir.⁵¹

Osmanlı mizahına bakıldığında, 1870-77 yılları arasındaki mizah basınının faaliyete başlaması ve yapılan yayınların sayılarının artışı, Osmanlı mizahını yeni bir dönüm noktasına getirmiştir. Şüphesiz dünyada yaşanan modernleşme dalgası ve bunun gerek devlet gerekse toplum üzerindeki etkisi mizahı da daha eleştirel ve daha hicivci bir seyre itmiştir. Tanzimat dönemi Osmanlı mizahında sözlü mizahtan yazılı mizaha geçiş sürecini gerçekleştirmiştir. Bu geçişte aslında tamamen yepyeni bir mizahtan ziyade Karagöz gibi ‘*hayal perdesi*’nin karakterleriyle piyasaya sürülen bir yazılı bir mizahtan bahsedilmektedir. Bu yeni mizahta Karagöz-Hacivat, Meddah, Nasreddin Hoca, İncili Çavuş ve Bektaşî fıkralarına ait karakter ve içerikler mebzul miktarda bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle sözlü mizahın arkada bıraktığı birikim yeni yazılı mizahın ana unsurlarından biri olmuştur. Bu süreç yeni mizah ve beraberinde gelişen karikatürün kendi özgün mecrasını inşa edene kadar devam etmiştir.⁵² II. Meşrutiyet ise şüphesiz Osmanlı mizahı için açılan yeni bir dönemdir. Bu dönemde *Geleneksel Mizah Dergileri*, *Batılı Modern Mizah Dergileri*, *Eşek Tipi Mizah Dergileri*, *Tek Sayılık Mizah Risaleleri*

⁵⁰ Öngören, 1983, s.41-43.

⁵¹ Metin Arıkan & Gaye Yavuzcan, “Mizah-İktidar İlişkisi Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme Denemesi (Selçuklu Kaynaklarından Hareketle)”, *Journal of Turkish Language and Literature*, Volume: 3, Issue:2, Spring 2017, s. 13.

⁵² Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I- Tanzimat Dönemi ve İstibdat Dönemi (1867-1878 / 1878-1908)*, Adam Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 17-20.

şeklinde mizah karikatürleri ortaya çıkararak mizah dergiciliği farklı üsluplar ortaya koymuş ve Osmanlı mizahı bir dönüşüm dönemi yaşamıştır.⁵³

Kurtuluş Savaşı'nın ardından kurulan Cumhuriyet yönetimi birçok alanda olduğu gibi mizaha da yenilikler kazandırmıştır. İnkılâpların izlerini mizahta görmemek imkânsızdır. Bunun yanında bilhassa harf ve dil inkılâbı mizah için ciddi bir etki yaratmıştır. '*Politik mizah*' da diyebileceğimiz ürünler ile birlikte mizah resmî bir hüviyete bürünmüştür ardından gelen Harf inkılâbı, mizahı eskiden koparıp yeni kurulan Cumhuriyet'in anlayışına daha entegre hale getirmiştir. Tabi bu inkılâp mizahın sadece içeriği değil karikatürlerin tasarımını da etkilemiştir. Çok partili hayata geçiş denemeleri dönemin mizah çeşidi ve içeriğini de etkilemiş eleştiri ağırlıklı mizah yayıncılığında artış gözlenmiştir.⁵⁴ Ancak Takrir-i Sükûn Kanunu sonrasında bu eleştiri ağırlıklı mizah anlayışı yerini sakinlik dönemine bırakmıştır.

1.2. KARİKATÜR KAVRAMI

1.2.1. Karikatür Kavramı, Tanımlar, Karikatür Teorisi

Karikatür kelime olarak İtalyan dilinde “abartma eylemi” manasına gelen “*caricatura*” kelimesinden dilimize geçmiş olup Osmanlı'nın son döneminden beri kullanılmıştır.⁵⁵ Annibale Carracci'nin ya da Carracci'nin olduğu sanılan “*Arti di Bologna*” kitabı için yazılan önsöz kısmında Mosini'nin karikatür kelimesini ilk telaffuz eden kişi olduğu öne sürülmüştür. Karikatür kelimesi 1646 yılında ilk defa kullanılmıştır.⁵⁶ Sözlüklere ise ancak bir asır sonrası 1748 yılında *New English Dictionary* adlı sözlükte ilk defa kullanılarak geçmiştir.⁵⁷ İlk dönemlerde karikatür denince akla gelen şey, ressamın resmin orijinalini bozarak bilhassa ebatlarla oynayarak daha komik bir çizim ortaya koymasındır. Bunu yaparken abartılı vurgularla ve şekilleri bozarak oynamalar

⁵³ Çeviker, 1988, s. 17.

⁵⁴ Öngören, 1983, s.81-83.

⁵⁵ Hıfzı Topuz, *İletişimde Karikatür ve Toplum*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir 1986, s.7.

⁵⁶ Önder Şenyapılı, *Neyi, Neden, Nasıl Anlatıyor Karikatür, Kim Niye Çiziyor*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve iletişim A.Ş., Ankara 2003, s. 14.

⁵⁷ W. A. Coupe, “Observations on a Theory of Political Caricature.” *Comparative Studies in Society and History*, 11.1. (1969), s. 85.

yapılmıştır.⁵⁸ Çizim yapılan şeyin ya da kişinin şekli eksikleri ya da kusurlarına odaklanarak onları, bir noktada bir abartı unsuru haline getirip onunla alay edilir ya da anlamsızlaştırılarak hiçe indirgenir. İlk halinin gelişmesi sonrası karikatür zamanla ‘*cartoon*’ olarak adlandırılmış ve bugün güzel sanatlar içerisinde yerini almıştır. Diğer bir ifadeyle *caricatura* kelimesi *cartoon* kelimesinden daha önce kullanılmaya başlamıştır. Çünkü *cartoon* ilk olarak 1800’lü yıllarda İngiltere’de kullanılmıştır.⁵⁹

Karikatür tanımlanmasından sonra karikatür teorisinden bahsetmek gerekir. Karikatür konusunda hâkim iki teorinin varlığından genel olarak bahsedilebilir: Birisi yazılı karikatür, diğeri ise yazısız, çizimin hâkim olduğu karikatür. Lawrence H. Streicher, karikatür teorisi denildiğinde akla karikatür ve eserin çizeri yani karikatüristinin gelmesi gerektiğini söyler. Yazılar resmin içerisinde konuşma balonlarına ya da tabelalara eklenmiş halde olabileceği gibi resmin altına düz yazı şeklinde de eklenebilmektedir. Ama burada yazı ile çizim arasındaki nüanstaki ziyade günümüzde çizerlerin karikatürde kullandıkları ana malzemenin çizimleri olduğu görülmektedir.⁶⁰ Streicher’in bu tanımı üzerinde duran W. A. Coupe, “*bir çalışmada konuların bütün koleksiyonlarına uyulmasının olası olmaması nedeniyle haklı olarak bu unsurların hepsini karikatür teorisine entegre etme*”nin imkanının az olduğunu dile getirmiştir.⁶¹ İlk başlarda çizimi anlamak için altta yazılan hikâyeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle yazılar olmadan çizim çok fazla bir anlam ifade etmemektedir. Fakat zamanla yazıdan çizime doğru bir ağırlık kayması olmuş yazılar azalarak çizimin ifade gücü artmıştır. Nihayetinde çizimler içerisinde az kelimeyle ifade edilen, yazılarla ortaya konan günümüz karikatürlerine ulaşılmıştır.⁶² İşte bu dönüşümün mimarı olan Steinberg’in fikirlerinin etkisi sonrası *yazı-çizim kavgası* patlak vermiştir. Bu tartışmada Coupe, Steinberg’i destekleyerek karikatürün aslında hiç yazı eklenmeden ortaya konması gerektiğini ve mesajını bu şekilde vermesinin daha anlamlı olacağını ifade etmiştir. Bugün çokça

⁵⁸ Turhan Selçuk, *Grafik Mizah*, Ed. Turgut Çeviker, İris, İstanbul 1998, s.10.

⁵⁹ Coupe, a.g.m., s. 85.

⁶⁰ Lawrence H. Streicher, “On a Theory of Political Caricature”, *Comparative Studies in Society and History*, 9.4. (1967), s. 431.

⁶¹ Coupe, a.g.m., s. 79.

⁶² *Tef ve Dünya Karikatüristleri Albümü*, Şehir Matbaası, İstanbul 1955, s. 9

örneğini gördüğümüz bu tür karikatürler bilhassa gazetelerin *editorial karikatürlerinde* etkisini göstermektedir.⁶³

Karikatür en başta bilhassa portre çizimi ile başlamıştır. Tabiatıyla bu çizimde doğal çizimden ziyade yüz hatlarında oynanarak abartı amaçlanmıştır. Bunları yaparken karikatürcü *görsel metafor, kişiliklendirme, soyutlama, alegorik nitelikler, abartma ve bozulma* gibi bir takım çizim teknikleri kullanmıştır.⁶⁴ Hatta *kübizm* ve *sürrealizm* gibi akımların etkisiyle çizilen karikatürlerde çizimler neredeyse anlaşılmayacak haldedir. Tabii bu şekil ile oynama sınırsız bir şey değildir. Çizilen nesne ile portrenin tanımlanabilirliği önemlidir. Bu bağlamda kullanılan sanatsal tekniğin sınırları dışında her hangi bir akımın teknikleri ile yapılmayan abartı anlamsız ve gülünç olacaktır.⁶⁵ Neticede karikatür bir biçim bozum sanatıdır ve genel olarak “*üretme ve bozulmaya yoğunlaşan kitlesel bir çizim sanatı*” diye tarif edilebilir.⁶⁶

Karikatürde genellikle şekil mesajdır. Yani şekilde ifade edilen şey verilmek istenen mesajdır. Balon içinde ya da şeklin altında verilen yazı aslında varsa mesajdaki belirsizliği ortadan kaldırmak içindir. Bu anlamda şeklin gerçeklikten uzaklaşması ile mesajının anlaşılabilirliği arasında ters orantı vardır. Bununla birlikte karikatür bazen tüm mesajı vermez ya da veremez. Mesajın tamamlanması okuyucuya bırakılır. Bu noktada okuyucunun bilinç ve bilgi düzeyi anlam kazanır. Diğer yandan karikatürün mesajını doğru iletebilmesi için çizerin *simge* ile *belirtilen dengesini* gözetmiş olması gerekir. Burada *simgeden* maksat *belirtileni* resmetmektir. *Belirtilen* ise karikatürün ana malzemesi ve odağıdır. Burada simgeyi örneklendirmek gerekirse karikatürlerde Amerika’yı belirtmek için kullanılan ‘*Sam Amca*’ figürünü zikredebiliriz. Diğer çok meşhur örnek ise Sovyet Rusya’yı akla getirmek için kullanılan ‘*Ayı*’ figürünü sayabiliriz. İfade edildiği gibi bu figürlerden maksat okuyucunun bu simgelerle bilhassa politik anlatıda belirtilmek istenen durumu rahatlıkla anlamasıdır.⁶⁷

⁶³ Coupe, a.g.m., s. 81.

⁶⁴ Wechsler Judith, “The Issue of Caricature” *Art Journal*, 43.4. (1983), s. 317.

⁶⁵ Streicher, a.g.m., s. 436.

⁶⁶ Streicher, a.g.m., s. 435.

⁶⁷ Topuz, 1986, s. 26.

Karikatürlerin kullandıkları yukarıda bahsedilen simgeleri olduğu gibi karikatürlerin kendilerine özel simgeleri de vardır. Bir karikatürcünün tüm çizimlerini yorumlayabilmek için o karikatürcüyü ve karikatürcünün şifrelerini bilmek gereklidir. Bu anlamda her karikatürcünün kendine has bir hedef kitlesi vardır. Çizimde anlatılan ile olgu arasında karikatüristi tanımayan bir okuyucu için hiçbir anlam yoktur. Hatta karikatür hiçbir şeyi ifade etmemektedir. Fakat karikatürcüyü sürekli takip eden ve onun çizimlerindeki şifreleri çözmüş bir okuyucu karikatürde anlatılan politik ya da toplumsal mevzuyu görebilir. Burada amaç sanatı icra ederken tabii ki yargılanmaktan kaçınmaktır.⁶⁸

Tüm çeşitleri ile mizahın ve dolayısıyla karikatürün doğrudan ya da dolaylı çeşitli işlevleri bulunmaktadır. Gülmenin işlevi olarak sayılabilecek bu işlevler ‘*keyif verme*’ ve ‘*eğlendirme, protesto ve tahrip etme işlevi*’, ‘*yarar ve zarar işlevi*’, ‘*sosyalleşme işlevi*’, ‘*gerilimi azaltma, savunma ve saldırı işlevi*’, ‘*sosyal tarihin kod ve mesajlarını taşıma*’, ‘*problemlerle başa çıkma ve hayata tutunma*’ ve ‘*eleştiri ve hoşgörü*’ işlevleri şeklinde sıralanabilir.⁶⁹ Bireylerin çarpıklıkları, toplu çarpıklıklar, bireysel ve toplumsal davranış ve tutumların çarpıklıkları, sosyal çevredeki ve ilişkilerdeki çarpıklıklar, küresel çarpıklıklar vs. karikatürün temel iletisidir.⁷⁰

1.2.2. Genel Olarak Karikatürün Tarihsel Gelişimi

Karikatürün tarihi gelişimine bakıldığında, karikatüre dair izler tarihin çok eski dönemlerinde görülmektedir. Bu açıdan kazılar sonucu ortaya çıkan bazı mağara gravürlerinde karikatürü andıran örneklerle rastlanmıştır. Bunlar arasında Fransa Araiege bölgesinde bulunan *Üç Kardeşler Mağarası*, *İspanya Cueva* ve *Castellon* bölgelerinde bulunan sırasıyla *Ramiga Mağarası* ve *Casuble Boğazı* ve Cezayir’de bulunan *Tassili Kayalıkları* en güzel örneklerden birkaçıdır.⁷¹ Uzun bir tarihi süreçten geçerek bugünkü en güçlü dönemine ulaşacak olan karikatür sanatının nüvesi olarak yorumlanabilecek bu tür gravürler belki başka amaçlarla yapılmıştı, fakat insanoğlunun olaylara çağlar boyu

⁶⁸ Topuz, 1986, s. 35.

⁶⁹ Gülin Öğüt Eker, *İnsan Kültür Mizah Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah*, Geleneksel Yayıncılık, Ankara 2009, s. 29-30

⁷⁰ Şenyapılı, a.g.e., s. 45.

⁷¹ Hıfzı Topuz, “Dünyada Karikatür Akımları”, *Milliyet Sanat Dergisi*, 1984, s.8.

verdiği benzer tepkilerin bir örneği olarak da görülebilir. Çünkü yaşananların henüz kitap ve yazının olmadığı bir dönemde gravürler aracılığıyla resme aksetmesi o tarihte sonlanmamıştır. Benzer yansımaları Antikçağ'da, sonrası Ortaçağ'da, Rönesans'ta ve bugün görülebilir. Nitekim karikatür diyebileceğimiz örnekler *Aristo*, *Lukiaanos* ve *Hratius* gibi antik dönem filozofları aracılığıyla ulaşılabilirdiği gibi *Cervantes* ve *Shakespeare* gibi Ortaçağ dönemi yazarlarında da rastlanılmaktadır. Bu anlamda çağımızda çok etkin bir sanat alanı olsa da kökü çok eskilere dayanmaktadır.⁷²

Sanayi Çağı'nın anlatım biçimi olan karikatür ilk sanayileşen ülkede, İngiltere'de gelişmiştir. 17. yüzyılda soyluların bir eğlencesi olarak İtalya'dan alındıysa da, özellikle William Hogarth çarpıtılmış insan görüntüleriyle yetinmek yerine, davranışlardaki çelişkileri ortaya koyan, oyma baskılarıyla gerçek karikatürün öncüsü sayılmaktadır. Hogarth'tan sonra portre karikatürüyle karikatür gittikçe daha yoğun bir biçimde toplumsal ve siyasal yergi aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde yazıda olan mizah, artık yavaş yavaş çizgiye kaymıştır. Bu dönemde Thomas Beick'in tahta oymacılığı, 1798'de Alois Senefelder tarafından icat edilen *Litoğrafya* ve diğer teknolojik gelişmelerle karikatürün yaygınlaşması hız kazanmıştır. Karikatür dergileri ve gazeteler çoğalmış, başka ülkelerde de bu tür yayınlar artmaya başlamıştır. 18. yüzyılın en ünlü iki karikatürcüsü William Hogarth ile Giovanni Battista Tiepolo'dur. Her iki sanatçı da fertlerden çok tipleri canlandırmışlar ve özellikle Hogarth eliyle aristokrasi ve ince beğeni eleştirilmiştir. 18. yüzyılın diğer önemli karikatürcüleri İtalyan Pier Leone Ghezzi ile İngiliz James Gillray ve Thomas Rowlandson'dur.⁷³

Amerika kıtasında karikatürün yaygınlaşması Avrupa ile aynı dönemde değildir. Ancak 19. yüzyıl sonrası dönemde ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir.⁷⁴ 20. yüzyılda ise ABD'de yaygınlaşmaya başlayan “anarşist” anlamda içeriğe sahip olup güncel durumları çok ağır şekilde eleştiren yeraltı yayınları görülmektedir. Olağan mizahi abartmanın da dışına çıkarak nesnelerin ve figürlerin şekillerinin karışımıyla

⁷² Canan Güneri, “Sanat Alanı Olarak Mizah: Sanat, Mizah, Karikatür İlişkisi ve Türkiye’den Üç Örnek”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Malatya 2008, s. 52.

⁷³ Güneri, a.g.t., s. 74.

⁷⁴ Güneri, a.g.t., s. 79.

yorumladıkları olağan dışı bir çizim yaratmışlardır. Albert Hirschfeld ve David Levine gibi önemli temsilcileri çizimlerini düzenli şekilde *New York Times* ile *New York Review of Books*'ta yayınlamışlardır. Bunlar dışında Kley, George Grosz, Topor, Bonot, Blachon, Cardon, Gourmeilin, Crump, Jan Faust, Mihaesco, Arishman, Brad Holland, Anita Siege ve Saurez gibi sanatçılar bu akımı temsil etmişlerdir.⁷⁵

Aynı yüzyılda farklı ülkelerde çeşitli karikatür yayınları ve dergileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Sovyet Rusya'nın *Krokodil*'i (1922), Macaristan'ın *Ludas Matyl*'i (1941), Çekoslovakya'nın *Dikobraz* ve *Rohaç*'i, Yugoslavya'nın *Jez*'i, Bulgaristan'ın *Sturshel*'i ile Doğu Almanya'nın *Eulenspiegel*'i bunların en dikkat çekenleridir.⁷⁶

Genel olarak karikatürün tarihi gelişim seyrinden bahsettikten sonra karikatür türleri ve bu türler içinde bu çalışmanın da konusunu oluşturan gazete karikatürlerine değinmek faydalı olacaktır.

1.2.3. Karikatür Türleri ve Karikatür Türü Olarak Gazete Karikatürü

Dünyada meydana gelen gelişmeleri, özellikle yirminci yüzyılda basın endüstrisinin gelişimiyle beraber başlı başına karikatürlere -siyasal, editoryal gazete karikatürlerine- bakarak gözlemlemek mümkündür. Karikatür türlerinden *siyasal karikatür*, politik gündemle ilgili olayları ve bunların faillerini konu edinen karikatür çeşididir. *Editoryal karikatür*, niteliği ve esprisi genel yayın müdürü, yazı işleri müdürü gibi gazete ya da dergi yöneticisi tarafından belirlenen bir karikatür türüdür. *Gazete karikatürü* ise politik ve toplumsal olayların çizgi ve mizahla ele alınması, sanatsal nitelikteki karikatüre göre daha hızla tüketilen ve yayınlandığı gün ömrünü tüketen kendi türünde sanat değeri daha az olan bir tür olup biçiminin kusursuzluğuyla kalıcılığını sağlayan karikatür türüdür.⁷⁷

⁷⁵ Meydan Larousse, cilt 11, s. 2.

⁷⁶ Erdoğan Tokmakçıoğlu, *Türk Basın Tarihi*, İsim Yayınları, Ankara 2011, s. 141.

⁷⁷ Şenyapılı, a.g.e., s. 102, 107, 109, 140; Ali Ulvi Ersoy, *Ali Ulvi/Karikatürler*, Karikatür Vakfı, Ankara 1996, s. 90-93.

Gazete karikatürcülüğünü içerik olarak kategorik anlamda incelemek gerekirse; birincisi politik alanda ve güncel olaylara dair çizimler sunan **siyasi karikatür**; ikincisi daha çok toplumda tanınmış kişilere yönelik olup çizimlerde fiziksel abartılar barındıran **portre karikatürü**; üçüncüsü daha çok cazip gelmeyen haberleri konu alan ve ekonomik veriler gibi çok da neşe vermeyen içerikleri daha da yalın bir anlatımla tavzih etmeyi amaçlayan **haber karikatürü**; dördüncüsü daha eğlenceli ve aile, spor, magazin, tatil, cinsellik, eğlence, iş ve toplumsal hayat gibi konuları işleyen **eğlence karikatürü**; beşincisi yazı dizileri gibi arkası yarın devam eden ve birkaç kutucuk içerisinde belli karakterler arasında gelişen olayları hikâye eden **bant karikatürü ve çizgi roman**⁷⁸; son olarak da gazetenin dışında reklam ve tanıtım firmalarında hazırlanmış **reklam karikatürü** şeklinde kategorize edilebilir.⁷⁹

1.2.4. Türk Karikatürünün Tarihsel Gelişimi

1.2.4.1. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Türk Karikatürü (1839-1908)

Türk karikatürünün tarihsel gelişimi Tanzimat döneminde başlamıştır. Tanzimat ile Batılılaşma, hürriyet, özgürlük, eşitlik gibi kavramlar yaygınlaşmaya başlamıştır. Basının çok ciddi bir ivme kazandığı; kazandığı kadın, eğitim, cinsiyet, eğlence, zevk, sanat gibi sosyolojik konular yanında siyasi belirsizlik, savaşlar ve milliyetçilik gibi konuların gündemi fazlasıyla meşgul ettiği bu dönemde karikatür, konu olarak bulduğu zengin ortamın ve yayıncılıktaki teknik ve fiziki ilerlemenin de etkisiyle bir gelişim göstermiştir. Tanzimat döneminde *İstanbul Postası* (1867) ve *Terakki* (1870) gibi gazetelerde karikatürler yerini almaya başlamıştır. Hatta yayınlarında ek olarak mizah dergisi veren ve karikatüre yönelik çizimler ihtiva eden *Terakki* bazılarınca ilk mizah yayını olarak da zikredilmektedir.⁸⁰ Osmanlı karikatür mizahı politik düzene karşı bir 'yergi basını' olarak başlamıştır. Bu yeni dönemin ilk evresini 1870-77 arası yıllar oluşturmuştur. Karikatür mizahı Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla başlayıp II.

⁷⁸ Popüler kültürün önemli araçlarından biri olan, Türkiye'de Flash Gordon/Baytekin ile 1930'lı yıllarda başlayan çizgi romanı, geniş halk kitlelerine ulaşabilmenin iyi bir aracı olarak, toplumla iç içe, yaşanan gelişmelerden etkilenen, iyi-kötü mücadelesinin olduğu yapay dünyanın günümüz mizah yayınlarına kadar yerli ve yabancı birçok çizer üzerinden ele alan çalışması için bkz. Levent Cantek, *Türkiye'de Çizgi Roman*, İletişim, İstanbul 2012.

⁷⁹ Selçuk Hünerli, Türkiye'de Gazete Karikatürünün Durumu ve Siyasi Karikatürün Söylemi, *İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 1993, s. 60-64.

⁸⁰ Çeviker, 1986, s.21.

Meşrutiyetin ilanına kadar süren 1877-1908 yılları arasında uzunca bir fetret dönemi ile karşılaşmıştır. Bu süreçte birçok karikatürcü yurt dışına çıkmış ya da yurt dışında yayın yapmıştır. Ancak bu dönem, Türk karikatürünün Jön Türk hareketinin de desteği ile Batı tarzı karikatürle daha çok kaynaşacağı bir dönem olarak yaşanmıştır. II. Meşrutiyetin ilanı ile başlayan dönemde ise birinci dönemin etkileri devam etmekle birlikte Batı tarzı karikatür ve daha modern çizgili çizimler ve içerikler karşımıza çıkmıştır.⁸¹

Tanzimat dönemi mizah ve karikatürü denince ilk akla Teodor Kasap tarafından kurulan *Diyojen* (1870) gelir. Ali Bey ve Ebüzziya Tevfik gibi yazarların ve daha sonra *Cem Dergisi*nin de kurucusu olacak olan Cem gibi önemli çizerlerin olduğu bu dergi Osmanlı mizah ve karikatürüne önemli bir ivme kazandırmıştır.⁸² İçerdiği eleştirel siyasi tavrı nedeniyle birkaç defa yayımı durdurulan *Diyojen* karikatür tarihimizde yayımlanan ilk dergi olması yanında kapatılan ilk mizah dergisi de olmuştur.⁸³ *Diyojen* dışında mizah ve karikatür alanında faaliyet gösteren diğer önemli yayınlar şunlardır: *Letaif-i Asar* (1871), *Şarivan* (1872) *İbretnüma'yı Alem* (1873), *Çingiraklı Tatar* (1873), *Şafak* (1874), *Kamer* (1874), *Hayal* (1874), *Latife* (1875), *Kara Sinan* (1875), *Tiyatro* (1875), *Çaylak* (1876) ve *Meddah* (1876), *Kahkaha* (1877).⁸⁴

Topuz'a göre başlangıcında olduğu gibi siyasi ve kültürel alana dair sert eleştirileri ve alaycı çizimleri olan karikatür, ciddi yasak ve sansüre maruz kaldığı 'İstibdat Dönemi'nde durağan hatta varlığı dahi söz konusu olmayan bir sürece girmiştir. Abdülaziz döneminde de sansür devam etmiştir.⁸⁵ 1877 yılında gündeme gelen ve II. Abdülhamid tarafından onaylanmayan *Matbuat Nizamnamesi* maddeleri içindeki "Mizaha mahsus gazeteler memnudur" ifadesi padişah onayına gelmeden önce tasarıdan çıkarılmış olsa da II. Meşrutiyet'in ilanına kadar mizah yayıncılığına müsaade edilmediği belirtilmektedir.⁸⁶ Sonuç olarak dönemin önemli muhalif kanadı olarak görülen Jön Türkler'in siyasi eleştirilere yer verdikleri mizah ve karikatür dergilerini

⁸¹ Boz, a.g.m., s. 149.

⁸² Özer, 1994, s.2; Balcıoğlu & Öngören, 1973, s.5.

⁸³ Yasin Kayış, *Demokrat Parti Döneminde Siyasi Karikatür*, Libra Yayınları, İstanbul 2009, s. 16.

⁸⁴ Çeviker, 1986, s. 24; Topuz, 1997, s. 212, 215.

⁸⁵ Topuz, 1997, s. 211-213.

⁸⁶ Kayış, 2009, s. 16.

ülke dışında yayınlamak durumunda kaldıkları ifade edilmektedir. Bunların başlıcaları şöyledir: 1895 de Londra’da *Hayal*, 1898’de Cenevre’de *Beberuhi*, 1898’de Kahire’de *Pinti*, 1900’de Folkestone’de *Dolap* ve 1901’de Cenevre’de *Tokmak* dergileridir. Fakat bu dergilerin yaşanan sert siyasi sürecin sebep olduğu kavgalar nedeniyle bir mizah kültür ya da mizahi bir akım yaratma konusunda çok başarılı olamadıkları fakat mizah ve karikatüre dair çok önemli bir gelişmenin ana aktörleri oldukları ileri sürülmektedir.⁸⁷ Yurt dışında yayın yapan bu dergilerin 1908’de II. Meşrutiyetin ilanına kadar ülkeye gizli şekilde sokularak dağıtımı yapılmıştır.⁸⁸

1.2.4.2. II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’in İlanına Türk Karikatürü (1908- 1923)

II. Meşrutiyet ile birlikte basın üzerindeki sansür nihayetlenmiş ve mizah yasağına da son verilmiştir. Bundan böyle gerek yazılı mizah gerekse karikatür yeni bir başlangıç yapmıştır. Önceki bölümde de anlatıldığı gibi sansür süresince yayınlarını yurt dışında yapan Jön Türk mizahçı ve karikatüristlerinin 1908 sonrası ülkeye dönmesiyle ilk etapta otuzun üzerinde dergi yayına başlamıştır.⁸⁹ Bu dönem mizahının her ne kadar savaş ve çalkantılar içerisinde kendisine has bir alan oluşturamadığı düşünülüyorsa da yazılı ve görsel mizaha geçişin başlangıcını yaparak Osmanlı mizah anlayışında radikal değişimlere sahne olup Cumhuriyet sonrasını dahi etkisine alacak bir mizah akımını başlattığı ifade edilmiştir.⁹⁰

Özer, II. Meşrutiyetin ardından yayımlanmaya başlayan dergileri şu kategorilere ayırır: İlki, *İncili Çavuş* (1908) gibi Rum ve Ermeni azınlıkların çıkardığı Diyojen dergisini örnek alan dergiler, diğeri, *Boşboğaz ile Güllabi* (1908) gibi Türkler tarafından yayımlanan dergiler, son olarak da çalışmalarına Avrupa’da başlanmış *Kalem* (1908) ve *Cem* (1910) gibi dergilerdir.⁹¹ Turgut Çeviker de 1908-1918 arası mizah yayınlarını dört kategoride inceler: Birincisi *Geleneksel Mizah Dergileri*: Bu kategoride *Karagöz*

⁸⁷ Atilla Özer, “Türk Mizah Dergileri ve Karikatür Sanatındaki Değişmeler”, *Anadolu Üniversitesi Kurgu Dergisi*, Sayı: 9 – Eskişehir 1991, s. 225, <http://www.atilaozermuzevi.com/1991/05/turk-mizah-dergileri-ve-karikatur-sanatindaki-degisimler.html>, (20.11.2017).

⁸⁸ Boz, a.g.m., s.149.

⁸⁹ Çeviker, 1988, s. 17.

⁹⁰ Balcıoğlu & Öngören, 1973, s. 57.

⁹¹ Özer, 1991, s. 225

(1908), *Nekregû* (1908), *Zuhuri* (1908), *Tasvir-i Hayal* (1908), *Hacıvat* (1908), *Geveze* (1908), *İbiş* (1909), *Nekregû ile Pişekar* (1909), *Eşref* (1909), *Hayal-i Cedit* (1910), *Cadaloz* (1911), *Baba Himmet* (1911), *Köylü* (1913), *Feylesof* (1914), *Nasrettin Hoca* (?) gibi dergiler bulunmaktadır. Bunlar daha çok Tanzimat döneminin *Diyojen* ve *Hayal* dergilerini örnek almış ve bilhassa *Karagöz* dergisi örneğinde olduğu gibi karşılıklı konuşmalar ve metinlerden oluşmuştur. Bu dergicilikte karikatürcülük anlamında yeni bir çizim hareketine pek rastlanılmaz. İkincisi *Batılı Modern Mizah Dergileri*: Bu kategoride *Kalem* (1908), *Cem* (1912), *Boşboğaz ile Güllabi* (1908), *Dalkavuk* (1908), *Davul* (1908), *Laklak* (1908), *Kartal* (1909), *Kara Sinan* (1911), *Karikatür* (1914), *Hande* (1916), *Diken* (1918) gibi dergiler mevcuttur. Bu sınıftaki dergilerin öncülüğünü karikatüre yeni bir çizgi getiren *Kalem* üstlenir. *Kalem* gibi dergilerde karikatür ön plandadır. Bu anlamda *Kalem* de karikatürü daha ilk sayısında anlatmaya ve tanımlamaya çalışmıştır. Üçüncüsü *Eşek Tipi Mizah Dergileri*: Bu kategoride *Eşek* (1910), *Kibar* (1910), *Alafranga* (1910), *El Malum* (1910) ve *Yuha* (?) gibi dergiler mevcuttur. Bu sınıflama adından da anlaşılacağı gibi çizimlerinde *eşekler dünyasını* temel almış ve karikatürlerinde eşek kafalı figürler kullanmışlardır. Diğer yandan bu kategorideki dergilerde çalışan karikatüristlerin önemli bir yanı da aynı zamanda başka dergilerde karikatürcülük yapmalarıdır. Yani bu dergilere has karikatürcü bir grup yok gibidir. Son olarak *Tek Sayılık Mizah Risaleleri*: Bu kategoride de *El Üfürük* (1908), *Resimli Tonton Risalesi* (1908), *Mahkûm* (?), *El Üfürük 'e Zeylen Körük* (?), *Çingirak* (?), gibi küçük boyutlu aşağı yukarı dört sayfalık broşür diyebileceğimiz yayınlardır.⁹² Savaş, Meşrutiyet dönemi karikatürünün belki de en önemli konularından biridir. 1911 yılı sonlarına doğru karikatür gündemi, iç sorunlar yerini önemli ölçüde İtalyanların saldırısı üzerine kamuoyunu etkinleştirmek adına dış sorunlara da odaklanmıştır. Osmanlı tarihinin son dönemine damga vurmuş Balkan Savaşları, Çanakkale Savaşı ve Trablusgarp gibi savaşlar bu dönem karikatürüne de damga vurmuştur. Savaşın verdiği bu psikolojik durum karikatürün içerik anlamında daha dolgun olmasına yol açmıştır.⁹³ 1912 yılında Balkan toplulukları Osmanlıya karşı saldırıya geçince karikatürler de Osmanlıların galip geleceği ile ilgili karikatürlere bolca yer verilirken savaşın sonu yenilgi olunca artık konu, karikatüre malzeme olmaktan çıkmıştı. Birinci Dünya Savaşına giden yolda rejimin sertleşmesiyle birlikte mizahi yayınlara izin çıkmayınca

⁹² Çeviker, 1988, 17-26.

⁹³ Orhan Koloğlu, *1911-12'de Karikatür Savaşı*, Engin Yayınlar, Ankara 1989.

övgü ağırlıklı karikatürler boy göstermiştir.⁹⁴ 1914-1918 yıllarında basına getirilen sansüre ise I. Dünya Savaşı gerekçe olarak gösterilmiştir. Bu sansür İstanbul'un İngilizler tarafından işgali ve daha sonra da Vahdettin dönemi boyunca da devam etmiştir.⁹⁵

Kurtuluş Savaşı döneminde genel olarak basın, baskı ve sansüre rağmen Milli Mücadele'nin yanında ve destekçisi konumundadır.⁹⁶ Buna rağmen bu dönemin bazı karikatür dergileri İstanbul Hükümeti ve Ankara Hükümeti yanlısı olarak konumlandıkları tarafın gözünden olayları çizgi ve yazılarına aktararak sunmuşlardır. Bu duruma en uygun örnekler *Aydede* (1922) ve *Güleryüz* (1921) dergileri olmuştur. İstanbul Hükümeti'ni destekleyip Ankara'yı ve Kuva-yi Milliye hareketini kötüleyen bir yayın çizgisi olan Refik Halit Karay'ın *Aydede*'sine karşı Ankara Hükümeti yanlısı olup işgalcileri ve onu işbirlikçisi olarak İstanbul hükümetini sert bir şekilde eleştiren ve kötüleyen ve Ankara Hükümeti ile onu mücadelesine sırt vermiş Kuva-yi Milliyecileri amansız bir şekilde savunan Sedat Simavi'nin *Güleryüz* dergisi karikatürleriyle mücadele etmiştir.⁹⁷ Ankara hükümeti yanlısı olup Kurtuluş Savaşı'nın savunuculuğuna üstlenen çizerler için İngiliz, Fransız ve İtalyan güçler işgalciler olarak lanse edilip Yunanlar ise en azılı düşman olarak resmedilmiştir. Yine İstanbul Hükümetini temsil eden Vahdettin, Damat Ferit, Ali Kemal ve Refik Halit Karay gibi kişiler işgalcilerin işbirlikçisi olarak sunulmuşlardır. Tüm bunlar ile mücadele eden Mustafa Kemal, İsmet İnönü, Kuvâ-yi Milliye askerleri ve savaşta büyük fedakârlıklar ortaya koyan kadınlar ise karikatürlerde kahraman olarak resmedilmiştir.⁹⁸

Cumhuriyet dönemini ile birlikte savaş ortamından çıkan Türkiye'de yapılan inkılâplar, siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal dönüşüm karikatürün dönüşümünde etkili olmuştur. Her ne kadar 1908 sonrası mizah ve karikatür anlayışının etkisi devam etse de

⁹⁴ Orhan Koloğlu, *Türkiye Karikatür Tarihi*, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005, s. 165.

⁹⁵ Çeviker, 1988, s. 64

⁹⁶ Basının Milli Mücadele'deki durumu için bkz. İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921) Türkiye İle İlgili Dış Haberler ve Bunların İç Basındaki Tepkileri*, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, Ankara 1981; Nurettin Güz, *Türkiye'de Basın-İktidar ilişkileri (1920-1927)*, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayını, Ankara 1991.

⁹⁷ Balcıoğlu & Öngören, 1973, s.63.

⁹⁸ Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü III- Kurtuluş Savaşı Dönemi (1918- 1923)*, Adam Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 23.

özellikle 1928 Harf inkılâbı karikatürün de çizgi ve sunumunda radikal bir değişimi getirmiştir. Yaşanan süreç Batılılaşma anlamında modernleşme süreci olsa da Tek Parti döneminin baskısı ciddi şekilde hissedilmiştir. Eğitimde yapılan reform ile birlikte okuryazar oranındaki artış ve kısa süreli Serbest Fırka'nın kurulmasıyla çok partili hayat denemesi karikatür için cazip bir alan açsa da istenen düzeyde olmamıştır.⁹⁹ Bu nedenle Cumhuriyet sonrası dönemdeki karikatür Tanzimat sonrası dönemdeki karikatür gibi her konuya değinememiştir. Daha çok eğlenceye dönük, sade konular işlendiği görülmüştür.¹⁰⁰ Bu dönemde karikatürün çok gelişmemesinin nedenleri arasında uzun bir savaş dönemi yaşanmış olması, yeni kurulan devletin taşlarının örülmesine dair toplumda oluşan nezaket duygusu ve sorunların anlayışla karşılanması sayılabilir.¹⁰¹

Türk mizah ve karikatürü bağlamında *Karagöz* gazetesinin yeri ve önemine değinmek gerekirse *Karagöz*, 1908'in getirdiği basın özgürlüğü atmosferinde bir taraftan *Karagöz-Hacivat* gölge oyununun karakterleriyle halka ibret dersi sunmak maksadıyla sözlü kültür geleneğini yazılı mizah kültürüne aktaran bir taraftan da Batılılaşma ve Batılılaşmanın getirdiği değerleri kendi mizah ve karikatür çizgisine taşıyarak eleştirel yergi basını olarak geleneksel ve yeni anlayışı kendinde mecz etmiş bir gazete olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Meşrutiyetle birlikte yayın hayatına bu çizgide başlayan gazete, Kurtuluş Savaşı döneminde halkın savaş ortamında moralini yükseltme gayreti ve bilinciyle, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte devletin yaşadığı yenileşme, değişim ve dönüşümü gündemine taşımış zaman zaman eleştirel, zaman zaman dönemin icraatlarının savunucusu, bazen güçlü bazen zayıf da olsa özgürlüklerden yana çizgisiyle 1968'e kadar haftada iki kez yayınlanarak çok uzun süre yayın hayatını devam ettirmiştir.

Neticede Türk karikatürü, Tanzimat ile başlayan eleştiri ve politik eleştiri geleneği ile birlikte siyasi baskı ve yasaklar nedeniyle ara ara sakinlik dönemine girse de toplumsal değişim ve talepler doğrultusunda zaman içinde değişerek ve çeşitlenerek bugüne kadar gelmiş ve ciddi bir karikatür basını birikimi elde edilmiştir.

⁹⁹ Ferit Öngören, "Türk Mizah ve Karikatürü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, cilt: 5, İletişim Yayınları*, İstanbul 1984, s.1439-1446.

¹⁰⁰ A Bilal Arık, "1980'den Sonra Yaşanan Toplumsal Değişim ve Karikatürün Değişen İşlevi: Değişen Toplum Değişen Karikatür", *Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları*, İstanbul 1998, s. 19.

¹⁰¹ Aziz Nesin, *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*, Akbaba Yayınları, İstanbul 1973, s. 44

2. BÖLÜM

TÜRK MİZAH VE KARİKATÜRÜ BAĞLAMINDA KARAGÖZ GAZETESİ

Sürelî yayınlar ve yayınlandıkları dönemin ilişkisini göstermesi, Türk mizah ve karikatürü içinde yerinin daha iyi anlaşılabilmesi, sürelî yayınlar üzerine yapılan araştırmalara kaynaklık etmesi ve literatüre katkı sağlaması açısından çalışmanın bu bölümünde; *Karagöz* hakkında genel bilgiler, gazetenin teknik özellikleri, yayınlanma sıklığı, yurtiçi ve yurtdışı abonelik bedelleri, ulaştığı hedef kitle ve hedef kitlenin sayısal miktarının tespiti, karikatürlerinin söylem ve göstergebilimsel açıdan analizine katkısı açısından çizerlerin yaşam öyküleri ve gazetede işlenen konular ele alınacaktır.

2.1. KARAGÖZ GAZETESİ

Türk mizahına önemli katkıları olan, adını Türk gölge oyunundaki Karagöz tiplemesinden alan *Karagöz* gazetesi, 10 Ağustos 1908 (28 Temmuz 1324/12 Recep 1326) yılında imtiyaz sahibi Ali Fuat Bey, ser muharriri Mahmud Nedim Bey ve vekili müdafî'i Selim Hüsnü Bey olmak üzere; seneliği 104 nüsha itibarıyla İstanbul ve illere posta ücretiyle birlikte 65 kuruş ve harice 80 kuruş olarak; merkezi eski Zabıta caddesinde 38 numaralı daire-i mahsusa'da pazartesi ve perşembe günleri haftada iki defa olmak üzere yayın hayatına başlamış¹⁰² ve Türkiye'nin en uzun soluklu mizah gazetelerinden biri olarak 1968 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Bu süre zarfında gazetenin imtiyaz sahipliği çeşitli dönemlerde el değiştirmiştir. Ali Fuat Bey'in ölümünden sonra Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafından satın alınan gazete, 12 Mayıs 1920'den 14 Nisan 1928'e kadar Burhan Cahit Morkaya'nın sorumluluğunda çıkarılmış, bu tarihten sonra Aka Gündüz, Orhon Seyfi Orhon tarafından idare edilmiştir. 14 Şubat 1935 yılında gazete CHP tarafından satın alınmış ve Sedat Simavi'ye devredilmiştir. Gazetenin imtiyaz sahipliğini daha sonra sırasıyla 3 Şubat

¹⁰² *Karagöz*, 28 Temmuz 1324 (10 Ağustos 1908), s. 1.

1947’de Halim Cavit, 1949’da Feridun Ankara, 1950’den 1959’a kadar Abdurrahman Ongan, 1960-1961 ve 1963 tarihleri arasında Turgut Göle, 1968’e kadar Orhan Öztürk yapmıştır. Gazetenin başyazarlığını ise çeşitli dönemlerde M. Rifat, Mahmut Nedim, Baha Tevfik, Mahmut Sadık, Aka Gündüz (Enis Avni), Burhan Cahit Morkaya yapmıştır.¹⁰³

Karagöz gazetesi, geleneksel Türk mizah anlayışının eski bir geleneği olarak halka edep ve ibret dersi vermek ve bununla da alay etmek gibi *Karagöz* ve *Hacivat* tiplerinde somutlaşmış geleneksel bir seyirlik oyundan kaynağını almıştır. Sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik alanlarda çok çeşitli konu yelpazesıyla halk kitlelerinin değerlerine, beklentilerine, duygu ve düşüncelerine tercüman olmuş bir yayın olarak çok uzun yıllar faaliyet göstermiştir. Yayınlanmaya başladığı ilk dönemlerde Genç Türk devriminden sonraki yıllarda gazete, bu oluşumun özgürlükçü çizgisinde, daha sonra İttihat Terakki Cemiyeti’ne karşı oluşan liberal muhalefetten yana bir çizgide yol almıştır.¹⁰⁴ Fakat gazete her dönemde dünya devlerine karşı, Türk bağımsızlık mücadelesinden yana, basın özgürlüğü konusunda bazen baskın bazen zayıf da olsa özgürlüklerden yana tavrını ortaya koymuş bir çizgiye sahiptir.¹⁰⁵

Dört sayfalık bir hacme sahip *Karagöz* gazetesi genel olarak *muhavere*, *dahili*, *takvim-i ceraid*, *telgraf*, *hasbihâl* gibi bölümlerden meydana gelmektedir. Gazetenin birinci sayfasında yer alan *muhavere* kısmında günlük ya da siyasi bir olayı *Karagöz* ve *Hacivat* karşılıklı olarak tartışmaktadır. *Dahili* bölümde memleketle ilgili iç meseleler ele alınmıştır. *Takvim-i ceraid* kısmında diğer günlük gazetelerin haberlerine ve bunlar hakkında yorumlara yer verilmektedir. *Telgraf* bölümünde uluslararası haberlere yer verilir. *Hasbihâl* kısmında ise *Karagöz* tarafından güncel sorunlar tartışılmaktadır. Bu

¹⁰³ *Karagöz*, 14 Şubat 1935; *Karagöz*, 19 Ağustos 1960; Koloğlu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, s. 448; Gazetenin değişen imtiyaz sahipleri, genel yayın müdürleri, sorumlu müdürleri ve başyazarları için ayrıca bkz. s.4; Kılıçer, a.g.t., s. 42-45; Çeviker, 1988, s. 136.

¹⁰⁴ Tobias Heinzelmann, *Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908-1914*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 222.

¹⁰⁵ Uygur Kocabaşoğlu, “Hayal Perdesinden Gazete Sayfasına *Karagöz*”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 46, 1987, s. 227-228; Salih Seyhan, “II. Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Mizah Gazetesi: *Karagöz*”, *Gülmenin Arkeolojisi ve Medyada Mizah Olgusu Ulusal İletişim Kongresi (13-15 Mayıs 2010)*, Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, Erzurum 2011, s. 191-200.

bölmelere daha sonra harici haberler, reklam, bilmece, ilan gibi bölümler de eklenmiştir.

Karagöz'ün yayın hayatına başladığı 10 Ağustos 1908 yılından 27 Ağustos 1919 (27 Ağustos 1335) yılına kadar yani 1119 numaralı gazetenin en üst kısmında musavviri (resimleri çizeni) Ali Fuat Bey yazılıyken 3 Eylül 1335 (3 Eylül 1919) tarihli 1201 numaralı sayıdan itibaren ilgili kısımda musavviri kısmı sadece müessisi Ali Fuat Bey şeklinde çıkmaya başlamıştır. Bu bilgi bize 1908-1919 yılları arasında gazetede Ali Fuat Bey tarafından çizilen karikatürlerin varlığını göstermektedir. Bu tarih gazetenin yazarçizer biyografileri verilen bölümde kesin olmasa da Ali Fuat Bey'in 1920'de vefat ettiğini bize bildiren bilgi doğrultusunda kuvvetle muhtemel görünmektedir.¹⁰⁶ Karikatürlerin bazılarında imzalar mevcut ise de genel olarak imzasız yayınlanmıştır. Ancak imzalı olanlardan benzer çizgileri taşıyan karikatürlerin kime ait olduğu konusunda çıkarım yapılabilmektedir. Halit Naci ve Mehmet Baha'ya ait karikatürler oldukça fazladır. Konuyla ilgili yapılan tespitleri Heinzelmann ve Çeviker de desteklemektedir.¹⁰⁷

2.1.1. *Karagöz*'ün Ebatları

Bu çalışmada *Karagöz* gazetesinin Hakkı Tarık Us, Milli Kütüphane ve TBMM Kütüphanesi'nde bulunan nüshaları kullanılmış, kullanılan gazete nüshalarındaki ebatlarda ciltleme usulleri ve deformelerden dolayı farklılıklar gözlemlenmiştir. Ancak en sorunsuz ve ciltsiz sayılar üzerinden yapılan ölçümlerde boyutlar 28x41 cm şeklindedir.¹⁰⁸

2.1.2. *Karagöz*'ün Neşr Edildiği Günler

Gazetenin 1922-1939 yılları arasında neşr edildiği günlere bakıldığında 1922-1935 yılları arasında Cumartesi ve Çarşamba günleri olmak üzere haftada iki kez; 14 Şubat

¹⁰⁶ Bu çıkarım için bkz. *Karagöz*, 3 Eylül 1335, s.1.

¹⁰⁷ Heinzelmann, s. 51; Çeviker, 1991, s. 141.

¹⁰⁸ Burada verilen gazeteye ait ebatlar Turgut Çeviker'in çalışmasında verdiği bilgi ile örtüşmektedir. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Çeviker, 1991, s. 17.

1935-6 Haziran 1935 yılları arası Perşembe haftada bir kez; 15 Haziran 1935 sonuna kadar Cumartesi haftada bir kez; 1936-1939 yılları arasında Cumartesi günleri olmak üzere haftada bir kez yayınlandığı görülmüştür. Aradaki geçişler için gazetede herhangi bir bilgi ve açıklamaya rastlanılmamıştır.

2.1.3. Karagöz'ün Abonelik Şartları

1922-1939 yılları arasında *Karagöz* gazetesinin sayıları incelendiğinde gazetenin Türkiye ve yabancı memleketler için abonelik şartları şu şekildedir:

Tablo 1. *Karagöz'ün Yurtiçi ve Yurtdışı Abonelik Bedeli*

Yıllar	Yurtiçi Abonelik Bedeli	Yurtdışı Abonelik Bedeli
1922-1924	Yurtiçi için seneliği 250 kuruş, altı aylığı 130 kuruştur.	Yabancı memleketler için 12 aylığı 400 kuruş, altı aylığı 250 kuruştur.
1925	Yurtiçi posta ücreti de beraber 250 kuruştur.	Yabancı memleketler için seneliği posta ücreti de beraber 400 kuruştur.
1926	Yurtiçi posta ücreti de beraber 250 kuruştur. 8 Mayıs 1926'dan itibaren yurtiçi için seneliği posta ücretiyle beraber 500, altı aylığı 300 kuruştur. 22 Mayıs 1926'dan itibaren yurtiçi için seneliği posta ücretiyle beraber 3 liradır.	Yabancı memleketler için seneliği posta ücreti de beraber 400 kuruştur. 8 Mayıs 1926'dan itibaren yabancı memleketler için seneliği posta ücreti de beraber 1000, altı aylığı 600 kuruştur. 22 Mayıs 1926'dan itibaren yabancı memleketler için seneliği posta ücretiyle beraber 6 liradır.
1927	Yurtiçi için seneliği posta ücretiyle beraber 3 liradır.	Yabancı memleketler için seneliği posta ücretiyle beraber 6 liradır.
1928	Türkiye için seneliği 3 liradır.	Amerika için 3 dolar, diğer yabancı memleketler için dolar kabul edilir.

1929-1933	Türkiye için seneliği 3 liradır.	Yabancı memleketler için dolar kabul edilir.
1934	Türkiye için seneliği 3 liradır. 7 Mart 1934'ten itibaren Türkiye için seneliği 3 liradır.	Yabancı memleketler için 3 dolardır. 7 Mart 1934'ten itibaren yabancı memleketler için 6 Türk lirası yahut 60 Fransız Frangıdır.
1935	26 İkinci kânun 1935 tarihine kadar Türkiye için seneliği 3 liradır. Şubat 1935'ten itibaren Türkiye için seneliği 250, altı aylığı 130 kuruştur.	Yabancı memleketler için 6 Türk lirası yahut 60 Fransız Frangıdır. Şubat 1935'ten itibaren yabancı memleketler için seneliği 500, altı aylığı 250 kuruştur.
1936-1938	Türkiye için seneliği 250, altı aylığı 130 kuruştur.	Yabancı memleketler için seneliği 500, altı aylığı 250 kuruştur.
1939	Türkiye için seneliği 250, altı aylığı 160 kuruştur.	Yabancı memleketler için seneliği 400, altı aylığı 250 kuruştur.

1922-1939 yılları arasında *Karagöz* gazetesinin yurtiçi ve yurtdışı abonelik bedeli incelendiğinde yıllara göre değişim gösterdiği görülmektedir. Yurtdışı abonelik bedeli bazı yıllarda Türk parası ile bazı yıllarda dolar üzerinden bazı yıllarda ise Türk parası ya da Fransız Frangı ile ücretlendirilmiştir. *Karagöz*'ün yurtdışı abonelik bedellerinin belirtilmesi bilgisi, bize gazetenin sadece yurtiçinde değil yurtdışında da abonelerinin olduğunu göstermektedir.¹⁰⁹ Yine abonelik bedellerinde değişim grafiği ekonomik olarak paranın değişim grafiğini de göstermesi açısından önemlidir.

1922 yılı itibarıyla bir mizah gazetesi olan *Karagöz*'ün nüsha fiyatı ve abonelik bedeli ile aynı yıl günlük neşrolunan siyasi haber gazetelerinin (*Akşam*, *İkdam*, *Babalık*, *Cumhuriyet*, *Anadolu'da Yenigün*) yurtiçi ve yurtdışı senelik, altı aylık abonelik bedelleri ve günlük nüsha fiyatları karşılaştırıldığında *Karagöz*'ün abonelik bedellerinin daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durum *Karagöz*'ün bir mizah gazetesi olarak bu

¹⁰⁹ Kayış'ın gazetenin yurtdışında 1937 yılı için Suriye, Kıbrıs, Irak, Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Filistin, Yugoslavya gibi ülkelere haftalık gönderildiği konusundaki verisi bu bilgiyi teyit etmektedir. Yine gazetenin Amerika, Hindistan, Finlandiya, Batavya'da (Birleşik Hollanda) abonelerinin olduğu konusunda bkz. Yasin Kayış, "Atatürk Döneminde Siyasi Karikatür", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi*, İzmir 2016, s.323-324.

gazetelere göre abone sayısının daha çok olabileceği çıkarımını yapmaya imkân tanımaktadır.¹¹⁰

Karagöz gazetesi abone sayısını artırmak için ve özellikle Harf İnkılâbından sonra tiraj kaybını da önlemek adına çeşitli hediyeler (şapka, şemsiye, yağlı boya yastıklar, el çantaları, mürekkepli kalemler, kolonya, kol saati, masa saati, gömleki mendil, ayna, tarak gibi küçük hediyeler¹¹¹), ödüllü müsabakalar (*Hele Bir Tahmin Edin Bakalım*¹¹², *Bu kafalar kimin*¹¹³), bilmece müsabakaları¹¹⁴ gibi yarışmalar düzenlemiştir.

2.1.4. Karagöz'ün Fiyatı

Tablo 2. *Karagöz'ün Fiyatı*

Karagöz gazetesinin 1922-1939 yılları arasında nüsha fiyatı aşağıdaki şekildedir:

Yıllar	Fiyatı
1922-1926	100 paradır.
1927-1934	3 kuruştur.
1935-1939	5 kuruştur.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde *Karagöz* gazetesinin her dört yılda bir fiyatında değişiklik olduğu ve bu artış oranının yüksek bir miktar olmadığı görülmektedir. Bu durum gazetenin dengeli bir şekilde belli aralıklarla düzenli gidişatı noktasında bize ipucu sağlamaktadır. Yine gazetenin benzer yıl aralıklarında yayınlanan bir gazete olan *Akbaba* gazetesinin fiyatı ile karşılaştırıldığında daha uygun fiyatla yayınlandığı

¹¹⁰ *Akşam, İkdâm, Babalık, Anadolu'da Yenigün* gazetelerinin abonelik bedelleri için bkz. Ek 27.

¹¹¹ Harf İnkılâbıyla birlikte yeni harflerin kullanımına geçildikten sonra gazete hemen hemen her sayısında okurlarına bahsedilen küçük hediyeleri vermekte ve bunları kazananları ilan etmektedir. Bkz. *Karagöz*, 9 İkinci kânun 1929 (9 Ocak 1929), s. 1; *Karagöz*, 20 Nisan 1929; *Karagöz*, 15 Mayıs 1929, s. 4; *Karagöz*, 29 Mayıs 1929, s. 4.

¹¹² *Karagöz*, 28 İkinci kânun 1931 (28 Ocak 1931), s. 5.

¹¹³ *Karagöz*, 7 Mart 1935, s. 6.

¹¹⁴ *Karagöz*, 7 Kanunusani 1933 (7 Ocak 1933), s. 1.

görülmektedir.¹¹⁵ Bu fiyat karşılaştırması bize *Karagöz*'ün kendi dengi bir gazete ile rekabet edebilirliğinin ve fiyatının daha ucuz olmasından dolayı daha fazla okuyucuya ulaştığının bir yorumu olarak okunabilir.

2.1.5. *Karagöz*'ün Baskı Sayısı ve Okuyucu Profili

Karagöz'ün dağıtımı yani kaç adet basıldığı konusunda gazetenin sayıları incelenirken bir bilgiye rastlanmamıştır. Genel olarak konuyla ilgili literatürde de o dönem basını için tiraj bilgisinin¹¹⁶ olmadığına dair bir bilgi olmakla beraber Heinzelmann çalışmasında, *Karagöz*'ün çok okunan bir gazete olduğu düşünülürse ve çağdaşı olan *Kalem* dergisi kadar (13000 adet) basılmış olabileceği yönünde bir tahminde bulunmaktadır. Gazetenin okuyucu profili konusuna gelince “okuyucu mektupları” gibi bazı sayılarda yer alan ancak gerçekten okuyucular tarafından yazılıp yazılmadığı saptanamayan yazılar mevcuttur. Heinzelmann tarafından yapılan araştırmada bu bilgiye rastlanmış, ancak bahsi geçen bu yazılar gazetenin ilgili sayıları taranırken bulunamamıştır.¹¹⁷

Karagöz gazetesi Harf İnkılâbıyla birlikte geçiş döneminde ilk başta eski harflerle birlikte yeni harfleri kullanmış, belli bir süre sonra tamamen yeni harflerle yayın

¹¹⁵ *Akbaba* gazetesi 1922-1977 yılları arasında haftada iki kez yayınlanan, Orhon Seyfi Orhon ve Yusuf Ziya Ortaç tarafından kurulan bir gazetedir ve 1922 yılında nüshası 100 paradır. 1926, 1927 ve 1928 yıllarında ise *Akbaba*'nın fiyatı 5 kuruştur. 1931-1933 yılları arasında gazete yayın hayatına ara vermiştir. *Akbaba*'nın Hakkı Tarık Us Koleksiyonu'ndan 1922-1928 sayıları arasındaki sayılara ulaşılabildiğinden her iki gazetenin bu yıl aralıklarındaki fiyatları karşılaştırılmıştır.

(*Akbaba*, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, ilgili yılların dosyaları için HTU0040-01, HTU0040-02, HTU0040-04, HTU0040-06 sayılı dosyalara bakılmıştır:

<http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/data/index.djvu>, (4.2.2019).

¹¹⁶ Süreli yayınlardan gazetelerin ulaştığı kitlenin yaygınlığını ölçmek için baskı sayısı konusunda bilgiye gereksinim duyulmakta fakat bu konuda verilerin neredeyse mevcut olmayışı bu bilgiye erişimi engellemektedir. Özellikle tiraj konusunda Osmanlı-Türk basının durumunun iyi olmadığı görüşü hâkim görüştür. Bu durum Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni dönemde de devam etmiştir. Takrir-i Sükûn ve yeni harflere geçişle beraber sıkıntılar (*basının iradesine ipotek konulmuş*) yaşanmış fakat zamanla düzelmeye başlamıştır. (Ahmet Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 171-173.) 1928 yılındaki Harf Devrimi ile basım sanayisi yeni bir sürece girmiş; yeni harflerin öğrenimi ve kullanımının yaygınlaştırılması, matbaalardaki yeni harflere göre dizgi harfi sağlama ve bu harfleri tanıyan dizgici yerleştirme gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Tüm bu faktörler, mevcut süreli yayınların tiraj kaybetmesine neden olmuştur. Eski harfli basılan yayınların elde kalması, yeni harfli basılan yayınların alıcı bulamaması yayıncıları ve matbaaları sıkıntıya düşürmüştür. (Abdülrezak Altun, *Türk Basının Değişen Yüzü*, Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara 2006, s. 33-34.)

¹¹⁷ Heinzelmann, a.g.e., s. 17 (*Karagöz*, 17 Ağustos 1908, s. 3-4; *Karagöz*, 14 Aralık 1908, s. 4; *Karagöz*, 5 Nisan 1909, s. 4; *Karagöz*, 1 Temmuz 1909, s. 4).

hayatına devam etmiştir. Bu süreçte gazetelerin tiraj kaybına uğrayıp kapanmalarını engellemek için tedbir amaçlı bazı gazetelerle birlikte Harf İnkılâbının gerçekleşmesini takip eden üç yıl boyunca *Karagöz*'e de Hükümet tarafından maddi destek verilmiştir.¹¹⁸ Bu maddi destek bir süreli yayının hayatta kalmasına yardımcı olurken bir taraftan da Hükümetin/iktidarın basın üzerinde etkin olabileceği başka bir ifadeyle tezin de iddiası olan basın-iktidar ilişkisi çerçevesinde karşılıklı olarak çıkar etkileşiminin olabileceği varsayımını desteklemektedir. Bazı dönemlerde Hükümet desteği olsa da her şeye rağmen çok uzun yıllar kapatılmadan yayın hayatına devam etmiş olması, *Karagöz*'ün hatırı sayılır miktarda baskı yaptığı ve okuyucu kitlesine sahip olduğu varsayımlarını desteklemektedir.

2.1.6. *Karagöz*'ün Yazarçizer Kadrosu

Karagöz'ün yazar kadrosu şu isimlerden müteşekkildir: M. Rifat, Mahmut Nedim, Baha Tevfik, Mahmut Sadık, Ahmet Nebil, A. Rıfki, Fuat Samih, Ali Haydar, Aka Gündüz, Baha Kâmil, Osman Cemal Kaygılı, Burhan Cahit.¹¹⁹ Gazetenin karikatürcü kadrosu ise şöyledir: Ali Fuat Bey, Halit Naci Bey, Mehmet Baha Bey, D. Mazlum, Ratip Tahir Burak.¹²⁰ Tobias Heinzelmann tarafından *Karagöz* çizerleri arasında sayılan birkaç farklı isim daha vardır: Mehmet Fazlı, Cemal ve Necmettin gibi.¹²¹ Kaynaklarda *Karagöz* karikatüristleri içinde ismi bulunmamakla bu çalışma kapsamında gazetenin taranan karikatürlerinde imzasına rastlanmış bir çizer de Mustafa Necati'dir.

¹¹⁸ Kabacalı, Harf İnkılâbının basına olumsuz etkisini (kapanma, tiraj düşüklüğü) azaltmak için Hükümet tarafından dönemin süreli yayınlarına üç yıl boyunca mali yardım yapıldığını ve bu süreli yayınlardan birinin de *Karagöz* olduğunu (*Karagöz* 2000 TL yardım talep etmiş ancak 200 TL ödenek almıştır) belirtmektedir. Hükümet desteği alan diğer süreli yayınlar ve aldıkları miktar konusunda bkz. Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa*, Literatür Yayınları, İstanbul 2000, s. 75; Harf İnkılâbından önceki dönemde de gazete, vergi muafiyeti konusunda Hükümet desteği almıştır. 1923-1925 yılları arasında *Tevhid-i Efkâr*, *Tanin*, *Vatan* gibi Hükümet karşıtı yayınlar gibi *Karagöz* de yurtdışından aldığı kağıt için vergi muafiyetinden yararlanmıştır. Bkz. Kayış, 2016, s. 310-311; Aytül Tamer, "Kurtuluş Savaşı'ndan Tek Parti Dönemine İktidar ve Mizah İlişkisi: Devlet Arşivindeki İzler", *Gülmenin Arkeolojisi ve Medyada Mizah Olgusu Ulusal İletişim Kongresi (13-15 Mayıs 2010)*, Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, Erzurum 2011, s. 214.

¹¹⁹ Yazar kadrosundaki isimler aynı zamanda dönemin roman, tefrika, çizgi roman yazarı olarak da etkin isimlerdir.

¹²⁰ Bu bilgiler için ayrıca bkz. Çeviker, 1988, s. 136; Hayat hikayeleri verilen çizerler için de münferit ve detaylı yapılmış çalışmalar bulunmadığından sınırlı sayıda kaynağa atıf yapıldığı belirtilmesi gereken bir husustur.

¹²¹ Bu çizerler ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmadığından hayat hikayeleri için burada ayrı başlık açılmamıştır (Heinzelmann, a.g.e., s. 52).

Bu çalışma yakın dönem siyasi tarihini *Karagöz* karikatürleri üzerinden incelemeyi amaçladığı için karikatürlerin çizerlerinin hayat hikâyeleri, aldıkları eğitim, karikatür ve üreten arasındaki (üreten-ürün ilişkisi) ilişkiyi göstermesi açısından önem taşıdığından *Karagöz*'ün çizer kadrosunun hayat hikâyelerine değinmek gerekmektedir.

2.1.6.1. Ali Fuat Bey (?-1920)

Hayat hikâyesi hakkındaki bilgilerin bazı gazeteci ve yazarların hatıralarından geriye kalan kırıntılar şeklinde olduğu ilk öncü Türk karikatürcü olarak bilinen Ali Fuat Bey gazetecilik hayatına *Basiret* dergisinde 1869 yılında muhabir olarak başlamış, *Letâif-i Asar*, *Çaylak*, *Kahkaha* dergilerinde katkıları bulunmuş bir sanatçıdır. Sultan II. Abdülhamid döneminde Bahriye Matbaası Müdürlüğü yapmıştır. Jön Türkler ile ilişkisi olduğu ve Avrupa görmüş olduğu *Resimli Kitap*'ta yayınlanmış olan fotoğraflarından anlaşılmaktadır. Acemilik ve ustalıkla buluşmuş resimden bozulmuş çizgiye dönük üslubu onun karikatürü hakkında bilgi vermektedir. 1901'de Londra'da *Abdülhamit* gazetesini çıkarmıştır. II. Meşrutiyetin ilanından sonra yurda geri dönmüş ve *Karagöz*'ü çıkarmıştır. 1920'de vefat etmiştir.¹²²

2.1.6.2. Halit Naci Bey (1875-1927)

1875 İstanbul/Eyüp doğumlu olan Halit Naci Bey, eğitiminin ilk yıllarından itibaren resimle ilgilenmiştir. Bahriye mektebinde eğitim görürken dönemin Bahriye Nazırı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın portresini karakalem tekniği ile yapmıştır. Sonra Sultan II. Abdülhamid'in karakalem portresini yapmış ve yapılan çalışması Sultan tarafından beğenilmiştir. II. Abdülhamid'den alınan özel bir irade ile izinli askeri öğrenci olarak Sanayi-i Nefise Mektebi'nde resim eğitimi almıştır. Yine aynı dönemde Yıldız'da kurulmakta olan çini fabrikasında vazifelendirmek üzere, Paris'e Sevr çini fabrikası

¹²² Koloğlu, 2005, s. 39; Topuz, 1997, s. 219; Turgut Çeviker, *Ali Fuat Bey Osmanlı Tokadı*, Adam Yayınları, İstanbul 1986, s. 9-10. Ali Fuat Bey'in ölüm tarihi konusunda fikir birliği yok gibidir. Kocabaşoğlu Ali Fuat Bey'in ölüm tarihinin *Karagöz*'ün 1610'uncu sayısındaki (22 Ağustos 1923) "müessisi Ali Fuat Bey merhum" ifadesine dayanarak bu tarihlerde olabileceğini yazmıştır (Kocabaşoğlu, a.g.m., s. 227-228). Ancak daha önce de belirtildiği üzere bu çalışma kapsamında yapılan taramada o ifade, gazetede daha erken tarihlere (*Karagöz*'ün 3 Eylül 1919 tarihli gazete sayısı) denk gelmektedir.

çinçilik ressamlığı eğitimi için gönderilmiştir. Dönüşünde baş ressamlıkla görevlendirilmiştir. Betimleyici karikatürün önemli temsilcilerinden olan Halit Naci Bey'in ilk karikatürü *Karagöz* gazetesinin 1900 tarihli 83. sayısında yayınlanmıştır. *Karagöz* dışında *Yeni Geveze*, *Coşkun Kalender*, *Hayal-i Cedit*, *Köylü*, *Arzuhal*, *Falaka* gibi mizah gazete ve dergilerinde karikatürleri yayınlanmıştır. Müzikle de ilgilenen Halit Naci, kalp krizi sonucu İstanbul'da vefat etmiştir.¹²³

2.1.6.3. Mehmet Baha Bey (?- 1928)

1897 yılında Bahriye mektebinden deniz subayı olarak mezun olmuştur. Güçlü bir figür ressamı olup tarama resimleri oldukça kıymetlidir. Bireyin yaşamını hayal etme ve betimleme gücü oldukça üst düzeydedir. Deniz matbaası ressamlığında emek vermiş olan Halit Naci, *Karagöz* gazetesinin ressamlığını uzun seneler yürütmüştür. 1928 yılında vefat etmiştir.¹²⁴

2.1.6.4. Mustafa Necati (1873-?)

Hakkında kaynaklarda pek fazla bilgiye rastlanmamakla birlikte, Hasköy doğumlu olan Mustafa Necati, 1893 tarihinde Harbiye okulundan mezun olmuş, kısa bir süre Manastır'da vazifelendirildikten sonra Sivas Askeri Rüştîyesi resim öğretmenliğine görevlendirilmiştir. Yüzbaşılığa kadar yükselmiştir.¹²⁵

2.1.6.5. D. Mazlum (?)

D. Mazlum'un hayat hikâyesi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Karikatürlerdeki D. M. Mazlum ve D. Mazlum şeklinde imzalamış imzalardan böyle bir karikatüristin izine

¹²³ Nüzhet İslimyeli, Asker Ressamlar ve Ekolleri, Asker Ressamlar Derneği Yayınları, Ankara 1965, s. 69; Çeviker, 1988, s. 114.

¹²⁴ İslimyeli, a.g.e. s. 80; Çeviker, 1988, s. 115. Doğum ve ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. İslimyeli, Mehmet Baha'nın doğum ve ölüm tarihini 1880-1917 olarak verirken Çeviker, doğum tarihini vermeyip ölüm tarihini 1928 olarak vermektedir.

¹²⁵ İslimyeli, a.g.e., s. 66.

rastlanmıştır. *Geveze, Karagöz, Yeni Geveze, Lâlâ, Züğürt, Çekirge, Cadalo, Latife ve Feylesof*’ta daha çok politik yergi türünde karikatürler çizmiştir.¹²⁶

2.1.6.6. Ratip Tahir Burak (1904-1977)

1904 İstanbul doğumlu olan Ratip Tahir, 1921’de Yüksek Deniz Ticareti okulundan mezun olmuştur. 1922 yılında *Aydede* ile başladığı karikatür hayatına *Akbaba, Süs, Zümrüdüanka, Karagöz, Kelebek*’te devam etmiştir. 1926’da Paris’e gitmiş, iki yıl sonra yurda dönerek karikatür çizmeye başlamıştır. Kabataş Lisesi’nde resim öğretmenliği yapmıştır. *Ulus* gazetesinde uzun yıllar çalışmış 1953’te “Karikatür Şakaları” başlıklı karikatür albümünü yayınlamıştır. *Hürriyet* ve *Yeni Sabah* gazetelerinde de karikatürler çizmiştir. 1960 yılında Kurucu Meclis üyeliği, 1961’de Cumhuriyet Halk Partisi’nden vekil seçilmiştir. 1977 yılında vefat etmiştir.¹²⁷

Karikatürlerin incelendiği son bölüme geçmeden evvel *Karagöz* çizerlerinin yaşam öyküleriyle ilgili şunları ifade etmek gerekir: Çizerlerden Ali Fuat Bey, Halit Naci, Mehmet Baha, Ratip Tahir gibi karikatüristlerin ortak noktası Bahriye mektebinde eğitim almış, asker ressam olmalarıdır. Mustafa Necati de asker bir ressamdır. Yine onların hayat hikâyelerinden anladığımıza kadariyle Ratip Tahir Burak ve Ali Fuat Bey kısa süreli de olsa Paris ve Londra’da bulunmuşlardır. Karikatüristlerin her ne kadar detaylı biyografilerini içeren kaynaklar olmasa da eldeki bilgi kırıntılarından gerek askeri okulda aldıkları resim eğitimi (1793 yılından itibaren askeri yüksekokulların müfredatına alınan desen dersleriyle ülkemize tesiri bulunan Batı tekniği¹²⁸) gerekse Avrupa’da bulunmuş ve oradaki ortamı görmüş olmaları onların aldıkları ortak bir resim eğitiminden dolayı karikatürde izledikleri çizginin de benzer olduğu, ortak bir ekolden beslendikleri yönünde bir çıkarımı yapmamıza olanak sağlamaktadır. Zaten *Karagöz* karikatürlerine bakıldığında çizimlerdeki benzerlik dikkati çekmektedir. Çizimler sade,

¹²⁶ Çeviker, 1988, s. 121.

¹²⁷ Topuz, 1997, s. 230.

¹²⁸ Askeri okullardaki resim dersleriyle ilgili müfredatta birinci sınıf ve ikinci sınıf olmak üzere iki derecede öğretmen yetiştiren programlar mevcuttur. Birinci sınıfa ayrılanlar dört yıl öğrenim yapar tasarı geometri, perspektif, teknik resim, karakalem, sebya resim, çini resim, boya resim, kopya ve modelden resim, tabiat resmi, hayali resim, yağlı boya, anatomi, fotoğrafçılık ve elbise tarihi dersleri alırlar ve mezun olunca lise resim öğretmeni olurlardı. İkinci sınıfa ayrılanlar iki yıllık eğitim alıp Askeri Rüştiyede resim öğretmeni olurlardı (İslimyeli, a.g.e., s.11, 15, 22).

çizgiden bozma ancak zamanla daha resme yaklaşan, bazen amatörce bazen daha profesyonel, insan figürlerinin ağırlıkta olduğu, betimleyici karaktere sahiptir.¹²⁹ Çizerlerin eğitim aldığı yıllarda askeri okullarda verilen resim eğitiminde Paris ekolü¹³⁰nün ağırlığı hissedilmektedir. Dolayısıyla karikatüristlerin eserlerini evrensel ve geleneksel çizgiyi kendi tekniklerinde harmanlayarak ürettiklerini söylemek yanlış olmaz.

2.1.7. Karagöz Karikatürlerinde İşlenen Konular

Karagöz gazetesi, 1922-1939 yılları arasında dönemin siyasî, sosyal, ekonomik kültürel, askerî alanlarda öne çıkan pek çok konuyu gündemine almış ve karikatürlerinde işlemiştir. Gazetenin karikatürlerinde işlenen konu başlıkları şöyledir:

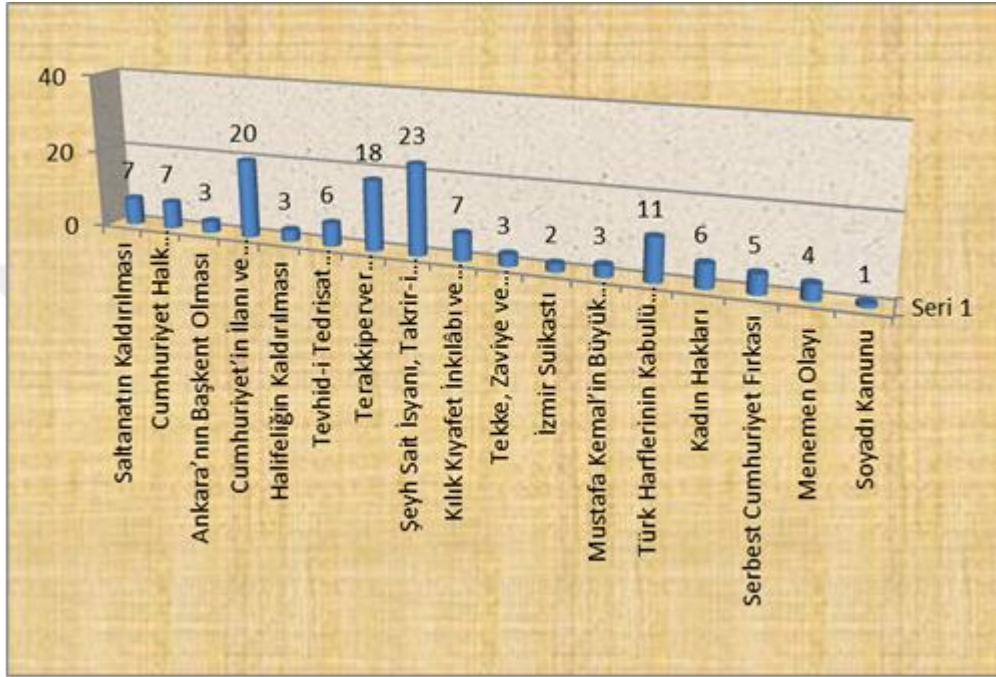
İttihat Terakki Partisi, İttihatçılar, TBMM, Saltanatın kaldırılması, Ankara'nın Başkent olması, Cumhuriyetin ilanı, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kurulması, matbuat hürriyeti, siyasi, sosyal, ekonomik, hukuki, ekonomik, eğitim alanda yaşanan sorunlar ve bu alanlarda yapılan İnkılâplar, Batılılaşma, şehir emaneti, İstanbul ve şehrin sorunları, Terakkiperver Halk Fırkası, Şeyh Sait Ayaklanması, İstiklal Mahkemeleri ve yargılamaları, İzmir Suikastı, Serbest Fırka, Menemen Olayı, Türk köylüsü, köylülerin sorunları, Atatürk İlkeleri, *Nutuk*, Atatürk'ün ölümü, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi gibi iç meseleler ve iç siyasetle ilgili konular; Lozan Konferansı, mübadele, muhacaret, Musul Meselesi, Cemiyet-i Akvam, Türkiye ve Rusya'nın Cemiyet-i Akvam'a Girişi, Avrupa, Balkanlar, Amerika, Asya, Orta Doğu, Uzak Doğu ülkeleri ve bu ülkelerle ilişkiler, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, Balkan Antantı, Sadabat Paktı, Hatay meselesi, İkinci Dünya Savaşı öncesi durum gibi dış meseleler ve dış siyasetle ilgili konulardır.

¹²⁹ *Karagöz* gazetesinin çizer kadrosunun karikatürlerine ait detaylar için ekler bölümünde (Ek 2-9) örnekler sunulmuştur.

¹³⁰ Batı tekniğinin ülkemizdeki askeri okullarda hakim olduğu yıllarda Paris sanat çevrelerine hakim iki ekol heyecanlı renkler ve yabancı konular üzerinde ısrarcı olan Delacroix'un öncülüğündeki romantizm; diğeri mitoloji ve tarihten alınan konuların realiteye yaklaştırılması İngres'in idaresindeki Neo-klasizmdir. (İslimyeli, a.g.e., s. 14).

Gazetenin karikatürlerinde işlenen konuların ve karikatürlerin sayılarının dökümü aşağıda grafiklerde sunulmuştur:

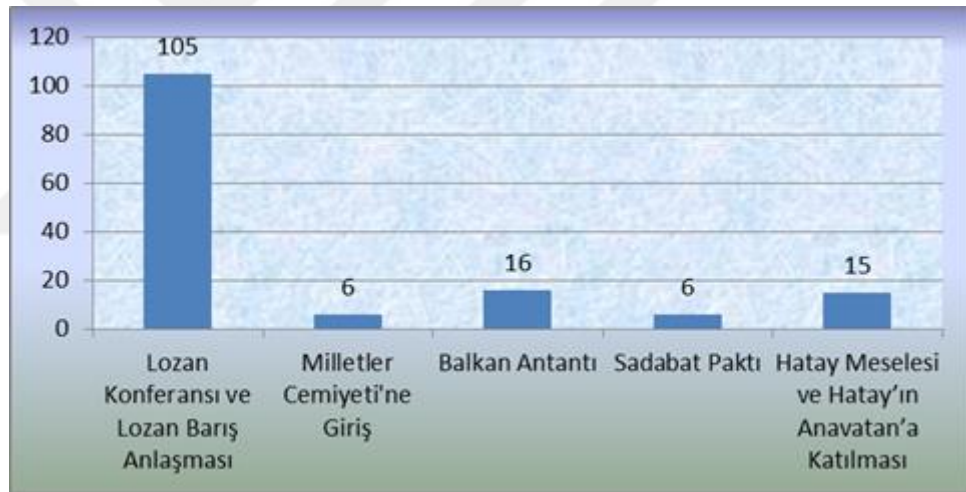
Grafik 1. Tezin konu başlıklarına göre 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de iç meseleler ve iç politika ile ilgili yayınlanan karikatürlerin sayısı

Grafik 1 incelendiğinde Tezin konu başlıklarına göre 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de iç meseleler ve iç politika ile ilgili yayınlanan karikatürlerin sayısına bakıldığında, sırasıyla % 17 ile Şeyh Sait İsyanı, Takrir-i Sükûn Kanunu ve Musul Meselesi, % 16 ile Cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı seçilmesi, % 13 ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve % 8 ile Türk Harflerinin kabulü konularında en fazla karikatürün yayınlanmış olduğu görülmektedir. Grafik sütunlarında yer alan diğer karikatürlerin sayılarının benzer ve daha az sayıda olduğu görülmektedir. Şeyh Sait İsyanı, Takrir-i Sükûn Kanunu ve Musul Meselesi konularının tek başlıkta ele alınmasının nedeni Şeyh Sait isyanının Musul konusu ile ilişkilendirilmesi ve isyanın bastırılması için Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasıdır. Kanun, gazete tarafından hem bu isyanın bastırılması, yeni kurulan ve yeniden yapılandırmasını gerçekleştiren Türkiye Cumhuriyeti için uygun zemin ve şartların oluşmasına hizmet ettiği düşünüldüğü için çok sayıda karikatüre konu olmuştur. % 16 ile Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından Osmanlı bakiyesi yönetim şeklinin saltanatın kaldırılması, yeni

kurulan devletin rejim biçiminin Cumhuriyet olması ve cumhur reisinin kim olacağı tartışmaları ikinci olarak gazetenin karikatürlerine konu olmuştur. % 13 ile Cumhuriyet Halk Fırkası'nın içinden ayrılan vekillerin de bulunduğu, ayrı bir fırka kuran muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da yine Şeyh Sait isyanı ile bağlantılı olarak gazete karikatürlerinin gündemine girmiştir. Türk Harflerinin kabulü, gazete tarafından yüzünü Batıya dönmüş ve kendisini o doğrultuda yapılandıran Türkiye'nin hedeflerine ulaşmasına en fazla katkıda bulunacağı düşünülen bir inkılâp olarak % 8 ile çok sayıda karikatüre konu olmuştur. Grafik incelendiğinde % 1 ile en az sayıda karikatürün halk arasında en az tepki ile karşılaşan ve hemen kabul gören inkılâplardan biri olan Soyadı Kanunu konusunda yayınlandığı görülmektedir.

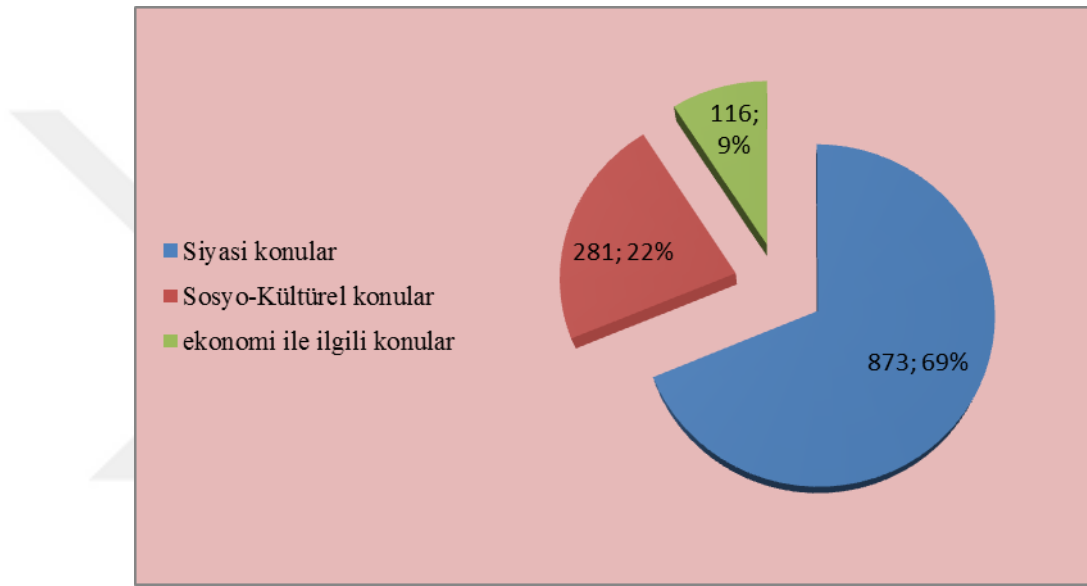
Grafik 2. Tezin konu başlıklarına göre 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de dış meseleler ve dış politika ile ilgili yayınlanan karikatürlerin sayısı

Grafik 2'de Tezin konu başlıklarına göre 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de dış meseleler ve dış politika ile ilgili yayınlanan karikatürlerin sayısı incelendiğinde en fazla karikatürün Lozan Konferansı ve Lozan Barış Antlaşması (% 71) konusunda yayınlandığı, arkasından Balkan Antantı (% 11), Hatay Meselesinin (% 10) geldiği görülmektedir. Ulusal bağımsızlık mücadelesinin ardından yeni kurulacak devletin barış esaslarına dayalı olarak uluslararası arenada kendini kabul ettirme, imparatorluk bakiyesi sorunların çözümü için önem taşıyan Lozan Antlaşması karikatürlerde ilk sırada işlenen konulardan olmuştur. Grafik incelendiğinde görülecek sonuçlardan biri de komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmek isteyen Türkiye'nin dış politikada "yurtta sulh, cihanda sulh" anlayışı ile hareket ettiği ve bu çerçevede Balkan Antantı, Sadabat Paktı

gibi dostluk anlaşmaları imzaladığı ve bu konuların karikatürlere gündem olduğudur. Milli Mücadele döneminin olağanüstü koşullarında Misak-ı Milli sınırları dışında kalan Hatay meselesi de çözüme kavuşturulması gereken bir sorun olarak gazete karikatürlerinde sıklıkla işlenen dış mesele konulardan olmuştur. Milletler Cemiyeti ise Lozan'da çözüme kavuşamayıp çözümü için kendisine havale edilen konulardan Musul ve Boğazlar Meselesi için karikatürlerde % 4 oranında gündem olmuştur.

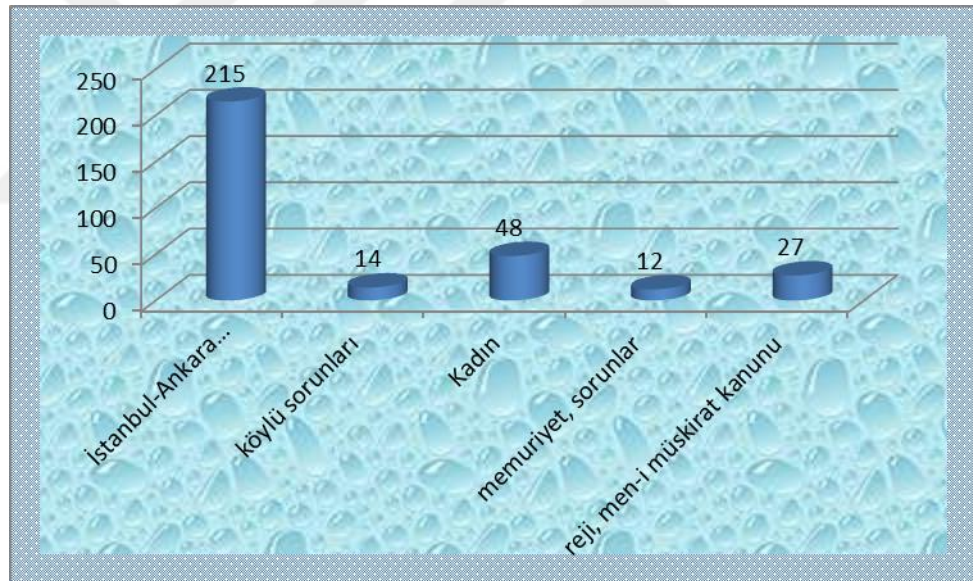
Grafik 3. 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de yayınlanan karikatürlerin konu dağılımı

Grafik 3'te 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de yayınlanan karikatürlerin genel olarak konu dağılımına bakıldığında siyasi konular %69 ile ilk sırada gelmektedir. Grafikte ikinci sırada % 22 ile sosyo-kültürel konular, üçüncü sırada % 9 ile ekonomi ile ilgili yayınlanan karikatürler görülmektedir. 1922-1939 yılları Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşu, imparatorluktan devraldığı siyasi sorunları çözüme kavuşturmaya çalıştığı, devleti siyasi alanda yeniden yapılandığı ve dışarıya karşı adını duyurmaya çalıştığı, komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmek istediği, uluslararası ilişkilerini geliştirdiği, siyasi konularda hem iç hem dış kamuoyu oluşturmak, kamuoyunu bilinçlendirmek, yönlendirmek, haberdar etmek gibi misyonları yerine getirmek, tarafı olduğu siyasi konunun sözcülüğünü yapmak gibi maksatları gerçekleştirmek istediği bir dönemdir. Tüm bu gerekçelerden dolayı bu tarih aralığında

Karagöz gazetesinde siyasi konularla ilgili yayınlanan karikatürlerin yüzdelik oranı fazladır. Yeni kurulan devletin sosyo-kültürel meselelerini, sorunlarını halletmek, bu konularda inkılapların yapılması, topluma yayılması, benimsetilmesi, toplumun değişim ve dönüşümünün gerçekleştirilmesi gibi hedefleri gerçekleştirmek üzere gazetenin karikatürlerinin konusunu ikinci sırada işgal etmektedir. Ekonomik konular ise siyasi ve sosyo-kültürel konulara nispeten daha az sayıda karikatürlerde işlenmiştir. Bu durum gazetenin kamuoyunu yönlendiren bir araç olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin öncelikli olarak siyasi sorunlarını, ya da siyasal dönüşümünü sağlamak, yeni rejimi oturtmak, daha sonra sosyo-kültürel ve ekonomik sorunlarını çözmek ve bu konuda dönüşümü gerçekleştirmek bilincinin topluma aşılacak istendiği şeklinde bir çıkarımı desteklemektedir.

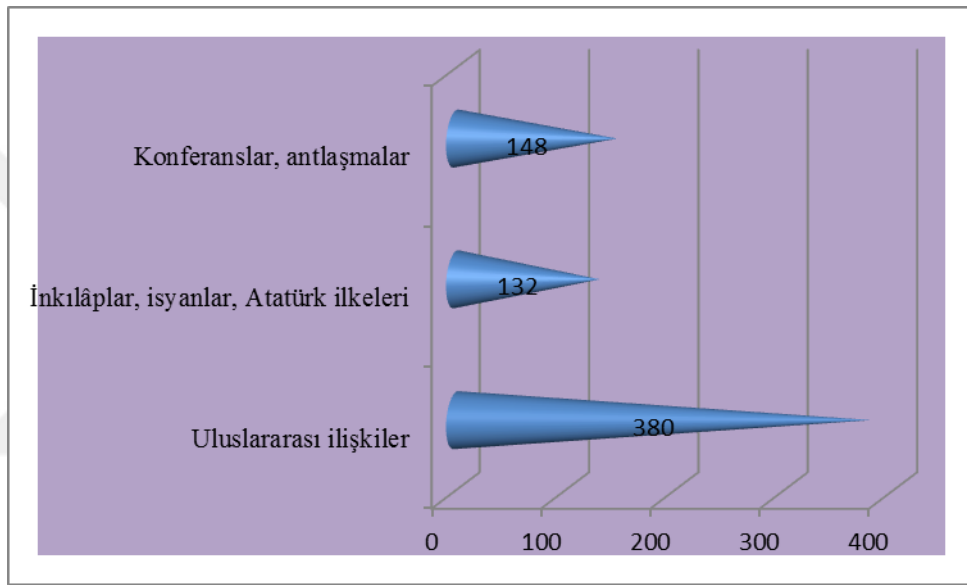
Grafik 4. 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de yayınlanan karikatürlerde işlenen sosyal alt konular

Grafik 4'te 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de yayınlanan karikatürlerde işlenen sosyal alt konulardan % 68'lik bir oranla İstanbul-Ankara ilk sırada, kadın konusu % 15 ile ikinci sırada, reji, men-i müskirat kanunu %8 ile üçüncü sırada, köylü sorunları % 4 ile dördüncü sırada, memuriyet ve memuriyet sorunları ise % 3.7 ile son sırada yer almaktadır. İmparatorluk başkenti, kozmopolit bir yapıya sahip, çok çeşitli sorunları bulunan İstanbul ve bir Anadolu şehri olarak, el değmemiş bir şehir olarak yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olması nedeniyle Ankara karikatürlerde en sık

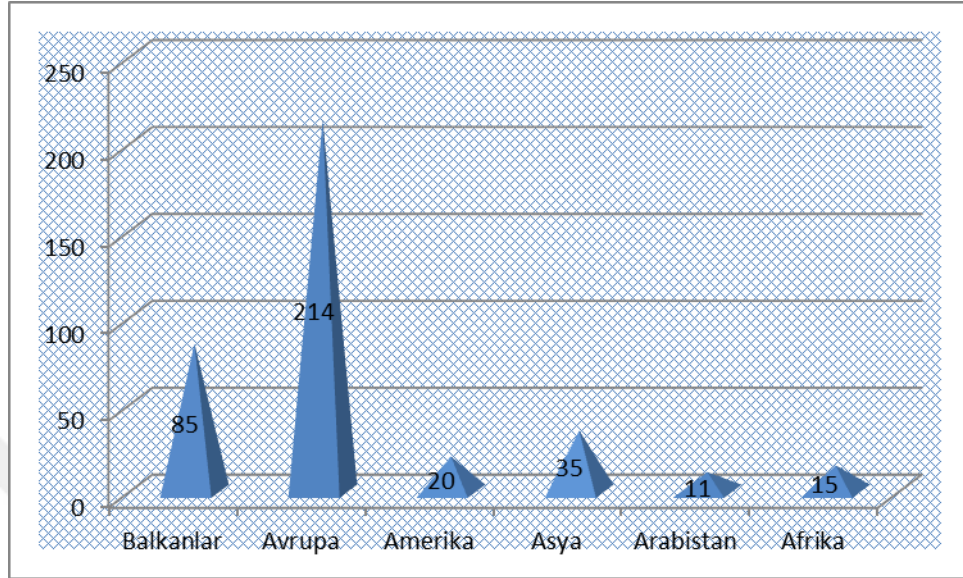
işlenen sosyal konulardan olmuştur. Kadın konusu modernleşme ve kadın hakları (siyasi, sosyal) bağlamında ele alınan konulardan olup ikinci sırada yer almıştır. Yabancı tekelinde olan reji idaresi, tütün ve alkol yasağını ilgilendiren men-i müskirat kanunu da üçüncü sıklıkla işlenen konulardan olmuştur. Osmanlı döneminden beri gündem olan memur maaşları, tatil, giyim kuşam sorunları ve köylülerin geçim sorunları da bu dönem aralığında karikatürlerde işlenen konulardan olmuştur.

Grafik 5. 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de yayınlanan karikatürlerde işlenen siyasal alt konular

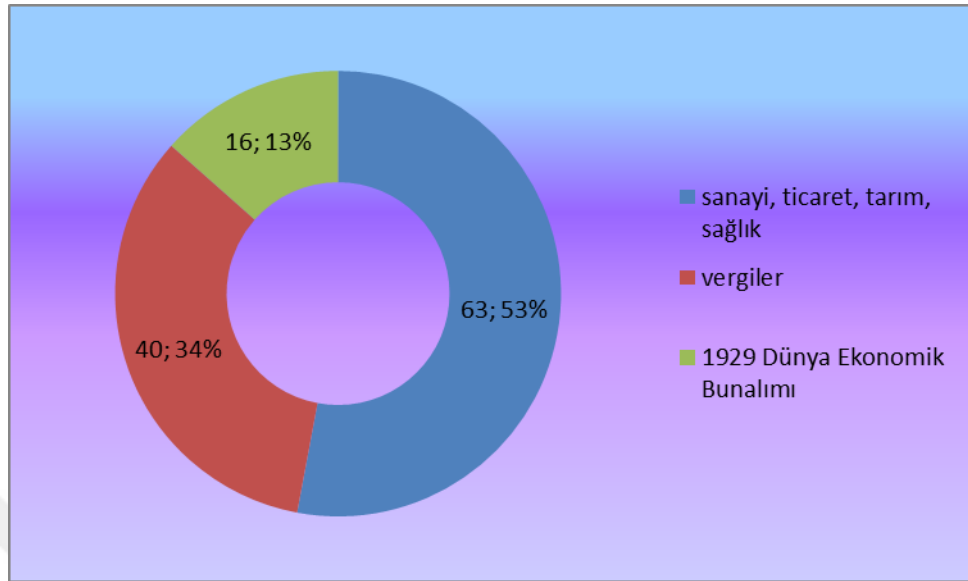
Grafik 5'te 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de yayınlanan karikatürlerde işlenen siyasal alt konular, detayları Grafik 1 ve 2 de verilen başlıkların daha genel üst başlıklar halinde toplanmasıdır. Uluslararası ilişkiler konusunda yayınlanan karikatür sayısı oldukça fazla olup bunlar anlaşmalar ve konferanslar başlığı ile birlikte değerlendirilmelidir. Bu durum Osmanlı Devletinin yıkılışı ile Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye'nin tam bağımsızlık yolunda attığı adımlar -anlaşmalar ve konferanslar- olarak karikatür sayısına yansımıştır. Yine yeni kurulan devletin modernleşme çabaları, bu çabalar karşısında yaşanan tepkiler, isyanlar, Atatürk ilkeleri gibi konularda da epey sayıda karikatür yayınlanmıştır. Aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin 1922-1939 yılları arasında yaşanan iç ve dış gelişmeler bir bütün olarak değerlendirilmelidir.

Grafik 6. 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de yayınlanan karikatürlerde işlenen uluslararası ilişkiler alt konular

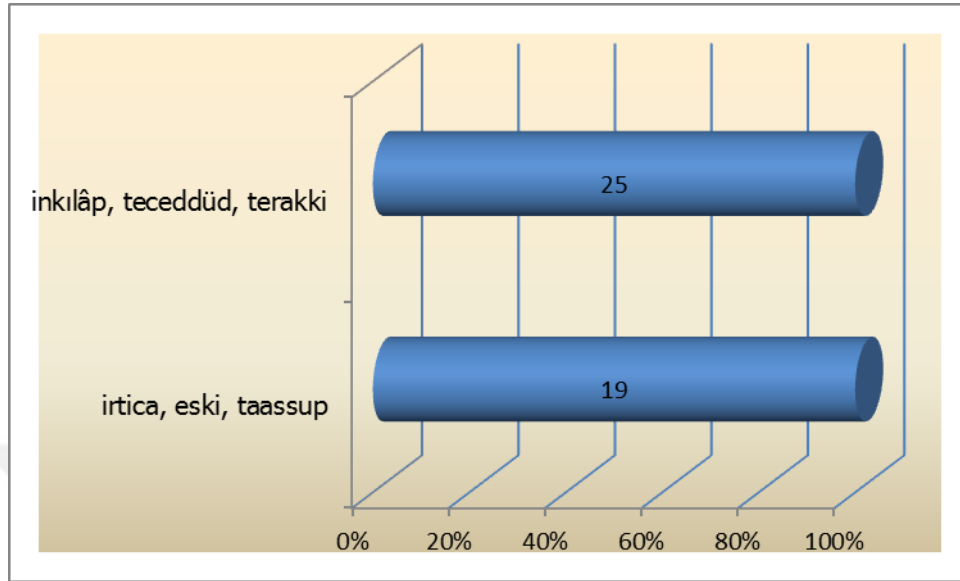
Grafik 6'da 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de, Avrupa ile yaşanan ilişkilerle ilgili yayınlanan karikatür sayısı birinci sırada yer almaktadır. Bu karikatürlerde işlenen konular sadece Türkiye-Avrupa arasındaki gelişmeler olmayıp (büyük bir kısmı Türkiye-Avrupa ilişkileri ile ilgilidir) Avrupa'nın diğer devletlerle ilişkilerini de kapsamaktadır. Avrupa ile ilgili karikatürlerin neredeyse tamamı İmparatorluk bakiyesi sorunların halledilmesi, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin tam bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün gerçekleştirilmesi ile ilgilidir. Balkanlar konusunda yayınlanan karikatürlerin sayısı ikinci sırada yer almaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan ulus devletlerin, Balkanlardaki ve Avrupa'daki siyasi dengeleri bozması üzerine ülkelerin birbirinin toprak bütünlüğüne göz dikmesi ile oluşan kargaşa, İtalya'nın yayılmacı politikası, Türkiye'nin Balkanlarda birliğin sağlanmasına öncülük etme isteği bağlamında Balkanlar karikatürlerde işlenmiştir. Çizimlerde Avrupa ve Balkanlar Türkiye'nin yakın komşuları olması hasebiyle doğal olarak daha sık işlenmiş, Amerika, Asya, Arabistan ve Afrika gibi kıtalar daha az sayıda karikatüre konu olmuştur.

Grafik 7. 1922-1939 yılları arasında *Karagöz*'de yayınlanan karikatürlerde işlenen ekonomi alt konular

Grafik 7’de 1922-39 yılları arasında *Karagöz*’de yayınlanan karikatürlerde yeni kurulmuş devletin ekonomik sıkıntılarını, çözmek, bu alanlarda yeni politikalar geliştirip uygulamaya koymak gerektiğinden sanayi, ticaret, tarım, sağlık gibi sektörlerle ilgili ekonomik konular % 53’lük bir oran ile birinci sırada yer almaktadır. Yine ekonomik düzenlemelerle ilgili olan vergiler % 34’lük bir oran ile ikinci sırada; % 13’lük bir oran ile bütün dünyayı etkileyen ve etkileri Türkiye’de de hissedilen 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve bunalım karşısında çözüm arayışları üçüncü sırada karikatürlerde işlenmiştir.

Grafik 8. 1922-1939 yılları arasında *Karagöz* karikatürlerinde işlenen bazı kavramlarla ilgili karikatür sayıları

Grafik 8’de 1922-1939 yılları arasında *Karagöz* karikatürlerinde işlenen bazı kavramların karikatür sayıları verilmiştir. Grafiğe bakıldığında *inkılâp, teceddüd, terakki* kavramları % 56’lık bir oran ile *irtica, eski, taassup* gibi kavramlar % 43’lük bir oran ile çizimlerde işlenmiş olduğu görülmektedir. *İnkılâp* kavramı (yenileşme, modernlik, ilerleme gibi kavramlarla eş anlamlı olarak) Cumhuriyet’in ilk yıllarında siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel alanlarda yapılan devrimlerle ilgili olarak ele alınmıştır. *Eski* kavramı ise karikatürlerde *eski kafalılık, köhnelik, eski hukuk, eski eğitim sistemi, eski giyim kuşam tarzı, irtica, taassup* gibi bağlamlarda kullanılmıştır.

3. BÖLÜM

YAKIN DÖNEM SİYASİ TARİHİNİN KARİKATÜR ÜZERİNDEN ANALİZİ: KARAGÖZ 1922-1939

Bu bölümde yakın dönem Türkiye tarihinde, Türk milletinin istiklal, milli hâkimiyet ve modernleşme süreçlerinin başka bir deyişle modern Türkiye'nin oluşumunu gerçekleştirirken yaşadığı tarihsel değişim ve dönüşümün izleri, Türkiye'nin en uzun soluklu gazetelerinden biri olan *Karagöz* karikatürleri (1922-1939) üzerinden okunmaya çalışılmaktadır.

Çalışmanın bu kısmında yakın dönem Türkiye siyasi tarihinin 1922-1939 yılları arasındaki olaylarla ilgili *Karagöz*'de yayınlanan alt yazılı karikatürler, söylem analizi/eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmiş, göstergebilimsel analizin açık ve örtülü anlam kavramsallaştırmalarından yararlanılarak değerlendirilmiştir. Bazı karikatürlerde alt yazılardan içerik kolayca anlaşılıyor olsa da içeriği literatür bilgisine başvurmadan anlaşılmayan karikatürler göz önünde bulundurularak ve bir bütünlük arz etmesi açısından her karikatür aynı şekilde çözümlemeye tabi tutulmuştur. Karikatürler incelenirken dipnotlarda orijinal malzemede olduğu gibi Rumi takvim esasına göre tarihler verilmiş, parantez içlerinde bu tarihlerin Miladi karşılıkları belirtilmiştir. İncelenen karikatürlerde kullanılan dilin basın-iktidar ilişkisi çerçevesinde nasıl inşa edildiğini (iktidarın söylemini seslendiren, muhalif ya da tarafsız bir dille mi) tespit edebilmek adına karikatürlerin analizlerinden önce döneme ait literatür verilerek tarihsel arka plan sunulmaktadır. Olaylarla ilgili sunulan literatürün amacı bir dönemin tarihini yazmak değil, bir dönemin tarihinin karikatürlerin dilinde nasıl inşa edildiğini göstermektir. Ele alınan konularla ilgili tarihsel arka plan verilirken iktidarın söylemi çerçevesindeki tarihsel anlatı ana metinde verilmiştir. Egemen anlatı dışında muhalif ya da tarafsız çevrelerin bakış açılarını barındıran başka bir ifade ile konuyla ilgili mevcut yazında geçen ana tartışmalar ve tartışmalar bağlamında yazılanlar ise dipnotlarda sunulmuştur. Böylece okuyucuya literatür ışığında genel hatlarıyla olayların bilgisi

aktarılmış ve hedef kitle, karikatürlerdeki tarihi anlatıya hazırlandıktan sonra görsellerin söylem ve göstergebilimsel analizi yapılmıştır.

Bu bölümde başlıklar altında incelenen karikatür sayısı değişkenlik göstermektedir. Her bir başlık altında kullanılan karikatürler seçilirken o başlıkla ilgili literatürde geçen tartışmaların yoğunluğuna ve bu tartışmaların karikatürlerin diline net bir şekilde yansıyan çarpıcı karakterine göre karikatür sayısı belirlenmiş ve incelemeye tabi tutulmuştur. Örneğin 1922-1939 tarihleri arasında rejim değişikliği, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kurulması, Lozan Antlaşması ile bağımsızlığın uluslararası arenada tanınması, inkılâplar, çok partili hayata geçiş denemeleri, geçiş denemelerinde yaşanan olumsuzluklar (Şeyh Sait isyanı, Menemen Olayı, İzmir Suikastı gibi) gibi dönemin literatüründe en fazla tartışılan ve karikatürlerin de diline en net şekilde yansıyan konularında daha fazla sayıda karikatür analiz edilmiştir. Halifeliğin kaldırılması, 1924 Anayasası'nın kabulü, Soyadı Kanunu'nun kabulü, Atatürk'ün vefatı, Balkan Antantı, Sadabat Paktı gibi bazı başlıklar ilgili karikatürler seçilirken de o başlıkla ilgili gazetede yayınlanmış karikatür sayısı az olduğu için tamamı incelenmiştir. 1922-1939 yılları arasında Türkiye'nin iç ve dış politikasıyla ilgili *Karagöz* gazetesinde çizilen karikatürlerin işlenme sıklığı ve sayıları ile ilgili detaylar çalışmanın ikinci bölümünde *Karagöz Karikatürlerinde İşlenen Konular* başlığı altındaki grafiklerde verilmiş olduğundan burada tekrarlanmamıştır.

3.1. İÇ POLİTİKA VE KARAGÖZ KARİKATÜRLERİ

3.1.1. Saltanatın Kaldırılması

Türk İstiklal Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması üzerine İtilaf Devletlerinin, Lozan'da toplanacak sulh görüşmelerine Türkler arasında “ikilik çıkartmak”, “bölmek” maksadıyla TBMM ile birlikte İstanbul Hükümetinin temsilcilerini davet etmesi, Kurtuluş mücadelesine gerekli desteği vermediği düşünülen Saltanat'ın kaldırılmasıyla neticelenmiş ve 1 Kasım 1922'de Saltanat ve Hilafet birbirinden ayrılmış, saltanat

kaldırılmış fakat halifelik bir süre daha bırakılmıştır.¹³¹ Saltanat'ın kaldırıldığı gün TBMM'de müşterek encümende Gazi Mustafa Kemal hâkimiyet ve saltanat ile ilgili düşüncelerini şu şekilde zikretmiştir:

“Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye; müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle zorla alınır. Osmanlıları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına, vaziyet olmuşlardı; bu tasallutlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdi. Şimdi de, Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline, bilfiil almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir. Mevzubahis olan; millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız? Meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu behemehal, olacaktır...”¹³²

Saltanatın kaldırılmasından sonra Sultan Vahdeddin 17 Kasım 1922'de General Harington'a bir mektup yazarak İngilizlere sığındığını bildirdikten sonra İstanbul'dan ayrılması üzerine TBMM, Veliaht Abdülmecid Efendi'yi halife seçmiştir (18 Kasım

¹³¹ Kemal Atatürk, Nutuk, Cilt II, MEB, İstanbul 1996, s. 682-683; Ahmet Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, (19. Baskı) İnkılâb, İstanbul 1996, s. 88; Kılıç Ali, a.g.e., s. 112; İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Antlaşması I*, Cumhuriyet, 1998, s. 56-57. Saltanatın kaldırılması konusunda şöyle görüşler de mevcuttur: İstanbul Hükümeti'nin açık şekilde görünen güçsüzlüğüne rağmen Sadrazam Tevfik Paşa, yakın zamanda toplanacak olan Lozan Barış Konferansı'na Ankara ve İstanbul Hükümetlerinin birlikte katılmaları önerisinde bulundu. Bu öneri İstanbul Hükümeti'nin siyasi olarak güçten yoksun olmasına rağmen Ankara'dan geri kalmak istemediği manasına geliyordu. Müttefiklerin Ankara Hükümeti'ne barış konferansına katılım çağrısı üzerine Sadrazam önerisini yineledi ve ısrar etti. Bu ısrarcı güç gösterisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922'de Saltanatı lağvetmesi kararı ile cevaplanmış oldu. Kurtuluş Savaşı yıllarında TBMM, Halifeye ve padişaha karşı tutum sergilemekten kaçınmış, Milli Mücadelenin bu iki kutsal makamın kurtuluşu için verildiği beyan edilmişti. Savaş kazanılıp padişah ve halife özgür olduğuna göre yeniden Saray'ın egemenliği söz konusu olabilirdi. Saltanatın lağvı ile İstanbul Hükümeti istifa etmiş ve aynı gün içinde İstanbul'da TBMM yönetimi başlamış, böylece İstanbul Hükümetinin siyasi gücü tamamen son bulmuştu. (Mete Tunçay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilal, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s. 86-87.); Yine Feroz Ahmad, Lozan Konferansı'na ulusalcı heyetin yanı sıra Sultanın da İngilizler tarafından davetinin, Türkleri bölme girişimine neden olduğu, sultanın İngiltere'nin bu tavrını desteklemiş olmasının ise Mustafa Kemal'in saltanatı kaldırmasına zemin hazırladığını belirtmektedir. (Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, s. 76.). Zürcher ise bu ikili davete tepki olarak İstanbul Hükümeti'nin son sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa'nın Ankara'dan telgrafla ortak bir heyetin gönderilmesi önerisinin TBMM' de büyük bir öfke ile karşılanıp saltanatın kaldırılmasına yol açtığına işaret etmektedir. (Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim, İstanbul 1996, s. 234.); Benzer yaklaşımlar için bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Prof. Dr. Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s. 257; Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş, İstanbul 2010, s. 126-127; Stanford J Shaw & Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, 1977, s. 365.

¹³² Kemal Atatürk, a.g.e., Cilt II, s. 690-691; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, Cilt 3, (10. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul 1988, s.58.

1922).¹³³ Saltanatın ilgasıyla¹³⁴ birlikte Lozan'da temsilcilik meselesi çözüme kavuşmakla birlikte esas olarak 23 Nisan 1920'de milli egemenliğe dayalı yeni bir Türk Devleti'nin siyasi yapısını güçlendirecek en önemli adım olan kişisel egemenliğin kaldırılması gerçekleşmiştir.¹³⁵

¹³³ Vahdettin'in yurt dışına çıkışı ve Abdülmecid'in halife oluşu Amerika Dışişleri kayıtlarında şu şekilde geçmektedir: "Sultanın pozisyonu her gün daha da belirsizleşiyordu, siyaseti iflas etmişti ve etkili hükümet ona dikkat çekici bir itaatsizlikle muamele ediyordu. Yaşamının tehlikede olduğu gitgide daha açık bir hal almıştı. 17 Kasım sabahının erken saatlerinde, Yıldız Köşkü'nün arka girişinden bir İngiliz cankurtaranı ile ülkeyi terk etti ve Malta'ya yelken açan bir İngiliz zırhlısı Malay'a sığındı. Ertesi gün Büyük Millet Meclisi veliaht prens Abdülmecid Efendi'yi halife olarak seçti, Bu değişimin teorik temeli Büyük Millet Meclisi'nin Müslüman dünyanın temsilcisi olduğu iddiasıydı..." Jay Pierrepont Moffat, "Turkish History, 1918-1923", *The U.S. National Archives and Records Administration (NARA), Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944*, Türk Tarih Kurumu M 1224, Rulo 1; Sultan Vahdettin'in yurtdışına çıkışıyla ilgili farklı bir değerlendirme yapan Ahmad' a göre bu "onursuz" ve bencil davranış", toplumun Saraya ve eski rejime sadakatini zayıflatarak Cumhuriyet'in 1923'te ilanının yolunu açmıştır. (Ahmad, 1995, s. 76.); Shaw & Shaw, a.g.e., s. 365.

¹³⁴ Saltanatın ilgasını içeren 1 Kasım 1922 tarihli kanun metni şöyledir: "Teşkilatı Esasiye Kanunu ile Türkiye halkı, hukuku hakimiyet ve hükümraniyesini, mümessili hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde, gayri kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimala ve iradei milliyeye istinat etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle misakı milli hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka Şekl-i Hükümet tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı, hükümeti şahsiyeye müstenit olan İstanbul'daki Şekl-i Hükümeti 16 Mart 1920 tarihinden itibaren ve ebediyen tarihe muntakıl addetmiştir." (Aydemir, a.g.e., Cilt 3, s. 59).

¹³⁵ Mumcu, a.g.e., s. 88, 102-103; Kılıç Ali, a.g.e., s. 114-115; Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, Cilt 2, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul 1997, s. 37.

Karikatür 1

Hacıvâd: Zavallı Bâb-ı Âli: Haline bakmayıp bu kılıkla konferansa gitmeye kalkıyordu ha!

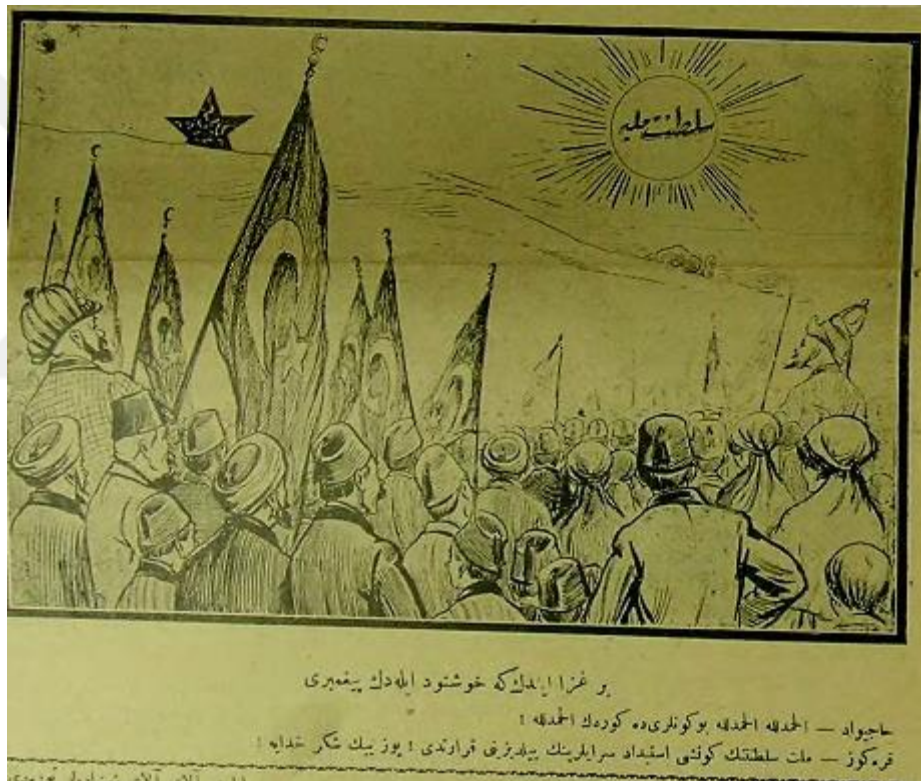
Karagöz: O gideceği yere gitti Hacıvâd, sen şu yeniye bak! Harp işlerini kolunun kuvvetiyle yaptığı gibi sulh işlerini de yüzünün akıyla tertemiz edecek.¹³⁶

Saltanatın kaldırılmasıyla ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında yaşlı, başı fesli, şalvarlı elinde tespih ve bastonu olan beli eğilmiş bir adam, dimdik, güçlü kuvvetli elinde silahı olan bir askerin arkasında onu takip etmektedir. Karikatürün örtük, yan anlamına bakıldığında yaşlı adam eskiyi yani Bâb-ı Âli'yi temsil etmektedir. İstanbul Hükümeti, yeniye yani Ankara Hükümetini temsil eden genç askerin arkasında Lozan Konferansı'na gitmeye hazırlanırken resmedilmiştir. Tesbih, fes, baston, cübbe, sakal gibi unsurlar eskiye ait şekilsel özellikler ve zihniyet kalıpları olarak; silah, modern görünümlü kıyafetler ve asker yeniye temsil eden unsurlar olarak çizilmiştir.

¹³⁶ Karagöz, 15 Teşrin-i Sani 1338 (15 Kasım 1922), s.4.

Bu karikatürün söylem analizine göre, Saltanatın kaldırılmasından önce Lozan Konferansı'na davet edilen İstanbul hükümeti, yaşlı perişan halde çizilen Tefik Paşa nezdinde eleştirildiği görülmektedir. Karikatürün görselinde ve alt yazısında vurgulanan *eski-yeni* kavramları, yönetici kadronun değişimini (İstanbul ve Ankara hükümetinin değişimi) yansıtmaktadır. Kurtuluş Savaşından başarı ile çıkan Ankara Hükümeti'nin barışı da başarıyla gerçekleştireceği söylemi bu yeni kadroya destek ve cesaret verme yanında artık idarenin de el değiştireceği mesajını içeriyor olmalıdır.

Karikatür 2

Bir gaza ettik ki hoşnut eyledik peygamberi
 Hacivat-Elhamdulillah elhamdülillah bu günleri de görek elhamdülillah!
 Karagöz-Millet saltanatının güneşi istibdat saraylarının yıldızını kararttı! Yüz bin şükür
 Hüdaya!¹³⁷

¹³⁷ Karagöz, 8 Teşrin-i Sani 1338 (8 Kasım 1922), s.1.

Saltanatın kaldırılmasıyla ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında, ellerinde bayrak taşıyan milletin üzerinde “saltanat-ı milliye” yazılı bir güneş yükselirken bir yıldız batmaktadır. Karikatürün örtük, yan anlamına bakıldığında “saltanat-ı milliye” yazılı bir güneşin bütün ışığı, parlaklığıyla etrafını, elinde bayraklarla coşku içinde toplanmış milleti aydınlatırken “istibdat” yıldızının battığı görülmektedir. “Milletin saltanatı” güneş ile temsil edilirken, “istibdat” karanlık bir yıldız ile temsil edilmiştir. Yıldız gece görünen bir obje iken; güneş gecenin sona ermesiyle doğan bir objedir. Saltanatın kaldırılmasıyla gecenin bittiği ve güneşle birlikte aydınlık günlere ulaşılacağı konusunda bir mesaj verilmiştir. Görseldeki topluluk kadın-erkek, çoluk-çocuk, sarıklı, fesli karışık bir topluluktan oluşmaktadır. Bu da yapılan gazanın yani Kurtuluş Savaşı’nın toplumun her kesiminin bir bütün olarak kazandığı bir zafer (*topyekûn harp*¹³⁸) olduğuna işaret etmektedir.

Söylem analizine göre, bu karikatürde 1 Kasım 1922’de Saltanat kaldırıldıktan sonra milli egemenlik anlayışının hâkim olup milletin saltanatı ile halkın kendi kendini aydınlatacağına, istibdadın sonunun geldiğine, yapılan Kurtuluş Savaşı’nın ve Saltanatın kaldırılmasının peygamberi hoşnut edecek kadar (dini bir jargon kullanımı) önemli bir adım olduğuna vurgu yapılarak, saltanat taraftarları, eskiyi savunanların ya da dindar kesimin tepkisini azaltacak bir söylem geliştirilmiştir.

¹³⁸ Alman General Eric von Ludendorff tarafından I. Dünya Savaşı için kullanılan bu kavram, toplumun bütün maddi ve manevi kaynaklarını, olanaklarını seferber ederek savaşması manasını taşır. (Erich von Ludendorff, *Topyekûn Harp*, çev. Aynur Onur Çifci, Onur Çifci, Dergah Yayınları, İstanbul 2017.).

Karikatür 3

Hacivat- İki ahbap çavuşlar kaçın bakalım, ikinizin bu yolda buluşacağınız besbelliydi zaten!

Karagöz –Milletlerine hesap vermekten kaçıyorlar ama arkalarından ne yaman intikamın kovaladığını görmüyorlar!¹³⁹

Saltanatın kaldırılmasından sonra Vahdeddin'in yurtdışına "kaçışı" ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında, elinde bavulu ile koşar adımlarla ilerleyen bir adam ve bu adamın koluna girmiş ona bavulunu taşıyarak yardım eden bir üniformalı asker ve arkalarından onları kovalayan bir hayaletin varlığı göze çarpmaktadır. Karikatürde hayalet (iskelet görünümlü) intikam olarak çizilmiştir. Örtük anlama göre kol kola girmiş Vahdettin ve ona yardım eden İngiliz General'in kaçışı karikatürize edilmiştir.

Bu karikatürün söylem analizine göre, Saltanatın kaldırılmasıyla padişahlık yetkisini kaybeden Vahdettin'in "milletle hesap vermekten kurtulmak için" hâlihazırda "ahbap" olduğu İngilizlerin yardımıyla (Resimde Vahdettin'e eşlik eden kişi General Sir Charles

¹³⁹ Karagöz, 22 Teşrin-i Sani 1338 (22 Kasım 1922), s.4.

Harrington'dur ve Vahdettin'e İngiliz Harp sefinesine kadar eşlik etmiştir.¹⁴⁰⁾ İstanbul'dan ayrılması *Karagöz*'de karikatürize edilmiştir. Ancak bu “kaçış”ın bir kurtuluş olmayacağı, er-geç millete hesap verileceği ve yaman bir intikamın onları beklediği yönünde bir söylem geliştirilmiştir. Bu ikaz ile *Karagöz* hem Vahdettin'i hem de İngilizleri işaret etmektedir.

Saltanatın kaldırılması ve akabinde yaşanan gelişmelerle ilgili yukarıda incelenmiş olan karikatürlerde gazete, Lozan Konferansı'na İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin birlikte davet edilmesinin Türkler arasında ikilik çıkarttığını ve saltanatın kaldırılmasının milletin istikbali için yerinde bir adım olduğunu vurgulamaktadır. Gazete, Vahdettin'in yurtdışına çıkışıyla ilgili karikatürde ise uyaran, ikaz eden bir tavrı benimsemektedir. Ele alınan karikatürlerde gazetenin dilinin ilgili literatürle mukayeseli değerlendirilmesi yapıldığında, dönemin egemen görüşüne uygun anlatının karikatürlerin çizgisine ve diline yansıdığı görülmektedir.

3.1.2. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Kurulması

Saltanatın kaldırılmasını tepkiyle karşılayan kişiler, Meclis içinde ve dışında Mustafa Kemal Paşa'ya karşı “açık bir cephe” olarak onu “saf dışı bırakmak” için *Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki yerlerin birisinde doğmak veya seçim bölgesi içinde devamlı oturmak gerekir. Göç edenler ise, belirli bir yerde beş yıl devamlı olarak oturduktan sonra, milletvekili seçilebilir* içerikli bir önergeyi Meclis'e sunmuştur. Bu kanun önerisinin Meclisin büyük çoğunluğu tarafından “lanetlenmiş” olduğu, yurttan ona karşı sadakati arttırmış olduğu ve hatta bu önerinin daha da önemli bir sonucunun Atatürk'ün gerçekleştirmeyi planladığı inkılâpları yürütmek için “kuvvetli bir politik oluşumun kurulması”yla sonuçlandığı şeklinde yorumlar mevcuttur. Neticede, Birinci Grup ya da

¹⁴⁰ Kemal Atatürk, a.g.e., Cilt II, s. 692; Vahdettin İngiltere'ye iltica ederek yanına Başhekimî Reşat Paşa, mabeyncisi Ömer Yaver Paşayı, Kayınbiraderi Kaymakam Çerkes Zeki'yi ve diğer hizmetçilerini alarak “fırar” etmiştir. (Kılıç Ali, a.g.e., s. 114).

Müdafaa-i Hukuk Grubu olarak bilinen ve aralarında “birlik bulunmayan” grup 6 Aralık 1922’de kaldırılarak yerine Halk Fırkası ismiyle bir siyasi parti kurulmuştur.¹⁴¹

Mustafa Kemal Paşa, halkçılık esasına dayalı Halk Fırkası’nın kurulmasına ilişkin¹⁴² ilk açıklamasını 7 Kânunuevvel (Aralık) 1922’de Ankara matbuatı aracılığı ile yapmıştır.¹⁴³ Gazi Mustafa Kemal Ankara basınına verdiği demeçten kısa bir zaman sonra yurt gezisine çıkmıştır. Gezi esnasında yaptığı konuşmalardan birinde, Fırkanın halkçılık esasının dayandığı prensiple ilgili olarak milletin farklı çıkarlar peşinde koşan ve bu nedenle birbiriyle çarpışan sınıflara haiz olmadığını, memleketteki sınıfların birbirinin tamamlayıcısı olduğunu, bu nedenle de toplumdaki bütün sınıfların ihtiyaçlarını karşılamak için çalışacağını dile getirmiştir.¹⁴⁴

8 Nisan 1923’de Gazi Mustafa Kemal seçim bildirgesi niteliğinde dokuz ilke yayımlamış ve Ağustos ayında seçime gidilmiştir. İkinci TBMM döneminde milletvekilleri 7 Ağustos-11 Eylül tarihleri arasında Halk Fırkası’nın parti programını

¹⁴¹ *Türk Devrim Tarihi*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Gnkur. Basımevi, Ankara 1971, s. 118-119. Halk Fırkası’nın kurulma aşaması konusunu Tunçay şöyle aktarmaktadır: Mustafa Kemal Paşa Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun içtüzüğünün yeniden düzenlendikten sonra kabulünden sonra Ankara gazetelerine verdiği demeçte, barış gerçekleştikten sonra halkçılığa dayanan ve Halk Fırkası adını taşıyacak bir siyasi parti kurma kararında olduğunu, Fırka programı hazırlıkları için vatansever aydınlardan vergi adaletsizliği, kalkınma önerileri, doğal kaynakların kullanımı, mülkiyet güvenliği, vakıflar, imar faaliyetleri, askerlik süresi gibi konular üzerine düşüncelerini istiyordu. Fakat ilk demeçte Halk Fırkası’nın Meclis’teki Birinci Grubun dönüştürülüp ondan kurulacağı yönünde bir emare yoktur. Bir süre sonra halk kavramının içeriği ve kimleri kapsayacağı üzerine tartışmalar olmuştur. Çok gecikmeden Mustafa Kemal Paşa halk kavramının bütün sınıfları ve bütün milleti temsil edeceğini ileri sürmüştür. (Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara 1981, s. 47-49.); Halk kavramının Fırka için anlamı konusunda bkz. Stefanos Yerasimos, “Tek Parti Dönemi”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, der. İrvin C. Schick/E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul 2006, s. 83; Feroz Ahmad ise partinin kuruluşuyla ilgili şunları söylemektedir: Seçimlere hazırlanırken Meclis’teki denetimin sınırlarından dolayı “politik mücadele tamamen hâkim olunan bir parti tarafından idare edilmeye” karar verildi. Öncesinde sıklıkla değişime liderlik edecek bir partinin kurulmasından bahsedilmişti. (Ahmad, 1995, s. 80.).

¹⁴² Halk Fırkası’nın kurulması ile ilgili düşüncelerini Mustafa Kemal Atatürk Borak’ın *Atatürk’ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev Demeç, Yazışma ve Söyleşileri* başlıklı çalışmasında şöyle nakleder: “Sulhtan sonra Halk Fırkası (Partisi) adı altında bir siyasi fırka yapmak düşüncesindeyim ve bu partinin bir programını tesbit edebilmek için bütün millet fertlerinin, ihtisas erbabının, ilmin, fennin kendi görüşlerini mütalaalarını bana yetiştirmelerini rica etmiştim ve bu beyanlardan sonra hakikat birçok raporlar, programlar, görüşler gelmektedir. Benim düşündüğüm şey bütün bu görüşleri topladıktan sonra ayırmak ve ondan bir program çıkarmaktır.” (Sadi Borak, *Atatürk’ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*, Halkevleri Atatürk Enstitüsü Araştırma Yayınları:2, Ankara 1980, s. 195).

¹⁴³ Kemal Atatürk, a.g.e., Cilt II, s. 718.

¹⁴⁴ *Cumhuriyet Halk Partisi Tarihi*, http://www.chpistanbul.org.tr/Haberler/0/chp_tarihi-54.aspx. (18.8.2017), s.2; Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946*, Emel Matbaası, Ankara 1971, s. 64.

müzakere etmişler ve neticede 11 Eylül 1923'te Halk Fırkası Ankara'da kurulmuştur.¹⁴⁵ Halk Fırkası'nın programı kısaca şöyledir: “Millî hâkimiyetin halk tarafından ve halk için yapılmasına önderlik etmek, Türkiye'yi modern bir devlet hâlinde yükseltmek, Türkiye’de kanunları hâkim kılmak, kanun önünde herkesi eşit kılmak, imtiyazsız ve sınıfsız bir halk oluşturmak.”¹⁴⁶ Mustafa Kemal, İsmet İnönü, Saffet Arıkan, Recep Peker, Celal Bayar gibi isimler Fırkanın kurucuları arasında yer alan isimlerdir. Cumhuriyetin ilanından sonra 10 Kasım 1924'te Halk Fırkası, *Cumhuriyet Halk Fırkası* olarak isim değişikliğine gitmiştir. Konjonktürel olarak yaşanan gelişme ve ihtiyaçlara göre partinin programında yer alan ilkelerde değişim ve yenileşmesini sürdürdüğü bazı çevrelerce düşünülmektedir.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Tunaya, Mustafa Kemal'in yayınladığı dokuz maddelik parti programı ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyasi bir fırka haline getireceğini açıkladığını belirtmektedir. (Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, 1952, s. 559-560); Kemal Atatürk, a.g.e., Cilt II, s. 718-719; Akşin, 1997, Cilt 2, s. 48; Yavuz Abadan, *İnkılâp Tarihine Giriş*, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1960, s. 69; Karpat, 2010, s. 128-129.

¹⁴⁶ Füzûzan Hüsrev Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1939-1965*, Elif Yayınları, Ekim Basım Evi, İstanbul 1965, s. 68.

¹⁴⁷ Cemalettin Taşkiran, *Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/808/10287.pdf>, (18.8.2017), s. 257.

Karikatür 4

Halk Fırkası

Karagöz- Gördün mü Hacıvat milleti! Kendini içerdeki, dışardaki düşmanlardan kurtaranı işte böyle omuzlarında taşır! Buna adıyla sanıyla Halk Fırkası, Hak Fırkası derler!¹⁴⁸

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluşu ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında omuzlar üzerinde taşınan Gazi Mustafa Kemal Paşa, halk yazılı pankartlar ve Türk Bayrakları karikatürde görülmektedir. Karikatürde Gazi Mustafa Kemal, halkın içinde ve halkın omuzları üstündedir, halk Mustafa Kemal'e sevgi gösterisinde bulunmaktadır. Yüzlerde tebessüm hâkimdir. Mustafa Kemal, Mareşal üniforması içinde asker kıyafetleriyle çizilmiştir. Soyadı Kanunu ile *Atatürk* soyadını alana kadar genel olarak dönemin basınında *Gazi* kimliği ve Mareşal rütbesi ile ön plandadır. *Karagöz* gazetesinde de bu şekilde bir kullanım söz konusudur. Karikatürün örtük anlamına göre bu karikatür, Mustafa Kemal'in Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına 8 Nisan 1923'te Dokuz

¹⁴⁸ *Karagöz*, 11 Nisan 1339 (11 Nisan 1923), s.1.

Umde'yi Fırkanın kurulmasıyla birlikte partinin isminde bulunan "halk" kavramının kimleri kapsayacağı yönündeki tartışmalar üzerine gazetede yayınlanmıştır. Burada Gazi Mustafa Kemal'in etrafında bulunan kitle, tek tip yani benzer kıyafetli bir topluluktan oluşmaktadır. Yani, buradaki çizimde daha önceki karikatürde dikkati çeken (bkz. Karikatür 2) "eski-yeni" karışık bir kitleyi barındıran karikatür kompozisyonunun dışına çıkmıştır.

Bu karikatürde Halk Fırkası'nın nasıl bir parti olacağı noktasında "halkın partisi" olarak "hakkın temsilcisi" ifadelerine yer verilerek partinin "halkın tamamını içeren ve adaletten yana" gibi niteliklerine vurgu yapılmış ve böylece kamuoyunu yönlendirme amaçlı bir söylem geliştirilmiştir. "Halkın ve Hakk'ın partisi" ifadeleri ise partinin adında bulunan "halk" ifadesinin herkesi, bütün milleti, bütün sınıfları kapsayacağı mesajını okuyucuya vermektedir. Ayrıca "içerdeki ve dışardaki düşman" tabiri bağımsızlık mücadelesinin, dışarda işgalci güçlere içerde ise saltanat yönetimine karşı milli egemenlik mücadelesi olarak sürdürüldüğüne işaret etmektedir.

Karikatür 5

Dokuz Umdemiz

Karagöz – Aman Hacivat tut, hepsi yıkılırsa halimiz haraptır!¹⁴⁹

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın parti programı ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında dikili Türk Bayrağı altında birikmiş kafa iskeletleri, üzerinde yığılmış çeşitli umdelerin yazılı olduğu dokuz adet kutu resmedilmiştir. Bu kutuların bir kısmı düşmekte ve Karagöz düşen kutuları tutmaya çalışmaktadır. Örtük anlama göre ise “eski düşünceleri yıkıp yeni değerler üzerine kurulu” Cumhuriyet Halk Fırkası'nın parti programını oluşturan Dokuz Umde¹⁵⁰'nin kabul edilmesi ve bu umdelerin bütünüyle yeterli olmadığı ve şikayetler

¹⁴⁹ Karagöz, 22 Eylül 1339 (22 Eylül 1923), s.1.

¹⁵⁰ Dokuz Umde olarak bilinen 8 Nisan 1923 tarihli beyannamede yer alan ilkeler kısaca şöyledir: Egemenliğin millete ait olduğu, Güvenlik sorununun çözüleceği, Adalet sisteminin reforma tabi tutulacağı, Askerliğin kısaltılacağı, Savaşta harap olan ülkenin yeniden inşa edileceği, Ekonomik ve sosyal alanda halk yararına politikaların uygulanacağı (aşar vergisinin yeniden düzenlenmesi, tütün ekimine ilişkin düzenlemeler, üreticilere yönelik kredi kolaylıkları, tarımda makineleşme, demiryolları yapımı, eğitimin yaygınlaştırılması, sağlık sisteminin düzenlenmesi, ormanların verimli bir şekilde işletilmesi, hayvancılığın geliştirilmesi) *Cumhuriyet Halk Partisi*, <https://www.chp.org.tr/haberler/chp-tarihi>. (18.8.2017), s. 9; Lewis, dokuz umdelik bildirinin Mustafa Kemal'in egemenlik, temsili hükümet,

aldığı bu karikatürde anlatılmak istenmiştir. Daha önceden var olan “eski zihniyet”, “eski yönetim zihniyetine hâkim olan ilkeler” kafatasları ile temsil edilmiş gibi görünmektedir.

Bu karikatürdeki “tut, hepsi yıkılırsa halimiz haraptır” söylemi, Halk Fırkası’nın 8 Nisan 1923’te yayınlandığı Dokuz Umde olarak bilinen parti programına sahip çıkmak gerektiği, bu umdelerin yıkılması halinde yeniden altından eski zihniyetin çıkabileceği ve milletin zarar göreceğine işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle rejim için tehlikenin geçmediği uyarısını da taşımaktadır. Burada gazete örtük de olsa eleştirel bir dil kullanmış ve parti programında yer alan ilkelerin sağlam zeminde yükselmediğine (umdelerin yazılı olduğu kutuların yarısı zorlukla ayakta dururken bir kısmı da düşer vaziyette çizilmiştir) ve bazı şikâyetler aldığına vurgu yapmıştır. 22 Eylül tarihli bu karikatürde Halk Fırkası’nın seçim bildirgesinin yankılarının devam ettiği ve kamuoyu gündeminde yerini koruduğu görülmektedir.

Karagöz Cumhuriyet Halk Fırkası’nın kurulması konusunda iktidarın ve icraatlarının destekçisi olarak konumlanmakta, ancak örtük de olsa küçük bir eleştirel dile sahip olarak konuyu okuyucuya aktarmaktadır.

3.1.3. Ankara’nın Başkent Olması

Türk Kurtuluş mücadelesinin başarıyla neticelenmesi ile girilen yeni dönemde, Hariciye Vekili İsmet Paşa’nın 9 Ekim 1923 tarihinde Meclis’e verdiği yasa teklifi¹⁵¹ ile Ankara,

saltanatın kaldırılması konusundaki görüşlerini tekrarladığını, ekonomik ve yönetsel konularda mecburi reform düşüncelerini içerdiğini, programın kısa ve kapsamlı olmadığına dair bazı şikâyetlere rağmen yeni bir siyasi oluşuma başlangıç teşkil etmesi açısından önemli olduğunu belirtmektedir. (Lewis, 2005, s. 259-260.).

¹⁵¹ 13 Ekim 1923 günü İsmet Paşa ve arkadaşlarının Ankara’nın başkent olması ile ilgili vermiş oldukları kanun teklifi şöyledir: “Lozan Muahedesinin mütemmimlerinden olan Tahliye Protokolü’nün tatbikatı hitam bulmuş ve baştanbaşa ecnebi işgalinden, kurtulan Türkiye’nin fiilen tamamıyeti tahakkuk eylemiştir. Milletimizin en kıymetli mallarından İstanbul’umuz Hilafeti İslâmiyenin makam olan vaziyetini Âlemi İslâm içinde tahsisan ve hasran Türk Milletinin vesaiti müdafaasına mevdu olarak ilelebet muhafaza edecektir. Diğer taraftan Türkiye Devletinin makarrı idaresi için Büyük Millet Meclisinde karar vermek zamanı gelmiştir. Bir devletin merkezini tâyin için esas olacak mülâhazat yeni Türkiye’nin makam idaresi Anadolu’da ve Ankara şehrinde intihab edilmek lüzumunu âmir. Mülâhazatı mezkûre muahedenameyle boğazlar için kabul edilen ahkâm yeni Türkiye’nin esası mevcudiyetini, memleketin menabii kuvvet ve inkişafını Anadolu’nun merkezinde tesis etmek lüzumunu vaziyeti coğrafya ve sevkulceyşiyenin müsaadesi dahilî ve haricî emniyet ve istidadı hususunda mespuk olan teearip ile hulâsa

13 Ekim 1923'te Türkiye Devleti'nin başkenti yani "makarr-ı idaresi" olarak ilan edilmiştir.¹⁵² Ankara'nın başkent olarak belirlenmesinde coğrafi konumu gereği Anadolu'nun ortasında dışardan gelebilecek her çeşit tehlikeye karşı güçlü ve sakinliği koruyabilecek güvenli bir bölge olması, karayolu ve demiryolunun ulaştığı stratejik niteliklere haiz olması, Türk İstiklal Savaşı'nda da bağımsızlık mücadelesine canla başla destek vermiş olması gibi birçok faktörden bahsedilmiştir.¹⁵³ Ankara'nın idarenin merkezi seçilmesi, iç ve dış kamuoyuna karşı saltanat idaresine dönülmeyeceği yönünde bir mesaj olarak da yorumlanmaktadır.¹⁵⁴

olunabilir. Bu mülâhazatın her biri başlıbaşına bir ehemmiyeti katiyeyi haizdir. Devletin makam idaresinin yeni bir şekilde tesis ve inkişafına, biran evvel başlamak ve dahilî ve haricî tereddütlere nihayet vermek için âtideki madde kanuniyenin kabulünü arz ve teklif ederiz.” (*Ankara'nın Başkent Olması*, <https://meclisarsivinden.wordpress.com/2012/06/03/ankaranin-baskent-olmasi/>, (18.8.2017).

¹⁵² Kemal Atatürk, a.g.e., Cilt II, s. 796; Lewis, 2005, s. 260.

¹⁵³ Ankara'nın başkent olarak belirlenmesi hakkında Aydemir şunları kaydetmektedir: “Ankara'nın başkent oluşu yeni devletin gözlerini anavatanın büyük parçası, fakat asırlarca süren ihmaller, bakımsızlıklar, ihânetler içinde çökmüş, bunalmış olan Anadolu topraklarına çevirişidir. Yeni ve artık milletlerarası hukuk bakımından da müstakil Türkiye hükümetinin, Anadolu'nun en viran şehirlerinden biri olan tozlu, sıtmalı, harap ve en küçük imar ve konfor nasibi görmemiş ve ancak 25.000 kadar nüfuslu Ankara'da yerleşme kararı, istiklal mücadelesinin gelenek ve hatıralarına karşı adil bir saygı ve bağlılık nişanesi olduktan başka Ortadoğu'nun yeni jeopolitiği bakımından da gerçek ve ileri görüşlülüğe dayanan bir olaydı. Demek artık yeni devlet Anadolu temeli üstünde gelişecek ve İstanbul'un rahatlık verici, yumuşatıcı havası, yeni liderlerin henüz bozulmamış iç varlıklarını sarsamayacaktı.” (Aydemir, a.g.e., s. 140); Ankara'nın başkent oluşu için ayrıca bkz. Stephan Ronart, *Bugünkü Türkiye*, Matbuat Umum Müdürlüğü, İstanbul 1937, s. 107-108; Ankara'nın başkent olarak seçilmesi konusunda farklı bir görüş de Kemal Karpaz tarafından şöyle dile getirilmektedir: Ankara'nın başkent olması, yeni kurulmuş devletin “diriliğinin” bir göstergesi olmak, askeri savunma bakımından stratejik bir yerde konumlanmak, Meclis'i “halifelik taraftarı” olan halk ve basın bulduğu İstanbul'dan uzak tutmak gibi yararlar sunmaktadır. (Karpaz, 2010, s. 129.). Benzer bir görüş için bkz. Lewis, 2005, s. 260.

¹⁵⁴ Bilal N. Şimşir, *Ankara... Ankara Bir Başkentin Doğuşu*, Ankara 1988; *Türk Devrim Tarihi*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, s. 127; Hâmit Sadî Selen, *Atatürk Konferansları I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1963, s. 95-102; Ankara'nın başkent olarak seçilmesini Feroz Ahmad, eski imparatorluk başkenti ile kuvvetli bağlara sahip “tutucu” çevrelere indirilmiş ağır bir darbe olarak yorumlamaktadır. (Ahmad, 1995, s. 81.).

Karikatür 6

Para ile değil sıra ile!

Merkez İstanbul iken

Köylü- Kuzum benim, hükümet kapısında bir davamız var. Ta memleketten buraya geldim, kurban olayım, sevabına Adliye Nezareti'ni gösterir misin!

Merkez Ankara olunca

İstanbul- Aman köylü dayı, hükümette ufak bir işim var. İstanbul'dan buraya kadar öldüm, bittim, geldim, kuzum bana Dâhiliye Vekâleti'ni gösterir misin!¹⁵⁵

Ankara'nın başkent olmasıyla ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında köylü ve şehirli görünüme sahip insanların çizildiği görülmektedir. Karikatürün bir karesinin arka zemininde İstanbul'un cami içeren silueti bulunurken; diğer karesinin arka zemininde Ankara taşra görünümü (dağ, tepe) olarak çizilmiştir. Resmin bir karesinde köylü bir adam yorgun ve bitkin bir şekilde şehirli bir adama bir şeyler sormaktadır. İkinci karede ise şehirli yorgun ve bitkin düşmüş bir adam köylü bir adama bir şeyler sormaktadır. Örtük anlama göre bu

¹⁵⁵ Karagöz, 25 Ağustos 1339 (25 Ağustos 1923), s.4.

karede Cumhuriyet yönetiminde Ankara'nın başkent olmasıyla birlikte şehirli ve köylü olmak üzere iki karakterin rol değişimleri, köylülüğün halkı temsil ettiği ve kurumsal manada şehirlerin kimlik değişimi ele alınmıştır.

Bu karikatürde merkezin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması ile birlikte artık Anadolu'nun İstanbul'a şehirli insanların ayaklarına gitmeyeceği vurgulanmış ve merkezin Ankara'ya taşınacak olmasının Anadolu için bir artı olacağına ve kamu hizmetlerinin halkın (halkı temsil eden köylünün) ayağına bizzat gideceğine dikkat çeken bir söylem kullanılmıştır. Bu söylem Atatürk'ün "Köylü, milletin efendisidir." ve "Türk köylüsü "efendi" yerine getirilmedikçe memleket ve millet yükselmez."¹⁵⁶ sözlerinin ve köylüye bakış açısının karikatüre yansımış hali gibidir. Yukarıdaki karikatürün yayınlandığında tarih 25 Ağustos 1923'tür. Henüz Ankara merkez olmamıştır. *Karagöz*, bu karikatürle başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması konusunu gündemine almakla okuyucusunu/halkı bu değişikliğe hazırlamakta, değişikliğin yararından bahsetmekte ve halk nazarında meşruiyetini sağlamaktadır.

¹⁵⁶ Atatürk'ün Türk köylüsü ve köylüye dair bakışını yansıtan konuşmaları için bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I,II*. <http://www.atam.gov.tr/duyurular/tarim-ve-koylu>, (12.3.2019).

Karikatür 7

Saksağan Hikâyesi (İstanbul-Ankara)

Yavrular- Ah ne iyi ettin de yuvayı değiştirdin! Bak anne, burası öteki gibi mülevves değil, tertemiz!

Anne- Merak etmeyin, sizde o kuyruk altı varken burasını da yakında eskisine benzetirsiniz!

Karagöz- İşittin mi Hacivat, sakın saksağanın dediği çıkmasın!¹⁵⁷

Ankara'nın başkent olmasıyla ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında bir ağacın tepesinde saksağan kuşları yuvalarında konuşlanmışlar aralarında konuşmakta, ağacın altında Karagöz ve Hacivat onları dinlemektedir. Örtük anlama göre kirlenen yuvalarını değiştiren saksağan kuşlarının hikâyesi gibi başkent değişmesiyle birlikte Ankara'nın da zamanla İstanbul gibi kirleneceğinden duyulan tedirginlik ele alınmıştır. Saksağan kuşları yuvalarını çöplerden yapan ve çamur ile destekleyerek korunaklı hale getiren kargagiller

¹⁵⁷ Karagöz, 24 Teşrin-i Evvel 1339 (24 Ekim 1923), s.4.

familyasından olan bir kuştur. Bu nitelikleri nedeniyle saksâğan kuşları bu karikatürde özellikle tercih edilmiştir.

Bu karikatürdeki söylem, merkezin İstanbul'dan Ankara'ya alınmasının saksâğan kuşlarının hikâyesi ile özdeşleştirilerek anlatılmış olması muhtemel bir korkuya işaret etmiştir. Henüz el değmemiş bir Anadolu şehri olan Ankara'nın da İstanbul gibi kirlenme tehlikesinden duyulan korku hem karikatüre konu olmuş hem de bu konuya halk nazarında dikkat çekilmiştir. Karikatürde geçen *kirlenme* kelimesi maddi anlamda bir kirlenmeyi nitelediği gibi, “eskiye ait değerleri”, “eski yönetim anlayışını” niteliyor olmalıdır. İstanbul Hükümeti'ne bir eleştiriyi de içinde barındırmaktadır. Çünkü İstanbul Hükümeti'nin siyasal gücünün sona ermesi yani Saltanatın kaldırılması yeni gerçekleşmiştir.

Karagöz gazetesi Ankara'nın başkent olması konusunda yayınladığı karikatürlerden ilkinde Ankara'nın başkent olmasının avantajlarını dile getiren dönemin egemen görüşü çerçevesinde bir dil kullanırken; ikincisinde örtük de olsa bu değişimin dezavantajlarından söz etmekte ve duyulan tedirginliği anlatan bir dil kullanmaktadır.

3.1.4. Cumhuriyet'in İlanı ve Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Gazi Mustafa Kemal, yönetim şeklinin cumhuriyet olacağını, Cumhuriyetin ilanından çok önce çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. İlk olarak Erzurum Kongresi tamamlandığı zaman 8 Temmuz 1919'da daha kurtuluş mücadelesi için hazırlıkların yapıldığı o günlerde hükümet şeklinin cumhuriyet olacağına dair düşüncesini arkadaşı Mazhar Müfit Kansu'yla paylaşmıştır.¹⁵⁸ Yine Türk basınına ve Viyana basınına verdiği demeçlerde Cumhuriyeti ilan edeceği fikrinden bahsetmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Mazhar Müfit Kansu ve Atatürk arasındaki diyalog şöyledir: “Erzurum Kongresi bitmiş, Sivas Kongresinin hazırlıkları ile uğraşılıyor. Yurdun kurtulması için hemen hemen hiç bir umut yok. Yalnız O ve birkaç arkadaşı herkesi zafere inandırmaya çalışıyorlar. Ancak buna inananlar çok az, Atatürk, yakın arkadaşı Mazhar Müfit (Kansu) Bey'e yaz! diyor. Bundan sonrasını Mazhar Müfit Bey'den dinleyelim: - Zaferden sonra hükümet şekli cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de bir sorunuz dolayısıyla söylemiştim...” (*Türk Devrim Tarihi*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, s. 114.)

¹⁵⁹ Zürcher, 1996, s. 243.

Cumhuriyetin ilanına giden yolda meydana gelen gelişmelerle ilgili yaklaşımlardan biri şöyledir: Milli mücadelenin kazanılması, Saltanatın kaldırılması, Halk Fırkası'nın kurulması gibi etkenler meclisteki “fikir ayrılıklarını” artırmıştır. İkinci Meclisin göreve başlamasıyla birlikte Meclisteki hizipler 1923 yılının Ekim ayında bir hükümet krizinin ortaya çıkacağına işaret etmektedir. Bu ortamda Gazi Mustafa Kemal, Fethi Okyar hükümetinin istifasını istemiştir. Nitekim Meclis hükümeti sistemine göre Meclisteki her grup kendi adayını desteklediği için yeterli oy sayısına ulaşamadığından yeni hükümet kurulamamıştır. Bu durum Meclis hükümeti sisteminin tıkanıldığını ve yeni anayasa değişikliğine¹⁶⁰ olan ihtiyacı göstermiştir.¹⁶¹ Neticede Mustafa Kemal 28 Ekim akşamında Çankaya'da yemekte Cumhuriyeti ilan edeceğini açıklamıştır.¹⁶²

¹⁶⁰ 1921 Anayasası şekli devleti hakkındaki birinci maddenin sonuna “Türkiye Devletinin Şekli Hükümeti Cumhuriyettir” cümlesi eklendi. Üçüncü madde “Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin inkısam ettiği şubaları idareyi İcra Vekilleri vasıtasıyla idare eder şeklinde değiştirildi. Cumhurbaşkanı'nın seçimi konusundaki Sekiz ve dokuzuncu maddelerde de düzenleme ve açıklamaya gidildi (Kemal Atatürk, a.g.e., Cilt II, s.803-804.)

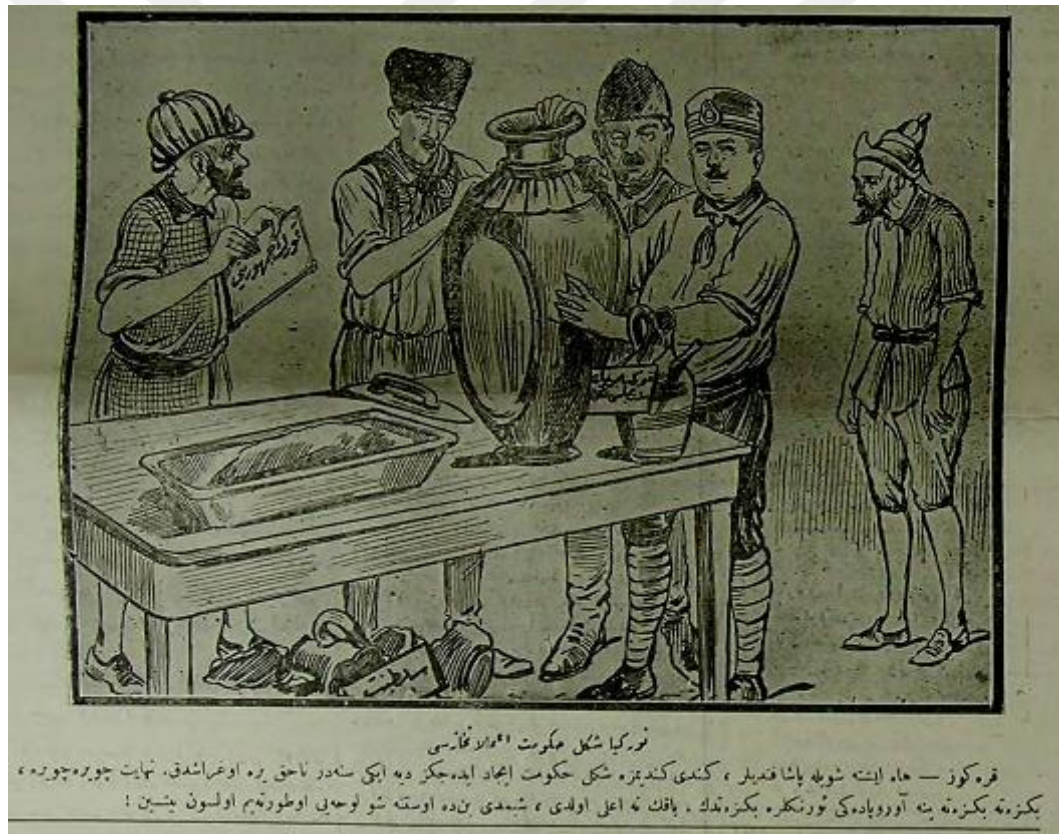
¹⁶¹ 27 Ekim'de Fethi Okyar Hükümeti istifa ettikten sonra yerine yeni bir hükümet oluşturulmasında güçlük çekilmiştir. Çünkü mevcut koşullarda her bakanın tek tek TBMM tarafından seçilmesi gerekmekte ancak bu durum bakanlar kurulu içinde uyum sorunlarına yol açmaktaydı. Hâlbuki cumhuriyet yönetim şeklinde başbakan, kendi kabinesini kendi kuracak, böylece de uyumsuzluk sorununun üstesinden gelinmiş olacaktı. Cumhuriyet yönetim şekli yaşanan bu tıkanıklığın önünü açmak için bir çözüm önerisi sunmaktaydı. 1921 Anayasası'nda gerekli değişikliğin 29 Ekim 1923'te Meclis'te kabul görmesiyle beraber bir anayasa probleminin oluşturduğu kriz Mustafa Kemal Atatürk'e yeni bir adım atma fırsatını sunmuş ve Cumhuriyet kurulmuş oldu. Bu gelişmeler neticesinde yönetim şeklinin adı cumhuriyet olmuş, oybirliği ile Gazi Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı seçilmiştir. İsmet Paşa ise kabineyi kurmakla vazifelendirilerek Cumhuriyet rejiminin ilk başbakanı sıfatını almıştır. (Akşin, 1997, Cilt II, s. 48-49; Kemal Atatürk, a.g.e., Cilt II, s. 813; Mumcu, a.g.e., s. 108-109.)

¹⁶² Mumcu, a.g.e., s. 105-109; Cumhuriyet'in ilanı ile ilgili Falih Rıfkı Çankaya'sında şunları aktarır: “Nihayet 1923 Ekiminin son günleri gelip çatar, 28'i 29'a bağlayan gece, Mustafa Kemal'in sofrasında bir toplantı olmuştur. Ertesi gün Meclisten gelecekler, ‘İşin içinden çıkamıyoruz. Böyle zamanlarda liderler vazifeden kaçmamalıdır, buhranın halledilmesi için Meclise yardım etmelisiniz,’ diyeceklerdir. Mustafa Kemal de kısaca devlet şeklinin Cumhuriyet olmasından başka çare olmadığını söyleyecektir...” (Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Cumhuriyet, Yenigün Haber Ajansı, Cilt IV, İstanbul 1999, s. 42-43.); Cumhuriyetin ilanına giden süreçle ilgili yaklaşımlardan biri de şu şekildedir: Konuyla ilgili Tunçay şunları aktarmaktadır: Siyasi çatışma ortamı yeni Meclis'in çalışmaya başlamasıyla daha da artmıştı. Mustafa Kemal Paşa TBMM Meclisi Başkanlığına, Ali Fuat Paşa 2. Başkanlığa seçilirken, Fethi Bey başkanlığındaki İcra Vekilleri Heyeti de siyasi bir kriz neticesinde göreve başlamıştı. İcra Vekilleri Heyeti üyeleri o dönemde mevcut yasalara göre Meclis içinden tek tek seçilirdi. Heyetin azaları arasında fikir ayrılıkları olduğu gibi; Halk Fırkası grubu içinde de yeni kurulmuş hükümete karşı gelenler vardı. İcra Vekilleri Heyeti'nin göreve başlamasından hemen sonra ilk siyasi kriz ortaya çıktı. Ali Fuat Paşa'nın görevinden istifası üzerine Fethi Bey de Dâhiliye Vekilliği'nden istifa etti. 27 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine İcra Vekilleri Heyeti görevi bıraktı, yeni heyetin oluşturulması konusundaki adımlar da neticesiz kaldı, böylece siyasi bunalım daha da artmıştı. Yeni hükümetin kurulamayışı gibi bir siyasi krizi Mustafa Kemal Paşa bizzat oluşturarak epeydir tasarladığı siyasi hedefine yaklaşmış bulunuyordu. Ona göre sorunun kaynağı Anayasa'dan kaynaklanmaktaydı. İcra Vekilleri Heyetini oluşturacak kişilerin tek tek Meclis tarafından seçilmesi durumu her zaman kolay olmuyordu ve Heyet içinde fikir ayrılığına neden olmaktaydı. İlkesel olarak da rejimin adını verme vakti zaten gelmiş bulunuyordu. (Tunçay ve diğerleri, a.g.e., s. 91-92.); Ahmad ise cumhuriyetin ilanını yönetimdeki

Gazi Mustafa Kemal, 1923 yılı Nisan ayındaki seçimlerin yenilenmesiyle ilgili karar nedeniyle Meclis'te milli hâkimiyet, demokrasi ve cumhuriyet yönetim şekline ilişkin düşüncelerini şu sözlerle açıklamıştır:

“Yeni Türkiye Devleti’nin ruh-ı bünyanı hâkimiyet-i milliyedir. Milletın bilakayd-ü şart hâkimiyetidir... Türkiye Devleti’nde ve Türkiye Devleti’ni kuran Türkiye halkında tâcîdar yoktur!.. Bütün cihan bilmelidir ki, artık bu devletin ve bu milletin başında hiçbir kuvvet yoktur, hiç bir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır. O da hâkimiyet-i milliyedir... Malumdur ki, Türkiye Cumhuriyeti demokrasi esasına müstenit bir devlettir. Demokrasi ise, esas itibarıyla, siyasi mahiyettedir, fikridir, ferdidir, müsavatperverdir.”¹⁶³

Karikatür 8

belirsizliğe son vermek (Halifenin hala devletin başı olarak görülmesinin oluşturduğu belirsizlik) için muhalefetle hesaplaşma şeklinde yorumlamaktadır. (Ahmad, 1995, s. 81.); Benzer yaklaşımlar için bkz. Zürcher, 1996, s. 243.

¹⁶³ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, Ankara 1961, c. 3, s. 63-64; Demokrasi konusunda Mustafa Kemal Atatürk Çankaya sofrasında şunları söylemiştir: “Demokrasi ile Komünizm arasındaki fark şudur: Mermer, temiz bir salon... İçinde çırılçıplak uzanmış kehribar gibi sarışın, güzel bir kadın.. Kadının üstünde bir tül örtülmüş. Üstündeki bu tül Demokrasidir. Tülü çekip kaldırdığınız zaman altından Komünizm çıkar. Aradaki fark bundan ibaret...” (Cemal Granda & Turhan Gürkan, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 292).

Türkiye Şekl-i Hükümeti İmalathanesi

Karagöz- Hah işte şöyle Paşa Efendiler, kendi kendimize şekl-i hükümet icad edeceğiz diye iki senedir nahak yere uğraştık. Nihayet çevire çevire benzete benzete yine Avrupa'daki örneklerle benzettik. Bakın ne ala oldu, şimdi bende üstüne şöyle levhayı oturtayım olsun bitsin! ¹⁶⁴

Türkiye'nin hükümet şekli yani cumhuriyet yönetim biçimi konusunu işleyen bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında Mustafa Kemal Paşa imalathanede bir usta olarak kolları sıvamış bizzat kendisi toprak testiye şekil vermekle meşgul iken Paşalar ona yardım etmektedir. Karagöz'ün elinde Türkiye Cumhuriyeti yazılı levha bu testiye takılmak üzere hazırlanmaktadır. Masanın altında da saltanat testisi kırılmış vaziyette durmaktadır. Örtük anlamına bakılırsa saltanatın kaldırılmasıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa ve diğer Paşaların yeni devletin hükümet şeklinin cumhuriyet olması yönündeki çalışmaları karikatürize edilmiştir. Hükümet şekli olan cumhuriyet ve saltanat testi olarak çizilmiştir. Cumhuriyet yönetim şekli için çizilen testi büyük olarak çizilmiştir. Saltanat testisi yerde kırılmış vaziyettedir. Yani Saltanat karikatürde yönetim şekli olarak “kullanılabilirliği kalmamış” ve “parçalanmış” şekilde çizilmiştir.

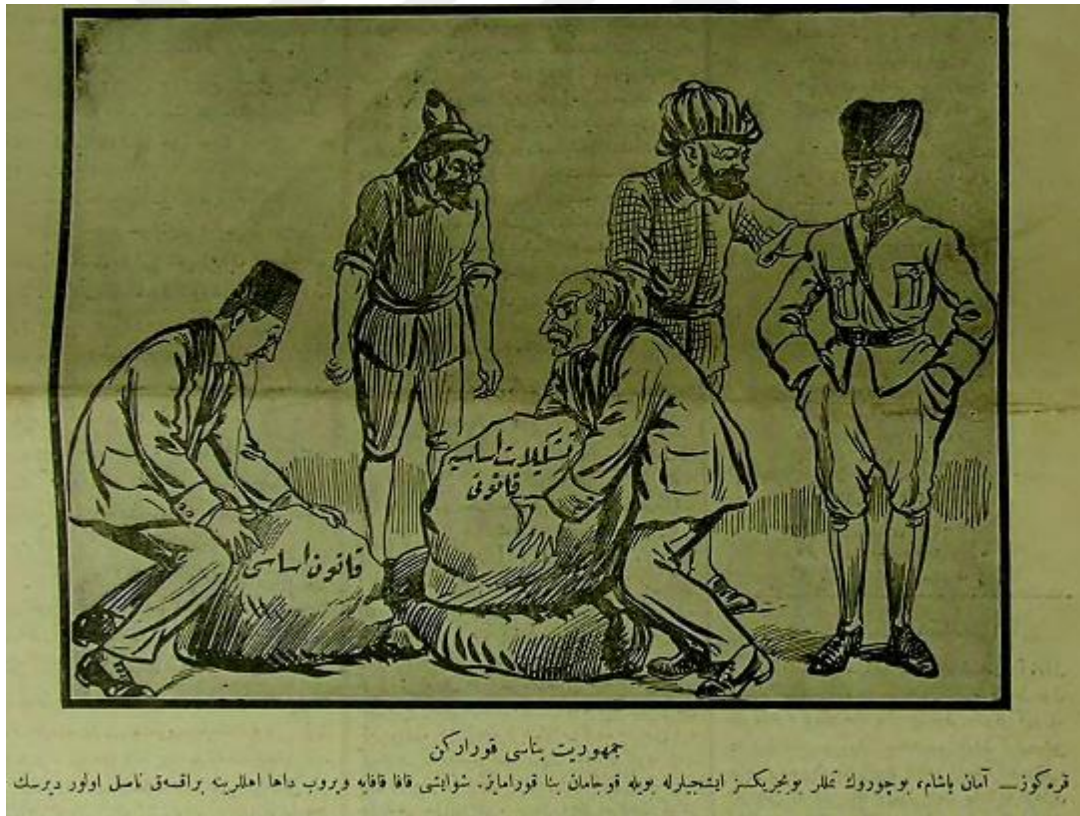
Bu karikatürün yayınlandığı tarihe bakıldığında henüz cumhuriyet ilan edilmemiştir. Ancak ilanı için çalışmalar söz konusudur. Yapılacak bir inkılâptan önce halkı haberdar etmek ve ona zemin hazırlamak için yayınlanmış bir karikatürdür. Karikatürde “iki seneden beri nahak yere vakit harcandığı” söylemi Karagöz'ün bu konuda idarecilere eleştirisidir. Avrupa'daki örneklerle benzetilmesi konusunda kullanılan “yine” ifadesi de küçük bir eleştiri ifadesi olarak alt yazıda kullanılmıştır. Bu karikatür, Gazi'nin 27 Eylül 1923'te *Neue Freie Presse* gazetesine verdiği demeçte¹⁶⁵ milli egemenliğin cumhuriyet ile tamamlanacağı, devletin hükümet şeklinin nihai olarak Avrupa'daki gibi cumhuriyet olacağı konusundaki açıklamaları üzerine *Karagöz*'de yayınlanmış bir karikatürdür.

¹⁶⁴ *Karagöz*, 29 Eylül 1339 (29 Eylül 1923), s. 1.

¹⁶⁵ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983, s. 395; Bu demeç 27.11.1923'te Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanmıştır. (Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara 1990, s.214).

Karagöz, halkın sesi ve sözcüsü olarak halkın hükümet şekliyle ilgili tartışmalarla kaybedecek vakti olmadığını, bu tartışmalarla ilgilenmediğini, halk için idare şeklinin, idare edenin kim olduğunun önemi olmadığını vurgulamaktadır. Karikatür, bu tartışmalarla vakit geçirmek yerine yönetici erkin memleketin sorunlarıyla (asayiş, açlık, yolsuzluk) uğraşması ve işe bir an önce koyulmaları gerektiğine vurgu yapan bir söylem geliştirmiştir. *Karagöz* bu söylemle bir taraftan iktidarı satır aralarında olsa da uyararak eleştirel bir tavır sergilemiş olabilir; diğer taraftan yönetsel alandaki tartışmaları (hükümet şekli, cumhurbaşkanının kim olacağı) önemsiz göstererek, iktidarın bu konudaki kararına muhalefet oluşmasının önünü de kapatma amacını güdüyor olabilir.

Karikatür 10

Cumhuriyet Binası Kurarken

Karagöz- Aman Paşam, bu çürük temeller bu beceriksiz işçilerle böyle kocaman bina kuramayız. Şu işi kafa kafaya verip daha ehillerine bıraksak nasıl olur dersin? ¹⁶⁷

Cumhuriyetin ilanı ve anayasa değişikliğini ele alan bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında Kanun-ı Esasi ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunları yazılı yığınların başında yığınları tutan eğilmiş vaziyette iki insan, ayakta Mustafa Kemal Paşa yanında omuzuna dokunarak tavsiyede bulunan Karagöz ile Hacivat bulunmaktadır. Karagöz, Gazi Mustafa Kemal’e tavsiye niteliğinde bir şeyler söylemektedir. Kanun-ı Esasi yazılı yığın Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yazılı yığına göre daha küçük çizilmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun zemininde az da olsa bir temel çizilmişken Kanunu-ı Esasi’nin altı boş olarak çizilmiştir. Örtük anlama göre bu karikatürde, Cumhuriyet’in ilanından önce 27 Ekim’de Fethi Okyar Hükümeti’nin istifası, sırasında yaşanan hükümet bunalımı ve Anayasa krizi ve krizin aşılması konusu işlenmektedir. ¹⁶⁸

Bu karikatürdeki söylem analizine göre “çürük temeller” ifadesi ile Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Kanun-ı Esasi’ye göre “görece daha iyi durumda” olsa bile sözü edilen iki kanunun “bu haliyle” Cumhuriyeti kurmak için “yeterli” olmadığı; “beceriksiz işçiler” ifadesi ile mevcut anayasaların hazırlayıcılarının da “yeterli olmadığı” bu işin de “ehillerine” verilmesi gerektiği mesajı verilmektedir. Alt yazıdaki “Aman Paşam” ifadesi cumhuriyetin ilanı, anayasa hazırlıkları konusunda Karagöz’ün tedirginlik duyduğu ve Mustafa Kemal Paşa’ya Karagöz tarafından yapılan bir uyarı, nasihat niteliğinde bir anlam da içeriyor görünmektedir.

¹⁶⁷ Karagöz, 27 Teşrin-i Evvel 1339 (27 Ekim 1923), s.1.

¹⁶⁸ Detaylar için bkz. 161. Dipnot.

Karikatür 11

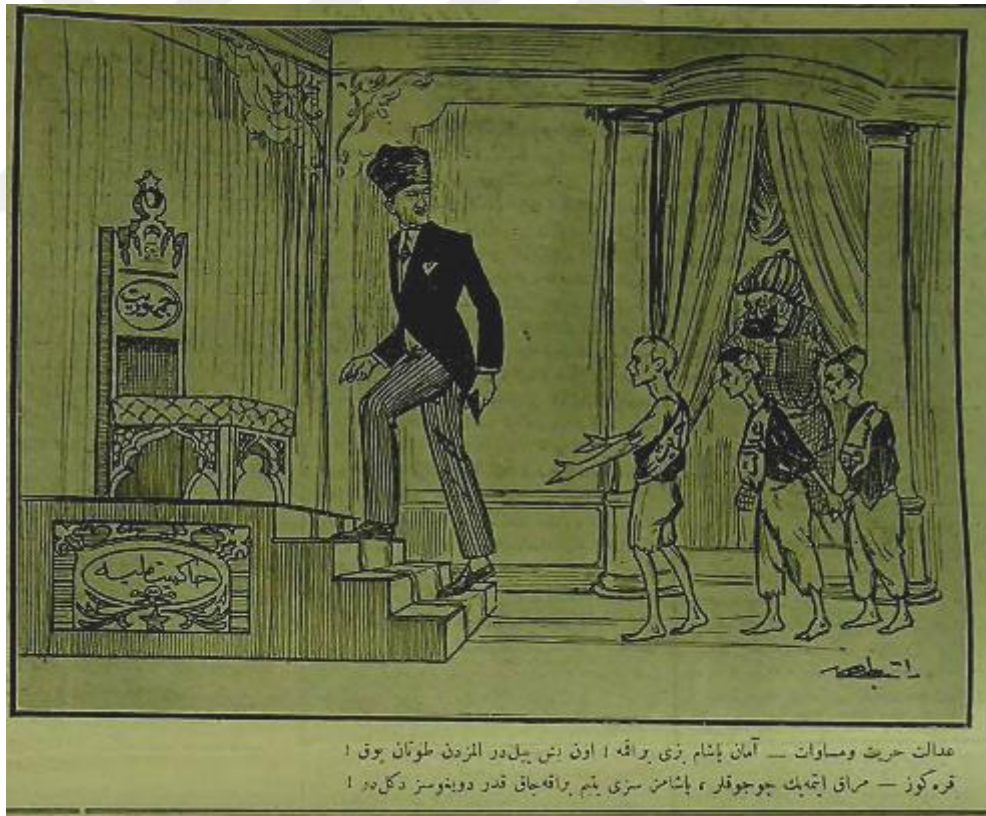
Etraftakiler-Oh kırk bir kere maşallah tüh tüh! Allah babasına bağışlasın şakşak da şakşak!
Karagöz-Şakşakçıbaşılar şaklabanlığı bırakın da dua edin! Çocuk vakitsiz doğdu. İyi bakamadık mı dünyasına doymadan gider ha!¹⁶⁹

Cumhuriyet ilan edildikten birkaç gün sonra yayınlanan bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında Gazi Mustafa Kemal ve yanındakiler yeni doğan bebeğin doğumunu kutlayıp sevinmektedir. Örtük anlamına göre karikatürde cumhuriyetin ilanının zamanlama olarak mevcut şartların ve ortamın hazır olmamasından dolayı erkenden gerçekleşmiş olması ve bu durum karşısında uyanık olmak gerektiği üzerinde durulmuştur. Karikatürde yeni doğan bebek cumhuriyeti temsil etmektedir. Yeni doğan bebek nasıl ki korumaya ve bakıma muhtaç ise karikatürde Cumhuriyetin de aynı şekilde korumaya ve bakıma muhtaç olduğu mesajı verilmektedir.

¹⁶⁹ Karagöz, 3 Teşrin-i Sani 1339 (3 Kasım 1923), s. 4.

Cumhuriyetin vakitsiz doğduğunu dile getiren Karagöz bu karikatürde, varlığını koruması için “şakşakçılık” yerine onun muhafazasının gerekli olduğuna dikkatleri çekmektedir. Karikatürün “vakitsiz doğmaktan” kastettiği cumhuriyetin ilanı için gerekli yasal zemin ve şartların tamamen “olgunlaşmamış” olmasıdır. Bu nedenlerden dolayı *Karagöz* bir basın aracı olarak cumhuriyetin muhafazasının gerektiğine vurgu yapmaktadır. Gazete yeni doğan bebeğin “dua”ya ihtiyacı var derken ironik şekilde yeni rejimin uzak durmaya çalıştığı eski değerlerin dilliyile eleştirisini yapıyor görünmektedir. Bu da gazetenin yeni rejime ilk başlarda biraz mesafeli durduğunun göstergesi olarak okunabilir. Mustafa Kemal Paşa yeni doğan bebeğin yani cumhuriyetin “babası” olarak görülmektedir.

Karikatür 12

Adalet hürriyet ve müsavat- Aman Paşam, bizi bırakma! On beş yıldır elimizden tutan yok!
 Karagöz-Merak etmeyin çocuklar, Paşamız sizi yetim bırakacak kadar duygusuz değildir!¹⁷⁰

Yeni yönetim biçimi (Cumhuriyet) ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında, Gazi Mustafa Kemal, “hâkimiyet-i milliye” yazılı bir zeminin basamaklarından cumhuriyet yazılı koltuğa çıkmaktadır. Arkasında huzura gelmiş perişan durumda üç insan vardır. Karagöz perdenin arasından durumu izlemektedir. Çizimde, cumhuriyet yönetim biçiminde Gazi Mustafa Kemal yeni kurulmuş devletin reisi olmuş, arkasında cumhuriyetin önemli öğeleri olan “adalet”, “hürriyet” ve “müsavat”ın kendisine el uzatmış olduğu, medet umduğu bir görüntü hâkimdir. *Karagöz* bu karikatürde cumhuriyeti bir “taht şeklinde saray görünümlü bir odanın içinde çizmiştir. Örtük anlama göre bu karikatür, cumhuriyet yönetim biçiminin ve hâkimiyet-i milliye kavramlarının o dönemki şartlarda zihin dünyasında ne anlam ifade ettiğinin net olmadığını göstermektedir.

Bu karikatürde kullanılan söylemle, Cumhuriyetin ilanı ve Gazi Mustafa Kemal’in cumhurbaşkanı olması üzerine acaba yeni yönetim biçimin saltanat yönetiminden ve padişahın tek başına söz sahibi olmasından farkı var mıdır, milli egemenlik cumhuriyet tahtının altında ezilmiş midir? korkuları ve tartışmaları üzerine Gazi Paşa’nın böyle bir niyeti olmadığı elinden tutup ayağa kaldırdığı millete böyle bir şeyi reva görmeyeceği, halkı yetim bırakmayacağı, bu korkuların yersiz olduğu, hâkimiyet-i milliye’nin cumhuriyetten ayrılmaz bir bütün olduğu konusunda mesaj verilmektedir. Bu karikatürle *Karagöz*, halkın duygu ve düşüncelerine tercüman olarak, kamuoyunun nabzını tutmakta ve halkın nabzını yoklarken de onları sakinleştirip yatıştırılmaktadır. Altyazıda geçen “on beş yıldır elimizden tutan yok” ifadesi manidardır. 1923 tarihli bu karikatürden on beş yıl öncesi 1908 tarihidir yani II. Meşrutiyet’in ilanına denk gelmektedir. Adalet, hürriyet, müsavat ilkeleri 1908’de Meşrutiyet’in ilanında da gündeme gelmiştir. On beş yıl önce “adalet”, “hürriyet” ve “müsavat”ın yani milletin elinden tutanların var olduğu anlamı bu karikatürle örtülü olarak sunulmuş görünmektedir. Bu karikatürde Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya bir çağrıda bulunulmakta ve cumhuriyet idaresinde bu öğelerin geçiş döneminde düştükleri boşluktan bu

¹⁷⁰ *Karagöz*, 14 Teşrin-i Sani 1339 (14 Kasım 1923), s.4.

perişanlıktan kurtarılmasına işaret edilmektedir. Başka bir ifadeyle gazete, yeni rejime çağrıda bulunmakta, önceden gündeme gelen ama unutulmuş bu kavramların Cumhuriyet idaresinde hak ettikleri değeri görmelerini ve sözde kalmamalarını örtük olarak dile getirmektedir.

Karikatür 13

Hâkimiyet-i Milliye bir silahtır!

Karagöz – Efendiler, Beyler, Paşalar, bu kılıç öyle bir muazzam silahtır ki bir elin, bir heyetin kuvveti onu hareket ettiremez. Bu silahı kullanacak kuvvette milletin, meclisin ve reisin kalbi ve kolu muhakkak birleşmek lazımdır!¹⁷¹

Hâkimiyet-i milliye'nin cumhuriyet idaresinde ne anlama geldiği konusunda *Karagöz*'de yayınlanan bir karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında, masanın üstüne “hâkimiyet-i milliye” yazılı bir kılıç ve etrafında Mustafa Kemal Paşa ve diğer Paşalar bulunmaktadır. Örtük anlama göre hâkimiyet-i

¹⁷¹ *Karagöz*, 29 Mart 1340 (29 Mart 1924), s.4.

milliyenin ne anlam ifade ettiği Karagöz tarafından açıklanmaktadır. Bu karikatürde Saltanatın kaldırılmasından sonra Mecliste, basında ve halk arasında yeni rejimle ilgili milletin korkularını gidermek adına Cumhuriyet idaresinde millet egemenliğinin ne anlam ifade ettiği pekiştirilmektedir. Karikatürde hâkimiyet-i milliye kılıçla temsil edilmiştir. Kılıç, sivri uçlu, delici, kesici ve keskin kenarları olan bir silah olarak gücün sembolüdür. Kılıç günümüzde kullanılmamasına rağmen Harp Okulu mezunlarına bugün bile sembolik olarak verilen, orduyu temsil eden kültürel ve geleneksel bir silahtır. Burada yeni yönetim biçiminin halk iradesine (kayıtsız şartsız millet egemenliği) dayanıyor olması, halkın iradesinin en keskin bir vasıf olarak temsil edileceğine işaret etmektedir.

Bu karikatürün söylem analizine göre Karagöz, “hâkimiyet-i milliye”nin (hâkimiyet-i milliye, yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti’nin ruhunu, milletin kayıtsız şartsız hâkimiyetini, yönetim erkinin halk iradesiyle hükmedeceğini, devletin başında herhangi bir makam ve kuvvetin tacı değil, halkın iradesinin hâkim olduğuna vurgu yapmaktadır. Hâkimiyet-i milliyenin bu tanımlaması Mustafa Kemal Atatürk’ün Nisan 1923 seçimleri döneminde yaptığı konuşmasında yaptığı tanımlama ile birebir örtüşmektedir. Bu karikatür Atatürk’ün düşüncelerinin karikatürize edilmiş halidir.¹⁷² manası konusunda mesaj vermeye çalışmaktadır. Karikatürde kullanılan söylemde halkın iradesi, Meclis ve Cumhurbaşkanının iradelerinin hâkimiyet-i milliye kılıcını kullanmak için birleşmesi gerektiğine vurgu yapılarak bu durumun halkın zihninde meşruiyeti sağlanmakta, bu şekilde olması ve bu durumun korunması için sadece topluma değil, “Paşalar” ve “Beyler” ifadesinin de gösterdiği üzere yönetim kademelerinde söz sahibi olan kişilere de çağrıda bulunmaktadır. Gazete burada kamuoyunu şekillendirme, yönlendirme işlevini yerine getirmektedir.

Cumhuriyetin ilanı ile ilgili yukarıdaki karikatürler incelendiğinde *Karagöz*, yeni yönetim biçimi, hükümet şekli tartışmaları, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda değişiklik, milli hâkimiyet gibi literatürdeki tartışmaları örtük eleştirilerle gündemine taşımış olmakla birlikte rejimin yanında olduğunu da göstererek kamuoyunu şekillendirme, kamuoyunda ortak bilinç oluşturma gibi bir işlevi yerine getirmektedir.

¹⁷² Atatürk’ün bu tanımlaması için bkz. 163. dipnot.

3.1.5. Halifeliğin Kaldırılması

Saltanatın ilgasıyla birlikte halifeliğin Osmanlı hanedanının elinde kalmış olması hilafetin, yeni rejim yani cumhuriyet yönetimi karşıtlarının toplanma mevzi olabileme ihtimalini gündeme getirebileceği düşünülmektedir. Hem rejim karşıtlarının, saltanat taraftarlarının ve bazı dış güçlerin (Hindistan'daki İsmailiye tarikatının önde gelen isimlerinden Ağa Han ile Emir Ali'nin dönemin hükümet reisi İsmet İnönü'ye halifeye olan sadakatlerini dile getiren bir mektup göndermiş olmaları¹⁷³) odak noktasını kaldırmak, hem de laikleşmeyi sağlayabilmek için hilafetin kaldırılması atılan önemli adımlardan biri olarak görülüyordu.¹⁷⁴ Atatürk, "Ben, şahıs hâkimiyetine dayanan Saltanatın kaldırılmasından sonra başka ünvanla aynı nitelikte bir makamdan ibaret olması gereken Hilafetin de ortadan kaldırılmış olduğunu kabul ediyordum. Bunun, elverişli bir zaman ve fırsatta açıklanmasını tabii buluyordum..." diyerek ortamın uygun hale gelmesini beklediğini ifade etmiştir.¹⁷⁵

Hilafet mevzusunda Gazi Mustafa Kemal'in çeşitli vesilelerle farklı grupların nabızlarını ölçmek, onlarla fikir alışverişinde bulunmak ve bazı meselelerde onların onaylarını almak için girişimleri söz konusudur: İzmir'de Şubat ayı başlarında basın ve yükseköğretim mensuplarıyla yapılan görüşme ile 15-20 Şubat 1924 tarihlerinde İzmir'de düzenlenen Harp Oyunları¹⁷⁶ münasebetiyle İsmet Paşa, Kâzım Paşa ve Fevzi Paşa gibi komutanlarla yaptığı görüşmenin ardından hilafetin ilgası konusunda Mecliste yaşanan uzun tartışmalar neticesinde 3 Mart 1924'te TBMM'nin çıkardığı yasa ile

¹⁷³ Tunçay, bu mektubun iddia edilen aksine, bu kişilerin daha evvelden sergiledikleri tutuma uygun olarak, Halifeliğin hukuki durumunun Cumhuriyet'in ilanından sonra netliğe kavuşturulmasını talep etmekte ve İslam dünyasının dini liderliğinin Müslüman topluluklar arasında manevi bir hususiyet olarak korunmasına dikkat çektiğini belirtmektedir.(Tunçay, 1981, s. 74-75.).

¹⁷⁴ Akşin, 1997, Cilt 2, s. 50.

¹⁷⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s. 464.

¹⁷⁶ Bu konuda Mete Tunçay şunları aktarmaktadır: Harp Oyunları'nın askeri bakımdan maksadı, Mussolini'nin Yunanlılarla işbirliği edip kıyılarıımıza bir saldırıda bulunması halinde, Türk Ordusu'nun muvaffak olup olmayacağını anlamaktır. Kendileri de askerlikle ilişkili olan Cumhurbaşkanı, Başbakan bir araya geldikleri Ordu müfettişleri ve kolordu komutanlarının iç ve dış siyasette izleyecekleri politikalar hakkında onay alma ihtiyacı duymuşlardır. Bu nabız yoklama işi basın, üniversite temsilcileriyle de yapılmıştır. Tunçay, bu durumu "Mustafa Kemal Paşa'nın "Jakoben demokrasi" anlayışına göre, basını gerekirse halka karşın kendi kişiliğinde ve önderliğinde anlatımını bulan genel iradenin destekçisi olarak görmek istediğini ortaya koymaktadır." şeklinde değerlendirmektedir. (Tunçay, 1981, s. 84-86.).

halifelik kaldırılmış¹⁷⁷ 431 sayılı kanun ile Osmanlı hanedanı azaları¹⁷⁸ sınır dışı edilmiştir. Aynı gün TBMM de kabul edilen diğer yasalarla Şeriye Vekâleti yerine Diyanet İşleri Genel Müdürlüğü; Evkaf Vekâleti yerine Vakıflar Genel Müdürlüğü; Erkan-ı Harbiye Vekâleti yerine Milli Savunma Bakanlığına bağlı Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştur.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Bozarslan'ın, halifeliğin kaldırılması konusunda rejimin düşüncesini destekler nitelikteki yaklaşımı için bkz. Mehmet Emin Bozarslan, *Hilafet ve Ümmetçilik Sorunu*, Ant Yayınları, İstanbul 1969, s. 219-220; Halifeliğin Kaldırılması konusunda bir başka yaklaşım da şöyledir: Diğer devrim kanunlarında olduğu gibi hilafetin kaldırılması da “Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine geçişin kesin ifadesi” olarak hukuk düzeninde Batılılaşmayı esas almıştır. (Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul 1960, s. 127.); Halifeliğin devamı halinde halkçı istemin “garip” bir karaktere dönüşeceği konusunda bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Baha Matbaası, İstanbul 1964, s. 101; Karpat ise halifeliğin kaldırılmasını, görünürdeki siyasi amacından ziyade kültürel ve tarihi anlamı olduğu iddiasıyla “laik-yenilikçi grubun muhafazakârlara karşı zaferi” olarak yorumlamaktadır. (Karpat, 2010, s. 130.); Benzer yaklaşımlar için bkz. Lewis, 1993, s. 264; Ahmad, 1995, s. 81-82.

¹⁷⁸ Halifeliğin kaldırılmasına Meclis'te ve halk arasında bir muhalefet ve direniş olmadığı, halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte Osmanlı hanedan üyeleriyle birlikte halifenin ülke sınırları dışına çıkarken herhangi bir direniş göstermediği konusunda Amerikan arşivlerinde diplomat J. Patterson tarafından Dışişleri için hazırlanan raporda da şu şekilde ifade edilmiştir. J. Patterson, “Turkish History, 1923-1931”, *The U.S. National Archives and Records Administration (NARA), Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944*, Türk Tarih Kurumu M 1224, Rulo 1. Detaylar için bkz. Ek 11.

¹⁷⁹ Kemal Atatürk, a.g.e., Cilt II, s. 848-851; *Türk Devrim Tarihi*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, s. 125; Akşin, 1997, Cilt 2, s. 50-52; Seçil Karal Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik*, ed. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel yayınları, İstanbul 2006; Mahmut Goloğlu, *Halifelik: Ne idi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?*, Kalite, Ankara 1973; İslamiyet'in getirdiği devlet biçimi ve Osmanlı padişahlarının halifeliği konusunda bkz. Bozarslan, a.g.e., s. 23-66.

Bu karikatürde doğrudan halifelikle ilgili bir söylem yoktur. Ancak Harp Oyunları için yapılan toplantıda Halifeliğin kaldırılması konusunun da gündemde olduğu iddiasındaki literatürle örtüşmektedir.¹⁸¹

Karikatür 15

Fatih ve Yavuz –Siz Türk milletine ihanet ettiniz, milletin nefretini kazandınız, buradan gidin, türbelerimizin civarından uzaklaşın.

Karagöz –Ey Türk ataları, siz türbelerinizde rahat yatın, Türk milleti bu şanlı sancağı medeniyetin, teceddüdün, terakkinin yüksek burçlarında dünya durdukça dalgalandıracaktır.¹⁸²

Halifeliğin kaldırılması konusundaki bu karikatürün gösterebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında, Osmanlı padişahlarından Fatih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim’in türbeleri etrafında bulunan Vahdettin ve Abdülmecit

¹⁸¹ Bkz. 176. ve 177. dipnotlar.

¹⁸² Karagöz, 8 Mart 1340 (8 Mart 1924), s. 1.

halk tarafından kovalanmakta ve kovulmaktadır. Örtük anlama göre ise halifeliğin kaldırılmasından hemen sonra yayınlanan bu karikatürle Vahdettin ve Abdülmecit'in halka yaptıkları "ihanetten" dolayı ataları olan padişahlar tarafından istenmediği gerekçesiyle halk tarafından kovuldukları karikatürize edilmiştir. Karikatürde Osmanlı İmparatorluğu'nun "yükselme" dönemi olarak adlandırılan devrin iki padişahı olan Fatih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim karikatürde diğer insanlara göre daha büyük ebatlarda ve heybetli olarak çizilmiştir. Bu orantı o padişahların büyüklüğüne ve Türkiye Cumhuriyeti'nin atalarına duyduğu saygıyı somutlaştırma çabasının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Diğer taraftan sadece yükselme döneminin iki padişahının karikatürde çizilmesi de imparatorluğun özellikle o devrinin mirasına sahip çıkıldığının bir göstergesi şeklinde de okunabilir.

3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılmasından sonra yayınlanan bu karikatürde, Fatih ve Yavuz Sultan Selim'in Vahdettin ve halife Abdülmecit'e Türk milletine ihanet ettikleri gerekçesiyle türbelerinin etrafında istemedikleri mesajı ile Cumhuriyet'in aslında atalarından kalan mirasa sahip çıktığını ve Türk atalarının eğer yaşasalardı Halifeliğin kaldırılması konusunda hemfikir olacakları vurgulanmış, böylelikle toplumda hem halkın desteğini almaya hem de halifeliği savunan kesimlerin tepkisini önlemeye yönelik bir söylemle mesaj verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin atalarının mirasını ebediyen "medeniyet", "teceddüt" ve "terakki" yolunda koruyacakları bu karikatürle vurgulanmakta ve padişahların türbelerinde rahat uyumaları istenmektedir. Başka bir deyişle yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı mirasının devamı olduğu hem Osmanlı padişahlarının gözünden hem de *Karagöz* aracılığı ile halkın gözünden bu karikatür söylemiyle vurgulanmaktadır.

Karikatür 16

Karagöz –Karıcığım, bundan sonra sultan sen, hakan ben, halife de göğsümüzdeki dinimiz, imanımız. Başka ne karışan var, ne görüşen!¹⁸³

Halifeliğin kaldırılması konusundaki bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında, Karagöz sedirde oturmuş, karısı da diz çökmüş vaziyette karşılıklı sohbet ederken çizilmiştir. Halifeliğin kaldırılmasından sonra yayınlanan bu karikatürün örtük anlamına göre hilafetin kaldırılması, milletin egemenliği üstünde başka bir güç olmadığına ve millet egemenliğinin tamamlanması yolundaki engellerin tamamının (ilki Saltanatın kaldırılması) kaldırılmasına işaret etmektedir.

¹⁸³ Karagöz, 8 Mart 1340 (8 Mart 1924), s.4.

Karagöz bu karikatürle halifeliğin kaldırılmasının faydalarını anlatırken bizzat kendi yaşadığı huzur halinden bahsetmekte, sultanlığın, hakanlığın, halifeliğin bittiğini; milletin üstünde söz sahibi başka bir gücün kalmadığı yönündeki söylemle, halifeliğin kaldırılmasından duyduğu memnuniyeti ve yaşadığı iç huzuru dile getirmekte ve yapılan bu inkılâbın “faydası” konusunda halkı yönlendirmektedir. Ancak karikatürde üstü örtülü bir başka durum ise kadının yine erkeğinin önünde diz çökmüş çizilerek toplumsal rolünün geleneksel şekliyle korunmasıdır. Başka bir deyişle millet ülkede yönetime geçse de milleti oluşturan kadının, erkek karşısındaki konumunda henüz anlamlı bir değişiklik bulunmamaktadır.

Halifeliğin kaldırılması hususunda yukarıda incelenen karikatürlerde *Karagöz*, iktidarın halifeliğin kaldırılması yönündeki icraatını onaylamakta, iktidarın söylemine uygun şekilde karikatürün dilini yeniden inşa etmektedir. Ayrıca hilafetin kaldırılmasının gerektiğinin faydalarını anlatarak halkı bu fikre ısındırmaktadır.

3.1.6. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun Kabulü

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte laikleşmenin önemli adımlarından birinin, eğitim alanında “ikiliği” ortadan kaldıran 3 Mart 1924’te bütün okulları Maarif Vekâleti’ne - Milli Eğitim Bakanlığı’na- bağlayan Tevhid-i Tedrisat (Öğretimin Birleştirilmesi) Kanunu ile atıldığı,¹⁸⁴ bu Kanun ile gelecekte yapılacak eğitim düzenlemeleri için denetimin devletin eline geçtiği, eğitimde “bağımsızlığa” son verildiği düşünülmektedir.¹⁸⁵ Bu çerçevede bazı icraatlar gerçekleştirilmiştir. Ülke genelinde bulunan geleneksel eğitim kurumları durumunda olan medrese ve mahalle mektepleri kapatılarak tek tip laik eğitim-öğretim sistemine geçilmiştir. Din adamı yetiştirmek için İstanbul Darülfünunu’na bağlı ‘İlahiyat Fakültesi’ ile ülkenin değişik bölgelerinde İmam Hatip

¹⁸⁴ Tunçay ve diğerleri, a.g.e., s. 111; Türkiye’nin modern, laik bir devlet olmasında en önemli inkılâplardan biri olduğu konusunda ayrıca bkz. İhsan Sungu, “Tevhidi Tedrisat”, *Belleten*, Cilt II, Sayı:7-8, Yıl 1938, s. 397-431. Meclis tarafından Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabulünden sonra Gazi Mustafa Kemal konunun önemi hakkında şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Cihan aile-i medeniyesinde mevkii ihtiram sahibi olmak isteyen Türk Milleti, evlatlarına vereceği terbiyeyi mektep ve medrese namında birbirinden büsbütün başka iki nevi müesseseye teslim etmeye hala katlanabilir miydi? Terbiye ve tedrisatını tevhit etmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyette fertlerden mürekkep bir millet yapmaya imkan aramak abesle iştigal olmaz mıydı?” (Sungu, a.g.m., s. 431.).

¹⁸⁵ Mumcu, a.g.e., s. 129.

okulları açılmıştır. Ayrıca, Osmanlı azınlık gruplar ve yabancı okulları¹⁸⁶, devletin kontrolü altına alınmıştır. Öğretimde kullanılacak ders kitapları milli ve laik esaslar üzerinde yeniden düzenlenmiştir. 1928 ve 1930'lu yıllarda okuma-yazma oranını artırmak, milli unsurları kültür ve dil alanında da yerleştirmek üzere Latin esaslı Türk harflerinin kabulü, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun kurulması gibi önemli adımlar da atılmıştır. 1926'dan itibaren kız ve erkek çocuklar aynı okullarda karma eğitim sistemine tabi edilmiştir. Bütün bu icraatlar ve çıkarılan kanunlar, yenileşme çabalarının eğitim aracılığı ile bütün bir sosyal dokuya yayılması gayreti olarak yorumlanmaktadır.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Tevhîd-i Tedrisât Kanunu ve diğer bazı kanuni düzenlemeler ile Türkiye laik ve milli esaslara dayalı eğitim politikasını yabancı okullar üzerinde de uygulamaya başladı ve bu okulların uygulaması istenen kurallar (okullarda mabetler dışında dini sembollerin kaldırılması, Müslüman ve başka mezhepten olanların ayinlere katılmasının yasaklanması gibi) çeşitli belirlendi. Detaylar için bkz. Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 20-31.

¹⁸⁷ Sungu, a.g.m., s. 397; Seçil Akgün, "Tevhid-i Tedrisat ", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul 1983; Akşin, 1997, Cilt II, s. 51.

Karikatür 17

Yeni medreseye yeni fenler

Genç medrese talebesi – Aman Karagöz Çelebi ne zamandır bu nasara yansurulardan bıktık usandık ve bir şey anlamadan dört duvar arasında kaldıkdı. Bize neler getiriyorsun!

Karagöz –Size medeniyetin yeni ilimlerini, fenlerini getiriyorum hocam. Otomobil, elektrik, telefon, telsiz telgraf, gramofon, telsiz telefon hepsi hepsini öğrenecek, başınızın örümceklerini yeni ilimlerin nurlarıyla silip süpüreceksiniz¹⁸⁸

Tevhid-i Tedrisat Kanunu sonrası yeni eğitim sistemi ile ilgili yayınlanan bu karikatürün göstergibilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında Hacivat “medrese” yazılı levhayı “yeni mektep” levhası ile yenilemektedir. Karagöz ise elinde gramofonun da içinde bulunduğu, telsiz, cetvel, pergel gibi aletlerin olduğu bir çantayı mektebe götürmekte, mektebin penceresinden birisi tarafından “nasara yansuru” yazılı Arapça kitap dışarı atılmaktadır. Örtük anlama göre Tevhid-i

¹⁸⁸ Karagöz, 12 Mart 1340 (12 Mart 1924), s.1

Tedrisat Kanunu'nun kabulünden sonra yeni eğitim sistemi ile birlikte eskiye ait şeylerden kurtulup yenilenme çabası görülmektedir. Karagözün elindeki çantada gramofon, telsiz, telgraf, cetvel, pergel gibi aletlerin olması dikkat çekicidir. Bu aletler yeni eğitim sisteminin yeni araçları olarak karikatürde sunulmuştur.

Karikatürün söylem analizine göre medeniyete ulaşmanın yolu “yeni fenler, yeni ilimler” olarak görülmektedir. Bu karikatürde medeniyetin gerekleri olan ilim ve fenlerin okutulduğu mektepler sayesinde “kafalardaki örümceklerden kurtuluşun” gerçekleşeceğine vurgu yapan, “eski” eğitim sistemini eleştiren bir söylem geliştirilmiştir. Alt yazıda “eski kafa”lardan kurtulmak için teknik ve teknolojik aletlerin öğrenilmesini şart koşan bir ifade kullanılmıştır. Bu durum, Cumhuriyet döneminin inkılâplarında medeniyetin fen üzerinden ele alındığının bir göstergesidir. Medeniyet için teknolojinin şart koşulması elbette önemlidir, ancak medeniyetin tek koşulu değildir. Çünkü Batı'nın tekniği ile modernleşme konusu Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve sonraki yıllarında tartışılan konulardan biridir ve gazetenin de gündemine girmiştir. *Karagöz* bu karikatürde medeniyet için Batı medeniyetinin tekniğini almanın yanı sıra zihniyetinin de alınmasıyla ilgili konuyu gündemine almamıştır. Öte yandan teknolojik unsurların bu denli ön plana çıkarılması ise muhtemelen teknolojik aletlerin pratik değerinin halk tarafından daha rahat anlaşılır olmasındandır.

Karikatür 18

Yeni mekteplerde yeni talebeler

Karagöz –Oh ya Rabbi, çok şükür bana bugünü de gösterdin! Terbiye ve tahsil sıralarında milletin bütün gençliği bir kafa, bir yürek ve bir emel ile çalışıyor.¹⁸⁹

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile açılan yeni mekteplerdeki eğitim sistemi ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında sınıfta bir öğretmen, aynı sırada oturan modern görünümlü, şapka giymiş kız öğrenci ve fes ve sarık giymiş erkek öğrencilerine ders anlatmaktadır. Farklı görünümlü öğrenciler aynı sıralarda aynı eğitime tabi olarak çizilmiştir. Örtük anlama göre Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile açılan yeni okullarda karma eğitim sistemine

¹⁸⁹ Karagöz, 12 Mart 1340 (12 Mart 1924), s. 4.

geçildiği ve eğitim-öğretimin birleştirilmesi ile aynı düşüncede, aynı zihniyette fertlerin yetişmesinin gerçekleşeceği bu karikatüre konu edilmiştir.¹⁹⁰ Karikatürün yayınlandığı tarihte henüz kılık kıyafet ile ilgili bir düzenleme yapılmadığından çizimde geleneksel ve modern kıyafetli öğrencilerin birlikteliği dikkat çekmektedir. Kadının Batı tarzı bir kıyafet olan şapka ile çizilmesi çağdaş kadın görünümü temsiline, ileride gerçekleşecek kılık kıyafet inkılâbına hazırlığın, yapılacak yeniliklerin kadını, erkeği, çocuğu ile toplumun her kesimini kapsayacağını bir göstergesi olarak yorumlanabilir. 1930 yılında *İlk Mektep Müfredat Programı* için kanuna ekleme yapılmış ve burada “kıyafette birlik” uygulaması sözü geçmiştir.¹⁹¹ Ancak 1934’te bazı kisvelerin giyilemeyeceği konusunda yayınlanan nizamname¹⁹² ile kılık kıyafet konusunda düzenleme yapılmıştır.

Karikatürde alt yazılarda eğitim ve öğretimde ikiliğin kaldırılmasıyla milletin bütün gençlerinin tek bir maksat ile tek bir eğitim sistemine tabi olmaları, başka bir deyişle yeni eğitim sisteminden memnuniyet duyulduğunu anlatan bir söylem kullanılmıştır. *Karagöz* bu karikatürle inkılâpların faydaları noktasında kamuoyu bilgilendirilmek ve inkılâpların yerleşmesini sağlamak amacını taşımaktadır.

¹⁹⁰ Bkz. 184. Dipnot.

¹⁹¹ Lale Solak, “Türkiye’de Okul Kıyafetleri ve Sosyo- Politik Değişimin Etkisi”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi Journal of Research in Education and Teaching*, Ağustos 2014, Cilt: 3, Sayı 3, s. 423;

<http://www.jret.org/FileUpload/ks281142/File/39.solak.pdf>, (18.10.2018).

¹⁹² “Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanunun Tatbik Suretini Gösterir Nizamname”, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/2.3.21958.pdf>, (18.10.2018); Lale Solak, a.g.m., s. 423.

Karikatür 19

Örümcekli kafalardan hayır yok:

Çocuklar –Hoca Efendi cübbeni topla, hoca efendi cüb... beni topla! Hoca efendi cüb,...

Karagöz – Bırakın çocuklar bırakın zavallıyı! Artık onun yüreğini böcekler, kafasını örümcekler sarmış. Bırakın kendi haline siz yeni mektebinizde dersinize, devrinize bakın!¹⁹³

Eğitim-öğretimin birleştirilmesi konusuyla ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında başında örümcek duran cübbeli sarıklı bir hoca ve çocuklar hep bir ağızdan bir şeyler söylerken çizilmiştir. Çocukların elinde borazanlar vardır. Hocanın yüzüne kızgınlık ifadesi yansımıştır. Örtük anlama göre “eski” eğitim sisteminde ders veren cübbeli sarıklı hoca ile yeni eğitim sitemine tabi olan çocuklar alay etmekte ve eğlenmektedir. Çocukların ellerindeki borazanlar, hem *Karagöz*’ün hem de yeni neslin yeni rejim ve inkılâplara

¹⁹³ *Karagöz*, 2 Eylül 1341-1925 (2 Eylül 1925), s. 4.

tabi olduğunu, desteklediğini ve bunların seslendiricisi olarak karikatürde yer aldıklarını sembolize eden bir araç olarak yorumlanabilir. Yeni eğitim sistemi ve getirdiklerinden düzenleri bozulan “eski kafaların” rahatsızlık duyduğu hocanın yüzündeki ifade somutlaştırılmıştır. Bu karikatürde Karagöz, yeni sisteme tabi olan çocukların arkasında yani yeni rejimin ve getirdiklerinin destekçisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eski eğitim sistemini ve onu temsil eden hocaların *örümcek kafalı* olduklarını anlatan, eskiyi eleştiren ifadeler kullanan bu karikatürdeki söylemle Karagöz, çocuklara yeni sisteminin gereklerine göre yaşayıp onları öğrenmeleri gerektiğini tavsiye etmektedir. Yine *örümcek kafalı* ifadesi “irtica” kavramını niteleyen bir tanımlama olarak kullanılmıştır. Karikatürde hoca *zavallı* olarak nitelendirilmiştir. *Zavallı* ifadesi burada eski zihniyetin eleştirisi olarak kullanılmaktadır. Alt yazıda geçen “siz yeni mektebinizde dersinize, devrinize bakın” ifadesi ise yeni neslin Cumhuriyet’in, yeni devrin koruyucusu ve kollayıcısı olduğuna dikkat çekilmiştir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ilgili yayınlanan bu karikatürlerde *Karagöz*, yeni Kanun ile yeni kurulan devletin eski eğitim-öğretim anlayışını terk etmesi gerektiği, yüzünü Batı’ya döndüğü, Batı medeniyeti ve bu medeniyetin gereklerini yerine getirecek bir eğitim sisteminin benimsenmesi konularını gündemine taşımıştır. Karikatürlerde gazete, iktidarın eğitim-öğretim sistemi konusundaki icraatlarının destekçisi olduğunu gösteren ve eskiyi eleştiren bir dil kullanılmaktadır. Yine karikatürlerde yeni rejimin ve icraatlarının yerleşmesi ve muhafazası için yeni nesle ve yeni nesli yetiştirecek öğretmenlerin vazifesine Gazi Mustafa Kemal’in “Öğretmenler! Yeni nesil, sizin eseriniz olacaktır” sözü çerçevesinde vurgu yapılmıştır.¹⁹⁴

¹⁹⁴ Gazi Mustafa Kemal, Türkiye Muallimler Birliği’nin Ankara’da düzenlenen kongresindeki konuşmasında inkılâpların başarısının Cumhuriyetin yeni neslini yetiştiren öğretmenlerin eseri olacağına, kız-erkek çocukların eğitim-öğretimlerinin bütün seviyelerinde aynı şekilde uygulanmasının önemine değinen konuşması için bkz. <http://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/muallimler-birligi-kongresi-uyelerine> (12.3.2019).

3.1.7. 1924 Anayasası'nın Kabulü

Türk Bağımsızlık mücadelesi daha sona ermemişken çıkarılmış “eksiklikleri” olan ve “kısa” bir metin halinde olan 1921 Anayasası'nın, yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin gereksinimlerine cevap verecek nitelikte olmadığı, “yetersiz” kaldığı yönünde görüşler mevcuttur. Bu doğrultuda Milli Mücadelenin sona ermesi, saltanat ve hilafetin kaldırılması, cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni devletin yeni bir anayasaya ihtiyacı olduğu düşünülmektedir. 20 Nisan 1924'te İkinci Meclis tarafından hazırlanan 1924 Anayasası 1961¹⁹⁵ yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 1924 Anayasası'nın genel itibarıyla devrimci bir vasıf taşıdığı, Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerin ve bağlantıların tamamen kesildiği, milli egemenlik prensibinin kesin bir şekilde uygulamaya koyulduğu düşünülmektedir. Bu Anayasada güçler birliği ilkesi devam etmekte olup, meclis en önemli güçtür ve yargı erki son derece bağımsız hale getirilmiştir.¹⁹⁶

1924 Anayasası 105 maddeden oluşan bir anayasadır ve altı bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm esas hükümler, ikinci bölüm yasama görevi, (kadınların milletvekili seçilebilmesini içeren bir maddeyi de kapsar) üçüncü bölüm yürütme görevi, dördüncü bölüm yargı görevi, beşinci bölüm kamu hakları, altıncı bölüm türlü maddeleri ihtiva etmektedir.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Mumcu tarafından 1924 Anayasa'sının 1961 yılına kadar yürürlükte kaldığı bilgisi verilmiştir. Ancak tarihlendirme TBMM'nin Anayasa ve İçtüzük ile ilgili sayfasında 1960 olarak verilmiştir. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ile Meclis ve Hükümet fesholunmuş, ara rejim döneminde geçici bir anayasal düzen oluşturmak amacıyla 1924 Anayasa'nın bazı hükümlerinin kaldırılması ve değiştirilmesi hakkında 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı Kanun ile kabul edilmiştir. (<https://anayasa.tbmm.gov.tr/1924.aspx>, (1.2.2019); 1924 Anayasası'nın 1921 Anayasasının ilkelerine uygun olarak yeni rejimi ve vazifelerini daha detaylı tarif ettiği konusunda bkz. Karpaz, 2010, s. 131-132.

¹⁹⁶ Mumcu, a.g.e., s. 113-114; *Türk Devrim Tarihi*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, s. 125; 1924 Anayasası'nın kabulü konusunda şöyle yaklaşımlar da mevcuttur: 1924 Anayasası özel seçilmiş Kurucu Meclis tarafından değil, TBMM tarafından yapılmış olup, parlamenter sistemle birlikte 1921 Anayasası'nın Meclis üstünlüğü ve Meclis Hükümeti gelenekleri de koruyarak karma bir Anayasal sistemdir. 20 Nisan 1924'te kabul edilen ve 24 Mayıs'ta uygulamaya giren 1924 Anayasası hem tek parti hem çok partili döneminde otuz yedi yıl uygulandı. Tek parti döneminde rejimin gerçek işleyişine tam olarak yansımayıp kâğıt üzerinde kaldı, Mustafa Kemal Paşa ve İsmet İnönü'nün bu Anayasaya uyumlu sembolik yetkilerinin dışında oldukça geniş yetkileri vardı ve 1924 Anayasası'nın çok partili dönemde uygulanma yöntemi farklı oldu. (Tunçay ve diğerleri, a.g.e., s. 95-97.); Yine 1924 Anayasa'sının büyük ölçüde “kâğıt üzerinde” kalan bir belge olduğu şeklindeki değerlendirme için bkz. Tunçay, 1981, s. 90.

¹⁹⁷ 1924 Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>, (18.8.2017).

Karikatür 20

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

Karagöz –Milletin hayat ve istikbalini temin eden Kanun-ı Esasi bence bu şekildedir. Bütün kuvvetler birbirine bağlandı mı demir gibi bir millet olur vesselam!¹⁹⁸

1924 Anayasası ile ilgili *Karagöz*'de yayımlanmış bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında, Karagöz Hacıvat'a kol kısmında "millet" yazılı bir elin içinde sıkılmış bir bıçak hakkında bir şeyler söylemektedir. Örtük anlama göre 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun nasıl bir şekil alacağı bu karikatürle açıklanmıştır. Bıçağın ucu "müdafa-i milliyeyi", milletin elinin başparmağı "Millet Meclisi"ni, işaret parmağı "adliyyeyi", orta parmağı "maarifî" yüzük parmağı "cumhuriyet idaresini", serçe parmağı "umdeler"i göstermektedir. Yeni anayasanın kuvvetler birliği ilkesi karikatürize edilmiştir. O bıçağı tutan kol, millet olarak çizilmiştir. Yani milletin elinde şekillenecek ve birbirine bir elin parmakları gibi

¹⁹⁸ *Karagöz*, 19 Mart 1340 (19 Mart 1924), s. 4.

bağlı olacak bir anayasadan bahsedilmektedir. Bıçak, gücün ve savunmanın temsili olarak çizilmiştir.

Karikatürde kuvvetler birliği ilkesi “milletin hayat ve istikbalini kurtaracak” bir anayasa ilkesi söylemi ile okuyucuya sunulmuştur. 1924 Anayasası ilan edilmeden önce yayınlanan bu karikatür, yapılan inkılâplar konusunda halkı hazırlama ve inkılâpların gerekliliğini halka anlatmak işlevini yerine getirmektedir.

3.1.8. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Kurulması

Atatürk inkılâplarının eski düzeni değiştireceği iyice idrak edilmeye başladıktan sonra “gerici çevreler” tarafından Gazi Mustafa Kemal’e karşı daha büyük tepkilerin oluşmaya başladığı ve Onun devrimci fikirlerinden “haz etmeyen” eski silah arkadaşlarının “gerici odakların da kışkırtmasıyla” Gazi’nin karşısında yer aldıkları ve 1924 Anayasası’nın sağladığı ortamdan faydalanarak 17 Kasım 1924’te merkezi Ankara’da bulunan Terakkiperver Fırkası’nı kurmuş oldukları yönünde iddialar söz konusudur.¹⁹⁹ Fırka’da başkanları Kâzım Karabekir olmak üzere, Adnan Adıvar, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay gibi Milli mücadelede Atatürk ile beraber önemli görevleri olan ve Halk Fırkasından ayrılan bazı vekillerin de içinde olduğu isimler

¹⁹⁹ Bu tarz yaklaşımlar için bkz. *Türk Devrim Tarihi*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, s. 129; Lewis, 1993, s. 265. Gazi Mustafa Kemal’e karşı oluşan bu muhalefet ve TpCF’nin kurulmasına neden olan etkenler konusunda farklı görüşler mevcuttur: Tunaya, TpCF’nin düşünsel dayanağının “otoriter” bir idarenin Meclis’te egemen olmayıp ferdi özgürlüklerin muhafazası amacını taşıdığını belirtmektedir. (Tunaya, 1952, s.615-616.); Laik reformların oluşturduğu tepkinin, ekonominin kötüye gidişiyle daha da arttığı, bu durumun İsmet Paşa Hükümeti’nin şiddetle eleştirilmesine neden olduğu ve Halk Fırkası içinde ayrılıkların ortaya çıkarak Fırkanın bazı bilindik simalarının partiden ayrılmasına neden olduğu yönünde görüşü için bkz. Karpas, 2010, s. 132; yine oluşan muhalefete cumhuriyetin ilan şekline itiraz eden Rauf Orbay’ın liderliğindeki grubun Halk Fırka’sından ayrılarak bir parti kurmalarının kaçınılmaz hale geldiği ve Rumların terk etmek zorunda olduğu taşınmazlara Yunanistan’dan gelen Müslümanların yerleştirilmesinin büyük ölçüde yolsuzluklara neden olduğu üzerine Meclis’te yaşanan tartışmaların kesin bir ayrılığa neden olduğu görüşü için bkz. Zürcher, 1996, s. 245; Muhalefetin oluşma gerekçelerinin açıklaması için yine bkz. Ahmad, 1995, s.85-86; Eric Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 266; Terakkiperver Fırkası’nın şekillenmesi hakkında Mustafa Kemal Paşa’nın silah arkadaşlarından Rauf Orbay hatıralarında, anlaşmazlıklar konusunda İstanbul basınının Halk Fırkasındaki ikilikle ilgili, gidişattan memnun olmayanların yeni bir parti kuracakları yolundaki haberleri sırasında kendisinin Halk Fırkası’nın İstanbul milletvekili olduğunu, parti kurulması için bir girişimin söz konusu olmadığını aktarmaktadır. (*Rauf Orbay’ın Hatıraları (1914-1945)*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2005, s. 353.); Fırkanın teşkilatı hakkında bkz. Ahmet Yeşil, *Türkiye’de İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara 2002.

bulunmaktadır.²⁰⁰ Sabit, Halis Turgut, Muhtar, Faik, İsmail Canbulat, Şükrü Beyler gibi en baştan beri Mustafa Kemal Atatürk'ün karşısında yer aldığı ileri sürülen bazı İttihatçı isimler de Fırka'da yer almaktadır. Fırkanın kuruluşundan kısa zamanda inkılâplara bireysel ya da ideolojik sebeplerle muhalif olan grupların merkezi haline geldiği iddia edilmektedir.²⁰¹

Terakkiperver Fırkası daha sonra “Cumhuriyet” ismini de adına eklemiş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adını almıştır. Fırka'nın programında Türkiye'nin millet egemenliğine dayalı bir cumhuriyet idaresine sahip olduğu, demokrasi, çağın gerekleri, adalet, milletin gereksinimleri, genel hürriyetler, yetkilerin artırılması, memleketin ekonomik kalkınmasıyla ilgili gibi prensipler yer almaktadır.²⁰² Ancak Fırkanın programında altıncı maddede yer alan “efkâr ve itikadat-ı diniyeye saygılıdır²⁰³” ifadesinin, “gerici çevreler” ve “muhalif gruplar” için odak noktası olmasına neden olduğu iddia edilmiştir. Terakkiperver Fırkası'nın Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan esinlenerek adına eklediği *Cumhuriyet*²⁰⁴ ve ilericilik anlamındaki *terakkiperverlik* ifadesiyle partinin alakası bulunmadığı²⁰⁵ da bazı çevrelerce düşünülmektedir. Bu gelişmeler olduğu sırada Bingöl'e bağlı Piran'da başlayıp Lice, Elazığ, Muş ve Diyarbakır'a yayılan “halifelik” ve “şeriat” namına yapılan Şeyh Sait ayaklanması başlamıştır. Devletin güvenliği ve bütünlüğünü sağlamak ve ayaklanmayı bastırmak adına Fethi Okyar kabinesi istifa etmiş yerine İsmet Paşa kabinesi iş başına

²⁰⁰ Akşin, 1997, Cilt II, s. 60; Tunaya, 1952, s. 608-609-621; Fırkanın kuruluşu konusunda Zürcher, Terakkiperver Fırkası deneyiminin kesinlikle “kontrol edilebilir bir deney” olarak tasarlanmadığını aksine bu oluşumun Türk milli hareketindeki “iktidar kavgasının ve ideolojik farklılığın” yansıması olduğunu belirtmektedir. (Zürcher, 2005, s. 266.).

²⁰¹ Mumcu, a.g.e., s. 119. Tunçay, Terakkiperver Cumhuriyet Fırka'sının (TpCF) kuruluşundan hemen sonra *Son Telgraf*, *Vakit* gibi bazı gazetelerin Fırkanın İttihatçılar ile ilişkisi konusunu gündemlerine aldıklarını ve “İttihat Terakki (İT) ve TpCF arasında siyasi alanda teşrik-i mesâi var mıdır” gibi sorulara yazılarında cevap aradıklarını oysaki TpCF'nın programının öz itibarıyla siyasi ve ekonomik olarak liberal bir politikada olduğunu ve İT geleneğine 1924'te çok da yakın olmadığını belirtmektedir. (Tunçay, 1981, s. 103-104, 125.). Bu konu ile ilgili bkz. E. Semih Yalçın, “Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılığı”, *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, Cilt13, Ankara 2002, s. 255-257.

²⁰² Tunaya, 1952, s. 616-620; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar I*, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. İstanbul 1973, s. 307-308; *Rauf Orbay'ın Hatıraları*, s.368.

²⁰³ Ali Fuat Cebesoy hatıralarında Fırka programında yer alan bu madde ile ilgili “felsefi her nevi efkârâ, fikirlere ve dini itikatlara hürmetkârız.” derken her tür fikre, dine, düşünceye hürmet edip, meşgul olmadıkları manasını kastettiklerini belirtmektedir. Terakkiperver Fırkası ve din meselesi konusunda daha fazla ayrıntı için bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2001, s. 262-264, 322-325.

²⁰⁴ Terakkiperver Fırkası'nın “Cumhuriyet” adını almasıyla ilgili parti kurucularından biri olan Rauf Orbay'ın açıklaması için bkz. *Rauf Orbay'ın Hatıraları*, s. 367.

²⁰⁵ Mumcu, a.g.e., s. 120-121.

gelmiş ve Takrir-i Sükûn Kanunu'nu²⁰⁶ Meclis'ten geçirmiştir. İstiklal Mahkemeleri kurularak muhalif basın kuruluşları kapatılmıştır. Uzun uğraşlar ve önlemler neticesinde isyan bastırılarak elebaşları idama mahkûm edilmiştir. Diyarbakır ve Ankara İstiklâl Mahkemeleri'nin yaptığı soruşturmalar neticesinde Fırkanın inkılâp karşıtlarını bünyesinde barındırdığı ve Şeyh Sait İsyanı'nın irticaî yönünün Fırkaya mensup bazı kişilerce planlandığının açığa çıkarıldığı yönündeki görüşler neticesinde 3 Haziran 1925 tarihinde yedi ay yaşayan Fırka kapatılmıştır.²⁰⁷

²⁰⁶ Takrir-i Sükûn Kanunu'nun içeriği şöyleydi: Birinci madde –İrticaa, isyana ve memleketin sosyal düzenini, huzur ve sükûnunu, emniyet ve asayişini bozmağa sebep olacak her türlü teşkilât ve tahrikâtı teşvik ve teşebbüs ve yayınları; Hükümet, Cumhurreisinin tasdikinden sonra re'sen ve idareten yasak etmeye mezundur. İşbu filleri işleyenleri Hükümet İstiklâl Mahkemesine verebilir...” (Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar I*, s. 329.)

²⁰⁷ Akşin, 1997, Cilt II, s. 61; Tunaya, 1952, s., s. 614; Mumcu, a.g.e., s. 120-125; Abadan, a.g.e., s.72. Terakkiperver Fırkası ve Şeyh Sait ayaklanması arasındaki ilişkiye dair farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır: İsmet Paşa başkanlığındaki Hükümetin görevden ayrılmasını istemeyen ve “ılımlı” tavrı nedeniyle yeni kabineyi de desteklemeyen CHP içindeki bazı gruplar, ayaklanmanın çıkışından itibaren hükümete karşı tavrı almış ve isyanın sorumlusu olarak “gerici” bulunduğu Terakkiperver Fırkasını ve isyan karşısında gerekli önlemleri almayan Fethi Okyar kabinesini göstererek isyan ve Terakkiperver Fırkası arasındaki ilişki ilk andan itibaren kurulmuştur. (Tunçay ve diğerleri, a.g.e., s. 100.); Partinin kapatılmasında Şeyh Sait isyanının etkisi için bkz. *Rauf Orbay'ın Hatıraları*, s. 378-379.

Karikatür 21

Kuluçkanın Yavruları!

Karagöz –Benim merhametli Paşam, bu yavruları kapacaklar diye korkup onları kanatlarının altına çağırıyorsun ama kendinin kafese gireceğinden korkmuyor musun?

Bana kalsa tavuk siyaseti değil, leylek politikası yapıp şunların bir ikisini buradan atsan daha iyi olacak!²⁰⁸

Terakkiperver Fırkası'nın kurulması ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında ana tavuk görünümünde İsmet Paşa, etrafında kendisine tabi yavruları etrafına toplamaya çalışmaktadır. Çevrede bu durumu merakla izleyen bir topluluk vardır. Örtük anlama göre ise Halk Fırkası'nın bünyesindeki bazı vekillerle arada anlaşmazlık ve ayrılık söz konusu olduğu, vekillerin partiden ayrılarak yeni bir parti kurma (Terakkiperver Fırkası) aşamasında oldukları karikatürize edilmiştir. Karikatürde koruyucu ve toparlayıcı siyaset “tavuk” ile;

²⁰⁸ Karagöz, 29 Teşrin-i Evvel 1340 (29 Ekim 1924), s. 1.

ayrılıkçı, ayıklayıcı siyaset ise “leylek” ile sembolize edilmiştir. Leylekler yuvada besleyebileceğinden çok yavrusu olunca, yetiştirebileceği kadar yavruyu yuvada bırakıp fazla olanları yuvadan atar. Burada leyleklerin bu özelliğine vurgu yapılmış ve bu benzetme ile Fırkadan ayrılmak isteyenlerin gitmelerine izin verilmesiyle daha güçlü hale gelebileceği vurgulanmıştır.

Bu karikatürün alt yazılarının söylem analizine göre, Karagöz tarafından Halk Fırkası’ndan ayrılarak Terakkiperver Fırkası’nı kurmaya hazırlanan vekiller konusunda İsmet Paşa’nın koruyucu toparlayıcı tavuk siyaseti yerine leylek siyaseti takip etmesi ve Paşa’ya Halk Fırkası’nın içinde bulunmayı “hak etmeyenlerden” arındırılması ve böylece daha güçlü hale gelebileceği nasihat edilmektedir. *Karagöz* bir gazete olarak bu karikatürde siyasetin nabzını tutmak gibi bir yayın anlayışını kendisine düstur edinerek, Halk Fırkası’ndan yana bir duruş sergilemektedir.

Karikatür 22

Millet Meclisi önünde tahterevalli oyunu!

Karagöz – Efendiler, beyler, paşalar dikkat edin, bu oyun size tatlı geliyor ama unutmayın ki tutunduğunuz milletin sırtı artık acımaya başladı!²⁰⁹

Terakkiperver Fırkası'nın Kurulması ile ilgili *Karagöz*'de yayınlanan bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında, Meclis'in önünde bir vatandaşın sırtında İsmet Paşa ve ekibi ile Rauf Orbay ve ekibi tahterevalli oynamaktadır. Karagöz ve Hacivat onları izlemektedir. Tahterevalli üzerindeki tarafların yüzünde tebessüm hâkim iken tahterevallinin altındaki milleti temsil eden kişinin yüzünde bir acı gözlemlenmektedir. Örtük anlama göre burada Terakkiperver Fırkası'nın kurulması aşamasında Halk Fırkası içinde İsmet İnönü ile Rauf Orbay arasında yaşanan tartışma ve rekabet ile bunların millete yansıması karikatürize edilmiştir.

Bu karikatürde İsmet Paşa ve Rauf Orbay arasında yaşanan gerginliğin ve muhalefetin henüz savaştan yeni çıkmış, toparlanmaya çalışan milletin üzerine yük olduğu, dengeleri bozduğu ve millet için vakit kaybı olduğu yönünde bir söylem geliştirilmiştir. Karagöz, “tutunduğunuz milletin sırtı artık acımaya başladı!” ifadeleriyle milletin Meclis'e getirdiği kişilerin milletin sorunlarıyla ilgilenmeyip milletin sırtına yük olmasını eleştirmektedir. Gazete burada kendine tarafsız bir konum belirlemiş, Karagöz aracılığı ile kamuoyu adına yönetici eliti uyarmaktadır.

²⁰⁹ *Karagöz*, 12 Teşrin-i Sani 1340 (12 Kasım 1924), s.1.

Paşa'nın tavuk siyasetine atıf yapılmış, tavuk siyasetini terk etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Karikatürde İsmet Paşanın Cumhuriyet Halk Fırkası içindeki muhalif grubu kendi içinde tutma çabalarına rağmen Terakkiperver Fırkası'nın kurulduğu, çatı farklı olsa da çıktının (iyi ya da kötü) yine milleti etkileyeceği yönünde bir söylem geliştirilmiştir. “Yumurtaların yine millete ait olacağı” söylemi, Halk Fırkası ya da Terakkiperver Fırkası adı ne olursa olsun partilerin yapacağı çalışmalar neticesinde ortaya çıkacak ürünün milleti ilgilendirdiği mesajını vermektedir. Ayrıca bu durum gazetenin çok partili hayata geçiş fikrine ısınmaya çalıştığı şeklinde de yorumlanabilir.

Karikatür 24

İki hoca konuşurken!

– Oh çok şükür yetiştirene! Ankara’da muhalifler türedi. Yeni Fırka bizim medreseleri açar inşaallah!

Karagöz – Nafile beklemeyin efendiler sizin umduğunuzu ancak ahiret fırkası yapar.²¹¹

Terakkiperver Fırkası ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında iki hoca kendi arasında konuşmakta, Karagöz-Hacivat onları dinlemektedir. Örtük anlama göre, bu karikatür 17 Kasım 1924 yılında Terakkiperver Fırkası’nın kurulmasının akabinde parti programında da yer alan “dine

²¹¹ Karagöz, 22 Teşrin-i Sani 1340 (22 Kasım 1924), s.4.

saygılı olunduğu” gerekçesiyle Fırka etrafında kümelenen “irtica” odaklarının umudu olduğunu ve halk tabanında yansımaları göstermek üzere yayınlanmıştır.

Karikatürün alt yazısında “Ankara’da muhalifler türedi. Yeni Fırka bizim medreseleri açar inşaallah!” söylemi, Terakkiperver Fırkası’nın kurulmasının bazı odaklar için medreselerin açılması yolunda yeni umut tohumlarını yeşerttiği, onları beklentiye soktuğunu göstermektedir. Ancak Karagöz bu çevrelerin boşuna umutlanmamalarını, onlara beklentilerinin gerçekleşmeyeceğini hatırlatmaktadır. “Ahiret fırkası” söylemi ile *Karagöz*, Terakkiperver Fırkası’nın çevresinde odaklanan, eskiye dönme özlemi taşıyan bu çevrelerin partiye olan desteğini azaltmak, kesmek, parti etrafında kümelenmelerini engellemek gibi bir amaca da hizmet etmektedir. Alt yazıda geçen, “medreseler, Ahiret Fırkası” gibi ifadeler Terakkiperver Partisi ile irtica arasında bağ kurmak için kullanılan söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazete bu karikatürde Cumhuriyet Halk Fırkası yanında olduğunu açıkça hissettirmektedir.

Terakkiperver Fırkası ile ilgili *Karagöz*’de yayınlanan yukarıdaki karikatürlerde Fırkanın kurulması öncesinde Cumhuriyet Halk Fırkası içinde yaşanan muhalefeti ve sonrasında partinin kurulma aşamasını ele alınmıştır. Yaşanan muhalefetin millete zarar vereceği düşüncesiyle gazete, halk adına tedirginlik duyduğunu dile getirerek bu tartışmalara son verilmesi gerektiğini vurgulamakta, iktidar ve muhalefeti uyarmaktadır. Bu yaklaşımıyla tarafsız bir tutum sergiliyor gibi görünen gazete, partinin kurulmasından sonra bazı odaklar için merkez haline gelme düşüncesinden dolayı, beklenti içine giren çevreleri de uyarmaktadır. Bu uyarı gazetenin tarafsızlık yorumunu zedeler biçimde iktidarın söylemi doğrultusunda gerçekleşmiş gibi görünmektedir. Bu yönüyle de gazete bir basın yayın aracı olarak kamuoyunu yönlendirme, bilinçlendirme, uyarma işlevlerini yerine getirmektedir.

3.1.9. Şeyh Sait İsyanı, Takrir-i Sükûn Kanunu, Musul Meselesi

Şeyh Sait isyanının niteliği ve nedenleri arasında *dinci, karşıdevrimci, feodal, Kürtçü* bir ayaklanma olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur.²¹² Şeyh Sait İsyanının çıkış sebebi Amerikan basınında daha çok Musul Meselesi nedeniyle İngiltere ile ilişkilendirilirken, Halifeliğin kaldırılması gerekçesiyle Türk inkılâbına halkın tepkisi olarak da yorumlanmıştır.²¹³

Erik Jan Zürcher isyanın Kürtçü niteliğine vurgu yapmakta, Kürtlerin Türk Bağımsızlık mücadelesine destek verdiği Temsilciler Heyeti'nde azalarının bulunduğu ancak Lozan Konferansı'nda kendilerinden bahsedilmemiş olması ve özerklik vaatlerinin unutulmasının Kürtleri hayal kırıklığına uğrattığından bahsetmektedir. 1923'te kurulan *Azadi (Özgürlük) Cemiyeti*'nin ilk kongresi 1924'te Şeyh Sait tarafından yapılmıştır.²¹⁴ İsyanda dinî ve millî motiflerin etken olduğuna dikkat çeken Öke'ye göre, Türk ve Kürt halklarını bir arada tutan bir bağ olarak halifeliğin kaldırılması, Kürtçenin açıkça kullanımının yasak edilişi, önemli nüfuza sahip Kürt önde gelenlerinin batıya doğru kaldırılışı gibi nedenler Kürt milliyetçilerinin tepkisine yol açmıştır.²¹⁵ Bu gelişmeler karşısında ilk ayaklanma sayılabilecek Beytüşşebap isyanı her ne kadar başarısız da olsa 1924'te patlak vermiştir.²¹⁶ İsyanın çıkışında etkin bir örgüt olan *Kürt Azadi Cemiyeti* etkin olmuş ve 1924'te Erzurum'da yapılan gizli görüşmelerde 1925 Mayıs ayına kadar ayaklanma başlatılması ve dış destek alınması kararlaştırılmıştır. Cemiyet içindeki ihanet ve çözümlerin etkisi ve hükümetin istihbarat kuvvetlerinin yapılan planı açığa

²¹² Akşin, 1997, Cilt II, s. 61; Ayaklanmanın nedeni konusunda *Devrimler ve Tepkileri* adlı kitapta şöyle bir açıklama vardır: “17 Şubat 1925 tarihli bir rapora göre olay padişahlığı, halifeliği, şeriatı ve Abdülmecid'in oğullarından birinin sultanlığını sağlamak gibi gerici bir propaganda perdesinin altından Kürtçülüktür.” (Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I 1924-1930*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 115).

²¹³ Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Amerikan Basınında Doğu İsyanları 1925-1938”, *Akademik Bakış*, C: III, Sayı: 6, Yaz 2010, s.112.

²¹⁴ Zürcher, 1996, s.247-249.

²¹⁵ Mim Kemâl Öke, *Musul Kürdistan Sorunu 1918- 1926*, İz, İstanbul 1995, s. 279.

²¹⁶ Zürcher, 1996, s. 249.

çıkarmasıyla girişim sonuçsuz kalmış ancak Piran’da Şubat 1925’te Şeyh Sait isyanı patlak vermiştir.²¹⁷

Ayaklanmadan kısa bir süre sonra Fethi Okyar hükümeti yerine gelen İsmet Paşa hükümetinin Takrir-i Sükûn Kanunu’nu çıkartması ve İstiklal Mahkemeleri’nin kurularak isyancıların elebaşlarının başta Şeyh Sait olmak üzere idamı gibi önlemlerle isyan bastırılmıştır. Dini siyasete alet edip “gerici” çevrelerin odağı haline geldiği gerekçesiyle 1925 yılı Haziran ayında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatıldığı ifade edilmiştir.²¹⁸

²¹⁷ Öke, a.g.e., s.309; Akşin, 1997, Cilt II, s. 61; İsyarla ilgili ayrıca bkz. Behçet Cemal, *Şeyh Sait İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

²¹⁸ Tunaya, 1952, s. 614; Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s.209; İsyanın bastırılması için Fethi Okyar hükümetinin gereken şekilde mücadeleyi yürütemediği, ordunun meşakkatli zamanlar geçirdiği, bir süre sonra Fethi Okyar hükümetinin istifa edip ve yerine İsmet Paşa’nın görevi devralarak daha yoğun bir mücadele verdiği yönündeki görüş için bkz. Jorge Blanco Villalta, Atatürk, çev. William Campbell, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 349; İsyanla partinin ilişkisi için bkz. Karpat, 2010, s. 134; Ahmad, 1995, s. 86-87; Lewis, 1993, s.265; Fırkanın kapatılmasında parti programında yer alan “dini inançlara saygılıdır” ifadelerinin Şeyh Sait isyanını tahrik ettiği gerekçesi için bkz. *Rauf Orbay’ın Hatıraları*, s. 378-379.

Karikatür 25

İşte böyle nefes aldırmadan bastırmak gerek!

Şeyh Said –Aman ya efendi, tövbe, tövbe, vallahi bir daha yapmayacak, teslim!

Karagöz – Yağma yok eşkıya herif. Devlet millet yarasını sarar, derterine deva ararken isyan etmenin cezasını biz böyle mitralyöz ateşle verimiz. Bu ateş bundan sonra başkaldıracak senin gibi hainlere de ibret olsun!²¹⁹

Şeyh Said isyanı ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz bakıldığında ordu karşısında teslim bayrağını kaldırmış bir grup görülmektedir. Örtük anlamına göre karikatürde Şeyh Said ve taraftarlarının 13 Şubat 1925'te Piran'da kendisine katılan bazı aşiretlerle beraber ayaklanmasını takip eden günlerde Türk ordusunun isyanla mücadele ettiği dönem karikatürize edilmiştir.

Bu karikatürdeki söylemle devletin ve milletin Kurtuluş savaşından yeni çıkmış yaralarını sarmaya çalışırken Şeyh Said'in isyan çıkarıp, Türk askerinin ateşi ile karşı

²¹⁹ Karagöz, 25 Şubat 1341-1925 (25 Şubat 1925), s. 1.

karşıya kaldığında teslim olması ve af dilemesi geçerli bir teslimiyet olarak kabul edilmemekte, onlara verilecek cezanın devlete, millete ihanet edeceklerine ibret olması gerektiği mesajı verilmektedir. Bu karikatür yayınlandığında henüz isyan bastırılmamıştır ancak gazete, isyan karşısında devletin tedbir aldığını, ordunun mücadele verdiğini kamuoyuyla paylaşmak niyetiyle böyle bir söylem geliştirmiştir. Henüz isyan bastırılmadığı için bu söylem, bir taraftan askere teslim bile olsalar suçluların ibretlik şekilde cezalandırılmaları diğer taraftan da bu saatten sonra teslim bayrağını kaldırsalar bile cezadan kurtulamayacaklarını dile getirilerek isyana destek verenleri korkutup bundan vazgeçmelerini üstü örtük şekilde okuyucuya iletmektedir.

Karikatür 26

“İrtica” can çekişiyor!

Karagöz – Ey dini fesada, hıyanete alet eden şeyhler, hacılar, hocalar! Dört tarafınız sarılmıştır. Yedi devleti ülkesinden sürüp çıkaran Türk kahramanları sizi de büsbütün kesip mahvedecek ve

bütün kuvvetiyle medeniyete ve terakkiye yürüyüp gidecektir. Ha bakalım aslanlar, irticaya, ihanete, fitne ve fesada ateş!²²⁰

Şeyh Sait isyanıyla ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında bir grup isyancı ordunun ateş çemberine düşmüştür. Örtük anlama göre Fethi Okyar hükümeti döneminde özellikle 13 Şubat-25 Şubat arasında alevlenmiş Şeyh Sait isyanı karşısında Türk askerinin verdiği yoğun mücadele ve isyanın bastırılması bu karikatürle resmedilmiştir.²²¹ Karikatürde Türk askerinin elinde hem ateşli silah hem de kılıç vardır. Burada da kılıç Türk askerinin ve devletin gücünü temsil etmektedir. Türk askeri ile karşı karşıya olan Şeyh Sait ve destekçileri olan isyancılar kümesinin içinden birinin elinde hançer çizilmiştir. Hançer, “ihanetin, suikastın silahı” olarak Türk askerine ve Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı ihanetin sembolü olarak kullanılmıştır.

Bu karikatürde “Ey dini fesada, hıyanete alet eden şeyhler, hacılar, hocalar! Dört tarafınız sarılmıştır.” ifadeleri Şeyh Sait isyanının “irtica” kaynaklı bir hareket olduğunu anlatmaktadır. Dini fitne ve fesada alet edenlerin Türk askeri tarafından hizaya getirileceği, gelişme ve ilerlemeye engel olamayacağı ve yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti’ne zarar veremeyeceği yönünde bir söylem geliştirilmiştir. Gazete isyanın feodal ve Kürtçü niteliğine hiç değinmeyip dinci, karşıdevrimci niteliklerine vurgu yapmakta ve kamuoyunda bu yönde bir algı oluşturmaya çalışmaktadır.

²²⁰ *Karağöz*, 28 Şubat 1341-1925 (28 Şubat 1925), s.1.

²²¹ Akşin, 2010, s. 195.

Karikatür 27

Kapılarınızı kapatın efendiler!

Karagöz –Haydi Beyler, haydi efendiler, memleketi yangın sardı, kapılarınızı kapayıp benimle beraber ateşi söndürmeye koşun!²²²

Şeyh Sait isyanıyla ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında ortalığı sarmış bir yangının altında kalmış Halk Fırkası ve Terakkiperver Fırkası binaları görülmektedir. Karagöz Fırka binalarının pencerelerinden bakan vekilleri yangını söndürmek üzere çağırmaktadır. Örtük anlama göre bu karikatürde Şeyh Sait isyanı nedeniyle memleketin içinde bulunduğu durum karşısında, farklılıkların bir kenara bırakılıp birlikte hareket edilmesi çağrısı yapılmaktadır.

Şeyh Sait isyanının memleketin tamamını etkileyen bir yangın olduğuna işaret eden bu karikatürde Karagöz’ün “benimle beraber ateşi söndürmeye koşun” ifadesiyle bu yangının söndürülmesi için her iki fırkayı da çağırdığı, partilerin aradaki kavgayı

²²² Karagöz, 28 Şubat 1341-1925 (28 Şubat 1925), s. 4.

unutmaları gerektiği, memleketin geleceği için ortak akıl ve harekete ihtiyaç duyulduğu ve bu şekilde hareket edilmesi gerektiği yönünde bir söylem geliştirilmiştir.

Karikatür 28

Kanun ve kuvvet altında sükûn!

Hacivat – Bu müthiş silah başımızda durdukça bir tehlike çıkarmaz mı dersin Karagöz?

Karagöz – Yok Hacivat, bu silah başımızda durdukça tehlike bize yaklaşmaz. Çünkü bu silah teceddüdü, medeniyeti, ırzı, namusu himaye; fenalığı, fitneyi, fesadı mahveden bir adalet silahıdır.²²³

Takrir-i Sükûn Kanunu hakkında *Karagöz*'de yayınlanan bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında memleketin üstünde kabzasında “Cumhuriyet”, keskin yüzeyinde “Takrir-i Sükûn” yazılı bir kılıç durmaktadır. Karagöz ve Hacivat durum hakkında konuşmaktadır. Örtük anlama göre Şeyh Sait isyanını bastırmak üzere 3 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükûn

²²³ *Karagöz*, 11 Mart 1341-1925 (11 Mart 1925), s. 4.

Kanunu'nun çıkarılmasının ardından yayınlanmıştır. “Cumhuriyet”in, kanunun ayrılmaz bir ilkesi olduğu daha önceki karikatürlerde vurgulandığı gibi bu karikatürde de bir elin başparmağı olarak çizilmiştir. Cumhuriyet gücünü, Kanun'dan almakta; Kanun ise Cumhuriyet'in siyasi meşruiyetini sağlamaktadır. Çizimdeki el, halkın gücünü temsil etmektedir.

Bu karikatürde “bu silah başımızda durdukça tehlike bize yaklaşmaz” ifadesi Takrir-i Sükûn Kanunu'nun Cumhuriyet idaresinin ve memleketin koruyucusu olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Alt yazıdaki söylem ile kanunun memleket için faydalarından bahsedilmesi kanunun toplum nazarında da meşruiyetinin sağlanması, kabul görmesi gibi bir maksada hizmet etmektedir.

Karikatür 29

Millet erdi muradına, Şeyh Said çıksın tahtına!

Karagöz –Hayata, nura, medeniyet ve terakkiye yürüyen genç Türkiye’nin bir kısım masum halkını şeriat ve hilafet oyunuyla aldatıp kan döktürenin akıbeti budur. Haydi bakalım çık şimdi layık olduğun makamına!²²⁴

Şeyh Sait isyanını ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında askerler eşliğinde darağacına götürülen Şeyh Sait resmedilmiştir. Yine darağaçlarında asılı insanlar çizilmiştir. İdam cezası, dönemin hukuki istemi içinde yasal olarak uygulanan bir yöntem olarak toplumsal bir ibret aracı olarak karikatürde ele alınmıştır. Karikatürün örtük anlamına göre Şeyh Sait isyanının bastırılması konusunda suçluların ve suçun cezalandırılması konusunda İstiklâl Mahkemesi’nin ve Hükümet’in kararlı eylemleri karikatürize edilmiştir.

Karikatürde kullanılan söylem çok keskindir. Karikatür, şeriat ve hilafet oyunlarıyla yola çıkmış Şeyh Sait ve taraftarlarının isyanını, medeniyet ve terakkiye yürüyen yeni kurulmuş Türkiye’nin ilerlemesini hedef almış bir hareket olarak ifade etmiştir. Bu karikatür irticanın ilerleme ve çağdaşlaşma yolunda bir engel olduğunun altını çizmekte, söz konusu olayda olduğu gibi aynı şekilde hareket eden odaklar için bir ibret levhası sunmakta ve kamuoyunu bilgilendirme maksadı taşımaktadır. Karagöz ve Hacivat’ın darağaçlarının başında Şeyh Sait’e darağacını gösteriyor olması, gazetenin bu karikatürde, isyan konusunda kesin olarak konumunu belirlediği ve rejimin eylemlerinin bu konuda isabetli olduğuna dair bir söylem kullandığını göstermektedir. Gazetenin dilinin bu şekilde inşa edilmesinde Takrir-i Sükûn Kanunu’nun çıkarılmış olmasının etkisi söz konusu olmalıdır.

Şeyh Sait isyanı ile ilişkili olan bir diğer konu da Musul sorunudur. Milli bağımsızlık mücadelesinde doğudaki vatandaşlarımız canla başla düşmana karşı koymuştur. Lozan Konferansı ile Kürdistan Devleti hayalinin sona erdiği düşünülüyorsa da Musul Meselesi İngiltere ile olan ilişkileri zedelemiştir. Bölgedeki zengin petrol yataklarını kaybetmek istemeyen İngiltere Kürtçülük kışkırtmalarını sürdürmeye devam etmiştir.²²⁵ Amerikan basınında Şeyh Sait isyanının ortaya çıkma nedenlerinden biri olarak Musul

²²⁴ Karagöz, 18 Nisan 1341-1925 (18 Nisan 1925), s. 4.

²²⁵ Mumcu, a.g.e., s. 121.

Meselesi nedeniyle konu, İngiltere ile ilişkilendirilmekte²²⁶ ve isyan Musul'un kaybedilişine temel oluşturan konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.²²⁷ Musul sorunu gündemde iken Şeyh Sait isyanının patlak vermesi, İngilizlerin ayaklanmayı kendi çıkarları yönünde kullanmalarına imkân tanımış ve Milletler Cemiyeti'nin²²⁸ Musul konusunu araştıran komisyonu üzerine etki yapmıştır. Musul Komisyonu, hukuki açıdan problemlili toprakların Türkiye'nin bir parçası olduğunu kabul etmiş olmakla beraber, yöre sakinlerinin çıkarlarını öne sürerek İngiltere'nin çıkarlarına olacak şekilde Musul'u Irak yönetimine teslim etmiştir. Komisyon kararları Türk cenahında tepkilerle karşılaşınca, Türkiye ve İngiltere arasında yapılan görüşmeler neticesinde Türkler lehine bazı değişiklikler yapılmıştır.²²⁹

Neticede 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşmasıyla Irak petrol gelirlerinin yüzde on hissesi yirmi beş yıl süreyle Türkiye'ye bırakılmıştır. Beş yüz bin sterlin karşılığında Türkiye'nin Irak petrol gelirleri hakkından vazgeçtiği iddiasının doğru olmadığı ileri sürülmektedir. Antlaşma ile hudutların saptanması konusunda Brüksel hattının

²²⁶ Değerli, "Amerikan Basınında Doğu İsyanları...", s.112.

²²⁷ E. Semih Yalçın, "Misâk-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s.325.

²²⁸ Milletler Cemiyeti Musul meselesinde ilk toplantısında anlaşmazlık konularını yerinde incelemek üzere bölgeye üç kişilik bir ekip gönderilmesine ve nihai sonuç belli olana kadar Brüksel hattına uyulmasına karar vermişti. Türkiye bu karara uymuştu. General Laydener öncülüğündeki Üçler Kurulu bir rapor hazırlamıştı ve bu raporda meselenin çözümü için Irak halkının 25 yıl daha manda ile yönetimi tavsiye edilmişti. Hâlbuki meselede manda söz konusu değildi. Milletler Cemiyeti ise raporu alıp tarafları toplantıya çağırması ancak görüşmeler olumsuz şekilde devam ederken Lahey Adalet Divanı'nın fikri sorularak Lahey Adalet Divanı tarafından Türkiye'ye çağrı yapılmıştı. Ancak Türk tarafı uluslararası anlaşmazlıklarda bu tarz bir tutum için Cemiyete hükümetin yetki vermediği gerekçesiyle Lahey Divanının çağrısını kabul etmemişti. Lahey Divanı konuyu Türkiye olmadan görüşerek görüşmelerin sonuçlarını Milletler Cemiyeti'ne bildirmişti. Türkiye'nin itirazlarına rağmen Cemiyet Divanın görüşlerini kabul etmiş ve çalışmalarını Türk tarafı olmadan sürdürmeye devam etmişti. Türkiye ise sorunu çözümlmek için başka yollar aramaya devam etmişti. (Goloğlu, a.g.e., 2006, s. 206-208).

²²⁹ Emine Kısıklı, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* Sayı 24, Kasım 1999-2003 s. 487-526, s. 519-520-523, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/800/10217.pdf>, (23.8.2017); Musul Meselesi Konusunda ayrıca bkz. İhsan Şerif Kaymaz, "Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları İle Bağlantılı Tarihsel-Siyasal Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, Ankara 2002; Nevin Yazıcı, "Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926-1955)", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, Ankara 2007; Hüseyin Savaş, "Türk Siyasi Tarihinde Musul Sorunu", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Bursa 1986.

güneyindeki bazı arazi Türklere bırakılarak bu hat Türkiye-Irak arasında sınır kabul edilmiştir.²³⁰

Karikatür 30

İsyan basıldı, gelgelelim işimize!

Karagöz – Ne Kikirik Çelebi, parmak salıp başımıza açtığın işi kahraman Mehmetçiklerimiz bir hamlede temizlediler, gel gelelim mesele-i mâ nahnü fihimize... Nasıl başlayayım mı, başlar mısın?..²³¹

Musul Meselesi ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında Türkiye sınırında Türk Bayrağı dikili kalenin altında tüfekler çakılmış, Türk ordusu konuşlanmış, hazır vaziyette görülmektedir. Sınırın ötesinde biri “Musul” yazılı teneke kutu (gaz) üzerinde oturmuş kara kara düşünmektedir. Örtük anlama göre bu karikatürde, Şeyh Sait isyanında parmağı bulunan

²³⁰ Emine Kısıklı, a.g.m., s. 524; Öke, a.g.e., s.305.

²³¹ Karagöz, 3 Haziran 1341-1925(3 Haziran 1925), s. 1.

İngiltere'nin meseleyi Musul Meselesi için kullandığı²³², isyanın sorumlularının cezalandırılmasıyla İngiliz'in (Kikirik) oyununun bozulduğu karikatürize edilmiştir. Kikirik ince uzun boylu kişi demektir. İncelik ile İngiliz siyasetinin (ince oyunlar, meselelerin çözümünde oyalama taktiği, sürece yayma gibi) de bir özelliğine de gönderme yapmaktadır. Bu Karikatürde ve diğer karikatürlerde İngilizleri temsil eden kişi yani İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Kurzon ince ve uzun boylu olarak çizilmiş ve Kikirik olarak adlandırılmıştır.

Bu karikatürde “başımıza açtığın işi kahraman Mehmetçiklerimiz bir hamlede temizlediler” ifadeleri Musul Meselesi için Şeyh Sait isyanında İngilizlerin parmağı olduğuna, ancak isyanın bastırılması sonucunda İngilizlerin çıkmaza düştükleri yönünde bir söylem geliştirilmiştir. Alt yazıda geçen “gel gelelim mesele-i mâ nahnü fihimize” ifadesi ise isyan işinin halledilmesiyle tekrar İngiltere ile aradaki Musul mevzusuna dönülebileceğine işaret etmektedir. *Karagöz* 'ün, meselenin “dış güç” bağlantısına vurgu bu karikatür ile Hükümete gelebilecek tepkilerin ve muhalefetin bu durumdan yararlanmasının da önüne geçmeye çalıştığı, meselenin iç yüzü konusunda kendi belirlediği şekilde kamuoyunu yönlendirmeye çalıştığı da söylenebilir.

²³² Bkz. 226. ve 227. dipnotlar.

Karikatür 31

Cemiyet-i Akvam çalışıyor!

Hacivat – Yahu, Musul Meselesi de buraya geldi, takıldı, kaldı! Bunlar yıl uykusuna mı yattılar?

Karagöz – Ne kadar haykırsan uyanmazlar, Kikirik efendi onlara öyle bir uyku hapı yutturdu ki yine kendisi gelip uyandırmazsa gözleri açılmaz!²³³

Musul Meselesi ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında Cemiyet-i Akvam komisyonu toplantıda uyumaktadır. Örtük anlama göre bu karikatürde İngiltere'nin Musul konusunu, Şeyh Sait ayaklanmasını fırsata dönüştürüp kendi lehine kullandığı ve Milletler Cemiyeti'nin konuyu araştıran komisyonu üzerine etki yaptığı anlatılmıştır. Musul Komisyonu, hukuki açıdan problemli toprakların Türkiye'nin bir parçası olduğunu kabul etmiş

²³³ Karagöz, 13 Haziran 1341-1925 (13 Haziran 1925), s. 4.

olmakla beraber, yöre sakinlerinin çıkarlarını öne sürerek İngiltere'nin çıkarlarına olacak şekilde Musul'u Irak yönetimine teslim etmiştir.²³⁴

Türklerin Musul iddialarını araştıran Milletler Cemiyeti komisyonunun üzerinde İngiltere'nin etkili olduğu, meseleyi araştıran Cemiyet-i Akvam üyelerinin konuyla ilgili bir çalışma yapmadığı karikatürde iğneleyici bir üslupla tersten vurgu yapılmak suretiyle "Cemiyet-i Akvam çalışıyor!" ifadeleriyle anlatılmaktadır. Cemiyetin konuyla ilgili tutumunu değiştirecek etkenin ise İngiltere olduğu belirtilmektedir.

Karikatür 32

Musul işi döne dolaşa şu hale geldi!

Karagöz –Anlaşıldı efendiler, Kikirik Efendi çeşme başını tuttu, hepinize istediği kadar damla damla gaz verecek! Anladınız ya, Cemiyet-i Akvam'da sizi kafese koymasının sebebini!²³⁵

²³⁴ Kısıklı, a.g.m., s. 487-526.

Musul Meselesi ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında “Musul” yazılı çeşmenin başını tutan İngiliz diğerlerine damla damla gaz vermektedir. Örtük anlama göre bu karikatürde İngiltere’nin istediği şekilde yönlendirdiği Cemiyet-i Akvam’ın Musul mevzusunda, Musul petrollerinin dağıtımı konusunda İngiltere’den yana tavır aldığı hatırlatılmaktadır. Bu karikatür 5 Haziran 1926 yılında Türkiye, Irak ve İngiltere arasında imzalanmış anlaşmaya eş zamanlı yayınlanmıştır.

Bu karikatürde İngiltere’nin Musul Meselesi konusunda Cemiyet-i Akvam’a etki ettiği ve İngiltere’nin lehine karar çıkardığı ancak bu sonucun eleştirildiği görülmektedir. 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Anlaşması’nın imzalandığı gün yayınlanan bu karikatür *Karagöz*’ün Musul sorununun çözümünden (petrollerin dağıtımı) memnun olmadığını gösteren bir söylem kullanmaktadır.

Bu başlık altında verilen *Karagöz* karikatürlerinin genel değerlendirmesi yapıldığında şu tespitler söz konusudur: Şeyh Sait isyanı ile ilgili karikatürlerde Terakkiperver Fırkası’nın isyanla ilişkisi, Takrir-i Sükûn Kanununun çıkartılması, isyanın bastırılması ve partinin kapatılması mevzularını *Karagöz*, iktidarın söylemiyle karikatürlerin dilinde yeniden inşa etmiş ve toplumu ilgilendiren bir huzursuzluk halinin, yani Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılması konusunda muhalefetin bir kenara bırakılarak hep birlikte hareket etmek gerektiği noktasında Halk Fırkasına ve Terakkiperver Fırkasına sağduyulu bir çağrıda bulunmuştur. Musul Meselesiyle ilgili yayınlanan karikatürlerde gazete, Cemiyet-i Akvam’ın İngiltere güdümlü çalışmasını çizimlerine konu etmiş ve bu durumu eleştirmiştir.

²³⁵ *Karagöz*, 5 Haziran 1926, s. 1.

3.1.10. Kılık Kıyafet İnkılâbı ve Şapka Kanunu’nun Kabulü

Halifeliğin kaldırılmasıyla beraber Atatürk’ün gerçekleştirmeyi planladığı inkılâpların önündeki pek çok engelin kalktığı ve inkılâplar için uygun ortam oluştuğu düşünülmektedir. Şeyh Sait ayaklanmasının çıkmasıyla İstiklâl Mahkemeleri kurularak suçlular cezalandırılmış, asayiş sağlamaya üzere Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmıştır. Akgün Kanunun, inkılâpları gerçekleştirmek için müsait bir ortam oluşturduğunu, Atatürk’ün de bu ortamdan kıyafet inkılâbı için faydalandığı²³⁶’nı düşünülmektedir. Kılık kıyafet düzenlemesiyle yeni lâik devletin yurttaşlarının modern dünyaya uyum sağlayacağı, dinsel simgelerin günlük hayattan uzaklaştırılmış olacağı düşünülmektedir.²³⁷

Gazi Mustafa Kemal şapka meselesini netleştirmek adına davet edildiği Kastamonu’da şapkayı anlatmaya karar vermiştir. Kastamonu’yu seçmesinde²³⁸, bu şehre ilk defa gidecek olması, İstiklal Savaşı’nda bu bölgenin iç isyanlara karışmamış olması, askeri mühimmat sevkinde önemli bir merkez olması, Atatürk’ü istiklal mücadelesinde destekleyen fetvanın buradan imzalanmış olması gibi faktörler de etkili olmuştur. 24 Ağustos ve 30 Ağustos 1925 tarihlerinde Kastamonu’da, 26 Ağustos 1925’te İnebolu’da Türk Ocağı’nda halka seslenerek ‘çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilmek için uygar giysinin gereğinden’ bahseden bir konuşma yapmıştır.²³⁹ Atatürk, bu konuşmasında şunları dile getirmiştir: “Her bakımdan uygar insan olmalıyız. Çok acılar çektik. Bunun nedeni, dünyanın durumunu anlamayışımdır. Düşüncemiz, anlayışımız tepeden tırnağa kadar uygar olacaktı”.²⁴⁰ Şapka inkılâbına karşı Sivas, Kayseri, Urfa, Nizip, Maraş, Erzurum, Rize, Giresun gibi çeşitli yerlerde ayaklanmalar olmuştur.²⁴¹ Fakat bu ayaklanmalar İstiklâl Mahkemeleri vasıtasıyla kısa sürede bastırılmıştır. Neticede

²³⁶ Seçil Karal Akgün, *Şapka Kanunu*, s.72, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/833/10532.pdf>, (22.8.2017).

²³⁷ Şapka Kanunu için gösterilen gerekçe için bkz. Tunaya, 1964, s. 122; Mumcu, a.g.e., s. 157.

²³⁸ Falih Rıfkı’nın *Çankaya* adlı eserinde Şapka kanunu ile ilgili adımı Mustafa Kemal Atatürk’ün neden Kastamonu’dan attığı konusunda şunlar yer almaktadır: “Kastamonu ve dolaylarına ilk kez gidiyordum. Halk benim başımda ne görürse onu hemen kabullenecekti. Hâlbuki örneğin, İzmir’de bu işi yapsaydım, yalnız şapkamı göreceklardı.” (Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1969 (2. Baskı), s. 434.

²³⁹ Akgün, *Şapka Kanunu*, s.73-75, 79; Bu gezilerde fese ve geleneksel kıyafetlere ilk “taaruzun” açıldığını ifade eden görüşü için bkz. Lewis, 1993, s. 267-268.

²⁴⁰ Goloğlu, 2006, s. 155.

²⁴¹ Şapkaya karşı tepkiler için bkz. Zürcher, 1996 s. 252; Tunçay, 1981, s. 150-158.

çağdaş yaşam ve düşüncenin temsilcisi²⁴² olarak düşünülen Şapka Kanunu 25 Kasım 1925 tarihinde kabul edilmiştir. ²⁴³ Kılık kıyafet inkılâbı ile ilgili bir gelişme de Aralık 1934 yılında kabul edilen *Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanundur*.

Karikatür 33

Olağan şeylerden!

Büyük anne – A, a,, bu şapkalı da kim? Su kumpanyasının tahsildarı olacak. Hu, çeledi efendi o da yok. Yarın gel.

Oğlu – Büyükanne kendine gel, yabancı değil yahu, aç kapıyı ben geldim. ²⁴⁴

²⁴² *Çankaya*'da şapkanın çağdaş yaşam ve düşüncenin temsilcisi olduğu konusunda şunlar yer almaktadır: “Şapka, Kemalizmi Osmanlı ıslahat hareketlerinden tavizci ve muvazaacı olmamak karakteri ile ayırır. Mustafa Kemal denizkızı masalına inanmıyordu. Ya balık, ya insan vardır. Mustafa Kemal geri bir memlekette medeniyet meselesi halledilmedikçe hiçbir meselenin halledilemeyeceğini biliyordu. Şarklı-Garplıya inanmıyordu. Ya Şark, ya Garp vardır. Garp medeniyetinin temeli, hür tefekkürdür. Şapka bir başlık taklidi değildir, tefekkür inkılabının bir sembolü idi.” (Atay, 1999, Cilt IV, s. 108.

²⁴³ Akgün, *Şapka Kanunu*, s.73-75, 79.

²⁴⁴ *Karagöz*, 5 Eylül 1341-1925 (5 Eylül 1925), s.4.

Kılık kıyafet düzenlemesi ve şapka giyilmesiyle ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında evin kapısını çalan modern kıyafetli şapkalı bir adam ve evin penceresinden kapıyı çalanın kim olduğunu anlamaya çalışan yaşlı bir kadın konuşmaktadır. Örtük anlama göre bu karikatürde kılık kıyafet inkılâbı yapılacağı günlerde yapılacak değişimle ilgili toplumsal hayata yansıyan giyim kuşam değişimi söz konusu iken bu değişimi algılamaya çalışan ve adapte olmaya çalışan insanların varlığından bahsedilmektedir.

Karikatürdeki “bu şapkalı da kim?”, “yabancı değil yahu” ifadeleri toplumsal yaşamda yaşanan değişikliğe karşı toplumda yaşanan bir yabancılaşmaya işaret etmektedir. Kullanılan söylem aynı zamanda şapka giymiş torunu tanıyamayan bir büyükanne-torun örneğinde yaşanan toplumsal değişim ve değişime adaptasyon sürecini göstermektedir. “Su kumpanyasının tahsildarı” ifadesi ile büyükannenin bu tarz kuruluşların (Seyr-i Sefain İdaresi gibi) yakın geçmişte yabancıların, Batılıların idaresinde olmasından dolayı Batılı giyim-kuşam tarzının sembolü olan şapka giyen kişiyi yabancı zannetmesi, şapka-yabancı-Batılı ilişkisine gönderme yapmaktadır. Bu karikatür, efkâr-ı umumiyei şekillendiren bir kurum ve araç olarak şapka inkılâbının yapılmasından önce bu kılık kıyafet değişikliği fikrine halkı alıştırmak ve toplumsal bir değişikliği haber vermek üzere *Karagöz*’de yayınlanmış bir karikatürdür.

Karikatür 34

Hala kuş beyinli yobazlar var ha!

Komşu hanım – Halimi görüyorsun ya Karagöz çelebi, bizimki şapka giymemek için evden çıkmıyor, evin erzakını ben taşıyorum.

Karagöz –Sen o kocana söyle, o kafayı bıraksın, alimallah evden ölüsü çıkar, kendi çıkmaz, ben duymuşum bir şey değil, polisin kulağına gitti mi alimallah soluğu zindan da alır ha!²⁴⁵

Şapka Kanunu ile ilgili bu karikatürün göstergibilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında bir kadın elinde erzak çuvalı taşımaktadır. Kendi evine girerken evinin penceresinden bakan kocasını işaret ederek Karagöz’e bir şeyler anlatmaktadır. Karikatürün örtük anlamına göre Şapka Kanunu sonrasında şapka giymek istemeyen birinin tepkisi, başka bir deyişle Kanuna karşı toplumsal tepkinin varlığı bu karikatürde ele alınmıştır. Bu karikatür ve alt yazısı aynı zamanda inkılâplara karşı direnişin kitlesel, örgütlü bir tepki olmayıp bireysel, sivil direnişler şeklinde açığa çıktığının da yansımalarını göstermektedir.

²⁴⁵ Karagöz, 12 Kanun-ı Evvel 1341-1925 (12 Aralık 1925), s. 4.

Bu karikatürde Şapka Kanunu sonrasında şapka giyimine karşı direnen insanların ve yapılan inkılâplara tepki gösterenlerin akıbetinin iyi olmayacağı, “polisın kulağına gitti mi” ifadesi ile direniş karşısında Kanun’un gereğini yapacağı konusunda bu karikatür nezdinde Karagöz toplumu uyarmaktadır. Karikatürün kullandığı dil, gazetenin yapılan inkılâbın sadece destekçisi değil, aynı zamanda uygulanmasının takipçisi de olduğunu göstermektedir.

Karikatür 35

İstiklal Mahkemesi İstanbul'a geldi!

Şapka bahanesiyle Erzurum'dan Rize'den başlayarak muhtelif yerlerde azan mürtecileri ipe çeken, cezalandıran gayretli mahkeme İstanbul'a geldi. Şurada burada saf halkımızı iğfal ve izlâl etmeye yeltenenlerin cezasını verecek ve İstanbul'u da cehalet ve gafletten temizleyecektir.²⁴⁶

Şapka Kanunu ile ilgili bu karikatürün göstergibilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında İstiklal Mahkemesi yazılı bir darağacında asılmış

²⁴⁶ Karagöz, 23 Kanun-ı Evvel 1341-1925 (23 Aralık 1925), s.4.

bir insan görünmektedir. Etrafı karabulutlar sarmıştır. Örtük anlama göre bu karikatürde Şapka Kanunu'na karşı halk arasında tepkiler oluştuğu, çeşitli illerde ayaklanmalar yaşandığı, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun sağladığı ortamdan yararlanarak kılık kıyafet inkılâbı karşısında direnenlerin İstiklal Mahkemeleri'nde cezalandırıldığı anlatılmaktadır.²⁴⁷ Karikatürde “İstiklal Mahkemesi” yazısı Arap harfleriyle yazılmış olup “elif” harfi silah şeklinde (güç ve doğruluğun sembolü olarak); “lam” harfi darağacı görünümünde ve “lam” harfinin ucunda sarıklı bir hoca çizilmiştir. “Mahkeme” kelimesi ise “istiklal” yazısının tavanında gösterilerek “bağımsızlığın koruyucusu” olduğu mesajını verecek şekilde çatı şeklinde çizilmiştir. Aynı zamanda “Mahkeme” şimşekle sembolize edilmiş ve şimşegin çarpma niteliğine gönderme yapılmıştır.

Bu karikatürde kılık kıyafet inkılâbı karşısında yurdun çeşitli yerlerinde Kanuna uymak istemeyip saf halkı kışkırtanların İstiklal Mahkemesi tarafından cezalandırıldığı ve halkın “cehaletten ve gafletten temizlendiği” ve İstanbul'un “karabulutlardan” kurtulacağı yönünde bir söylem geliştirilmiştir. Bu karikatürde kullanılan dil hem uyarma, hem yapılan inkılâbın gereğini anlatma, hem de durumun gerekçesini açıklama maksadı taşımaktadır.

Kılık Kıyafet inkılâbı ve Şapka Kanunu konusunda *Karagöz*'de yayınlanmış yukarıdaki karikatürler değerlendirildiğinde yaşanan toplumsal değişikliğe adaptasyon, Kanunun uygulanmasına tepkiler ve tepkiler karşısında İstiklal Mahkemelerinin görevini yerine getirmesiyle ilgili konular çizimlere konu olmuştur. İnkılâba karşı yaşanan tepkilerin cehalet ve gaflet ile ilgili olduğu vurgulanmıştır. Gazetenin, karikatürlerde uyarıcı, ikaz eden, ibret manzarası sunan bir dil kullanarak şapka ile ilgili yapılan inkılâba tabi olması konusunda halkı teşvik ettiği görülmektedir.

²⁴⁷ Bkz. 241. dipnot.

3.1.11. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması

Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen inkılâplardan biri de tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasıdır. Bütün yenileşme hareketlerinde olduğu gibi bu adımın da geleneksel uygulamaların yerine akılcı düşünceleri yerleştirip Türk toplumunun çağdaştırılmasını sağlamak olduğu vurgulanmıştır.²⁴⁸ Zamanla fonksiyonlarını yitirerek atıl duruma düşmüş olduğu gerekçesi öne sürülüp tekke ve zaviyeler kapatılmış, eğitim müessesesi olarak kullanılmak üzere Maarif Vekâleti bünyesine dâhil edilmiştir. Sayıları oldukça fazla olan tekke ve zaviyelerin kullanılmayacak durumda olanlarının resmi olarak Vekâlete bildirilmesine gerek duyulmamıştır.²⁴⁹ 30 Kasım 1925'te tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması hakkındaki kanun kabul edilmiştir. Kanun, 'vicdani dinsel baskıya neden olan sömürgecilerin eylemlerine son veren' lâiklik prensibinin esaslarından biri²⁵⁰ olarak görülmüştür.

²⁴⁸ Sulhi Dönmezer, "Atatürk İnkılapları ve Sosyal Değişme Teorileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 15, Cilt: V, Temmuz 1989, s. 524; Karpat, 2010, s. 140.

²⁴⁹ Hamit Z. Koşay, "Tekke ve Türbeler Kapandıktan Sonra", *Güzel Sanatlar*, İstanbul, 1949, s. 2; Yasemin Doğaner, "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Sosyo-Kültürel Değişim", s. 247-248, <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/DO%C4%9EANER-Yasemin-ATATÜRK-DÖNEMİ-TÜRKİYESİ'NDE-SOSYO-KÜLTÜREL-DEĞİŞİM.pdf>, 24.8.2017.

²⁵⁰ Mumcu, a.g.e., s. 131; Mustafa Kemal Paşa türbe, yalancı evliya, tarikatlar konusunda Kastamonu'da 1925 yılında yaptığı konuşmasında şunları söylemektedir: "Ölümlerden istimdad etmek medeni bir heyeti içtimaiye için şındır... Tekkelerle ilgili "Mevcut tarikatların gayesi kendilerine tâbi olan kimseleri dünyevi ve mânevi olan hayatta mazharı saadet kılmaktan başka ne olabilir? Bugün ilmin, fennin, bütün şümuliyle medeniyetin muvacehei şulepaşında filân veya falan şeyhin irşadiyle saadeti maddiye ve maneviye arayacak kadar iptidai insanların Türkiye camiai medeniyesinde mevcudiyetini asla kabul etmiyorum. Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakikî, tarikat, tarikatı medeniyedir. Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak olmak için kâfidir. Riesayı tarikat bu dediğim hakikati bütün vuzuhiyle idrak edecek ve kendiliklerinden derhal tekkelerini kapatacak, müritlerinin artık vasılı rüşd olduklarını elbette kabul edeceklerdir." (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.225); Müslümanların günlük yaşamında önemli rol oynayan (Zürcher, 1996, s. 252) "irtica yuvası" olduğu gerekçesiyle kapatılan türbelerin Koçak, yaklaşık yirmi yıl sonra yeniden açılmasının 1947 yılında CHP'nin yedinci kurultayında laiklik anlayışının gözden geçirilmesiyle tekrar gündeme geldiğini belirtmektedir. (Cemil Koçak, *Tarihin Buğulu Aynası Efsaneler Çökerken*, Timaş, İkinci Baskı, İstanbul 2013, s. 323.).

Karikatür 36

Şark'ta tekkeler, zaviyeler kapanıyor!

Karagöz – Hacı Baba dum dum , sakalına kondum, haydi bakalım, kapat dükkânı, tezgâhı, aysun aysun gözlerin kapansın, sen hakka değil, şeytana tapansın, haydi, yallah, paydos, bittina, fiddünya. Artık alavere, dalavere katakulli, üfürük müfürük yok!²⁵¹

Tekke ve zaviyelerin kapatılması ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında bir tekke önünde oturmuş elinde nargile tütüren bir şeyhin önünde eğilmiş müritler, tekkenin yanında bir türbenin önünde el açmış bir kadın çizilmiştir. Örtük anlama göre bu karikatür Şeyh Sait isyanının hükmüyle ilgili Şark İstiklâl Mahkemesi'nin tekke ve zaviyelerin *fitne ve fesat yuvası* haline geldikleri, *ehliyetsiz cemiyet* durumunda olmalarından dolayı bölgedeki bu tarz kuruluşların kapatılmasını karikatürize etmiştir.²⁵² Karikatürde şeyhin elinde nargile çizilmiştir. Nargile bir keyif aracıdır, karikatürdeki bu görüntü ile tekkelere bakan şeyhlerin buraları bir “keyif yuvası” haline getirdiği gösterilmek istenmiştir.

²⁵¹ Karagöz, 6 Temmuz 1341-1925 (6 Temmuz 1925), s. 4.

²⁵² Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri 1923-1927*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 118,123.

Gazete tekke ve zaviyelerin kapatılacağı fikrine halkı alıştırmak ve yapılan inkılâplara uygun ortamı hazırlamak misyonu ile bu karikatürü, ilgili kanunun çıkmasından önceki aylarda yayınlamıştır. Karikatürün söylemine bakıldığında tekke ve zaviyelerin “üfürük”, “alavere”, “dalavere” yeri olduğu için kapanacağı mesajı verilerek, neden kapatılması gerektiği ile ilgili gerekçe ortaya konmaya çalışılmıştır.

Karikatür 37

Haydi, efendiler biraz da çalışıp yaşayın!

Hacıvat – Amma da dolu imiş be yahu! Hala içerden çıkan müritler, dervişler var!

Karagöz – Tembelhane birader, afyonunu, tütününü alan kapağı buralara atmış, şunların kapılarına birer kilit vurayım da dışarıda insan gibi çalışıp kazanıp yaşamanın lezzetini anlasınlar!²⁵³

²⁵³ Karagöz, 5 Eylül 1341-1925 (5 Eylül 1925), s. 1.

Tekke ve zaviyelerin kapatılması ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında tekkeyi boşaltan sarıklı derviş ve müritler, onları kovalayan Karagöz ve Hacivat görünmektedir.

Bu karikatürde tekke ve zaviyelerin neden kapatılmaları gerektiğini (“tembelhane” ifadesi ile bu mekânların tembellerin, işi gücü olmayanların yuvası olması) ve yapılacak inkılâbın haklılığını açıklayan, kamuoyunda yapılan inkılâpların meşruiyetini oluşturacak bir söylem geliştirilmiştir. Aynı zamanda bu karikatür tekkeler vasıtasıyla çalışmadan hayatını idame ettirenlerin (sayıları epeyce fazla olan) artık hayatın içine girip yaşamlarını çalışarak kazanmaları ve bu çabadan haz duymaları tavsiyesinde bulunmaktadır. Kullanılan dil, tekkelerin kapatılmasına oluşabilecek toplumsal tepkiyi minimize edebilecek etkin bir yöntemi benimsemektedir.

Karikatür 38

Kadın tekkeleri de varmış!

Karagöz –Hey gidi bacı hanımlar. Sizler dünyaya şenlik, sevinç getirecek yerde tekke açıp hay huy ediyorsunuz ha! Ben sizin tekkelerinizi kapayayım da evinizin işiyle meşgul olun. Kışlık tarhanalarınızı hazırlayın bakayım!²⁵⁴

Tekke ve zaviyelerin kapatılması ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında kadınlara ait olan tekkeyi kapatmaya gelen görevliler görülmektedir. Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasıyla birlikte faaliyet gösteren, varlığı çok bilinmeyen kadın tekkelerinin²⁵⁵ kapatılması bu karikatüre gündem olmuştur.

Karikatürün alt yazısında geçen “Kadın tekkeleri de varmış!” ifadesi karikatürde kadınlara ait tekkelerin varlığının bilinmemesinin ve bu durumun hayretle karşılandığının bir göstergesi olarak kullanılmıştır. Karikatürdeki söylemde tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla birlikte kadınlar asli vazifeleri olan ev işlerine geri döneceklerdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında kadına bakışta gazetenin bu karikatürde geliştirdiği söylem gelenekseldir. Çünkü karikatür, kadını ev hanımı olarak tarhana hazırlayan, ev işleriyle meşgul olarak tanımlamaktadır. Ancak bu söylem erkek egemen toplumda dini konularda hassasiyeti bulunan kitleyi dahi ikna edebilecek niteliktedir.

Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması konusunda yukarıda incelenmiş karikatürlerde, *Karagöz*, bu kurumların “işlevsiz” hale geldiği, buralarda vakit harcayan insanların toplumsal yaşama kazandırılmaları gibi mesajlar vermekte, gazete kullandığı dil ile iktidarın icraatlarının savunucusu olduğunu, egemen söylem doğrultusunda karikatürlerin alt yazılarında yeniden inşa etmekte ve pekiştirmektedir.

²⁵⁴ *Karagöz*, 16 Eylül 1341-1925 (16 Eylül 1925), s. 4.

²⁵⁵ Cumhuriyet döneminde yapılan inkılaplardan Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, Cumhuriyet döneminin din konusuna bakışını yansıtan pek çok roman bulunmaktadır. Refik Halit Karay’ın *Kadınlar Tekkesi* (1956) başlıklı romanı bunlardan biridir. Bu konuyu ele alan romanların bir değerlendirmesi için bkz. Seyit Battal Uğurlu & Selvi Demir, “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Tekke ve Zaviyeler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 24, Kış 2013, s. 367-379, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt6/cilt6sayi24_pdf/ugurlu_seyitbattal.pdf, (1.4.2019).

3.1.12. Hukuk Alanında Yapılan Diğer İnkılâplar

Laik, modern, sade, anlaşılır bir üsluba sahip olması ve Avrupa’da kabul edilen son medeni kanun olması gibi çeşitli nedenlerle İsviçre Medeni Kanunu (Neuchâtel Kantonunun Medeni Kanunu²⁵⁶) örnek alınarak hazırlanmış olan Türk Medeni Kanunu 17 Şubat 1926’da TBMM’de kabul edilmiştir. Medeni Kanun²⁵⁷ ile çok eşlilik kaldırılarak tek eşle evlilik kuralına, aile birliğinin tesisi için medeni nikâh yöntemine geçilmiş, evlilik ve boşanmalar denetim altına alınmıştır. Devlet denetimi ile yapılan evlilikler laik esaslar çerçevesinde gerçekleştirilerek dinî etkilerden kurtarılmıştır. Evlilik, miras, eğitim hakkı, iş hayatı gibi konularda kadın-erkek eşitliği²⁵⁸ esas alınmıştır. Sadece Türk ve Müslümanlar için değil, tüm vatandaşlar için bağlayıcı nitelik taşıyan Türk Medeni Kanunu ile Patrikhane’nin dünyevi yetkileri de kısıtlanmıştır. Medeni Kanun’un kabulünden sonra hukuk alanında yapılan inkılâplar devam etmiştir. Bu bağlamda 22 Nisan 1926’da Borçlar Kanunu, İtalya’dan alınarak hazırlanan Türk Ceza Kanunu, 1 Temmuz 1926’da yürürlüğe girmiş sonrasında İcra ve İflas Kanunu 13 Mayıs 1929’da Deniz Ticareti Kanunu kabul edilmiştir.²⁵⁹

²⁵⁶ Georges Duhamel, *Yeni Türkiye Bir Batı Devleti*, Cumhuriyet, 1997, s. 35.

²⁵⁷ Aydemir, Medeni Kanun’un yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin laik niteliğinin kesin ve sarıh şekilde belirtildiği önemli kanunlardan biri olduğunu, hukuki yapı ve dayanakları açısından “yeni” Türkiye’yi “eski” Türkiye’den ayırdığını belirtmektedir. (Aydemir, a.g.e., s. 255.); Benzer görüşler için bkz. Tunaya, 1960, s. 130-131. Medeni Kanun’un evlilik konusunda getirdiği yenilikler için bkz. Murat Doğan, “Türk Medenî Kanunu’nun Evliliğin Genel Hükümleri Bakımından Getirdiği Yenilikler”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/280/2540.pdf>, (18.2.2019), s. 93-129; Cengiz Koçhisarlıoğlu, “Aile Hukuku’nda Eşlerin Eşitliği”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/302/2837.pdf>, (18.2.2019), s. 251-279.

²⁵⁸ Kadın-erkek eşitliği konusunda bkz. Sera Reyhani Yüksel, “Türk Medenî Kanunu Bakımından Kadın-Erkek Eşitliği”, http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/18_2_6.pdf, (18.2.2019), s. 175-200.

²⁵⁹ Mumcu, a.g.e., s.140-141; Zürcher, 1996, s. 252; *Cumhuriyet Dönemi Hukuk İnkılâbı ve Yeni Hukuk Düzeni*, <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/II3.pdf>, (22.8.2017); Türk Modernleşmesinde Ticaret Hukuku, Ceza Hukuku ve Mecelle için bkz. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler IV*, İletişim, İstanbul 1991, s. 123-134.

Karikatür 39

Medeni nikâh!

İhtiyar kadın –Karagözüm şu iki gencin nikâhını kıydıracağım. İmamın evi nerde acaba?

Karagöz –İmamların kıydığı nikâh çürük çıkıyor. Şimdi kanun-ı medeni var. Sağlam nikâh kıydırmak için şu belediye dairesine gidiniz de nikâhınız uğurlu, kıdemli olsun!

260

Medeni Kanun ile ilgili bu karikatürün göstergibilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında yeni bir çift yanlarında aile büyükleri olduğu anlaşılan bir kadınla sokakta yürürken Karagöz’e yol sormaktadır. Örtük anlama göre bu karikatürde 17 Şubat 1926 itibarıyla Medeni Kanun ile birlikte medeni nikâh uygulamasına geçildiği hatırlatılarak, yeni uygulama tavsiye edilmektedir. Karikatürde üzerinde Türk bayrağı bulunan resmi bina belediyeyi yani “yeni” uygulamayı temsil etmektedir; cami de imamı çağrıştıran bir yapı olarak “eski” uygulamayı işaret etmektedir.

²⁶⁰ Karagöz, 1 Mayıs 1926, s. 4.

Karikatürde geçen “İmamların kısıdığı nikâh çürük çıkıyor” ifadesi ile eski uygulama eleştirilmekte ve “sağlam” ifadesi ile yeni uygulama övülmektedir. Yeni uygulamanın faydasını anlatırken karikatür (çürük ve sağlam) zıt ifadeler kullanarak vermek istediği mesajı pekiştirmektedir. Medeni Kanun’la birlikte hayata giren medeni nikâhın, imam nikâhına göre eşleri özellikle kadını güvence altına aldığı düşünülerek medeni nikâhın tercih edilmesi bu karikatür ile tavsiye edilmektedir.

Karikatür 40

Artık evlenmek bir dakikalık iş ama!

Yeni nişanlılar –Meğer evlenmek ne kolay işmiş, bir imza ile iş oldu, bitti.

Karagöz – Allah ikinizi bir yastıkta kocatsın ama sakın aklınızdan ayrılmayı geçinmeyin. Çünkü ikinizde razı olmadıkça birbirinizin ayrılmasına imkân, ihtimal yoktur. Yeni medeni nikâhlar adamı adeta pranga bend ediyor.²⁶¹

²⁶¹ Karagöz, 27 Teşrin-i Evvel 1926 (27 Ekim 1926), s. 4.

Medeni Kanun ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında bir çift nikâh masasında imza atmaktadır. Örtük anlama göre ise Medeni Kanunla birlikte nikâhın artık resmi bir işlem olduğu evliliklerin resmi nikâhla gerçekleştiği ve kanun çerçevesinde yapılan nikâhın çiftleri özellikle kadınları koruma altına aldığı gösterilmektedir.

Bu karikatürün alt yazısında geçen “pranga-bend” ifadesi, medeni nikâhla evlenmenin sağlamlığına vurgu yaparken ayrılmanın yaptırımları olduğuna ve Kanun’un bağlayıcılığına işaret etmektedir. Karikatürde, çıkarılan kanunun aile hayatını ve çiftleri, bilhassa kadınları koruma altına aldığı, karşılıklı mutabakatla boşanmaların gerçekleştiği ve toplumsal hayatın düzenlenmesi konusunda bir adım daha atıldığı yönünde bir söylem kullanılmıştır.

Medeni Kanun konusunda yukarıda incelenmiş karikatürlerde *Karagöz* tarafından yeni Kanunun kolaylıkları, sunduğu avantajları eski uygulamanın eleştirisi ile veren, aile hayatıyla ilgili yapılan hukuki inkılâbın topluma anlatılması, meşruiyetinin sağlanması için yeni devletin yenileşme konusunda attığı adımları destekleyen bir dil kullanıldığı görülmektedir.

3.1.13. İzmir Suikastı

“İnkılâp karşıtları” siyasi emellerine ulaşmak ve bu emellerinin önündeki “en büyük engeli” ortadan kaldırmak için Türk vatanının kurtuluşunu sağlayan, inkılâpların “fikir babası” ve yürütücüsüne suikast düzenlemeyi defaten düşünmüşlerdir. İnkılâplar hızla yürürlüğe konmaya başladıktan sonra siyaseten buna engel olunamayacağı anlaşıncı suikast fikrinin yeniden gündeme geldiği²⁶² düşünülmektedir. Bu bağlamda Gazi Mustafa Kemal’e 1921 yılında Türk Kurtuluş Savaşı’nın devam ettiği yıllarda İngilizler tarafından Hindistanlı Mustafa Sagir tarafından; 1925 Yılında Yunanistan’daki Ermeni komitacıları tarafından, 1927’de Hacı Sami ve arkadaşlarınca ve 1935’te Çerkes Ethem’in arkasında olduğu düşünülen suikast girişimleri düzenlendiği ve hepsinin başarısız bir şekilde sonuçlandığı²⁶³ bilinmektedir.

Bu başlıkta 1926 yılında Atatürk’ e karşı yapılan suikast girişimi üzerinde durulmaktadır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ni olgunlaştırma yolunda atılan adımların ve inkılâpların hızla devam edişi, eskiye sıkı sıkı bağlı olup yeni atılan adımları esastan ayrılış gibi görenleri telaşlandırmıştır. Bu telaşın, Şeyh Sait isyanının bastırılmasında ve muhalefet partisi ile basına uygulanan baskı tedbirlerinin oluşturduğu ortamla birleşmesiyle tepkileri doğurduğu ileri sürülmektedir.²⁶⁴

Savran, 1925-26 senelerinde Atatürk liderliğinde gerçekleştirilen inkılâplara ve devrim hareketine karşı oluşan bu muhalif gruplar arasında Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey gibi isimlerin kurduğu ve içinde İttihatçıların da bulunduğu Terakkiperver Partisi’nin adının geçtiği, Partinin Şeyh Sait ayaklanması neticesinde kapatılmasıyla iktidarı ele geçirme umutlarını gerçekleştiremeyen muhaliflerin şanslarını 1926’da Gazi Mustafa Kemal’in yurt gezisine çıktığı günlerde İzmir Suikastı ile tekrar denedikleri²⁶⁵ fikrini beyan etmektedir.

²⁶² Kılıç Ali, a.g.e., s. 43; Atatürk’ü öldürme teşebbüsleri hakkında bkz. Mumcu, a.g.e., s. 132-133.

²⁶³ Akşin, 1997, Cilt 2, s. 65-66.

²⁶⁴ Goloğlu, 2006, s. 209.

²⁶⁵ Gülten Savaşal Savran, 1926 *İzmir Suikastı Ve İstiklal Mahkemeleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s. 20-25; Ayrıca bkz. Nermin Aydın, “İzmir Suikastı ve Nedenleri”, *Asia Minor Studies*, 3 / 6, Temmuz 2015, s. 22-41,

Atatürk, 8 Mayıs 1926'da Ankara'dan ayrılarak Eskişehir, Konya, Tarsus, Mersin Adana, tekrar Konya, Bursa, Balıkesir'e ziyaretlerde bulunmuş ve Balıkesir yoluyla da İzmir'e geçeceği 14 Haziran 1926'da İzmir Valisi Kazım Paşa'dan İzmir'de kendisine suikast yapılacağı haberini almıştır.²⁶⁶ Suikast bilgisi motorcu Giritli Şevki'nin ihbarı ile gerçekleşmiştir.²⁶⁷ İhbar neticesinde olay İsmet Paşa'ya bildirilmiş ve olaya el koymak üzere İzmir'e İstiklal Mahkemeleri'ne gönderilmiştir. Bu sırada olayın sorumluları Ziya Hurşid²⁶⁸ ve arkadaşları yakalanmıştır. 17 Haziran 1926'da Ali Çetinkaya başkanlığındaki İstiklal Mahkemesi İzmir'e gelmiş ve hem eski İttihatçıları hem de Terakkiperver Partisi'nin mensuplarını tutuklayıp yargılamıştır.²⁶⁹

<http://dergipark.gov.tr/asm/issue/22912/245297>, (19.2.2019).

²⁶⁶ Yücel Özkaya, "İzmir Suikasti", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: VIII / 22 (Kasım 1991), s. 67-73, s. 67 Savran, a.g.t., s. 21.

²⁶⁷ Akşin, 1997, Cilt 2, s. 66; Özkaya, "İzmir Suikasti", s. 73; Suikast planı hakkında bkz. Feridun Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt 1, Ekicigil Yayınları, İstanbul, 1955, s. 26.

²⁶⁸ Ziya Hurşit, daha önce saltanatın kaldırılmasıyla ilgili teklif Meclis'e geldiğinde açıktan muhalefet ederek padişahlığı savunmuş Lazistan milletvekilidir. (Atay, 1999, Cilt III, s. 149.)

²⁶⁹ Özkaya, "İzmir Suikasti", s. 70-73; Akşin, 1997, Cilt 2, s. 66; Zürcher, 1926 İzmir suikastının açığa çıkarılmasının muhtemel rakiplerin iktidardan uzaklaştırılması imkanını tanıdığını, İzmir ve Ankara mahkemelerinde Jön Türk liderlerinin hayatta kalanları ve Terakkiperver Fırkası'nın liderlerinin olayda suç ortaklığı ile suçlandıklarını, Jön Türklerin idam edilip, Fırkanın liderlerinin Kurtuluş Savaşı kahramanları olarak ordu ve halk nezdindeki konumları ve iyi savunmaları sayesinde mahkum edilmekten kurtulduklarını aktarmaktadır. (Zürcher, 2005, s.9-10.); Kurtuluş Savaşı'nın askeri liderlerinin yargılamaları hakkında bkz. Uğur Mumcu, *Gazipaşa'ya Suikast*, Umag Yayınları, İstanbul 1992; Sözü geçen kişilerin akıbetleri konusunda Koçak ise şunları kaydetmektedir: Mustafa Kemal Paşa'nın, 1924'e kadar birlikte çalıştığı arkadaşları Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Karabekir, Refet Bele ve diğerlerini Nutuk'ta sert bir dille eleştirdiğini, ancak Atatürk'ün bu kişiler hakkındaki değerlendirmelerinin zaman içinde değişmiş olduğundan bahsetmektedir: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularından biri olan Ali Fuat Cebesoy, İzmir suikastı dâvâsı sebebiyle İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanarak beraat etmiş, 1927'de askerlikten ayrılıp emekli olmuştur. 1933'te Harbiye'den ortak eski bir hocalarının aracılığı ile yeniden ilişki kurmuşlardır. Cebesoy, 1933 seçimlerinde CHP listesinden Konya bağımsız milletvekili bile seçilmiştir. Refet Bele de Cebesoy ile aynı siyasi kadere sahiptir. Atatürk'ün desteği ve kendi girişimiyle siyasete dönmüş ve 1935 seçimlerinde CHP listesinden İstanbul bağımsız milletvekili seçilmiştir. Kâzım Karabekir, İzmir'de Mustafa Kemal'e suikast davasından Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanıp beraat etmiş, Erenköy'deki evinde polis gözetiminde yaşamaktadır. Atatürk Cebesoy aracılığı ile 1936'da kendisiyle yeniden temas kurmak istemiştir. Ancak Atatürk'ün çevresinin bu temasa karşı çıkması ve yanlış anlaşılmalardan dolayı bu buluşma gerçekleşmemiştir. (Koçak, 2013, s. 197, 205-207.). Koçak bir başka eserinde Rauf Orbay'ın TBMM Hükümeti döneminde İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı, sonra Terakkiperver Fırkası'nın ikinci başkanlığını yaptığını, Meclis'in ikinci döneminde İstanbul milletvekili iken 1926'daki İzmir suikastı dâvâsı nedeniyle on yıla mahkûm edildiğini, o vakit Londra'da olduğundan hapse girmediğini ama yurtdışında yaşamaya mecbur edildiğini, Cumhuriyetin ilanı sırasında ve halifeliğin kaldırılmasına karşı çıktığı için "rejim karşıtı" ve "Hilafetçi" olarak tanımlandığı için yurtdışında da faaliyetlerinin takip edildiğini aktarmaktadır. (Cemil Koçak, *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İletişim, İstanbul 2011, s. 22.). Erken Cumhuriyet Döneminde siyasi şahsiyetler arasındaki kırılganlıkların detaylı anlatısı için bkz. Feridun Kandemir, *Siyasi Dargınlıklar*, cilt 3, Ekicigil Yayınları, İstanbul 1955; Yargılamalar hakkında bkz. Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel Yayınları, İstanbul 1971; Suikast davasında yargılanan kişilerin hatıralarda anlattıkları ve meselenin basına yansıyan yüzünün bir

Karikatür 41

Büyük Gazi'nin otağı durağı milletin vicdanıdır.

Karagöz –Ah benim gözümün bebeği Paşam. İki bed mayanın nankörçesine hareketinden bütün millet namına ben utandım. Fakat emin ol senin yerin yedisinden yetmişine kadar bütün milletin kalbidir, vicdanıdır.²⁷⁰

İzmir Suikastı ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın halkın içinde sevgi gösterileriyle ve çiçeklerle karşılandığı görülmektedir. Örtük anlama göre bu karikatürde, Atatürk'ün 8 Mayıs 1926 tarihinde yurt gezisine çıktığı, Balıkesir'den İzmir'e geçeceği sırada İzmir Suikastı haberini alması ve suikast ile ilgili tedbirlerin alınmasından sonra yurt gezisini devam ettirdiği sırada halk tarafından sevgi

değerlendirmesi için bkz. Taner Lülecı, "İzmir Suikastı Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 22, Mart 2016, s. 180-187, http://www.asosjournal.com/Makaleler/812018875_1008%20Taner%20LÜLECİ.pdf, (19.2.2019).

²⁷⁰ Karagöz, 26 Haziran 1926, s. 1.

gösterileriyle, hürmetle karşılanmış olması karikatürize edilmiştir. 22 Haziran 1926 tarihinde millete bildiri yayınlayarak halkın inkılâpları koruma konusundaki hassasiyeti dolayısıyla düşüncelerini açıklaması üzerine *Karagöz*'de bu karikatür yayınlanmıştır.²⁷¹

Alt yazıda geçen “iki bed maya” ifadesi ile bir taraftan suikast girişiminin toplumun genelinin düşüncesini yansıtmadığı gibi sınırlı sayıda kişinin işi olduğu vurgulanırken diğer taraftan İttihatçılar ve Terakkiperver Fırkası olmak üzere iki oluşumla bağlantı kurulduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle Karagöz tarafından bu toplumun içinden liderine karşı düşman çıkmayacağı, suikast işinin mayası bozuk iki kişinin işi olduğuna dikkat çekilmiştir. Karikatürde Gazi Mustafa Kemal’e düzenlenmesi düşünülen suikast planının halkı utandırdığı, mahcup ettiği yönünde bir söylem geliştirilmiştir. *Karagöz* millet adına Gazi’den özür dilemekle ve duyduğu üzüntüyü dile getirmekle kendisinin verdiği desteğin de bir anlamda altını çizmiştir.

²⁷¹ Bu beyanname için bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1991, s. 574.

Karikatür 42

Türk Cumhuriyeti engel dinlemez kırar geçer.

Karagöz –Sen çok yaşa Paşam, sen başımızda olduktan sonra çok engelleri böyle kırar geçeriz. Ne suikastlar, ne müşküller memleketin teceddüdünü durduramaz bunu yar da bilsin ağıyar da.²⁷²

İzmir Suikastı ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında çift aracının başında Mustafa Kemal Paşa arkalarında İsmet Paşa ve Karagöz bulunmakta iken ve araç bir şeyleri ezerek geçerken çizilmiştir. Karikatürde çift aracının ucundaki silindir, tarlada yenileşmeye engel olduğu düşünülen taassup vb. her şeyi düzleyerek ilerlemeye devam ediyor şekilde resmedilmiştir. Örtük anlama göre bu karikatürde İzmir Suikastı konusunda Atatürk'ün bir gazeteye suikastın kişiliğine değil, yapılan inkılaplara, memleketin yenileşmesine karşı gerçekleştiğine dair

²⁷² Karagöz, 26 Haziran 1926, s. 4.

verdiği bir demeç işlenmiştir.²⁷³ Bu karikatür Mustafa Kemal Paşa'nın yenileşme hareketinin baş mimarı olduğuna, engellerin yok edilmesinde başı çektiğine, İsmet Paşa'nın ve Karagöz'ün halkın temsilcisi olarak Gazi Mustafa Kemal Paşa ve onun inkılâbının destekçisi olduğuna işaret etmektedir.

Bu karikatürde kullanılan söylem, suikast ve müşküllerin memleketin modernleşmesini engelleyemeyeceği, yenileşmenin hızla devam edeceği yönünde bir mesajı hedef kitleye iletmektedir. Alt yazıda geçen “yar da bilsin ağyar” da ifadeleri bu mesajın hem iç hem dış mihraklara karşı verilmek istendiğini göstermektedir.

²⁷³ Atatürk'ün İzmir suikastı hakkında Cumhuriyet Gazetesi sahibi ve başyazarı 24.6.1926 tarihinde Yunus Nadi'ye verdiği demeç şöyledir: “Tahsiline çalıştığımız ve kurtarmaya muvaffak olduğumuz İzmir'de suikast! İşin burası hakikaten garip ve hazine bir maceradır. Suikast zahirde şahsa müteveccih görülmekle beraber, hakikatte milletin talihine kurşun sıkılmak isteniliyordu. Türk Milleti bütün bir husumet cihanı önünde kendi mukadderatını kurtardıktan sonra böyle küçük düşünceler önünde mağlup ve perişan olamayacak kadar ulviyet ve asalet sahibi olduğunu bütün kâinat muvacehesinde ispat etmiştir. O bir yalçın kayadır ki ona çarpacak her suikast dalgası hurdahaş olarak perişan ve muzmahil yerlere dökülür. Hadise, insanlar içinde bazen ne kadar alçalabilen fitratlar bulunduğunu ispat etmekten daha ileri geçemez. Bu, memleket adresinde insanların ne gibi zorluklarla uğraşmak mecburiyetinde olduklarının bir delilidir...” (Borak, 1980, s. 208).

Karikatür 43

Memlekette komiteci hayatına nihayet veren büyük muhakeme başlıyor.

Karagöz –Vatanın kurtulduğu, milletin namusundan, hayatından emin olduğu bir zamanda gizli komiteci ruhuyla iş görenler bu âlâ mahkeme huzurunda millete hesap vereceklerdir. Ey (İttihat Terakki)nin iâşeci, komiteci ruhunu temsil edenler söyleyin bakalım, bu vatana, bu millete kastınız nedir?²⁷⁴

İzmir Suikastı ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında mahkemede yargıçlar suçluları yargılamak üzere toplanmıştır. Örtük anlama göre ise İzmir Suikastının açığa çıkmasıyla olayla ilişkisi olan İttihatçıların (Cavid Bey ve Kara Kemal²⁷⁵) İstiklal Mahkemelerinde

²⁷⁴ Karagöz, 21 Temmuz 1926, s. 1.

²⁷⁵ Mehmed Cavid Bey ve Kara Kemal 1923-1924 tarihlerinde İttihatçılara liderlik eden iki önemli isimden biridir. Cavid Bey, İttihat ve Terakki Hükümeti döneminde Maliye Bakanlığı, Lozan'a giden heyette de maliye uzmanlığı yapmıştır. 1896'da dağılan İttihat Terakki Cemiyeti'nin üyelerinden olan Kara Kemal 1923 yılındaki İttihatçı etkinliklerinin arkasındaki önemli isimlerden biridir. (Eric Jan Zürcher, 2005, s. 245.). Karikatürde temsili olarak çizilen bu isimler dışında suikast nedeniyle yargılanan

yargılamalarının yapılması²⁷⁶ üzerine bu karikatür yayınlanmıştır. Afyonkarahisar Milletvekili Ali Çetinkaya, Gaziantep Milletvekili Ali Kılıç, Denizli Milletvekili Necip Ali Küçüka İstiklâl Mahkemesi'nin hâkimleri²⁷⁷ olarak karikatürde görülmektedir.

Karikatürde İttihatçıların şimdiye kadar millete verdiği zararın yetmediği, büyük mücadelelerle bağımsızlığına kavuşmuş vatana millete kasıtları, gizli komiteci ruhla hareketlerinin devam ettiğini, ancak yüce mahkemede yargılanarak yaptıklarının hesabını millete verecekleri yönünde bir söylem geliştirilmiştir. İstiklâl Mahkemeleri'nde yapılan yargılamaları destekleyen bu karikatürle vatana millete zarar vermek isteyen her kim olursa olsun cezalandırılacağı ve herkesin durumdan ibret alması gerektiği mesajı da verilmektedir.

başka isimler de söz konusudur. Bunlardan bazıları şunlardır: İzmir Milletvekili Şükrü, Saruhan Milletvekili Halis Turgut, İstanbul Milletvekili İsmail Canbolat, Erzurum Milletvekili Rüştü, Eski Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit, Sarı Edip Efe, Eski Ankara Valisi Abdülkadir, Abidin Bey. (Yücel Özkaya, "İzmir Suikastı", s. 72.).

²⁷⁶ Bkz. 269. dipnot.

²⁷⁷ Karikatürde görülen yargıçlar dışında İzmir Suikastı davasında Aydın Milletvekili Reşit Galip ve Rize Milletvekili Ali Zırh da görevli hâkimlerdir. (Savran, a.g.t., s. 30).

Karikatür 44

İttihatçıların milleti ikinci defa uçuruma yuvarlamaları akim kaldı
 Karagöz –Hey gidi utanmaz iaşeciler hey, Harb-i Umumi’de milleti mahvettiniz az gelmiş gibi bizi bir kere daha uçuruma atacaksınız ama halaskarın eli yine kulağınıza yapıştı, artık kurtulamazsınız, millet sizin elinizde, hırs ve ihtikâr eğlencesi değildir.²⁷⁸

İzmir Suikastı ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında “İttihatçı” yazılı birinin “millet” yazılı bir insanı uçurumdan ittiği sırada Gazi Mustafa Kemal’in İttihatçının kulağından tutarak ona eliyle başka bir yeri işaret ettiği görülmektedir. İşaret edilen tarafta İstiklal Mahkemesi hâkimleri (Ali Çetinkaya, Ali Kılıç, Necip Ali Küçüka) bulunmaktadır. Örtük anlama göre İzmir suikastı ile milletin canına bir kez daha kastettiği düşünülen İttihatçıların İstiklal Mahkemeleri’nde yargılanacağı karikatürize edilmiştir.

²⁷⁸ Karagöz, 28 Temmuz 1926, s. 1.

Bu karikatürde Birinci Dünya Savaşı'nda milleti "uçuruma sürükleyen" İttihatçıların oluşturduğu kayıpların Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Kurtuluş Savaşı'nda ortadan kaldırıldığı, İzmir Suikastı ile Mustafa Kemal Paşa'nın şahsından ziyade millete zarar vermek istedikleri ancak yine bu zararın da Gazi Paşa sayesinde gerçekleşemeyeceği ve onların elinde milletin artık oyuncak olmayacağı yönünde bir söylem geliştirilmiştir. Başka bir ifadeyle Gazi Mustafa Kemal'in ülke her uçuruma düştüğünde milletin elinden tuttuğu vurgulanarak Onun kurtarıcılık ("halaskar") vasfına dikkat çekilmiştir. Karikatür aynı zamanda İttihatçılar nezdinde komiteci ruhla hareket edenlere bir ikaz mesajı vermektedir. Ayrıca karikatürde suikast Mustafa Kemal'in şahsına yönelik olsa da bundan en çok zararı görenin halk olacağı ve yapılan yargılamaların kişisel bir hırsla değil millet adına yürütüldüğü şeklinde bir algı oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilir.

Karikatür 45

İttihat ve Terakki intihar etmiş ve defnedilmiştir!

Karagöz –Ey temiz yürekli, büyük vicdanlı büyük hâkimler, bunun hortlamamasını temin ederseniz bundan sonra gelecek nesillerin ebedi dualarını kazanırsınız! Gözünüzü maziye çevirip elinizi vicdanınıza koyun, öyle hüküm verin!²⁷⁹

İzmir Suikastı ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında Karagöz’ün önünde kürek ve üç kişi (Üç Aliler) “İttihat ve Terakki” yazılı mezar başındadır. Örtük anlama göre bu karikatürde İttihat ve Terakki’nin İzmir Suikastı sonrasında İstiklal Mahkemeleri’nde yargılanma süreci ve bu sürecin sonucunda haklarında hükme varılması konusu ele alınmıştır. Karikatürde yargıçlar düşünür vaziyette çizilmiş iken, Karagöz onlara mezarı işaret edip bir istekte bulunuyor şekilde çizilmiştir.

Bu karikatürde Karagöz, İzmir Suikastı sonrasında İstiklal Mahkemeleri’nde yargılanan İttihatçılar hakkında mahkeme hâkimlerinden bir daha millete zarar veremeyecek şekilde, halkın vicdanının sesi olarak hüküm vermelerini istemektedir. Karagöz bu talepte bulunurken İttihatçıların iktidar hırsıyla daha önce millete vatana zarar verip sessizliğe gömüldüklerini, zaman zaman hortlayarak emellerinden vazgeçmediklerini ve artık hortlamayacakları şekilde onlar hakkında karar alınmasını hâkimlere hatırlatmaktadır. Bu karikatürde geliştirilen söylem, bir yayın organı aracılığı ile bir talebin, iktidarın istediği şekilde dile getirilmesi şeklinde yorumlanabilir. Gazete bu söylemle basının kamuoyunu yönlendirme işlevini yerine getirmektedir.

İzmir Suikastı konusunda yukarıda incelenmiş karikatürlerde, suikastın mahiyetinin şahıstan ziyade milletin canına kastettiği, ancak bu tarz engellerin memleketin yenileşmesine engel olamayacağı, suikast meselesi ile İttihatçıların bağlantılı olduğu, İstiklal Mahkemeleri’nin onlar hakkında tarihe gömülmelerini sağlayacak şekilde karar almaları gerektiği gibi mesajlar verilmiştir. Karikatürlerde *Karagöz*, iktidarın ve rejimin yanında olduğunu açıkça gösteren bir dil kullanmaktadır.

²⁷⁹ *Karagöz*, 31 Temmuz 1926, s.1.

3.1.14. Mustafa Kemal'in Büyük Nutku Okuması

Nutuk'un yazılış amacı, bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından “Türk Milletinin bağımsızlığını nasıl kazandığını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin nasıl kurulduğunu anlatmak” şeklinde ifade edilmiştir.²⁸⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Kurultayı'nda parti delegelerinin yanı sıra, kurultaya katılan vekillere, yerli ve yabancı büyükelçilik ve elçilik görevlilerine, basın aracılığıyla tüm halka 36,5 saat süren Nutku'nu okuyarak Samsun'a çıkış ile başlayan ve 1927'ye kadar devam eden sürecin kısacası 1919- 1927 seneleri arasında yaşanan olayların bir bilançosunu çıkardığı ve millete hesabını verdiği²⁸¹ bilinmektedir. Büyük Nutuk'un Türk Kurtuluş Savaşı'yla başlayıp yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ele alan bir söylev olarak Cumhuriyetin ilk tarih kaynağı²⁸² olduğu da düşünülmektedir.

²⁸⁰ Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, MEB, Cilt 1-3, İstanbul 1970, <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/337.pdf>, 23.8.2017; *Nutuk*'un yazılış amacı konusunda farklı yorumlar için bkz. Zürcher, 2005, s. 9-13; *Nutuk*'un “yapılan işlerin yasallaştırılmasındaki rolü” için bkz. Hakan Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2006, s. IX; Nutuk'u resmi ideoloji olarak Kemalizmin kutsal kitabı olarak değerlendiren yaklaşımı için bkz. Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları / Cilt 1 Atatürk'ün Nutuk'u*, Deniz Yayınları, İstanbul 2017, s. 13-14; Nutuk üzerine yapılan metin incelemeleri için bkz. Halil Ersoylu, *Nutuk Üzerinde İncelemeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

²⁸¹ Akşin, 1997, Cilt II, s. 66; Akt. Serap Taşdemir, “Türk Basınında Büyük Nutuk'un Yansımaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* Sayı 44, Güz 2009, s. 673-712, s. 674,

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/1561/16958.pdf>, (23.8.2017); Nutuk'un

²⁸² Taşdemir, a.g.m., s. 708; Yurtiçinde ve yurt dışında Türkiye Cumhuriyeti tarihinin yazılmasında *Nutuk*'un önemli olduğu görüşü için bkz. Zürcher, 2005, s. 6-7; N. İlter Ertuğrul, *Cumhuriyet Tarihi El Kitabı (1923-2008)*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2008, s.11; Yaşar Akbıyık, “Cumhuriyet'e Giden Yolda İki Büyük Oluşumun (Erzurum ve Sivas Kongrelerinin) Değerlendirilişi Açısından Büyük Nutuk”, *Yetmişbeşinci Yılında Büyük Nutuk'u Anlayarak Okumak Bilgi Şöleni 17-18 Ekim 2002 Ankara Bildirileri*, ed. Dursun Ayan & M. Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003, s.87.

Karikatür 46

Büyük Gazi Türk'ün büyük kitabı olacak tarihî nutkuna başladı²⁸³

Nutuk ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında Gazi Mustafa Kemal elinde “ ‘O’nun mucizeleri” yazılı bir kitabı okumaktadır. Örtük anlama göre bu karikatür Atatürk’ün Nutku’nu 15 Ekim tarihi itibarıyla okumaya başladığı gün yayınlanmış ve bu durum *Karagöz*’ün gündemine girmiştir. Kitap ebatları büyük şekilde, *Karagöz*’ün kaldırmakta zorlandığı bir görüntü verilerek çizilmiştir. Bu görüntü ile karikatür, Mustafa Kemal Paşa’nın Nutku’nun hem kapsam hem içerik olarak “yüceliği”ne dikkat çekmek istemektedir.

Karikatürde kitabın üzerinde yazılı olan “ ‘O’nun mucizeleri” ifadesi, *Nutuk*’un içinde bahsi geçen olayların (Kurtuluş Savaşı ile başlayan ve akabinde gelişen olayların

²⁸³ *Karagöz*, 15 Teşrin-i Evvel 1927 (15 Ekim 1927), s. 1.

mevcut şartlarda üstesinden gelmenin zorluğu) mucizevî olduğuna işaret etmektedir. *Karagöz*, bu karikatür ile Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün icraatlarının Türk tarihi için mucizevî bir durum olduğunu, bu icraatları anlatan söylevinin de Türk tarihi için önemli bir kitap olduğunu vurgulamaktadır.

Karikatür 47

Bugün dört yaşına giren (Cumhuriyet)in ilk kitabı Gazi babasının Nutku olacaktır. *Karagöz* – Ey ateşten, kandan doğan masum cumhuriyet evladı, Gazi babanın hediye ettiği bu inkılâp tarihini oku. Senin ilk kitabın bu olacaktır.²⁸⁴

²⁸⁴ *Karagöz*, 29 Teşrin-i Evvel 1927 (29 Ekim 1927), s. 1.

Nutuk ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında Gazi Mustafa Kemal kıyafetinde “Cumhuriyet” yazılı çocuğa “Türk’ün kitabı” yazılı bir kitabı hediye etmektedir. Çocuğun arkasında onun koruyucusu olduğu düşünülen bir asker görülmektedir. Ayrıca çizimde Karagöz başlıksız olarak çizilmiştir. 1925 yılında kabul edilen Şapka Kanunu sonrasında bu durum, Karagöz’ün bizzat Kanunun ve kılık kıyafet inkılâbının uygulayıcısı olduğunu ve kamuoyuna da bu mesajı verdiğinin göstergesi olarak yorumlanabilir. Örtük anlama göre bu karikatür Atatürk’ün 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında söylevinin tamamlanmasının ardından yayınlanmıştır. 1927 tarihli bu karikatürde Cumhuriyet’in ilanının üzerinden birkaç sene geçmiş olduğu ve Cumhuriyetin artık bebeklikten çıkarılıp çocuk olarak temsil edilmeye başlandığı görülmektedir.

Bu karikatür, *Nutuk*’un büyük mücadeleler sonucunda ilan edilen Cumhuriyet’in ilk kitabı, Cumhuriyet neslinin ilk inkılâp tarihi olduğuna vurgu yapan bir söylem kullanmaktadır. Alt yazıda geçen “ateş ve kandan doğma” ifadeleri cumhuriyetin büyük zorluklarla ve verilen çetin mücadeleler ile ilan edildiğine işaret etmektedir.

Karikatür 48

Gazi Babamızın kitap halinde basılan meşhur nutkunu bütün milletler kapışıyor.

Karagöz – Ey bin bir türlü diyarların bin bir türlü zulme, kahra uğramış milletleri! Her tarafını düşmanlar zapt etmiş Türkiye nasıl kurtuldu, Türk milleti nasıl dirildi, nasıl istiklal kazandı, yar ve ağyara parmak ısırttı? Öğrenmek isterseniz bu kitabı okuyunuz. Sizlerde esirlikten, istibdattan, kahırdan düşmanların pençesinden kurtulmak isterseniz bu kitabı hamail gibi boynunuza asınız, her satırı bir ayet olan bu kitabın gösterdiği yolculuğa gidiniz, muhakkak kurtulursunuz.²⁸⁵

Nutuk ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında Karagöz elinde *Gazi İnkılâp Nutku* yazılı kitabı, çeşitli milletlerden olduğu kıyafetlerinden anlaşılan insan topluluğuna okumaktadır. Örtük anlama göre bu karikatür, Gazi Mustafa Kemal'in *Nutuk* için bizzat yazılış amacı olarak

²⁸⁵ Karagöz, 29 Temmuz 1928, s. 1.

zikrettiği unsurları ve söylevinin bağımsızlığını kazanmak isteyen diğer milletlere de örnek olacağını²⁸⁶ hatırlatmak üzere *Karagöz*'de yayınlanmıştır.

Karikatürün alt yazısında geçen “Her tarafını düşmanlar zapt etmiş Türkiye nasıl kurtuldu, Türk milleti nasıl dirildi, nasıl istiklal kazandı, yar ve ağyara parmak ısırttı?” sözleri ile *Karagöz* Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından kitabın yazılış amacını vurgulamaktadır. *Nutuk*'un zulme uğramış bütün milletlere esaretten kurtulmayı öğretecek bir kitap olduğu, bu bağlamda diğer milletler tarafından da ilgiyle okunması gerektiği ve kutsal bir kitap kadar değerli olduğu vurgulanmıştır. Özellikle “her satırı bir ayet” ifadesi ile bu karikatürde *Nutuk*'a kutsallık atfeden bir söylem geliştirilmiştir.

Yukarıda incelemesi yapılmış karikatürlerde *Nutuk*'un Mustafa Kemal Paşa'nın “mucizeleri”ni anlatan “büyük” bir kitap olduğuna, Türkiye Cumhuriyetinin “ilk” tarih kitabı olduğuna, yeni neslin tarihini bu kitaptan öğreneceğine, diğer baskı ve zulüm altındaki milletlere de kurtuluşları için bu kitabın yol göstereceğine değinilmiştir. *Karagöz*'ün karikatürlerde egemen söylemi destekleyen ve pekiştiren ve yeniden üreten bir dil kullandığı görülmektedir.

3.1.15. Türk Harflerinin Kabulü ve Millet Mektepleri'nin Açılması

Türkçenin Arap harfleri ile yazılmasının öğretimi zorlaştıran meselelerden biri olduğunu ileri süren Meşrutiyetin bazı aydınları, Arap harflerinin tedavülden kalkmasını tavsiye etmişler ancak bir sonuç alamamışlardır. Dinî kurumlar Kur'an alfabesi olmasını gerekçe göstererek Arap harflerini kutsal saydıklarından değiştirilmesini düşünmemişlerdir. Aydınların bir kısmı ise yeni alfabenin eski yazım kurallarını ve

²⁸⁶ Atatürk devriminin ve düşüncesinin diğer milletlere örnek olmasıyla ilgili Ronart şunları söylemektedir: “Koloni ve koloni milletlerini emperyalizme karşı ayaklandıran ses doğudan gelmişti... Tarihi bir fikir... Kemalizm fikri. Bu fikrin realite gücü sayesinde ki, bu millet yolunu bulabilmiş; hedefine kadar varabilmiştir. Umumî harbin isyanlarına ve hüsrânlarına, açlık ve yoksulluk tufanlarına, açık düşmanlıklara ve saklı kıskançlıklara rağmen... Tek başına ve hiçbir yardım görmeden, bütün dünya emperyalizminin kuvvetine karşı... bunun için bütün ötekiler, kolonilerin ve yarı kolonilerin, mandaların ve nüfuz mıntıklarının milletleri, bugün vaktiyle Türk milletinin çektiği gibi istiklâl hasretini çeken bütün milletler hürriyetlerine kavuşacaklardır. Ekonomik canlılıklarını gözleyen, ruh ve fikir varlıklarını özleyen, bütün bu milletler istiklâllerine kavuşacaklardır. Eğer Türk milletinin tuttuğu aynı yolu tutarlarsa. Kemâlizm yolunu...” (Ronart, a.g.e., s. 194-195). Yapılan devrimin bütün dünyada ve Batıda uyandırdığı yankılar hakkında bkz. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar I*, s. 279-282.

alışkanlıklarını yıkıp karmaşaya meydan vereceklerini iddia etmiştir. Mumcu, Türkçeyi içinde bulunduğu bu “karışık” durumdan kurtarmanın Mustafa Kemal Atatürk’ün önemli icraatlarından biri olduğunu düşünmektedir.²⁸⁷

Yeni Türk harflerinin kabulünden önce bu konuda yaşanan gelişmeler söz konusudur. Kurtuluş Savaşı başarı ile neticelendikten sonra, 1923’te İzmir İktisat Kongresi’nde delegelerden Nazmi ve arkadaşlarının yeni harflerin kabulü konusunda verdikleri önerge Kongre başkanı Kâzım Karabekir Paşa tarafından Latin alfabesinin İslam Birliği açısından tehdit oluşturduğu ve konunun iktisat değil eğitimle alakalı olması gibi gerekçelerle kabul görmemiştir.²⁸⁸ Harf inkılâbı, okuma-yazma sorunu gibi dil konusundaki öneri ve görüşler 1924 yılında da Meclis’te görüşülmüş ve tartışılmıştır.²⁸⁹

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte eskiye ait olan ne varsa geride bırakıp yeni rejimin gerekliliği olarak yeni değerler çerçevesinde ve çağın gerektirdiği şekilde 1928 yılına gelindiğinde şartların da olgunlaşmasıyla Harf inkılâbının yapılmasının kaçınılmaz olduğu²⁹⁰ yaklaşımı söz konusudur.

Şeyh Sait isyanı sonrasında çıkarılan ve 1925 yılından 1929 yılına kadar devam eden Takrir-i Sükûn Kanunu hem diğer inkılâpların hem de Harf inkılâbının gerçekleşmesine uygun zemini hazırlayan önemli bir unsur²⁹¹ olarak görülmüştür. Böyle bir ortamda Bakanlar Kurulu 20 Mayıs 1928 yılında konu üzerinde incelemeler yapıp görüş belirtmek üzere Dil Encümeni adıyla komisyon kurulması kararını almıştır. Komisyon Mehmet Emin Erişirgil, İhsan Sungu, Avni Başman, Ragıp Hulusi Özden, İbrahim Grandi,

²⁸⁷ Mumcu, a.g.e., s. 144-145. Murat Katoğlu Latin harflerine geçişle ilgili konuların II. Meşrutiyet döneminde yoğun bir şekilde tartışıldığını, Cumhuriyetin ilanından sonra da bu tartışmaların “uygarlık değiştirme sembolü ve problemi” olarak da ele alındığından bahsetmektedir. (Tunçay ve diğerleri, a.g.e., s. 413.); Osmanlı döneminde dil konusunda yaşanan tartışmalar için bkz. Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul 2003; Fevziye Abdullah Tansel, “Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri (1862-1884)”, *Belleten*, Cilt: XVIII, Sayı 66, Nisan 1953, s. 223-249.

²⁸⁸ Neriman Tongul, “Türk Harf İnkılâbı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s. 103-13, s. 112, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/793/10166.pdf>, (23.8.2017).

²⁸⁹ “Türk Yazı İnkılâbının Fikri Hazırlıkları”, Ankara Doğu Araştırma Merkezi, Eğitim ve Kültür Araştırma Grubu, BTDD, İstanbul 1985, s. 37.

²⁹⁰ Tongul, a.g.m., s. 116.

²⁹¹ a.g.m., s. 117.

Ahmet Cevat Emre, Fazıl Ahmet, İbrahim Necmi, Ahmet Rasim, Celal Sahir ve İsmail Hikmet gibi isimlerden oluşmaktadır. Komisyon, çeşitli milletlerin alfabelerini inceledikten sonra Gazi Mustafa Kemal başkanlığında ilk toplantısını düzenlemiştir.²⁹² Gramer hakkında ve *Elifba* hakkında iki rapor hazırlanmıştır. İkincisi Atatürk'e sunulmuş ilk resmi ve bilimsel rapor niteliğindedir. Dil Encümeni kendi içinde encümenin çalışmalarına yardımcı olmak, Fransız alfabesi ile Türk yazı değişiklikleri konusundaki inceleme ve araştırmaları yaparak görüş bildirmek üzere "Latin Alfabesi Komisyonu" nu kurmuş ve komisyonun hazırladığı bu raporu da Atatürk'e sunmuştur. Türk Harf inkılâbı için *Türk Alfabesi* adını, komisyonun 17, 19 Ağustos 1928 tarihli toplantılarına katılmış olan Başbakan İsmet İnönü vermiştir. 9 Ağustos 1928 gününden sonra, ülkenin her tarafında aydınlarla halk, yeni harfleri öğrenme, öğretme çabası içine girmiştir. Atatürk tarafından 23 Ağustos-20 Eylül 1928 tarihleri arasında, yurdun çeşitli yerlerine geziler²⁹³ düzenlenmiş, "Başöğretmen" unvanı ile gittiği yerlerde okuma yazma derslerini millete bizzat kendisi vermiş ve "gereksiz" gördüğü işaretleri alfabeden kaldırmıştır.²⁹⁴ Bakanlar Kurulunun Millet Mektepleri yönetmeliğini onaylamasıyla 11 Ekim 1928 tarihinde yeni alfabenin öğretimi için Millet Mektepleri resmen kurulmuştur.²⁹⁵

1 Kasım 1928'de Meclis'te Atatürk'ün yaptığı konuşmadan sonra İsmet Paşa da yeni harflerin kabulüyle ilgili yasa tasarısı konusundaki fikirlerini açıklayarak yeni harflerle okuma-yazmanın kolaylaşıp halkın kısa zamanda cehaletten kurtulacağına vurgu yapmıştır. Meclisteki görüşmelerden sonra kanun kabul edilmiştir.²⁹⁶ Duhamel, yeni

²⁹² a.g.m. , s. 120.

²⁹³ Yurt gezilerinden Tekirdağ Yurt Gezisi ve detayları için bkz. Cafer Ulu, "Osmanlıda Alfabe Tartışmaları ve Latin Alfabesinin Kabulü Sürecinde Mustafa Kemal'in Çıktığı Yurt Gezileri: Tekirdağ Örneği", s. 277-302,

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1900/19970.pdf>, (20.2.2019).

²⁹⁴ Tongul, a.g.m. ,s. 120-123.

²⁹⁵ Mustafa Albayrak, "Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları (1928-1935)"

<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-29/millet-mekteplerinin-yapisi-ve-calismalari-1928-1935>, (8.6.2018); Mumcu, a.g.e., s. 146.

²⁹⁶ Tongul, a.g.m. , s.125. Yeni Harflerin kabulünün yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve Türk milleti için önemine dair Atatürk'ün konuşması için bkz. Cengiz Dönmez, "Atatürk ve Harf İnkılâbı", s. 54-55, <http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/02-cengiz-donmez.pdf>, (20. 2. 2019).

Türk harflerinin kabulünün başka bir deyişle Harf inkılâbının Türk milleti tarafından büyük bir coşkunlukla karşılandığını ve kabul gördüğünü²⁹⁷ belirtmiştir.

Karikatür 49

Gazimiz maiyetinde bulunanlara cumhuriyet sarayında dersane açtırdı. Yeni Türkçe harfleri öğretiyoruz.

Karagöz – En büyüğümüz Gazi Babamız kendi evinde böyle bir dersane açtırsa biz ne güne duruyoruz. Haydi bakalım yeni Türkçe harfleri büyük irfanlı, medeniyetli, bilgili Türk milletinin saadet anahtarlarıdır. Başlayalım Hacivat! A, be, diye ikimiz de başladık mı, emin ol ki bir iki seneye varmaz, bütün millet öğrenir.²⁹⁸

Harf İnkılâbı ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında Karagöz “yeni Türkçe harflerimiz irfan istiklalimizi de bize kazandıracak yaşasın Gazi!” yazılı bir tahtada öğrencilere ders vermektedir. Örtük anlama göre 1928 yılında yayınlanan Millet Mektepleri yönetmeliği ve resmi olarak

²⁹⁷ Duhamel, a.g.e., s. 34.

²⁹⁸ Karagöz, 15 Ağustos 1928, s. 4.

Yeni Türk harflerinin kabulünden önce yeni harflerin öğretimi için yurttan açılan derslikler ve bizzat Atatürk'ün çeşitli yerlerde verdiği dersler²⁹⁹ üzerine bu karikatür gazetede yayınlanmıştır.

Karikatürde Harf İnkılâbı “medeniyetin, irfanın, kurtuluşun ve saadetin anahtarı” olarak gösterilmiştir. Gazi Mustafa Kemal tarafından açtırılan dershanenin, yeni harflerin öğretimi çabasının halkın kendisi için de örnek olması ve halkın da bu hizmete dâhil olmasının teşvik edilmesi noktasında bir söylemle bu karikatür gazete tarafından okuyucuya sunulmuştur.

Karikatür 50

²⁹⁹ Atatürk'ün Halkı bilgilendirmek Harf İnkılâbını anlatmak ve bizzat dersler vermek için gittiği yerler hakkında bkz. Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ocak Yayınları, Ankara 1997, s.118.

Yeni harfleri öğrenmek için küçük büyük, kadın erkek bütün millet çalışıyor
 Karagöz – Ey ağalar! Köylüler! Hemşehrilere! Bu işin lamı cimi yok. Büyük Gazimiz işte bize cahillikten kurtulmanın yolunu da gösterdi. Hemen küçük büyük, kadın erkek demeyelim, bu harfleri çabuk öğrenmeye bakalım. Bunları öğrenince hem yazar okur adamlar olacağız. Artık işlerimiz de katakulliye, aldatmacaya uğramayacağız...³⁰⁰

Harf İnkılâbı ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında Karagöz masada karşısında duran halka bir şeyler anlatmaktadır. Örtük anlama göre karikatürde yeni harflerin kabulüne geçiş sürecinde bütün milletin öğrenim seferberliğine dâhil olması çağrısı görülmektedir. Karikatürdeki resimde bazı insanlar kuşak, şalvar gibi köylü kıyafeti ile bazıları da daha elit oldukları anlaşılan kıyafetlerle (ağalar) çizilmiştir. Karikatürde sadece erkeklerden oluşan bir topluluk vardır. Kadın görünümlü figürlere yer verilmemiştir. Bu eksikliği gazete karikatür alt yazısı ile tamamlamaya çalışmıştır. Ancak okuma-yazma bilmeyenlerin görsel üzerinden haberi okudukları göz önüne alındığında bu karikatür okur-yazar olmayan kitlenin kafasında kadının varlığını akla getirmeyecek ya da eksikliğini düşündürecektir.

Yeni harflerin kabulüyle birlikte toplumun her kesiminin (ağa, köylü, bacı) okuma yazmayı öğrenmesinin faydaları anlatılarak yapılacak inkılâbın gerekliliği konusunda bilinç oluşturulduğunu ya da oluşturulmak istendiğini gösteren bir karikatürdür. “Cehaletten”, “aldatılmaktan” kurtulmanın yeni harfleri öğrenmekten geçtiğine dair mesaj bu karikatürle verilmeye çalışılmıştır. Ancak eski harflerin negatif durumu anlatılırken ve eleştirisi yapılırken bile gazete, eski alfabenin harfleri olan “lamı cimi yok” ifadesini kullanmaktadır. Bu da ironik bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu karikatürde kamuoyunu yönlendirme, eğitme işlevi görülmektedir.

³⁰⁰ Karagöz, 5 Eylül 1928, s. 4.

Karikatür 51

Sevgili Gazi Babamız Millet Mekteplerine başmuallim oldu
Hacivat – Maşallah, su gibi gürül gürül okuyor!
Karagöz – Böyle mektep, böyle kitap, böyle muallim olduktan sonra okumaz olur mu, Hacivat!³⁰¹

Harf İnkılâbı ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında Gazi Mustafa Kemal mektepte bir öğrenciye ders okutmaktadır. Örtük anlama göre bu karikatür, Millet Mekteplerinde Gazi Paşa'nın resmi anlamda başöğretmen olarak bizzat millete ders vermekte, yaptığı inkılâbın bizzat uygulayıcısı olduğunu göstermektedir. Karikatürde Gazi Paşa'nın ders verdiği öğrenci kız çocuğu olarak çizilmiştir. Özellikle kız çocuğunun çizilmiş olması yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde daha önceki dönemlerin aksine kamusal alanda fazla görünür olmak ve eğitim hakkından yararlanmak konusunda kız çocuklarının hedef kitle olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca kız çocuğunun çizimde tercih edilmesi, narinlik ve korunmaya muhtaçlık vurgusuna da işaret etmektedir. Bu karikatür, başöğretmen olarak millete bizzat da çocuklara öğretmenlik etmesi Gazi Mustafa Kemal'in karizmatik vasıflarından

³⁰¹ Karagöz, 14 Teşrin-i Sani 1928 (14 Kasım 1928), s. 1.

rehberlik vasfının öne çıkartılması ve yeni nesillerle olan bağının vurgulanmasına da hizmet etmektedir.

Gazi Mustafa Kemal'in Millet Mekteplerinde başöğretmen olarak bizzat kendisinin okuma-yazma dersleri verdiği bu karikatürde, bu mekteplerin okuma-yazma oranını artırmadaki rolü, yeni mekteplerde yeni harflerle başöğretmen Atatürk ile okuma-yazmanın kolaylığını anlatan bir söylem kullanılmıştır. Ayrıca karikatür, okuma-yazmayı, yeni harfleri öğretmeyi ve öğrenmeyi teşvik amaçlı bir mesajı ve Millet Mekteplerinin kendilerine yüklenen görevi başarıyla yerine getirdiği mesajını barındırmaktadır.

Karikatür 52

Bugünden itibaren Arap harfleri tarihe karışıyor!³⁰²

Hacıyvat –Bak, Karagöz. Arap harflerini gömdükten sonra Türk harflerinin güneşi ne parlak doğdu!

Karagöz –Vatanımızın bu nurla aydınlanmadık bir bucağı kalmaz işallah!

Türk Harflerinin Kabulü ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında mezarlıkta Arap harfleri yazılı mezar taşlarının Karagöz ve Hacıvat tarafından gömüldüğü, gökyüzünde yeni harflerin güneşinin etrafı aydınlatırken çizildiği görülmektedir. Bu karikatür 1 Kasım 1928’de yeni Türk harflerinin kabulünden sonra eski harflerin kaldırılması üzerine yayınlanmıştır. Güneş parlak ve güneşin saçtığı ışıklar belirgin olarak çizilmiştir. Güneş etrafı aydınlatan, ısıtan, ürün yetiştirmek için önemli çeşitli işlevleri olan bir unsurdur. Bu karikatürde Türk harflerine güneşin aydınlatma işlevi atfedilmiştir.

Bu karikatürde Arap harflerinin kullanımının kaldırılması ve 1 Kasım 1928’te yeni Türk harflerinin kabulünün vatani güneş gibi her anlamda geliştirecek bir medeniyete kavuşturacağı yönünde bir söylem geliştirilmiştir. Medeniyetin koşulu, Latin harflerinin benimsenmesi, yani yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin yüzünü Batı’ya dönmesi olarak ifade edilmiştir.

³⁰² Karagöz, 1 Birinci Kanun 1928 (1 Aralık 1928), s. 1

Karikatür 53

Kendi dilimizle konuşalım..³⁰³

Hacıvat –Karagöz, dilindeki şu hastalıktan hâlâ kurtulamadın. Bir çare bul.

Karagöz –Hacıvat, ben ne kadar aşı yapsam nafile, sen o illetleri kökünden kazıyıp attırmadıkça doğru dürüst konuşamazsın vesselâm.

Türk Harflerinin Kabulü ve bu konuda yapılan çalışmalar ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında Karagöz bir doktor görünümünde Hacıvat'ın dilinde bulunan Arapça, Farsça ve diğer yabancı dil kökenli kelimeleri temizlemek ve yerine öz Türkçe kelimeleri enjekte etmek üzere iş başındadır. Örtük anlama göre Türk dil politikasının belirlenmesi ile ilgili yapılan çalışmaların tartışıldığı 1934 Türk Dili Araştırma Kurumu'nun Kurultayı üzerine bu karikatür gazetede yayınlanmıştır.³⁰⁴ Dil Kurultayı bıçak şeklinde çizilmiştir. Bu

³⁰³ Karagöz, 26 Eylül 1934, s. 1.

³⁰⁴ Türk Dil Kurumu'nun kuruluşu ve faaliyetleri Kurumun kendi sitesinde şöyle ifade edilmiştir: 12 Temmuz 1932 yılında Atatürk'ün direktifleriyle, "Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirmek" amacıyla *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* adıyla Türk Dil Kurumu kurulmuştur. Kurumun adı 1934 Kurultayında Türk Dili Araştırma Kurumu; 1936 Kurultayında ise Türk Dil Kurumu olarak değiştirilmiştir. 1932, 1934 ve 1936 yıllarında

karikatürde dildeki yabancı kelimelerden kurtulmak için Dil Kurultayı'nın dili arındırma işlevi bıçakla sembolize edilmiştir. "Öz Türkçe" aşı-enjektör şeklinde çizilmiştir. Aşı, bir hastalıktan kurtulmak üzere, ya da mikroplara karşı bağışıklık kazanmak üzere vücuda enjekte edilen panzehir işlevine sahiptir. Karikatürde de yabancı kelime hastalığından dili kurtarmak için yabancı kelimelerin panzehiri olan "Öz Türkçe" enjekte edilmektedir.

Bu karikatürde Türk dilinin yabancı kelimelerden arındırılıp öz Türkçe kullanımının yaygınlaştırılması için toplumun kullandığı dilden yabancı kelimeleri söküp atması ve gayret göstermesi gerektiği yönünde bir söylem karikatürdeki bıçakla temizleme gibi bir işlemle somutlaştırılarak ifade edilmiştir.

Latin Alfabesinin kabulü konusunda yukarıda incelenmiş karikatürlerde gazete Harf İnkılâbının toplumun cehaletten kurtuluşu ve çağdaşlaşma yolunda irfanın anahtarı olarak sunulduğu görülmektedir. Karikatürlerde *Karagöz*, Harf Devrimini destekleyen, gerçekleşmesi durumunda avantajlarından bahsederek kamuoyunu yönlendirme işlevini yerine getiren bir dil kullanmaktadır.

gerçekleştirilen kurultaylarda Türk Dil Kurumu'nun yönetim organları, dil politikası belirlenmiş ve alanda uzman kişilerce bildiriler sunulup tartışılmıştır. 1932 de düzenlenmiş olan Birinci Türk Dili Kurultayı sonunda kurumun faaliyetlerini yürütmesi için "Lügat-Istılah, Gramer-Sentaks, Derleme, Linguistik-Filoloji, Etimoloji, Yayın" adları altında altı kol oluşturulmuş daha sonraki kurultaylarda bazıları ayrılmış ya da birleştirilmiştir.

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=77, (23.8.2017).

3.1.16. Yakın Dönem Siyasi Tarihinde Kadın Hakları

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan iktisadi şartlar, savaş nedeniyle erkek nüfusunun azalması gibi nedenlerden dolayı kadınların eğitim hayatına katılımı, ekonomik yaşamda ve kamusal alanda söz sahibi olmaları açısından uygun bir zemin hazırlamıştır.³⁰⁵

Kurtuluş Savaşı sonrasında siyasi yaşamda da kadınların varlığı görünür olmaya başlamıştır. Bu bağlamda Nezihe Muhittin Hanım öncülüğünde Haziran 1923'te "Kadınlar Halk Fırkası" adıyla kurulan partinin programı hükümete sunulmuştur. Ancak kabul görmeyen bu oluşum "Türk Kadınlar Birliği" adı ile 1924'te dernek olarak örgütlenmiştir.³⁰⁶

Berktaş, Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde cumhuriyet rejimin benimsenmesinin, yeni bir dönüm noktası ve Osmanlıdaki yerleşik İslami müesseselerin dönüştürülmesini hayal eden İttihatçı kadroların düşleyebileceğinden çok daha fazlası olduğunu belirtmektedir. Ayrıca yapılan inkılâplarla yaşamın her alanında laik değişimlerle birlikte milli bilinç ve kimlik oluşturmaya çalışan yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde; çok eşliliği kaldıran, medeni nikâhla kadın ve erkeğe çocuklar üzerinde vasilik hakkı veren, aile müessesesini laik hale getiren Medeni Kanun'un kabul edilmesi, miras hukuku ile kadının da hak elde etmesi gibi değişikliklerle kadının sosyal durumunda önemli gelişmeler kaydedildiği³⁰⁷ düşünülmektedir. 1927 ve 1929 senelerinde kadınların siyasal arenada söz sahibi olmalarını sağlamak üzere Türk Kadınlar Birliği'nin girişimleri olmuştur. Birlik 1929'da, Türkiye adına Uluslararası Kadınlar Kongresi'ne katılmıştır. Yine 1927-1928'de karma eğitimle birlikte yüksek

³⁰⁵ Fatmagül Berktaş, "Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye", İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları, no: 7, 2004, s. 16; kadınların siyasi hakları elde etmesinin tarihi gelişimi için bkz. Belkıs Konan, "Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci", s. 157-174, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/1584/17173.pdf>, (20.2.2019).

³⁰⁶ Fırka'nın kuruluşu, üyeleri, hükümete verdiği beyanname için bkz. Zafer Toprak, "Halk Fırkası'ndan Önce Kurulan Parti Kadınlar Halk Fırkası", s. 29-31, https://www.academia.edu/20755495/Halk_Firkasından_Önce_Kurulan_Parti_Kadınlar_Halk_Firkası, (20.2.2019); Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap (Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği)*, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s. 130.

³⁰⁷ Berktaş, a.g. y. , s. 17.

tahsil hakkına devam etmeleri, kılık kıyafet inkılâbı sayesinde çağdaş kıyafetler giyebilmeleri, sosyal yaşamda erkeklerle bir arada bulunabilmeleri olağan görülmeye başlamıştır. 1930 yılına gelindiğinde kadınlar, Belediye Kanunu ile belediye seçimlerine katılma hakkı elde etmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası ve Serbest Fırka'ya kadın azalar alınmaya başlanmıştır. 1933'te muhtar olma hakkı kadınlara tanınmıştır. 1934 Aralık ayında ise İsmet İnönü ve arkadaşlarının teklifi doğrultusunda yapılan Anayasa değişikliği ile kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir.³⁰⁸ Türkiye'de kadınların seçme ve seçilme hakkının tanındığı dönemde Avustralya, Amerika, İngiltere, Yeni Zelanda, İsveç, Norveç, Finlandiya, İrlanda, Çekoslovakya Polonya, gibi ülkelerde kadınlar bu hakları kazanmış iken İsviçre, Fransa, Bulgaristan, Yugoslavya gibi ülkelerde kadınlar için bu haklar gündemde değildir. Fransa'da 1944, Yunanistan'da 1952, İsviçre'de 1974 yılında kadınlara seçme seçilme hakkı tanınmıştır.³⁰⁹ 1935 seçimlerinde TBMM'ye 18 kadın vekil girmiştir. İngiltere'de bu tarihten yıllar önce yapılan ve bu hakkı tanıyan ilk seçimlerde Parlamento'ya giren kadın sayısı 1'dir. Bu rakamlar karşılaştırıldığında Türk kadının konumun diğerlerine kıyasla ileride olduğu ifade edilmektedir.³¹⁰

³⁰⁸ İsmet İnönü, kanun teklifini verirken yaptığı konuşmasında konuyla ilgili şunları ifade etmektedir: “Tarih Türk Devrimi’ni anlatırken bunun en başta bir kurtuluş olduğunu söyleyecektir. Bu kurtuluşun türlü evreleri içinde de, özellikle kadınların kurtulmasını anacaktır. Bizim devrimizin bu ülkede görülen birçok düzeltme davranışlarının baş ayrımlarından biri kadınlığa verdiğimiz yer ve kadın haklarını tanımakta gösterdiğimiz isabettir. Türk Devrimi denilince bunun kadın kurtuluş devrimi olduğu beraber söylenecektir...” (Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 160).

³⁰⁹ Konan, a.g.m., s. 169.

³¹⁰ *Cumhuriyet Dönemi Hukuk İnkılâbı ve Yeni Hukuk Düzeni*, <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/II3.pdf>, (22.8.2017).

Karikatür 54

Kadınların halk fırkası

-Valide Hanımefendi, sizi de fırkaya aza yazalım ister misiniz?

-Yok kızım, ben Şehremini'de Surmalı Hocaya bağlıyım. Nafile yüreciğini üzme akdimi bozamazsın!³¹¹

Kadınlar Halk Fırkası ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında modern görünümlü bir kadın geleneksel kıyafetli yaşlı bir kadın ile konuşurken görülmektedir. Çizimde yaşlı bir kadının tercih edilmesi, kadınların siyasi aktör olmalarıyla ilgili konuda eski kuşağın zihinsel formasyonunu göstermesi açısından önemlidir. Örtük anlama göre bu karikatürde Nezihe Muhittin Hanım öncülüğünde Haziran 1923'te "Kadınlar Halk Fırkası" adıyla bir parti kurma girişimi olmuş bu fırkaya üye toplama süreci karikatürize edilmiştir.

Bu karikatür, Kadınlar Halk Fırkası adıyla kurulan siyasi oluşum sürecinde fırkaya aza yazımı sırasında, geleneksel kıyafetli yaşlı bir kadının kendisinin bir hocaya bağlı olduğunu söylemesi, kadının hâlâ siyasi bir oluşuma üye olmak, siyasi bir aktör olmak gibi bir gündemi olmadığını, toplumda kadınların siyaset içinde söz sahibi olmalarının kadınlar nezdinde bile bir karşılığı olmadığını, siyasal hak değerlendirmesinin ne anlam ifade ettiğini yaşlı bir kadının ağzından dile getirmektedir. Karikatürdeki söylem,

³¹¹ Karagöz, 20 Haziran 1339 (20 Haziran 1923), s. 4.

Cumhuriyet'in ilan edilişine yakın tarihlerde toplumda kadınların siyasi faaliyetlere katılımı konusunda kıpırdanmalar olduğunu, ancak toplumun tabanına incek düzeyde olmadığını, kadınların hala sosyalleşme araçlarının bir hocaya bağlılık şeklinde dini bir yapılanma aracılığı ile olduğuna işaret etmektedir.

Karikatür 55

Erkek - Dünya bunca meseleleri halletti barıştı. Bize ne zaman sıra gelecek!

Kadın - Kadınlar Halk Fırkasını tasdik ettiğiniz gün biz de barışırız!

Karagöz - Kusura bakma hanım abla, ne barışırım, ne tasdik ederim!³¹²

Kadınlar Halk Fırkası ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında bir kadın ve erkek tartışır vaziyette yürümektedir. Örtük anlama göre bu karikatürde Nezihe Muhittin Hanım liderliğinde kurulan Kadınlar Halk Fırkası'nın³¹³ toplumda erkekler tarafından kabul görmediği

³¹² Karagöz, 25 Temmuz 1339 (25 Temmuz 1923), s. 4.

³¹³ Bkz. 306. dipnot.

anlatılmaktadır. Yaşanan tartışmanın bayan-erkek arasında yapılıyor olarak çizilmesi cinsiyet eşitsizliğine vurgu yapmaktadır.

Tarih itibarıyla 1923'e gelindiğinde dünya, Birinci Dünya Savaşı'na girmiş, savaşı sonlandıran barış anlaşmaları imzalanmış, arta kalan sorunlar için yol haritaları çizilmiş ya da çizilmeye devam etmektedir. Kurtuluş Savaşı akabinde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu karikatürde dünyada böylesi büyük gelişmelerin yaşandığı, ancak ülkemizde kadınların siyasal alanda temsili konusunda bir ilerleme olmadığı, Kadınlar Halk Fırkası'nın toplumda özellikle erkekler tarafından kabul görmediği ve yakın zamanda da görmeyeceği konusunda bir söylem geliştirilmiştir.

Karikatür 56³¹⁴

Hacıvat —Bu ne hal Karagöz, evin işi sana mı kaldı?

Karagöz —Bizim hanım belediye intibahına gitti, bu işler de bize kaldı, ne yapayım yahu!

Kadınların siyasi yaşamda varlıkları ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında Karagöz ocağın başında yemek pişirmekte ve Hacıvat ile sohbet etmektedir. Örtük anlama göre bu karikatür

³¹⁴ Karagöz, 30 Teşrin-i Sani 1929 (30 Kasım 1929), s. 1.

kadınların, 1930'lara doğru Belediye seçimlerine katılabilmeleri, partilere kadın azaların alınmaya başlaması gibi girişimleri haber vermek üzere gazetede yayınlanmıştır.

Kadınların 1930'da belediye seçimlerine katılması öncesi bu yeniliğe halkı hazırlamakta olan *Karagöz*, bu karikatürle kadınların siyasi haklardan olan seçme ve seçilme hakkını kazanmasını desteklemekte ve topluma bu fikri aşılama istemektedir. Nitekim *Karagöz*'de daha önce aynı konuda yayınlanan ve yukarıda incelenen karikatürlere göre toplumun bu fikre ısındırılmak istendiğini ya da ısınması gerektiğini empoze eden bu karikatür, bir kocanın belediye seçimlerine giden bir kadını evinde kadın rolüne biçilen bir eylem olan yemek pişirerek beklemesi söylemi ile okuyucuya sunulmuştur. Bu durum toplumda kadın-erkek eşitliği ve cinsiyetlerin rolleri konusunda gazetenin duyarlılığını ve bu duyarlılığı hedef kitleye iletme arzusu olarak da okunabilir.

Karikatür 57

Belediye meclisine âzâ seçimi başlıyor!³¹⁵

Karagöz –Hanımlar, Efendiler, Ağalar. Buraya atacağınız reylerle hem Belediyeye âza seçmiş hem de medeniyet yolunda ilerlediğimizi bütün dünyaya ispat etmiş olacaksınız. Haydi sandık başına!

Kadınların seçme ve seçilme hakkı ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında yapılacak seçim için seçmenler hazır bulunmuş beklemektedir. Örtük anlama göre bu karikatür, 1934 yılında kadınların seçme ve seçilme hakkını elde etmesi, belediye seçimlerine kadınların da katılmaya hak kazandıklarının göstergesi olarak gazetede yayınlanmıştır.

Bu karikatürde 1934 kadınların seçme ve seçilme hakkını elde etmesinin, kadınların siyasal yaşamda varlığının görünür olmasının yalnızca kadının siyasi bir hakka sahip olması olarak değil medeniyet yolunda bir ilerleme olarak görülmesine ve kaydettiğimiz bu ilerlemenin dünyaya ispat edilmiş olacağına vurgu yapan bir söylem geliştirilmiştir.

Karikatür 58

³¹⁵ Karagöz, 29 Eylül 1934, s. 1.

Kadınlar Kurultaya gidiyorlar!³¹⁶

Karagöz –Hadi kızım uğurlu olsun, evde anamız, tarlada emektarımız, sınırda silah arkadaşımızdın. Şimdi de saylavımız oluyorsun. Seni kafesten kurtarıp en hür kapıyı açan Halk Hükümetinin, ulusun yücelmesi için çalış!

Kadınların seçme ve seçilme hakkı ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında bir kadın Türk bayrağı asılı olan resmi bir yapıdan Karagöz tarafından içeri buyur edilmektedir. Örtük anlama göre bu karikatürde kadınların 1934'te milletvekili seçilme hakkını kazanmasına değinilmektedir. Kadın, merdivenin basamaklarından çıkarken resmedilmiştir. Bu durum kadınların siyasal hayattaki varlıklarının basamaklar halinde tırmanılarak çıkıldığına işaret etmektedir. Binanın penceresinden bakan Hacivat resmi daha önce Kurultay'da sadece erkek varlığına işaret eden bir durum olarak yorumlanabilir. Karagöz'ün içeriye kadını güler yüzle ve hürmetle daveti ise toplumsal yaşantıda erkeğin, kadının siyasal hayattaki varlığına karşı olumlu tavır sergilemesi gerektiği düşüncesinin aşılacak istendiğini göstermektedir.

Karagöz'de yayınlanan bir karikatürle evinde anne, tarlada emektaş, sınırda silah arkadaşı olan kadınların milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazanmasından duyulan memnuniyet ve bu hakkın karşılığında kadınların çalışıp kendisini “kafesten kurtarıp en hür kapısını açan Halk Hükümeti ve ulusu için çalışması” ve ulusuna faydalı olması tavsiye edilmiştir. Kadının toplumsal anlamda çeşitlenen rollerine işaret eden bu karikatürdeki söylem bir yanıyla, kadının kazandığı siyasi hakların kendilerinin zaten hak ettiği haklar olduğuna, bir yanıyla da bu hakların Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından sağlandığına vurgu yapmaktadır.

³¹⁶ *Karagöz*, 12 Birinci Kanun 1934 (12 Aralık 1934), s. 1.

Karikatür 59

Karagöz –Bayanım, öyle yükseldin ki seni gören dünya kadınlarının ağzının suyu akıyor. Yerinin kıymetini bil.³¹⁷

Kadının siyasi haklara sahip olması ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında çizimde “hilal”in üstünde Karagöz, ayakta durur vaziyette, “yıldız”ın üstünde bir kadın oturur vaziyette görülmektedir. Örtük anlamına göre bu karikatürde Türkiye’de 1935 yılına gelindiğinde dünyadaki hemcinslerine göre siyasal alanda kazandığı haklarla kadının konumundaki iyileşme karikatürize edilmiştir. Ay-yıldız Türk Bayrağı’nın sembolleri olarak karikatürde yer almıştır. Ayın üstünde bir erkek, yıldızın üstünde bir kadın çizilerek Türkiye’yi kadın ve erkeğin birlikte şekillendireceği, siyasal alanda kadın ve erkeğin eşit olarak temsiline vurgu yapılmıştır.

³¹⁷ Karagöz, 25 Nisan 1935, s. 4.

Bu karikatürde kadına verilen siyasi haklarla birlikte Türk kadınının, dünya kadınları arasında konumunun yükseldiği ve kadınların bunun kıymetini bilerek gereğini yapmasını tavsiye eden bir söylem kullanılmıştır. “Yerinin kıymetini bil” ifadesi örtülü olarak kadına konumunun ve kendisini bu konuma getirenlerin kıymetini bilmesi gerektiğini tavsiye etmektedir.

Yakın dönem siyasi tarihinde kadın hakları konusunda yukarıda incelenmiş karikatürlerde Kadınlar Halk Fırkası ve kadınların siyasi yaşamda söz sahibi olmaları, seçme ve seçilme hakkını kazanması, Belediye seçimlerine katılımı ve milletvekili seçilme hakkını kazanması gibi konular ele alınmıştır. Gazete ilk başlarda Kadınlar Halk Fırkası ile ilgili karikatürlerde, kadınların siyasi yaşamda varlıklarını kabul etmezken zamanla kadınlara tanınan siyasi haklar konusunda konuya bakışı değişmiş, kadınların varlığını kabul eden bir tutum sergilemiş ve o yönde bir dil kullanmıştır.

3.1.17. Yakın Dönem Siyasi Tarihinde Tarih Çalışmaları

Modern Türkiye’nin kuruluşundan önce tarih alanındaki çalışmalar Osmanlı Devleti’nin son yıllarında Tarih-i Osmani Encümeni’nin kurulmasıyla başlamıştır. Tarih-i Osmani Encümeni faaliyetlerine İstanbul Üniversitesi bünyesinde Türk Tarih Encümeni olarak devam etmiştir. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte Atatürk yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin en önemli görevlerinden birinin, milli kültürü oluşturan ana unsurlardan olan tarih ve dilimizin araştırılıp öneminin ortaya konması olduğunu vurgulamıştır.³¹⁸ 23 Nisan 1930’da Türk Ocakları Kurultayı’nın altıncı toplantısında, İstanbul’daki encümenin yerini alacak bir encümen oluşturmayı planlayan Atatürk’ün talebiyle, 28 Nisan 1930 tarihli toplantıda Afet İnan’ın verdiği kırk kişinin imzasının

³¹⁸ Refik Turan, “Kültür Alanındaki Gelişmeler”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* 2, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 189; Atatürk’ün tarih bilimi ve tarihe olan ilgisi için bkz. Ayşe Âfet İnan, Gazi M. Kemal Atatürk ve Türk Tarih Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953, s.1; Enver Ziya Karal, “Atatürk ve Tarih”, *Cumhuriyet Dönemi Düşünce Yazıları Seçkisi*, Haz. Konur Ertop, Kültür Bakanlığı, Ankara 1998; Enver Ziya Karal, “Atatürk’ün Türk Tarih Tezi”, *Atatürkçülük, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, Milli eğitim Bakanlığı, İstanbul 2001; Özkan İzgi, “Atatürk’ün ‘Tarih İlmi’ Hakkındaki Düşünceleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt IV, Sayı 10, Kasım 1987, s. 133-137; Cengiz Orhonlu, “Atatürk ve Tarih Görüşü”, *Türk Kültürü*, Cilt VI, Sayı 61, Yıl 1967, s. 26-30.

bulunduğu önerge ile Türk Ocakları Yasası'nın 84. maddesine dayanarak Türk Tarih Kurumu'nun nüvesini oluşturan Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti kurulmuştur.³¹⁹

Karagöz gazetesinde Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti, Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşu hakkında doğrudan bir karikatür yer almamaktadır. Yeni kurulmuş ulus devletin bireylerine milli tarih bilincinin aşılması açısından Atatürk'ün tarih ilmine verdiği değer çerçevesinde Türk Tarihi Tetkik Heyeti ve Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşunun ana sayfada manşet karikatür olarak verilmemiş olması ilginçtir. Türk Ocakları'nın Cumhuriyet Halk Fırkası ile birleşmesini konu alan ve doğrudan tarih çalışmalarından bahseden bir içeriğe sahip olmadığı için ilgili karikatürler ekler bölümünde sunulmuştur.³²⁰

³¹⁹ Ayşe Âfet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1968, s. 193-198. Türk Tarih Kurumu Kuruluş Tüzüğü için bkz. *Türk Tarih Kurumu Ana Tüzüğü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1956, s. 1-8.

³²⁰ Ek 12 ve 13'te Türk Ocakları'nın kapatılmasıyla ilgili *Karagöz*'de yayınlanmış karikatürlerin alt yazılarında Ocakların görevini şimdiye kadar iyi bir şekilde ifa ettiği bundan sonra da tek bir çatı altında Halk Fırkası bünyesinde faaliyetini devam ettireceği, milliyet ve inkılâp yolunda ikiliğin kalktığı, herkesin Gazi'nin başında olduğu inkılâp ocağında vatan için el ele hizmet edeceği vurgulanmıştır. Ekler bölümünde sunulmuş karikatürlerin alt yazıları ve Türk Ocakları Genel Merkezi'nin internet sayfasındaki kısa tarihçesinde neden kapatıldığı konusundaki bilgiler Türk Ocaklarının kapatılması dışında *Karagöz* gazetesinde Türk Tarihi Tetkik Heyeti ve Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşunun ana sayfada manşet karikatür olarak verilmemiş olmasını açıklıyor olabilir. Genel Merkezin netteki tarihçesinde geçen ifadeler şu şekildedir:

“1927 yılında toplanan Türk Ocakları Kurultayında, Türk Ocağı Yasası'nda değişiklik yapılarak Ocak, Cumhuriyet Halk Partisi ile ilişkilendirilmiştir. Bu değişikliğe göre, "Cumhuriyet, milliyet, muasır medeniyet ve halkçılık mefkûrelerini takip eden Türk Ocağı, mefkûreleri tahakkuk ettirmekte olan Cumhuriyet Halk Fırkası ile devlet siyasetinde beraber" olacaktı. Böylece, kuruluştaki "asla siyasetle uğraşmama" ilkesinden sapılmış, bir ucundan siyasete bulaşmış oluyordu...Türk Ocağı'nın 1931'deki kapatılma sebebi çok merak edilen bir husustur. Sayın Prof. Dr. Ercüment Kuran'dan, sohbetleri sırasında birkaç kez dinlediğimiz, onun da rahmetli Abdülkadir İnan'dan dinlediği bir olay, bu sebebi sezdirecek niteliktedir: Türk Ocağı'nın kapatıldığı günlerden birinde Çankaya sofrasında Abdülkadir Hoca, masanın bir kenarında sessiz ve çok üzgün bir durumda oturmaktadır. Toplantı sona ereceği sıralarda Atatürk önündeki bardağa çatalıyla vurup sessizliği bozar ve ona dönerek, "Abdülkadir, der, ne kadar üzgün olduğunu görüyorum. Ben de senin kadar üzgünüm. Ama ben Türkiye'nin cumhurbaşkanıyım. Bazen hiç istemediğim uygulamaları yapmak veya yapanlara izin vermek durumunda olabilirim". Son ana kadar Türk Ocağı'na büyük destek veren, sık sık Ocağa kişisel bağışlarda bulunan, gittiği yerlerde varsa Türk Ocağı şubelerini mutlaka ziyaret eden ve en önemli demeçlerini oralarda veren Atatürk'ün siyasi bir zorunluluk olmadan Türk Ocaklarının kapatılmasına izin vermesi söz konusu olamazdı. Bu konuşmaya dayanarak, Sovyetler Birliği'nden gelen ciddi baskılarla Türk Ocağı'nın milletlerarası bir denge politikasına kurban gittiğini düşünebiliriz. Öte yandan, aydın bir kitleye dayanan ve şube sayısı hızla artmakta olan bir derneğin siyasi bir yapıya dönüşmesi halinde CHP'de yapabileceği yıkımı düşünen hızlı partilerin Atatürk'e kadar iletilen kaygıları da kapatılıştaki etken olmuş sayılabilir.”

3.1.18. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra çok partili hayata geçiş denemeleri devam etmiştir. Çok partili hayata geçiş denemelerinin nedenleri arasında Gazi Mustafa Kemal'in aklında 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının etkisi konusunda takip edilecek siyasetle ilgili çok yönlü tartışma ortamının oluşması ve demokratikleşme, iç karışıklık ve ekonomik buhran gibi gerekçelerin olduğu³²¹ ileri sürülmektedir. Başka bir deyişle Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları ekonomik kriz ortamında hükümetin takip ettiği ekonomi politikasını eleştirip daha iyiye taşıyacak³²² Meclis içi ve dışı denetimi arttıracak, toplumun taleplerini üst kadrolara daha iyi taşıyacak ikinci bir partinin gerekli olduğunu düşünmüştür. Ağaoğlu ise baskıcı yönetim, ekonomik buhran ve iç karışıklıklar nedeniyle toplum düzeninin bozulması ve tersten olmak üzere aşağıdan yukarıya bir baskının oluşması gibi faktörlerin sonucunda çok partili siyasi hayata geçmenin başka bir ifadeyle laik cumhuriyet esasında bir parti kurmanın kaçınılmazlığından bahsetmiş ve Gazi Paşa'nın bu "zorlu" işi "güvenilir" bir kimse olan Paris Büyükelçisi olarak görev yapan Fethi Bey'e verdiğini³²³ aktarmıştır.

³²¹ Akşin, 1997, Cilt II, s. 72; Goloğlu, 2006, s. 299-303. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) Kurulması hakkında literatürde farklı görüşler de söz konusudur. Bu görüşlerden birini dile getiren Koçak'a göre Mustafa Kemal Atatürk, SCF'yi gerçek bir parti olarak düşünmemiş, onun gözünde Fırka, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Cumhuriyet elitleri arasındaki muhalefeti, yani rejimin esas bir ögesi olmuştur. Okyar, Parti kurulmasındaki girişimin altında yatan nedenleri ise tek-partili rejimin oluşturduğu manzarayı içerde ve Batı'ya karşı ortadan kaldıracak "imaj değişikliği", Türkiye'nin Osmanlıdan bakiye borçların ödenmesi konusunda içine düştüğü zor durumdan kurtulmak ve kredi ihtiyacını karşılamak için Fransa'ya "yakın" bir siyasetçi olan Okyar'ın siyasete davet edilmesi, İsmet İnönü'nün "rakipsiz konumunu sarsmak", denetimli olarak Hükümetin kontrolü ve elitler arasında bir denge misyonu kurmak gibi etkenlerle açıklamaktadır. (Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 618,624, 627; Partinin kuruluş gerekçesi için Okyar yine anılarında Gazi Mustafa Kemal'in, Cumhuriyeti kişisel çıkar için kurmadığını ve kendisinin vefatından sonra milletine istibdat müessesesi bırakmak istemediğinden bahsetmektedir. (Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, haz. Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 392-393).

³²² Serbest Fırka'nın Türkiye'nin yaşadığı ekonomik krize siyasi olarak çözüm bulmak amacıyla kurulduğu görüşü için bkz. İlhan Tekeli & Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ Yayınları, Ankara 1977, s. 48.

³²³ Serbest Fırka'nın kuruluşu için bkz. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, Baha Matbaası, İstanbul 1969, (2 baskı), 1-29; Mumcu, a.g.e., s. 135; Goloğlu, 2006, s. 303; Serbest Fırka'nın kuruluşu konusunda Zürcher, Serbest Fırka'nın Halk Fırkası için tehlike oluşturmada, teşvike yönelik ve kontrol edilebilir bir "deney" olarak düşünüldüğünü, ne olursa olsun bu denemenin Atatürk'ün çok partili hayatın uygulanabilecek ve talep edilecek bir durum olarak gördüğünün göstergesi olarak okunabileceğini belirtir. (Zürcher, 2005, s. 265-266.); Ahmad, Serbest Fırkanın halkın memnuniyetsizliğini giderecek bir "emniyet vanası" olduğunu düşünmektedir. (Ahmad, 1995, s. 88); Benzer bir yaklaşım için bkz. Karpas, 2010, 151; Serbest Fırkanın "güdümlü bir demokrasi deneyi" olduğu konusunda benzer bir yaklaşım için bkz. Tunçay, 1981, s. 245; Tek Parti İktidarının siyasi muhalefet algısı için bkz. Çiğdem Erdem, "Tek Parti

Atatürk'ün “yakın” ve “güvenilir” arkadaşlarından biri olan Fethi Okyar öncülüğünde 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası İstanbul'da kurulmuştur.³²⁴ Ancak partinin kuruluşundan kısa bir süre sonra krizden etkilenenlerin ve “mürtecilerin odak noktası” haline geldiği iddia edilmiştir. Fethi Okyar'ın İzmir gezisinin, kanlı gösterilere yol açtığı, bu durumun Cumhuriyet Halk Fırkası saflarında ürkmeğe neden olduğu ve yaşanan gelişmelerin partinin 17 Kasım 1930'da kendi kendini feshetmesiyle sonuçlandığı³²⁵ belirtilmiştir.

Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası hareketi Üzerinden Bir İnceleme”, s. 1-22. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/287270>, (21.2.2019).

³²⁴ Taşkiran, a.g.m., s. 260.

³²⁵ Akşin, 1997, Cilt II, s. 72; Serbest Fırka'nın kapatılmasıyla ilgili olarak Ağaoğlu hatıralarında şunları kaydetmektedir: Mustafa Kemal gelinen nokta karşısında Ahmet Ağaoğlu'na ‘ anarşi var, anarşi. Sizin haberiniz yok, ayrılmamışsınız. Benden de tarafsız kalmamı istiyorsunuz’ demiştir. Yine Gazi Paşa Fethi Bey'e de ‘Serbest Fırka'ya karşı vaziyet almak ve sizinle mücadele etmek zorundayım’ demiştir. Bu durum karşısında Serbest Fırka ya Atatürk ile mücadele edecek ya da partiden vazgeçecekti, doğal olarak ikincisini tercih etmişti. Dağılmaktan başka çare yoktu, arkadaşlarını serbest bırakacaktı, ancak kendisi tek başına muhalefete devam edecekti. (Ağaoğlu, a.g.e., s. 80-81,92, 93). Yine firkanın dağılması konusunda Ağaoğlu Hatıralarında şunları kaydetmektedir: “ Nihayet biz de anladık ki hakikaten bu hal böyle devam ederse memlekette anarşi çıkabilir. Zira hükûmeti elinde tutanlar hükûmetin bütün vasıtalarına sahip olanlar ve hükûmet etrafında toplanmış nüfuz sahibi birçok insanlar, memlekette anarşi olacak kanaatini taşırlar ve bunu kafalarında bir idefix (sabit fikir) haline getirirlerse, hakikaten anarşi çıkmaması için hiçbir sebep kalmaz. O halde memleket için en sağlam yol, çekilmek değil miydi?... İşte çekildik! Partinin bütün teşkilatını bozduk ve her şey eski haline geldi! Bizi dün anarşiyi tahrik etmekle itham ederek bize küfür ve hakaret eyleyenlerin bugün bizden memnun olmaları lâzım gelmez mi?...” (Ağaoğlu, a.g.e., s. 100); Serbest Fırkanın kapatılmasında Zürcher, Fırkanın memnuniyetsizliğin bir aracı haline gelmeye başlaması, kitle desteğinin azalmaya başlaması ve “gerici” çevrelerin merkezi haline gelmesi gibi faktörlerin etkisinden bahseder. (Zürcher, 2005, s.265.); Partinin feshi konusunda bkz. Okyar, 1980, s. 528.

Karikatür 60

Mecliste İsmet Paşa ile Fethi Bey karşılaşacaklar! ³²⁶

Karagöz –Ey dostum. Fethi Bey, uzaktan atıp tutmakla olmaz. İşte er meydanı, göster kendinin bakalım!

Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında İsmet Paşa ve Fethi Bey güreş yapmaktadır. Karikatürün örtük anlamına göre Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Bey, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ekonomik, siyasi ve idari politikalarını gittiği yerlerde eleştirmiş ve yeni Fırkanın muhalefeti gittikçe artmıştır. Burada da Cumhuriyet Halk Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası arasında Meclis'te yaşanan muhalefet karikatüre konu olmuştur. Müsabaka, kazananı ve kaybedeni olan bir durumdur. Bu karikatür ile *Karagöz*, Serbest Fırka ve Halk Fırkası arasındaki müsabakanın kazananı ya da kaybedeni olacağı noktasında önceden okurlarını hazırlamaktadır.

Bu karikatürde altyazıda geçen “işte er meydanı” ifadesiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Cumhuriyet Halk Fırkası arasında yaşanan uzaktan yapılan muhalefetin kolay olduğu ve tarafları Mecliste karşı karşıya getirme söylemi, *Karagöz*'ün Serbest Fırka'nın

³²⁶ *Karagöz*, 24 Eylül 1930, s. 1.

girişimlerini desteklemediğini ve iktidar partisinden yana tutum sergilediğini göstermektedir.

Karikatür 61

Serbest Fırka tarihe karıştı! ³²⁷

Karagöz –Ey dostum Fethi Bey, dümeni yanlış tuttun, tekneyi kayaya çartırdın. Artık ondan hayır kalmadı. Ne yapalım vatan sağ olsun!

Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilgili bu karikatürün göstergibilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında Fethi Bey'in içinde olduğu "SCF" yazılı tekne dalgaların içinde boğuşurken kayaya çarpacak vaziyette karikatürize edilmiştir. Karikatürün örtük anlamına göre 17 Kasım 1930 tarihinde Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra bu karikatür gazetede yayınlanmıştır. Karikatürde büyük dalgalar, mevcut konjonktürde hayatta kalabilmeyi başaramayan Serbest Fırka; kaya ise

³²⁷ *Karagöz*, 19 Teşrin-i Sani 1930 (19 Kasım 1930), s. 1; Serbest Fırkanın kapatılması konusunda benzer yaklaşımlarla *Karagöz* gazetesinde çizilen karikatürler için bkz. *Karagöz*, 22 Teşrin-i Sani 1930 (22 Kasım 1930), s. 1.

muhalefette bulunduğu Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ve dolayısıyla karşısına aldığı Atatürk'ün temsili olarak yorumlanabilir.

Bu karikatürde, Fethi Bey'in “dümeni yanlış kırması” ifadesi, izlediği politikalardan kendi kendinin sonunu hazırlayıp kendini feshettiğini, ancak sonucun vatanın akıbeti açısından hayırlı olduğuna vurgu yapan bir söylem dikkat çekmektedir. *Karagöz* bu söylemle kamuoyu nezdinde Serbest Fırka'nın kapatılmasının gerekçesini açıklamakta, kamunun bu kapatılma mevzusunu fazla büyütmemesi, olayın sorumluluğunu Hükümete yüklememesi için Fethi Okyar'ı sorumlu göstererek bir anlamda kamuoyunu yönlendirme işlevini yerine getirmektedir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası hakkında yukarıda incelenmiş karikatürlerde, Fırkanın Cumhuriyet Halk Fırkası karşısında muhalefeti ve kapatılması konusu ele alınmıştır. *Karagöz* bu yeni Fırkanın muhalefetini ve izlediği politikaları eleştirmekte ve partinin kapatılmasının kendi yanlış politikalarından kaynaklandığını dile getirmektedir. Yine gazete konuyla ilgili iktidarın görüşü çerçevesinde bir yaklaşımı sergilemekte ve iktidar partisinden yana tutumunu net olarak ifade eden bir dil kullanmaktadır.

3.1.19. Menemen Olayı ve Asteğmen Kubilay'ın Şehit Edilmesi

Lâiklik prensibine bağlılığını kesin bir ifadeyle belirtmesine rağmen Serbest Cumhuriyet Partisi'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra 1930 yılının yaşanan sıkıntıların, devrim hareketine karşı olanların bu parti çevresinde toplanmalarıyla sonuçlanmış ve dinin elden gittiği şayialarıyla şeriat yönetimine geri dönmek isteyenler için zemin hazırladığı³²⁸ ileri sürülmüştür. Serbest Fırkanın kapatılmasını müteakip 23 Aralık 1930 günü, öcölüğünü Derviş Vahdeti'nin yaptığı ileri sürülen bir grup Nakşibendi tarikatı taraftarı “cumhuriyet rejiminin sona erip hilafetin geri geldiğini” açıklamak üzere halkı toplamış ve olay yerine gelen Asteğmen Kubilay ve iki kişi şehit

³²⁸ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 302; Mumcu, a.g.e., s. 134; Menemen olayının rejim için tehdit olarak algılandığı konusunda bkz. Ahmad, 1995, s. 89.

edilmiştir. Kısa süre içinde sıkıyönetim ilan edilerek ayaklanma bastırılmış ve suçlular Divan-ı Harpte yargılanarak idam edilmiştir.³²⁹

Karikatür 62

İrticain kafası ezilmelidir!³³⁰

Karagöz –Ey Türk genci, o senin kanını içerken hiç düşünüyor mu, ez kafasını hainin, o yaşadıkça bize rahat huzur yok!

Menemen Olayı ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında genç bir adam, başı sarıklı yaşlı bir hocanın boğazına yapışmış arkada Karagöz bu görüntüyü kızgınlıkla izlemektedir. Örtük anlama

³²⁹ Akşin, 1997, Cilt II, s. 73; Necdet Aysal, “Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler “Serbest Cumhuriyet Fırkası – Menemen Olayı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 44, Güz 2009, s. 601; Neşet Çağatay, *Türkiye’de Gerici Eylemler (1923’ten Bu Yana)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, s. 31; Hikmet Çetinkaya, *Kubilay Olayı ve Tarikat Kampları*, İstanbul 1997, s. 20; Serbest Fırka’nın Menemen Olayı ile ilişkisi ve olayın partinin kapatılmasıyla bağlantısı konusunda doğrudan bir delil bulunmadığı konusundaki görüşü için bkz. Karpas, 2010, s. 154; Menemen Olayının iktidarın muhalefeti susturması için bir fırsat olduğu görüşü için bkz. Eyüp Öz, “Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrticai mi, Komplu mu?”, *FSM İlmî Araştırmalar İnan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 5, Yıl 2015, s. 409-440.

³³⁰ Karagöz, 3 İkinci Kanun 1931 (3 Ocak 1931), s. 1.

göre bu çizimde Menemen Olayı ve Asteğmen Kubilay'ın şehit edilmesi üzerine olayın sorumlularına yani "irtica odaklarına" (Derviş Vahdeti'nin öncülüğünü yaptığı ileri sürülen Nakşibendi tarikatına) duyulan kızgınlık karikatürize edilmiştir.

Karikatürde Menemen Olayı'ndan sorumlu olan dini grubun "milletin kanını içtiği" ve millete özellikle ülkenin gençlerine yani geleceğine verdiği zarar karşısında "başlarının ezilmesi gerektiği" yani "irtica" ile mücadeleye işaret eden bir söylem geliştirilmiştir. Alt yazıda geçen "Ey Türk Genci" ifadesi, irtica ile mücadelenin gençler eliyle yapılması gerektiği mesajını vermiştir. *Karagöz*, gençlerin yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ve getirdiği inkılapların koruyucusu olarak önemini vurgulamıştır.

Karikatür 63

İrticain kökünü kazımalı!³³¹

Karagöz — Ey yiğit aslan, sen onun belini kırdın. Ben de kökünü kazıyayım da bir daha filizlenip dal budak salmasın!

Menemen Olayı ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında kuvvetli genç bir adam elinde "inkılâplar" yazılı

³³¹ *Karagöz*, 7 İkinci Kanun 1331 (7 Ocak 1931), s. 1.

bir balta ile dallanmış budaklanmış “irtica” yazılı ağacı (softalık, tekkeler) devirmiş, Karagöz’de elindeki “Kubilay” yazılı kazma ile bu ağacın kökünü kazımaktadır. Örtük anlama göre bu karikatürde bir “irtica” hareketi olduğu ileri sürülen Menemen Olayı’nda Kubilay’ın da katkısıyla irticanın kökünün kazınmaya çalışıldığı çizilmiştir. “İrtica” köklü yaşlı bir ağaçla sembolize edilmiştir. “İrtica” ağacının dallarında asılı “cami”, “sarıklı hoca” kafası görülmektedir.

Karikatürde Menemen Olayı gibi irtica hareketleri karşısında ülkenin gençlerine büyük görev düştüğü ve Kubilay gibi gerektiğinde ülke için şehit olacak gençlere ihtiyaç olduğu yönünde mesaj veren bir söylem geliştirilmiştir. “İrticain kökünü kazımalı” ifadesi ile bunun bir zorunluluk olduğu (-malı eki) gereklilik kipi kullanılarak ifade edilmiştir. *Karagöz*, rejimin isteği doğrultuda hem kamuoyunda bilinç oluşturmaya çalışmakta hem de ülke gençlerine bu tarz olayların yaşanmaması için teyakkuzda olmaları gerektiğini hatırlatarak onları aktif rol üstlenmeye çağırmaktadır.

Karikatür 64

Adalet bütün heybetile tecelli etti!³³²

Karagöz –Ey efendiler, ağalar, işte irtica yolunun sonu, işte medeniyet ve inkılâp yolunun nihayeti. Yolunu şaşırانların vay haline!

Menemen Olayı ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında çizimde yol ayrımı görülmektedir. Birisi karanlık bulutlar altında türbe, camilerin ve darağacının olduğu irtica tabelasının işaret ettiği bir yolu göstermektedir. Diğer modern binaların olduğu, fabrikaların dumanlarının tüttüğü “medeniyet güneşi” ile aydınlatılmış inkılâp tabelasının işaret ettiği bir yolu göstermektedir. Karagöz yol ayrımında duran iki kişiye bu yolları tarif etmektedir. Örtük anlama göre ise *Karagöz* irtica hareketi olarak düşündüğü Menemen olayının bastırılmasından sonra yayınlanan bu karikatürle milleti/hedef kitleyi/okuyucuyu uyarmakta ve tercihlerini ona göre yapması gerektiğini hatırlatmaktadır.

Bu karikatürde “Adalet bütün heybetile tecelli etti” sözleriyle Menemen “irtica” hareketinin bastırıldığı ve yapılan işin adaletli bir eylem olduğuna dikkat çekilmektedir. Karikatürde “irtica” yolundan gidenlerin sonunun darağacı olduğu konusunda uyarı mesajı verilirken; “inkılâp” yolundan gidenlerin sonunun ise medeniyet olduğu konusunda okuyucuya yol gösterilmektedir. *Karagöz* bu karikatürle rejimin talep ettiği doğrultuda kamuoyunda bilinç oluşturmaya, yol göstermeye çalışmaktadır.

Menemen Olayı konusunda yukarıda incelenmiş karikatürlerde Menemen Olayı’nın bir irtica hareketi olduğu üç karikatürde de vurgulanmış, irtica ile mücadele edilmesi gerektiği mesajı verilmiştir. Karikatürler, iktidarın Menemen Olayı konusundaki tutumunu destekleyen, milleti/okuyucuyu uyaran, onları yönlendiren bir dil kullanmıştır.

³³² *Karagöz*, 28 İkinci Kanun 1931 (28 Ocak 1931), s. 1.

3.1.20. Soyadı Kanunu’nun Kabulü

Modern anlamda ferdî hak ve hürriyetlerin ortaya çıkmasıyla yaygınlaşarak günümüze ulaşan soyadı uygulaması, toplumsal yaşantıyı düzenleyen bir araç olarak Türk inkılâbının da önemli adımlarından biri olarak görülmüştür.³³³

İnsanların birbirinden ayrılmasını, milli bilince sahip olmalarını sağlamak³³⁴ üzere Soyadı Kanunu’nun, daha önce yapılmış inkılâpların tamamlayıcısı Türk çağdaşlaşmasının önemli bir “yapıtaşı” olarak 21 Haziran 1934 tarihinde kabul edildiği, 1 Ocak 1935 tarihinde yürürlüğe girmesi kararı alındığı bilinmektedir. “Çağdaşlaşma” yolunda yapılan pek çok inkılâba göre pek fazla “tepki” almadan kabul gördüğü anlayışı söz konusudur.³³⁵ Soyadı alacakların önceden kullandıkları unvan ve lakapları kullanmamaları adına Soyadı Kanunu’nun kabulünden kısa bir süre sonra Kasım 1934 yılında “Bey”, “Paşa”, “Efendi” gibi unvan ve lakapların kaldırıldığına dair kanun kabul edilmiştir. 24 Kasım 1934’te Mustafa Kemal, Atatürk soyadını 2587 sayılı Kanun ile almıştır.³³⁶

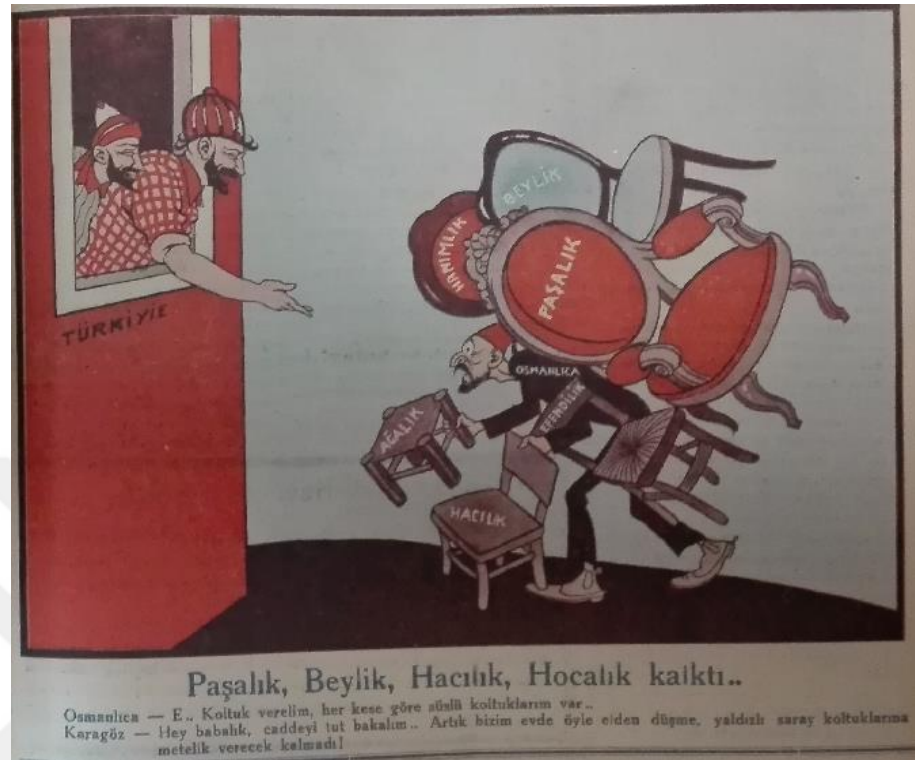
³³³ Temuçin Faik Ertan, “Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu”, *Kebikeç*, Sayı: 10, 2000, s. 257-258; Mumcu, a.g.e., s. 159. Soyadı Kanunu’nu çağdaşlaşmanın bir parçası olarak gören başka bir çalışma için bkz. Necati Gökalp, “Türk Basınında Soyadı Kanunu”, *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 1996.

³³⁴ Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus devleti kimliğinin kurgulanmasında oynadığı rol için bkz. Demo Ahmet Aslan, “Modern Türkiye’de Ulusal Kimliğin İnşasında Soyadı Kanunu’nun Rolü”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2006, s. 155-172, <https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/37353/>, (21.2.2019).

³³⁵ Doğaner, a.g.m., s. 250.

³³⁶ Doğaner, a.g.m. s. 251.

Karikatür 65

Paşalık, Beylik, Hacılık, Hocalık kalktı..³³⁷

Osmanlıca —E.. Koltuk verelim, herkese göre süslü koltuklarımız var..

Karagöz — Hey babalık, caddeyi tut bakalım.. Artık bizim evde öyle elden düşme, yaldızlı saray koltuklarına metelik verecek kalmadı!

Soyadı Kanunu ve sonrasındaki kanuni düzenlemeler ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre karikatürün düz anlamına bakıldığında “Türkiye” yazılı bir evin penceresinden bakan Karagöz ve Hacivat’a bir satıcı, “Paşalık”, “Beylik”, “Hanımlık”, “Ağalık”, “Efendilik”, “Hacılık” yazılı çeşitli sandalye ve koltukları satmak istemektedir. Örtük anlama göre Kasım 1934 yılında çeşitli unvan ve lakapların kaldırılması burada karikatürize edilmiştir. Karikatürdeki çizimlerde koltukların, sandalyelerin büyüklüğü ve şatafatı, üzerinde yazan unvana göre değişmektedir.

Karikatürde çeşitli lakap ve unvanların kaldırılmasıyla birlikte Türkiye’de artık bu gibi şeylere pirim verecek kimsenin kalmadığı, yani milletin bilinçlendirildiği yönünde bir

³³⁷ Karagöz, 1 Birinci Kanun 1934 (1 Aralık 1934), s. 1.

söylem geliştirilmiştir. Bu söylemle halktaki bilinç pekiştirilmek istenmektedir. Ayrıca yapılan kanuni düzenlemeye uymaları teşvik edilmektedir.

3.1.21. Atatürk İlkeleri ve İlkelerin Anayasaya Girmesi

Atatürk inkılâbının temellerinin güçlendirilmesinde etkin olan demokrasi, birlik, otorite, çağdaşlık, eşitlik, halk-devlet bütünleşmesi gibi faktörler altı ilkenin belirlenmesinde önemli öğeler olarak görülmüş, bu ilkelerin kabulü ise modernleşme yolunda yapılan atılımların başı olarak düşünülmüştür.³³⁸

Altı ilkenin tarihi seyri aşamalı olmuştur. 1927’de Cumhuriyet Halk Partisi’nin İkinci Kurultay’ında cumhuriyetçilik, halkçılık ve milliyetçilik prensipleri kabul edilmiş, laiklikten bahsedilmiştir. Yine Partinin Üçüncü Büyük Kurultay’ında 1931’de diğer ilkeler de kabul edilerek altı ilkenin kabulü gerçekleşmiştir.³³⁹

Laiklik

Atatürkçü düşünce sisteminin en temel vasıflarından olduğu düşünülen bilim ve akılcı çerçevede hareket etmek, inkılâbın temel amacı olan çağdaşlaşmanın vazgeçilmez parçası olarak görülmektedir. Laikliğin din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması manasına geldiği ve bu tanımın, din özgürlüğü, resmi bir devlet dini bulunmaması, devletin din ayrımı gözetmemesi, devlet kurumları ve din kurumlarının ayrılmış olması, devlet idaresinin din kurallarına bağlı olmaması gibi çeşitli bileşenleri de bünyesinde barındırdığı düşünülmektedir.³⁴⁰ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı’nın *Türk Devrim*

³³⁸ Yücel Özkaya, *Altı İlke*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/785/10097.pdf>, (25.8 .2017), s. 647-674, s. 647; Atatürk ilkelerini Türk Milletinin çağdaşlaşmasının altın anahtarı olarak sunan yaklaşımı için bkz. M. Vehbi Tanfer, “Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri”, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-42/ataturkculuk-ve-ataturk-ilkeleri>, (22.2.2019); M. Vehbi Tanfer, “Atatürkçülükte Sistem ve Strateji”, s. 603-613, <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/M.-Vehbi-TANFER-Sistem-ve-Strateji.pdf>, (22.2.2019).

³³⁹ Akşin, 2010, s. 218.

³⁴⁰ Ahmet Mumcu, Ergun Özbudun, Turhan Feyzioğlu, Yüksel Ülken, İ. Ağâh Çubukçu, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Atatürkçülük*, Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Ankara 1997, s. 71-78; Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında laiklik ve halkçılık ilkelerinin birbiri ile çatıştığı ve İslam’ın özü ile çatışan halkçı bir anlayışla uygulanmayan “Kemalist laiklik” siyasetinin mahzurlarını artırdığı görüşü için bkz. Tunçay, 1981, s. 208, 217.

Tarihi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın yeni devleti kurduğu zaman en çağdaş temeller üstünde kurulmasını hedeflediği yeni kurulmuş devletin teokratik bir yapıya sahip olduğu ileri sürülen Osmanlı Devleti'nin yapısından ayrışması gerektiği, aksi halde yeni yapının da eskinin devamı niteliğinde olduğu ve devrim yapmanın mantığı kalmadığı düşünülerek eski yapının savunucusu “gerici” odakların da tepkisini çekmeden laiklik ilkesinin peyderpey ülkede yerleşmesinin sağlanacağı belirtilmektedir.³⁴¹ Atatürk İnkılâbının safhalarına bakıldığında laiklik ilkesiyle örtüşen ve bu ilke gereği yapılan epey düzenleme olduğu görülmektedir: Saltanatın kaldırılması, cumhuriyet rejiminin ilanı, halifeliğin kaldırılması, Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim öğretim birliğinin sağlanması, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması Medeni Kanun'un kabulü, 1924 Anayasası ile laiklik prensibinin kabulü, “Devletin dini İslam'dır” ifadesinin 1924 Anayasasından çıkartılması, Harf İnkılâbı ile Arapça ve Farsça'nın kullanımının sona erdirilmesi, Kılık Kıyafet Kanunu, 1930'lu yıllarda şehir ve köy okullarından din derslerinin kaldırılması, Türkçe ezan okunması gibi.³⁴²

1938'de Cumhuriyet Halk Partisi tarafından laikliğin esasları şu şekilde belirlenmiştir: Parti, yapılacak ve uygulanacak yasal düzenlemelerde yüzyılın ihtiyaçları ve çağdaş ilim ve tekniğin esaslarını ilke olarak benimsemiş, dinin vicdanla ilgili bir mevzu olmasından dolayı milletin muasır medeniyet seviyesine ulaşmasının ana şartlarından biri olarak dinin devlet ve siyasetten ayrı tutulmasını kabul etmiş, laikliğin dinsizlik olmadığını, fakat kimsenin de ibadete mecbur edilmeyeceğini açıklamıştır.³⁴³

1961 ve 1982 Anayasalarında ise laiklik ilkesi çerçevesinde bireylerin kamu düzenini aksatmayacak şekilde din, vicdan ve ibadet özgürlüğüne sahip oldukları, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı olduğuna, devletin işleyişini belirleyen kuralların akıl, mantık ve gereksinimlerin belirlediği gibi ilkeler yer almıştır.³⁴⁴

³⁴¹ *Türk Devrim Tarihi*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, s. 139.

³⁴² Özkaya, *Altı İlke*, s. 650-652; Ahmet Mumcu ve diğerleri, a.g.e., s. 73-75.

³⁴³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara 1973, s. 472.

³⁴⁴ Özkaya, *Altı İlke*, s. 650.

Milliyetçilik

Mustafa Kemal Atatürk'e göre milliyetçilik ilkesi, bir milletin doğal ve sonradan kazanılmış, kendine özel karakter sahibi olmasını; Türk Milliyetçiliği ise terakki ve medeniyet yolunda, uluslararası ilişkilerde çağdaş milletlere denk ve uyumlu olarak bağımsız kimliğini ve halkın özel niteliklerini muhafazayı ifade etmektedir.³⁴⁵ Türk milliyetçiliğinin halkçılık fikri ile yakından ilgili ve Türk milliyetçiliğinin milliyetçilik anlayışının bir sonucu olduğu da ifade edilmektedir.³⁴⁶

Akşin, milliyetçilik ilkesinin ırkçılıkla ilgisi olmayan, emperyalist ve saldırgan tutumlardan uzak bir ilke olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin her vatandaşının Türk kabul edildiği ve Türkiye'nin her alanda çağdaş ülkelerle yarışıp ilerleme ve gelişimini hedefleyen bir ilke olduğunu belirtmektedir.³⁴⁷

Gazi Mustafa Kemal'in *millet, milli irade ve milli bağımsızlık* gibi kavramlarla ilgili fikirleri eskiye dayanmakla birlikte Kurtuluş Savaşı'nın başında ortaya çıktığı düşünülmektedir. Atatürk milliyetçiliğinin milli şuur, milli mevcudiyet, milli birlik ve beraberlik esasına dayalı olan bir milliyetçilik³⁴⁸ olduğu; ilke olarak emperyalist yayılmacılığa karşı olup, milletlerin bağımsızlıklarına saygılı bir anlayışa sahip olduğu, zulüm altında bulunan pek çok milletin, Türkiye'nin vermiş olduğu kurtuluş ve bağımsızlık mücadelesini örnek aldığı ileri sürülmektedir.³⁴⁹ Yine Arı İnan, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışının çağdaşlaşma yolunda kendi öz değerlerini ve niteliklerini muhafaza ederek milletlerarası ilişkilere açık bir anlayışa sahip olduğunu belirtmekte ve Atatürk'ün bu konudaki görüşlerini şöyle aktarmaktadır: "Türk Milliyetçiliği, terakki ve inkişaf (ilerleme ve gelişme) yolunda beynelmilel (uluslararası) temas ve münasebetlerde, bütün muasır (çağdaş) milletlere muvazi (eşit) ve onlarla bir ahenkte

³⁴⁵ Ahmet Mumcu ve diğerleri, a.g.e., s. 49.

³⁴⁶ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, Ankara 1961, c. 1, s. 97-98; Özkaya, *Altı İlke*, s. 653.

³⁴⁷ Akşin, 1997, Cilt 2, s. 96.

³⁴⁸ Atatürk'ün *Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara. 1964, c. IV, s. 573; Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, c. 1 s. 387.

³⁴⁹ Özkaya, *Altı İlke*, s. 654.

yürümekle beraber Türk içtimâi (sosyal) heyetinin hususi seciyelerini (adetlerini) ve başlı başına müstakil (bağımsız) hüviyetini mahfuz (saklı) tutmaktadır.”³⁵⁰

İnkılâpçılık

İnkılâpçılık ilkesi radikal değişikliklerin ve yeniliklerin yapılmasını, Türkiye’yi muasır medeniyetler seviyesine çıkarmayı amaç edinen bir ilke olarak ele alınmaktadır.³⁵¹

Türk inkılâbının toplumun esasını ümmet temelinden millet temeline dayandığı, millet egemenliğini ilan ettiği, teokratik devlet yapısı yerine laik devlet esasını kabul ettiği, çağdaşlaşma yolunda Türkiye’nin yönünü çağdaş Batı medeniyetine döndürdüğü düşünülmektedir.³⁵²

Gazi Mustafa Kemal, Ankara Hukuk Fakültesi’nin açılışını yaptığı sırada inkılâbı kendisi bizzat şöyle tarif etmektedir:

“Türk inkılâbı nedir? Bu inkılâp, kelimenin vehleten (ilk anlamda) imâ ettiği ihtilâl manasından başka ondan daha vasi (geniş) bir tahavvül (değişimi) ifade etmektedir. Bugünkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en gelişmiş tarz olmuştur. Millet in idame-i mevcudiyet (Varlığını sürdürmek) için efradı (fertleri) arasında düşündüğü rabıta-i müstereke (ortak bağ) asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini tebdil etmiş (değiştirmiş), yani millet dini ve mezhebi irtibat (bağlılık) yerine, Türk milliyeti rabıtasıyla (bağıyla) efradını (fertlerini) toplamıştır... Cereyân- ı hayatında (hayatının akışında) vücuda getirdiği bu tahavvülat (değişimler) herhangi bir ihtilâlden çok fazla, çok yüksek olan en muazzam inkılâplardandır.”³⁵³

Devletçilik

Yeni kurulan Türkiye’de devletçilik, bir ekonomik meslek olarak doğmamış, tarihî bir ihtiyaç olarak doğmuştur. Türkiye kendisi üretmek ya da hiçbir şey yapılmamasına

³⁵⁰ Arı İnan, *Düşünceleriyle Atatürk*, Ankara 1983, s. 79.

³⁵¹ Özkaya, *Altı İlke*, s. 657-658.

³⁵² Ahmet Mumcu ve diğerleri, a.g.e., s. 78; Atatürk’ün Batılılaşma konusundaki yaklaşımı için bkz. Mardin, a.g.e., s. 19-21;

³⁵³ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara. 1959 (2. baskı), Cilt.1, s. 237.

boyun eğmek arasında bir seçim yapmak durumundaydı.³⁵⁴ Başka bir ifadeyle devletçilik ilkesinin Türkiye’de mevcut gereksinim ve koşulların ürünü olarak doğup geliştiği ileri sürülmektedir.³⁵⁵

Tokgöz ise devletçilik ilkesinin 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının yaşandığı yıllarda bir tarım ülkesi olan Türkiye ekonomisinin girdiği dar boğazdan kurtulma çareleri aramak üzere geliştirilen bir ilke olarak ortaya çıktığını düşünmektedir. İlke olarak 10 Mayıs 1931 yılında Cumhuriyet Halk Partisi programına, 5 Şubat 1937’de ise Anayasa’ya girmiştir.³⁵⁶

Atatürk, 1 Mart 1922’de yaptığı bir konuşmasında devletçilikten bahsetmiştir:

“Siyaset-i iktisadiyemizin mühim gayelerinden biri de, menâfi-i umûmiyeyi alakadar edecek müessesat ve teşebbüsât-ı iktisâdiyeyi kudret-i maliye ve fenniyemizi müsaadesi nispetinde devletleştirmektir”. Devletçilik ilkesini şöyle açıklamaktadır: “Bizim takip ettiğimiz devletçilik ferdî ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refah ve memleketi mamuriyete (bayındırlığa) erdirmek için milletin umûmi ve yüksek menfaatlerinin icâb ettirdiği işlerden bilhassa iktisadi sahada fiilen alakadar etmektedir.”³⁵⁷

³⁵⁴ Atay, 1999, Cilt IV, s. 126.

³⁵⁵ Ahmet Mumcu ve diğerleri, a.g.e., s. 69.

³⁵⁶ Erdinç Tokgöz, *Atatürkten Günümüze Türkiye Ekonomisi*, ed. Bahaeddin Yediyıldız, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2002, s. 24-25; Akşin, 1997, Cilt 2, s. 97. Devletçilik ilkesinin ortaya çıkmasındaki nedenler konusunda Kongar, ideolojik nedenler (Batıcılık ilkesi çerçevesinde kalkınma için özel kesimin oluşturulması, ekonomik girişimin bürokratlarca devletçi, elitist gelenek içinde ele alınması, Atatürkçülüğün bir doktrin olarak sistematik bir düşünme biçimine ve temellere oturtulması düşüncesi gibi); ekonomik nedenler (Türk ekonomisinin zayıf olması nedeniyle devletin ekonomiye el atması gerekliliği); toplumsal nedenler (toplumsal olarak bürokratların ayan ve eşraf gibi –tıpkı kurtuluş savaşında verilen mücadelede ortak hareket edilmesi gibi-toplumsal bazı kesimleriyle bütünleşmesi ihtiyacı); konjonktürel nedenler (1929 dünya ekonomik bunalımı) gibi nedenlerden bahsetmektedir. Emre Kongar, “Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları”, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu 14-16 Ocak 1977*, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği İstanbul 1977, s. 147-150; Ayşe Âfet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1972, s. 19.

³⁵⁷ Özkaya, *Altı İlke*, s. 661-662; Atatürk’ün devletçilik anlayışının halkçılık ilkesiyle bir bütün olarak düşünülmesi gerektiği konusunda bkz. Özkaya, *Altı İlke*, s. 663; Atatürk’ün devletçilik anlayışının özü konusunda bkz. Ahmet Mumcu ve diğerleri, a.g.e., s. 69-70; Mustafa Aysan, *Ekonomik Görüşüyle Atatürk*, İstanbul 1984, s. 17.

Özkaya, *Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi* adlı eserinde 1923-1934 yılları arasında devletçilik ilkesi çerçevesinde atılan adımları şöyle açıklamaktadır: 1923-1928 yılları arasında özel teşebbüs olmadığı için atılan adımlar devlet eliyle gerçekleştirilmiş, bunun yanında özel sermaye de teşvik edilmiştir. Türkiye, Osmanlı'dan kalan borçları öderken, bir taraftan da yabancıların tekelinde olan iletişim, ulaşım, alt yapı gibi şirketlerin uluslaştırılması için çaba harcamıştır. Kayseri uçak, Alpulu ve Uşak şeker, Bünyan mensucat fabrikalarının açılması 1926'da gerçekleştirilmiştir. Açılan fabrikaların sayısı 1927'den itibaren hızla artarak 1933 yılı sonuna geldiğinde üç bin rakamının üzerine çıkmıştır.³⁵⁸

1933-1937 döneminde yapımına başlanan demiryolları bitirilmeye çalışılırken Sivas-Erzurum gibi hatların inşasına başlanmış devletçilik ilkesi çerçevesinde millileştirme çalışmaları hız kazanmıştır.³⁵⁹ 1934 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı ile hem ülke ihtiyaçlarının giderilmesi, hem de yerli hammadde ile sanayi kuruluşlarının kurulması kararlaştırılmıştır. 1936'da hazırlanan ve 1937'de uygulanmaya başlanan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile çok sayıda sanayi kuruluşu açılmıştır.³⁶⁰

Halkçılık

Halkçılık ilkesinin halkın ihtiyaçlarını gözetmek, koruyup kollamak, halktan yana politika izlemek, eşitlik ilkesi çerçevesinde adaletle toplumun her kesimini kuşatmak toplumu kaldırmak gibi amaçları taşıdığı,³⁶¹ siyasal demokrasi, kanun önünde eşitlik, sınıf mücadelesini kabul etmeyen halkın dayanışma birlik ve beraberlik esası içinde gelişmesi gibi unsurları içerdiği yaklaşımları mevcuttur.³⁶²

³⁵⁸ Yücel Özkaya, *Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi*, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ankara 1981, s. 214-221.

³⁵⁹ İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001, s. 34. Cumhuriyet Döneminde Devlet tarafından yapılan demiryolları için bkz. Yıldırım, a.g.e., s. 75-119.

³⁶⁰ Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s. 252.

³⁶¹ Akşin, 1997, Cilt 2, s. 97.

³⁶² Akt. Ahmet Mumcu ve diğerleri, a.g.e., s. 57; Atatürk İlkelerinden Halkçılık ilkesinin demokrasiyle eş olmadığı, Fransız Devrimine özgü anti-monarşizm ve statü ayrıcalıklarına karşı bir duruş olduğu, halk kavramının bizde ulusçuluk kavramına dönüştüğü konusundaki yaklaşımı için bkz. Tunçay, 1981, s. 209.

Atatürk ilkeleri içinde Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlarından beri, ulusçuluk, ulusal hâkimiyet, tam bağımsızlık gibi prensiplerle beraber üzerinde durulan önemli bir ilke olduğu düşünülmektedir.³⁶³ Bunun en somut örneği olarak da 1921 Anayasa'sının ilk maddesinde yer alan “egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu” ifadesi gösterilmektedir. Bu çerçevede Atatürk'ün halkçılık ilkesine “milletin kendi kaderini kendi tayin etmesi prensibi” ile vurgu yaptığı ileri sürülmektedir.³⁶⁴ Halk hâkimiyeti, halkçılık ilkesi konusunda Mustafa Kemal'in Nutuk'ta kaleme aldığı cümleler şöyledir: “Türkiye halkının bilâkaydüşart hâkimiyetine sahip olduğunu bir defa daha ve katıyetle tekrar ediyorum. Hâkimiyet, hiçbir mâna, hiçbir şekil ve hiçbir renkte ve delâlette iştirak kabul etmez. Unvanı halife olsun, ne olursa olsun hiç kimse bu milletin mukadderatında müşarekete sahibi olamaz...”³⁶⁵

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1927 yılı kurultayında halkçılık ilkesi programda yer almıştır. Partinin 1931 programında ise bu ilkenin temelleri ayrıntılı olarak ifade edilmiştir.³⁶⁶

Cumhuriyetçilik

Bazı yazarlar tarafından cumhuriyet, devlet şekli; bazı yazarlar tarafından ise hükûmet şekli olarak görülmektedir: Devlet şekli olarak cumhuriyet egemenliğin halkın tamamına ait olduğunu ifade eden bir devlet şeklidir. Hükûmet şekli olarak ise devlet başkanı başta olmak üzere devletin temel bileşenlerinin seçim ilkesi çerçevesinde belirlendiği bir yönetim biçimini ifade etmektedir. Bütün yurttaşların eşitliği ve devlet idaresine eşit biçimde katılımları başka bir deyişle halkın ortak iradesinin ürünüdür.

³⁶³ Ahmet Mumcu ve diğerleri, a.g.e., s. 55; Ergun Özbudun, “Atatürk ve Demokrasi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 14, Cilt V, Ankara 1989, s. 285-589; Devletçilik ilkesinin uygulandığı dönem boyunca kuramsal açıdan hiçbir zaman netliğe kavuşmadığı görüşü için bkz. Tunçay ve diğerleri, a.g.e., s. 109-111.

³⁶⁴ Akt. Özkaya, *Altı İlke*, s. 665.

³⁶⁵ Kemal Atatürk, a.g.e., Cilt II, s. 700; Atatürk'ün halkçılık konusundaki düşünceleri için bkz. Taner Timur, *Türk Devrimi Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli*, Sevinç Matbaası, Ankara 1968, s. 107.

³⁶⁶ Halkçılığın Mili mücadele döneminde, Halk Fırkası, Atatürk ve Cumhuriyet Halk Partisi programında ne anlam ifade ettiği ile ilgili detaylı açıklamalar için bkz. Zafer Toprak, “Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu”, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu 14-16 Ocak 1977*, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği İstanbul 1977, s. 19-24; Akt. Özkaya, *Altı İlke*, s. 667.

Cumhuriyetçilik ilkesinin milli egemenlik ilkesiyle ilgili ve onun doğal bir sonucu olduğu düşünülmektedir.³⁶⁷

Cumhuriyetçilik Cumhuriyet Halk Fırkası programında ise millet egemenliğinin “en sağlam” şekilde temsil edildiği devlet şekli olarak ele alınmıştır.³⁶⁸

Gazi Mustafa Kemal’in idare tarzının cumhuriyet olacağını, *Neue Freise Presse* gazetesine verdiği demeçte kullandığı daha önce belirtilmişti. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet, 1921 Anayasa’sında yapılan değişiklikle Meclis tarafından kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir.³⁶⁹

Cumhuriyet yönetim şeklinin nitelikleri ve Türkiye için idare tarzının cumhuriyet olduğu konusunda Atatürk, bu idare şeklinde meclisin, devlet başkanının, hükümetin, milletin hürriyetini, güvenlik ve esenliğini sağlamakla görevli olduğunu; ulus tarafından seçilmiş meclisin verdiği kararın son belirleyici mercii olduğunu; meclis ve belirli bir süre için seçilmiş devlet başkanıyla ulus hâkimiyetini muhafaza etmenin en ideal biçimi olduğunu düşünmekte ve son yüzyıllarda çağdaş ulusların uğruna verdikleri mücadeleler sonucunda ulaştıkları en güvenilir yönetim biçimi olduğunu ifade etmektedir. Atatürkçü düşünce biçiminde cumhuriyetçilik ilkesi çok sesli, hürriyetlere saygılı, demokratik ve milliyetçi vasıflara sahiptir.³⁷⁰

³⁶⁷ Ahmet Mumcu ve diğerleri, a.g.e., s. 43-46.

³⁶⁸ Aydemir, a.g.e., s. 443-444.

³⁶⁹ Özkaya, *Altı İlke*, s. 671-672.

³⁷⁰ Utkan Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 72; İzmir Kız Öğretmen Okulu’nda 14.10.1925 tarihli bir konuşmasında Atatürk, Cumhuriyetin ne olduğu ve sultanlıktan farkı konusunda şunları ifade etmiştir: “Cumhuriyet fazileti ahlâkiyeye müstenit bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir. Sultanlık korku ve tehdide müstenit bir idaredir. Cumhuriyet idaresi faziletli ve namuskâr insanlar yetiştirir. Sultanlık korkuya, tehdide müstenit olduğu için korkak, zelil, sefil, rezil insanlar yetiştirir. Aradaki fark bunlardan ibarettir.” (*Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, s. 242).

Karikatür 66

Bizi altı belâdan kurtaran Altı Ok.³⁷¹

Karagöz –Hey gidi günler hey! Bir zamanlar ensemizde boza pişirenlerin bugünkü haline bakın!

Atatürk ilkeleri ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında bu görselde Altı Ok ve ucunda saplandığı çeşitli insan figürleri karikatürize edilmiştir. Örtük anlama göre bu karikatür ile 1927 ve 1931 yıllarında Cumhuriyet Halk Fırkası’nın birinci ve ikinci kurultaylarında kabul edilen Atatürk ilkeleri ve Fırkanın simgesi olan Altı Ok yani cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik, devletçilik, laiklik, inkılâpçılık ile hangi “belalar” ile mücadele edildiği anlatılmaktadır. “Cumhuriyetçilik” okunun saplandığı insan saltanatı temsilen bir figür

³⁷¹ Karagöz, 9 Mayıs 1935, s. 1.

Hacivat – Bu kocabaş lahana ile ne uğraşıyorsun Karagöz.

Karagöz –Lahana diyip geçme Hacivat, Öbürü de böyle idi. Üstündeki kaba saba yaprakları soydum, içinden bak nasıl yeni, genç ve memlekete hizmet edecek bir kafa çıktı.³⁷²

Atatürk ilkelerinden inkılâpçılık ilkesiyle ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında “evham”, “taassup”, “cehalet”, “kabus”, “batıl itikat”, “istibdat”, “irtica” yazılı sarıklı bir adam Karagöz tarafından soyularak kıyafetleri değiştirilmektedir. Aynı karenin içinde eskiyi temsil eden aynı kafa yapısına sahip bir adama modern bir görünüm kazandırılmıştır. Örtük anlama göre bu karikatürde Atatürk inkılâp ve ilkeleri ile *irtica*, *taassup*, *cehalet* ile mücadele edilmekte ve eski kafalar modernleştirilmektedir.

İnkılâpçılık anlayışı, Atatürk ilkeleri ile “taassup” ve “irticadan” sıyrılan kafaların “nasıl memlekete hizmet edecek dinamik bir beyne dönüştüklerine” vurgu yapan bu karikatür bir anlamda da kılık kıyafet inkılâbına da gönderme yapmaktadır. Modernleşme yolunda atılan atılımları, modernleşen kafaların hangi “yük”lerden arınacağı konusunda kamuoyunu yönlendirmektedir.

³⁷² Karagöz, 8 Mart 1340 (8 Mart 1924), s. 4.

Karikatür 68

Perde-yi basiret

Ak sarıklılar azaldıkça cilvelenir perdemiz, mürteciler asıldıkça neşvelenir perdemiz, ey ahali irticayı çektin artık perdeye, irticayı kahredince cilvelenir perdemiz?³⁷³

Atatürk ilkeleri ile ilgili bu karikatürün göstergibilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında iki sarıklı sakallı insan Karagöz perdesinde oynatılmaktadır. Örtük anlama göre bu karikatürde irtica ile mücadelenin inkılâpların gerçekleşmesinde önemli bir adım olduğuna ve laiklik ilkesine vurgu yapılmaktadır.

Geleneksel seyirlik oyundan adını alan gazeteye gölge oyununun dil ve üslubu yansımış olan bu karikatürde “irticanın kahredilmesinin” kurtuluş ve neşe için ön koşul kabul edildiği görülmektedir. Memleketin bu şekilde neşe bulacağı söylemi ile hedef kitleye, “mürteciler asıldıkça” ifadesi ile de görevlerini ifa etmeleri noktasında adli makamlara

³⁷³ Karagöz, 19 Kanun-ı Evvel 1341-1925 (19 Aralık 1925), s. 4.

mesaj verilmektedir. Bu karikatürün laikle ile olan ilgisi Altı Ok için çizilmiş 66 numaralı karikatürde (laiklik ilkesi okunun ucunda “gerilik” belası ile mücadele yapıldığı) belirtilmiştir.

Karikatür 69

Lâyk hükûmetimiz böyle işlere karışmaz!³⁷⁴

Köylü –Karagöz çelebi, oğlumu sünnet ettirmek istiyorum, acaba bu işe hükümet bir şey der mi?

Karagöz –Hey köylü dayı, hükümet din ve dünya işlerini çoktan ayırdı, ister sünnet ettir, ister ettirme, kim ne karışır yahu!

Laiklik ilkesi ile ilgili bu karikatürün göstergibilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında köylü biri yanında küçük bir çocukla Karagöz’e bir şey sormaktadır. Örtük anlama göre bu karikatürde laiklik ilkesiyle din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması üzerine hükümetin sünnet vs. işlere karışmadığı karikatürize edilmiştir.

³⁷⁴ Karagöz, 15 Birinci Kanun 1928 (15 Aralık 1928), s. 4.

Bu karikatürde oğlunu sünnet ettirmek için hükümetten izin isteyen köylü dayının sorusuna cevaben Karagöz, laiklik ilkesine vurgu yaparak din ve devlet işlerinin birbirinden ayrıldığına, sosyal yaşantıda özgür olduğuna ve kimsenin yaşam şekline müdahale edilmeyeceğine dikkat çekmekte ve laiklik tanımına vurgu yapmaktadır. Ayrıca burada Karagöz, laiklik kavramı konusunda halkın zihnindeki soru işaretlerini giderme çabası içindedir.

Karikatür 70

Cumhuriyet Bayramı!

Cumhuriyet öyle doğdu, böyle büyüdü: yaşasın cumhuriyet!³⁷⁵

Cumhuriyetçilik ilkesi ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında “saltanat” yazılı bir yılan baltayla, kılıçla, sopayla öldürülmektedir. Örtük anlama göre Cumhuriyet Bayramı arifesinde 28 Ekim 1925 tarihinde Cumhuriyetin ilanının ikinci yılında bu karikatürde saltanatın kaldırılmasıyla birlikte cumhuriyet güneşinin milleti ve memleketi aydınlattığı konu

³⁷⁵ Karagöz, 28 Teşrin-i Evvel 1341-1925 (28 Ekim 1925), s. 4.

edilmiştir. “Saltanat” yılan şeklinde çizilmiştir. Yılan sürünge bir hayvan olarak sinsi bir yapıya sahiptir. Burada da Saltanatın milletin boynuna yıllarca dolandığı ima edilmektedir. “Saltanat yılanı”nın öldürölmesi ile Cumhuriyet doğmuştur. Karikatürde cumhuriyet güneş şeklinde çizilmiştir. Güneşin aydınlatıcı özelliği cumhuriyete atfedilmiştir. Ayrıca pozitivist bir bakış açısıyla üstü örtülü olarak aydınlanma kavramı vurgulanmıştır.

Cumhuriyetçilik ilkesini anlatan bu karikatürde Saltanatın kaldırılmasının, Cumhuriyetin doğuşunda olduğu kadar büyümesinde de etkin olduğu vurgulanmıştır. Bu karikatür ile millete, Cumhuriyetin milleti nasıl bir beladan kurtardığı hatırlatılarak, ona sahip çıkması gerektiği hatırlatılmaktadır.

Karikatür 71

(Türkiye) de ilk şeker yapıldı

Havadis:

(Çorlu)da kurulan fabrika işlemeye ve dünden itibaren şeker çıkarmaya başladı.

Hacivat –İlk şekerdir Karagöz tadına iyi bak!

Karagöz –Oh bayıldım vallahi, inşallah bereketi de lezzeti gibi olur da millet avuç dolusu parasını Avrupa’ya vermekten kurtulur!³⁷⁶

Devletçilik ilkesi ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında bir kadın, Karagöz’e eliyle bir şey tattırmaktadır. Örtük anlama göre bu karikatürde, Türkiye’de Çorlu Şeker Fabrikası’nın açılması ve yerli şeker üretiminin yapılması devletçilik politikasının bir parçası olarak ele alınmıştır. Görselde şeker Karagöz’e tattıran figür, bir kadın olarak çizilmiştir. Kadının reklam aracı olarak basında kullanımı, Cumhuriyetin ilk yıllarında bir mizah dergisinin reklam politikasına girdiğinin ve kullanıldığının göstergesi olarak yorumlanabilir.

Bu karikatürde Devletçilik politikasının sonucu olarak fabrikaların kurulması ve dışa bağımlılıktan kurtulup “tam bağımsız” olacağımız yönünde bir söylem kullanılmıştır. Bu karikatürde bir yandan devletçilik politikasının faydası millete anlatılırken bir yandan da sanayileşme vurgusu yapılmaktadır. Devletçilik ekonomik politika olarak 1929’dan sonra ilke olarak adı kullanılmaya başlanmışsa da 1926 tarihli bu karikatürde devletçiliğin iktidarın daha önceki yıllarında ve hatta 1908’den beri fiili olarak benimsenen bir ilkesi olduğu şeklinde yorumlanabilir. Nitekim konuyla ilgili literatürde fabrikaların açılması bu çerçevede ele alınmıştır.³⁷⁷

³⁷⁶ Karagöz, 20 Teşrin-i Sani 1926 (20 Kasım 1926), s. 4.

³⁷⁷ Bkz. 358. dipnot. Korkut Boratav, “ korumacı-devletçi sanayileşme (1930-1939) diye adlandırılan dönemin politikaların 1908’den beri ekonominin işleyişini belirleyen ana yönelişlerin aşağı yukarı tersine çevrilmesi; 1908-1922, 1923-1929 dönemlerinin arasındaki sürekliliğin ne kadar mevzubahis ise 1930-1939 yıllarının öncesi ile bir kopmayı temsil edişinin de aynı oranda olduğunu dile getirmektedir. (Tunçay ve diğerleri, a.g.e., s. 291-292.).

Karikatür 72

Sevgili Gazi babamız yeni harflerin milletimizi cehaletten kurtaracağını söyledi!

Karagöz – Yaşa büyük Gazi! Milletimizi nura kavuşturacak yeni harfleri sen bize verdin. Türk ilini de Türk dilini de sen kurtardın çok yaşa!³⁷⁸

Milliyetçilik ilkesi doğrultusunda Harf İnkılâbı ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında Gazi Mustafa Kemal Paşa, Meclis’te vekillere hitap etmektedir. Örtük anlama göre ise bu karikatürde Gazi Paşa’nın 1 Kasım 1928 tarihinde Meclis’te Harf İnkılâbı ile ilgili yapmış olduğu konuşma³⁷⁹ işlenmiştir.

Bu karikatürde Atatürk ilkelerinden milliyetçilik ilkesi çerçevesinde yapılan inkılâplardan biri olan Harf İnkılâbı, “milleti ışığa kavuşturacak, “cehaletten kurtaracak” bir yenilik olarak görülmekte, memleketin ve dilinin kurtuluşunu Gazi’nin gerçekleştirdiği belirtilmektedir.

³⁷⁸ Karagöz, 3 Teşrin-i Sani 1928 (3 Kasım 1928), s. 1.

³⁷⁹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 72-79.

Atatürk ilkeleriyle ilgili yukarıda incelemesi yapılmış karikatürlerde, Altı Ok ve manası, milliyetçilik ilkesi çerçevesinde Harf İnkılabı, Devletçilik ilkesi, Laiklik, Cumhuriyetçilik, İnkılâpçılık gibi ilkeler ele alınmıştır. İlkeler gazetede çağdaşlaşma, mutluluk, özgürlük, milli egemenlik, tam bağımsızlık, aydınlanma anahtarı olarak sunulmuştur. Karikatürlerde Atatürkçülüğü hedef kitlelere anlatan, Atatürk ilke ve inkılâplarının uygulanmasını teşvik eden, destekleyen bir dil kullanıldığı görülmektedir.

3.1.22. Atatürk'ün Vefatı ve İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Atatürk yaşamı boyunca böbrek rahatsızlığı, sıtma, koroner spazm, siroz gibi çeşitli hastalıklar geçirmiştir. 1937'de başlayan hastalığı 1938 yazlarına doğru daha da ilerlemiştir. Hatay sorunu Gazi Mustafa Kemal'i daha da üzmüş, vefatı öncesinde kendisini derinden etkilemiştir. Nihayet 10 Kasım 1938'de 57 yaşında Dolmabahçe Sarayı'nda vefat etmiştir.³⁸⁰

³⁸⁰ Konuyla ilgili bkz. Hakan Uzun, “Liderine Ağlayan Bir Ulus: Atatürk'ün Ankara'daki Cenaze Töreni”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 43, Bahar 2009, s. 532; Granda & Gürkan, a.g.e., s. 409-425; Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, Ankara, 2004, s.659-667; Sadi Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, 4. Basım, İstanbul 1998, s.24; İsmail Arar, *Son Günlerinde Atatürk*, Dr. Asım Arar'ın Hatıraları, İstanbul, 1958, s.10; Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk'ün Hastalığı*, Ankara, 1959, s.8; Bilal Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, Ankara, 1989, s.1-7; Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, İstanbul, 1998, s.53; Akşin, 2010, s. 213; *Türk Devrim Tarihi*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, s. 181; Goloğlu, 2009, s. 331-348; Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar II*, s. 719-734; Kocatürk, 1983, s. 627-630. En yakınında bulunan arkadaşı Falih Rıfkı Atatürk'ün sağlık durumu hakkında şunları nakletmektedir: “Atatürk sağlam bir kimse değildi. Eskiden beri böbrek hastalığı çekmiş olduğunu bilirdik. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığı zaman beş-altı saatte bir sıcak banyo ile ancak rahat edebilecek kadar rahatsızdı. 1924'te kalp krizi teşhisi konan bir göğüs ağrısı geçirmiş ve iki ay kadar perhiz etmişti. Daha sonra 1927'de bir enfarktüs krizi geçirmiştir.” (Atay, 1999, Cilt V, s. 8.)

Karikatür 73

Dünyanın eşsiz insanı, gözbebeğimiz Atatürk öldü
TÜRK MİLLETİ SEN SAĞ OL...³⁸¹

Karagöz –Ağla Hacivat ağla... Bu güne kadar Türk ülkesine verdiği rahatlıkla on yedi milyonumuzun yüzünü güldürdü. Her kesten, her şeyden büyük olan Atamızın arkasından ne kadar ağlasak azdır. Tarihin bir eşini görmediği Atamıza bütün insanlık ağlıyor.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında Atatürk'ün resmi karşısında Karagöz ve Hacivat ağlamaktadır. Örtük anlama göre bu karikatürde Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümü üzerine duyulan üzüntü anlatılmaya çalışılmıştır. Atatürk Karagöz ve Hacivat'a nazaran daha büyük ebatlarda resmedilmiştir. Ebatlardaki oran karikatürde Atatürk'ün "büyüklüğüne", "dehasına" işaret etmektedir.

Bu karikatürde Türk ülkesinin yüzünü güldüren Atatürk'ün büyüklüğü karşısında yalnızca Türk milletinin³⁸² değil bütün dünyanın ağladığına değinen bir söylem

³⁸¹ Karagöz, 19 İkinci Teşrin 1938 (19 Kasım 1938), s. 1.

kullanılmış, Atatürk'ün yalnızca Türkiye için değil, dünya milletleri için de önemli bir lider olduğuna vurgu yapılmıştır.

Atatürk'ün vefatından sonra 26 Aralık 1938'de toplanan Cumhuriyet Halk Partisi'nin Üçüncü Büyük Kurultayı'nda İsmet İnönü'nün partinin genel başkanı ve "Milli Şef" olarak ilan edilmesiyle birlikte on iki yıl devam edecek olan "Milli Şeflik dönemi" başlamıştır.³⁸³

³⁸² Türk ülkesinin yüzünü güldüren Atatürk'ün büyüklüğü karşısında Türk milletinin Atatürk'e olan bağlılık ve sadakati konusunda Duhamel şöyle demektedir: "...Türk halkı, gördüğüm kadarı, kurtarıcısının yolundan hiç mi hiç ayrılma niyetinde değil. Her yana Atatürk'ün resmi. Bütün söylevlerde adı anılıyor..." Duhamel, a.g.e., s. 56.

³⁸³ Hakan Uzun, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies* XIII/26 (2013-Bahar/Spring), s. 140, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/235740>, (11.6.2018); Shaw & Shaw, a.g.e., s. 396; İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinde Mustafa Kemal Atatürk'ün erken vefatının önemli ölçüde etken olduğu konusunda bir görüş mevcuttur: bu görüşe göre 1937'de İsmet İnönü siyasi hayattan tamamen çekilmek zorunda kalmıştı, Atatürk'ün yaşamaya devam etmesi halinde bir daha iktidar imkânının doğup doğmayacağı konusu tartışmalıydı ve 10 Kasım 1938'de tekrar siyasetin en tepesinde aktif bir isim olarak yerini almasında Atatürk'ün erken vefatı önemli bir unsur olmuştur. (Tunçay ve diğerleri, a.g.e., s. 121.); İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinde Zürcher ise Başvekil Celal Bayar'ın İnönü'nün düşmanlarıyla işbirliğinin kabul etmemesi, İnönü'ye karşı olanların kabul görececek bir adayı bulamaması, hem vekillerin hem parti grubunun önceden İnönü tarafından seçilmesi, askeri liderlerin kendisini destekleme kararı almaları gibi nedenlerin varlığından bahsetmektedir. (Zürcher, 1996, s. 268.).

Karikatür 74

Türkiye Cumhuriyeti her zaman emniyettedir.³⁸⁴

Hacivat –Karagözüm dümen başında bu kadar neş’eli ve emniyetli kapdan görmedim doğrusu.
Karagöz –Hacivat o bu dümenin yabancıası değil ki... Türk milleti can ve gönülden kendisine bağlı olunca, o da neş’e ve emniyet içinde gemisini daima fırtınalardan cesaretle kurtarıp her zaman selâmete çıkaracak..

İsmet Paşa’nın Cumhurbaşkanı olması ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında Türk Bayrağı asılı geminin kaptanlığını İsmet İnönü yapmakta olduğu görülmektedir. Örtük anlama göre ise Atatürk’ün ölümü üzerine İsmet Paşa’nın Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci cumhurbaşkanı olarak göreve gelişi *Karagöz*’de gündem olmuştur. Gemi, Türkiye Cumhuriyeti’ni temsil etmektedir. Dümen devleti idare etme aracı olarak bu karikatürde çizilmiştir.

³⁸⁴ *Karagöz*, 3 Birinci kânun 1938 (3 Aralık 1938), s. 1.

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra İnönü'yü Türkiye Cumhuriyeti gemisinin dümeninin başında resmeden bu karikatürde, ülkenin yine “emin ellerde” olduğu, görevi “hak eden” birinin iş başına geldiği, Türk Milletinin güvenini Kurtuluş Savaşı boyunca kazanmış biri olarak vazifeye İsmet Paşa'nın yabancı olmadığı vurgulanmaktadır. Güven veren söylemle bu karikatür kamuoyunda güven duygusu oluşturma ve halkı İsmet İnönü'nün vasıfları noktasında tatmin etmeye, onu benimsetmeye çalışma amacı taşımaktadır. Aynı zamanda *Karagöz*'ün, iktidar değişse de hükümet/iktidar yanlısı olma yönündeki tutumunu tüm canlılığıyla sürdürdüğü görülmektedir.

3.2. DIŞ POLİTİKA VE KARAGÖZ KARİKATÜRLERİ

3.2.1. Lozan Konferansı ve Lozan Barış Anlaşması'nın İmzalanması

Türk İstiklal Savaşı'nın kazanılmasından sonra Lozan'daki barış görüşmeleri için İtilaf Devletleri tarafından Türk tarafına ikili davet gönderilmesi ve sonucunda Saltanatın kaldırılması ile ilgili tartışmanın detayları “Saltanatın Kaldırılması” başlığı altında verildiğinden bu başlıkta bu konuya değinilmeyecektir.

Lozan görüşmeleri başlamadan önce TBMM hükümeti tarafından Lozan'a giden temsil heyetine verilen direktifte, milli bağımsızlık ilkesi çerçevesinde hareket edilerek iki konuda kesinlikle taviz verilmeyeceği belirtilmiştir: Bunlardan biri doğuda Ermenilere toprak bırakılmaması, diğeri kapitülasyonların kaldırılmasıdır.³⁸⁵

1919-1922 yılları arasında saltanat taraftarları, İstanbul Hükümeti ve işgalci güçlere karşı verilen bağımsızlık mücadelesinin ardından TBMM Hükümeti ve İtilaf devletleri arasında sulhu gerçekleştirmek üzere İsviçre'nin Lozan şehrinde 20 Kasım 1922 de Lozan Konferansı görüşmeleri başlamıştır.³⁸⁶

³⁸⁵ Mumcu, a.g.e., s. 89-90.

³⁸⁶ Akşin, 1997, Cilt 2, s. 40.

Lozan Konferansı'nda Türkiye tarafını İsmet Paşa başkanlığında Trabzon mebusu Hasan Bey ve Sinop mebusu Rıza Nur Bey'in de bulunduğu, yirmi bir danışman, iki basın danışmanı, on kişilik yazman ve tercümandan oluşan bir heyet temsil etmiştir.³⁸⁷ Konferansa İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya müttefik devletler olarak katılmıştır. Tüm görüşmelerde bulunan devletler Türkiye, Yunanistan, Romanya, Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Amerika Birleşik Devletleri'dir. Boğazlar Meselesi için Rusya ve Bulgaristan, Trakya sınırı konusundaki görüşmelere Bulgaristan, bazı konular ve hükümler için de Portekiz ve Belçika konferansa iştirak eden devletlerdir.³⁸⁸

Osmanlı borçları, ticari imtiyazlar, Musul ve Türk-Rum nüfus mübadelesi konularında anlaşmazlıklar yaşanmış ve bu konularda yaşanan tartışmalar³⁸⁹ neticesinde yapılan görüşmeler 1923 yılı Ocak ayının sonuna kadar devam etmiştir. İtilaf Devletleri heyeti hazırladıkları, Sevr benzeri bir sulh projesini³⁹⁰, 31 Ocak 1923'te Türk heyetine vermişlerdir.³⁹¹ 4 Şubat 1923 günü, İsmet Paşa yapılan önerileri “Türk milli egemenliğine aykırı hiçbir koşulu kabul etmeyeceğini” söyleyerek reddetmiştir. Bu gelişmeler neticesinde Konferans kesintiye uğramıştır. İsmet Paşa durumu dünya kamuoyuna anlatabilmek için Amerikalı, İngiliz, İsviçreli gazetecilerin hepsini bir arada kabul etmiş ve yapmış olduğu açıklamada; müttefik devletlerin kendisine sundukları proje hakkında, tam bir görüş ve anlayış birliği olmadığını, milletlerin kaderlerinin tesadüflere bırakılamayacağı gerekçesiyle, projenin kabul edilebilir bulunmadığını

³⁸⁷ Kemal Atatürk, a.g.e., Cilt II, s. 701; Mumcu, a.g.e., s. 89; Lozan'a gidecek heyetin başkanlığını İsmet Paşa'nın yapmasının gerekçeleri için bkz. Zürcher, 1996, s. 235; Lozan'a gidecek temsilciler heyetinin başkanlığını Rauf Orbay'ın yapmasının gündeme gelmesi ve Konferans sırasında İsmet İnönü ile Rauf Orbay arasında yaşanan anlaşmazlık konusunda bkz. *Rauf Orbay'ın Hatıraları*, s. 330-331.

³⁸⁸ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Cilt I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983, s. 85-86.

³⁸⁹ Lozan'da görüşülen konuların hararetli tartışmalara yol açması konusunda Atatürk, bu mevzuların “asırlık hesaplar” olduğunu, bu kadar “kirli, karışık, eski hesapların” çözümünün de kolay olmayacağını belirtmektedir. (Kemal Atatürk, a.g.e., Cilt II, s. 702).

³⁹⁰ Bu sulh projesi bilhassa hukuki, iktisadi konularda bağımsızlığımızın ruhuna aykırı bulunmaktaydı (Kemal Atatürk, a.g.e., Cilt II, s. 720); İtilaf Devletleri özellikle de konferansın belirleyicisi olan İngiltere için Konferansın, Sevr Antlaşması'nın yeni duruma uyarlanması olarak görüldüğü konusunda bkz. Zürcher, 1996, s. 235; Shaw & Shaw, a.g.e., s. 365.

³⁹¹ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Takım 1, Cilt 1, Kitap 1, 1969, s. 51.

Lozan görüşmelerinin başlamasıyla ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında “hudutlar”, “Musul gazları”, “kapitülasyonlar”, “ekalliyetler”, “boğazlar”, “patrikhane” yazılı sandıklar üst üste yığılmış, bu yığının bir tarafında İsmet Paşa diğer tarafında Kikirik (İngilizler için *Karagöz* tarafından kullanılan ifade, Lozan’da İngiliz tarafını Lord Kurzon temsil etmektedir) ve Kikirikle aynı safta duran Yunan tarafını temsil eden Venizelos bulunmaktadır. Kikirik Efendi ile aynı safta onun kolunun altında Venizelos, sandıklarla oynamakta ve “Patrikhane” yazılı sandığı yerinden oynatmaktadır. Karikatürün örtük anlamına bakıldığında Lozan görüşmelerinin birinci döneminde İtilaf Devletleri ile Türk tarafı arasında çeşitli konuların anlaşmaya varmayı engellediği karikatürize edilmiştir.

Bu karikatürde Lozan Konferansı’nın birinci dönem görüşmelerinde uzlaşmaya varılamaması, uzlaşma sağlanamamasında özellikle İtilaf Devletleri içinde Kikirik’in başka bir ifade ile İngilizlerin payının olduğuna ve bu şekilde devam ederse de anlaşma sağlanamayacağına dikkat çekilmektedir. Karikatürde kullanılan söylem *Karagöz*’ün Lozan’ın istenilen şekilde çözümlenmesinden ve tarafların anlaşmasından İngiltere’nin tutumu nedeniyle umutlu olmadığını göstermektedir. *Karagöz*, Lozan görüşmelerinin sonuca bağlanmamasından İtilaf devletlerini sorumlu tutarak TBMM yönetimine destek vermektedir.

³⁹³ *Karagöz*, 27 Kanun-ı Evvel 1338 (27 Aralık 1922), s.1.

Karikatür 76

Lord Kurzon: Dediklerim kabul edilmezse burada sulhu imza edecek kalem bulunmaz!
 Karagöz: Zarar yok azizim, sen sağol, sulhu imza edecek kalem bulunmazsa süngü çok.³⁹⁴

Lozan görüşmelerinin ilk dönemi ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında görselde, farklı kıyafetleriyle her biri farklı bir ülkeyi temsil eden temsilciler, bir masa etrafında toplanmış, masanın başında ise Kikirik yani Lord Kurzon elini yumruk yapmış masaya vuruyor vaziyette, İsmet Paşa'nın ve yanındaki diğer temsilcilerin de kolları bağlı olarak çizilmiştir. Arka planda Türk bayrağının ve silahların olduğu Türk ordusu çizilmiştir. Karikatürün örtük anlama göre ise, Lord Kurzon ve diğer İtilaf Devletleri temsilcilerinin Lozan görüşmelerinde kendi taleplerini yani Sevr benzeri bir anlaşmayı Türk tarafına kabul ettirmek istedikleri ancak milli egemenliğe aykırı olduğu gerekçesiyle İsmet Paşa'nın kabul etmediği ve gerekirse savaşılmaya hazır bulunduğu bu karikatürde anlatılmaya çalışılmıştır. Yine karikatürde örtülü olarak Trakya ve Boğazları işgalden kurtaran Mudanya Mütarekesi'nin bozulabileceği mesajı saklıdır. Çünkü karikatürde

³⁹⁴ Karagöz, 6 Kanun-ı Sani 1339 (6 Ocak 1923), s.1.

masada anlaşılamayan konulardan biri de Trakya meselesidir. İsmet Paşa'nın kollarının bağlı olması karşı tarafın taleplerine kapalı olduğuna işaret etmektedir.³⁹⁵

Lord Kurzon'un söyleminden (özellikle “dediklerim kabul edilmezse” ifadeleri ile) İtilaf devletlerinin taleplerini İsmet Paşa'ya dikte etmeye çalıştığı, baskı kurarak ve zorla kabul ettirmek istemesi karşısında Türk tarafı adına Karagöz, kendinden emin bir duruş sergileyerek ve anlaşmanın istenilen doğrultuda sağlanamaması durumunda savaşla tehdit etmektedir. *Karagöz*, haksız talepler karşısında Türk tarafının Lozan'da boyun eğmeyeceğini, gerekirse harp ile karşılık verileceğini okuyucuya aktaran bir söylem kullanmaktadır. Bu tavrı ile gazete okuyucuya hem konuyla ilgili bilgi/haber vermekte hem de Türk tarafının temsilcilerinin eylemlerini onayladığını göstermektedir.

Karikatür 77

Diplomatlar – Merak etmeyin yahu, harp yok!

Karagöz –Anladık be yahu! Harp yok, fakat sulh de mi yok!³⁹⁶

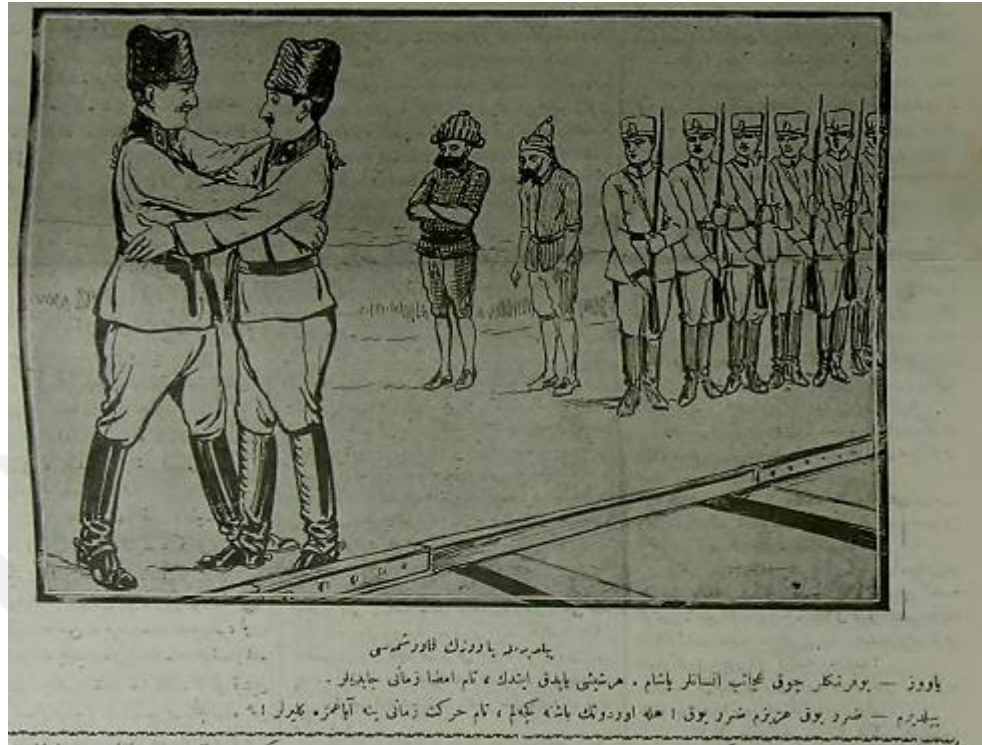
³⁹⁵ “İletişim Sürecinin İşleyişi”, s.1-141; http://www.ktu.edu.tr/dosyalar/besikduzuburo_83afc.pdf, (1.4.2019).

Lozan görüşmelerinin ilk dönemi ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında görselde, Lozan murahhaslarının masa başından kalkmış ayakta birbirlerinden bağımsız hareket ettikleri, bir taraftan bu durumun halk ve diplomatlar arasında merak konusu olduğu ve işin sonucunun nereye varacağı noktasında bir bekleyiş görülmektedir. Karikatürde meselenin çözülmemeyişi karşısında murahhaslar “her birinin bende suç yok diye el açıp ötekine baktıkları” şeklinde çizilmişken İsmet Paşa da elleri ceplerinde resmedilmiştir. Örtük anlama göre Lozan görüşmelerinin 4 Şubat 1923’te kesintiye uğrayışı, bekleyişin devam ettiği bir süreç bu karikatürde ele alınmıştır.

Bu karikatürde Lozan Konferansı murahhaslarının bir barış anlaşması imza edemedikleri, sulh sağlanmazsa harp olabileceği konusundaki tedbirin de gerçekleşmeyeceği yönünde bir söylem kullanılmıştır. Bu söylem ile Konferansın akıbeti konusundaki belirsizlik ve barış haberi gelmemesinden duyulan rahatsızlık Lozan temsilcilerine duyurulmak istenmektedir.

³⁹⁶Karagöz, 17 Şubat 1339 (17 Şubat 1923), s.1.

Karikatür 78

Yıldırım ile Yavuz'un karşılaşması

Yavuz – Bu Frenkler çok acayip insanlar Paşam, Her şeyi yaptık ettik tam imza zamanı caydılar.

Yıldırım – Zarar yok azizim, zarar yok! Hele ordunun başına geçelim, tam hareket zamanı yine ayağımıza gelirler!³⁹⁷

Lozan'da görüşmelerin kesintiye uğraması ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında görselde Gazi Paşa ve İsmet Paşa'nın karşılaşması, kucaklaşması ve karşılama töreni görünmektedir. Karikatürün örtük anlamına göre Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramasıyla yurda dönen İsmet Paşa'nın törenle Atatürk tarafından karşılanması³⁹⁸ bu karikatüre konu olmuştur. Karikatürde Yavuz İsmet Paşa, Yıldırım Mustafa Kemal Paşa'dır. Bu karikatürde Gazi Paşa'nın *Yıldırım* olarak adlandırılması onun daha önce yaptığı bir görevin (Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin –Suriye, Filistin, Irak

³⁹⁷ *Karagöz*, 21 Şubat 1339 (21 Şubat 1923), s. 1.

³⁹⁸ Bu buluşma ve görüşme, İzmir'den Ankara dönmekte olan Gazi Mustafa Kemal'in Lozan Görüşmelerinden dönen İsmet Paşa ile bu buluşma ve görüşmesi Eskişehir'de 19 Şubat 1923'te gerçekleşmiş (Kocatürk, 1983, s. 380) ve takip eden günlerde *Karagöz*'de çizilmiş ve haber yapılmıştır.

cephelerini savunmak için kurduğu ordular grubunun komutanı) hatırlatması olarak hem de hızlı oluşunu anlatan bir lakap olarak kullanılmıştır. İsmet Paşa için kullanılan *Yavuz* lakabı da yiğit, mert, cesur manasında kullanılmıştır.

Lozan Konferansı'nın birinci dönem görüşmelerinde Türk tarafının elinden geleni yaptığını ancak karşı tarafın imzaya yanaşmadığını bu nedenle de görüşmelerin kesildiğini anlatan bu karikatür, Yıldırım Paşa'nın "hele ordunun başına geçelim, tam hareket zamanı yine ayağımıza gelirler!" söylemi ile Lozan murahhaslarının yola geleceğı ve barış anlaşması için yeniden masaya oturacakları mesajını hem iç hem de dış kamuoyuna vermektedir.

İtilaf Devletleri, Türkler tarafından 7 Nisan 1923 tarihinde verilen notada belirtildiğı üzere, yapılan diplomatik temaslar neticesinde 23 Nisan 1923 tarihinde yeniden sulh görüşmelerine başlamak üzere Lozan'da konferansa katılacaklarını bildirmişlerdir.³⁹⁹

³⁹⁹ *Türk İstiklal Harbi*, Genelkurmay Başkanlığı 2. Cilt, 6. Kısım, 4. Kitap, Ankara 1969, s.220-221; Akşin, a.g.e., Cilt 2, s. 42.

Karikatür 79

Yeni konferans başlarken

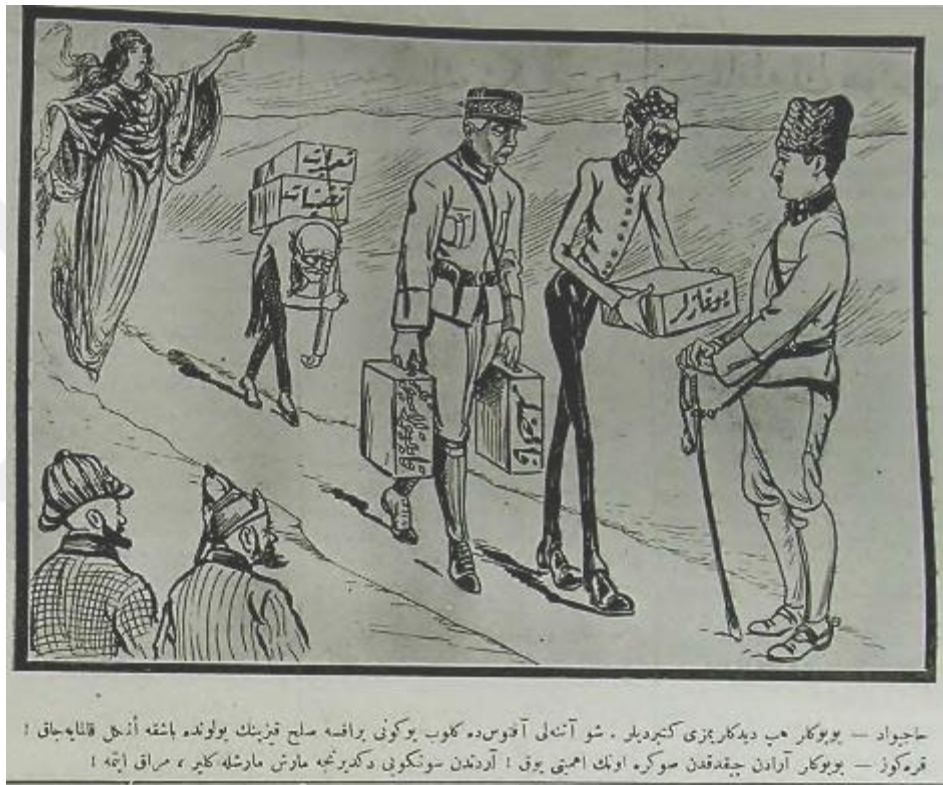
Karagöz –İki aydır yediniz, içtiniz, dinlendiniz. Haydi bakalım yeni keşfettiğiniz oyunları tecrübe edin, fakat gözünüzü açın! Karışmam bu sefer pes deninceye kadar savaş olacak ha!⁴⁰⁰

Lozan görüşmelerinin ikinci evresinin başlaması ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında görselde müsabakaya çıkan Türk tarafı, Türk'ün ayağına sarılmış Venizelos ve diğer murahhaslar görülmektedir. Örtük anlama bakıldığında ise Lozan Barış Konferansı'nın ikinci dönemi görüşmelerinin ilk gündem maddesinin Trakya sınırları meselesi olduğu ve sınır meselesini görüşmek üzere Lord Curzon'un oturumu açtığı karikatürize edilmiştir. Venizelos'un Türk murahhasının ayağına sarılmış olarak çizilmesi Trakya sınır meselesini anlatmak üzeredir.

⁴⁰⁰ Karagöz, 21 Nisan 1339 (21 Nisan 1923), s.1.

Lozan Barış Görüşmeleri'nin ikinci döneminin ilk gündem maddesi Türkiye'nin Avrupa ile olan hudut sorunudur. Karikatürde Karagöz, hem Türk tarafının hem de Lord Curzon'un yani İngiliz tarafının görüşmeleri barışla neticelendirmek istediğinin sözcülüğünü yapmakta ve barışın kaçınılmaz olduğuna “bu sefer pes deninceye kadar savaş olacak ha!” sözleriyle tersten vurgu yapmaktadır.

Karikatür 80

Hacivat- Büyükler hep dediklerimizi getirdiler. Şu Atinalı Aftos'ta gelip yükünü bıraksa sulh kızının yolunda başka engel kalmayacak!

Karagöz- Bu yükler aradan çıktıktan sonra onun ehemmiyeti yok! Ardından süngüyü değdirince marş marşla gelir, merak etme!⁴⁰¹

Lozan görüşmelerinin ikinci evresindeki gelişmelerle ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında görselde İsmet Paşa heybesini açmış bekler vaziyette; Önden Lord Curzon ve arkasından Venizelos'la birlikte diğer murahhaslar ellerinde ve sırtında “Boğazlar”, “faizler”,

⁴⁰¹ Karagöz, 23 Mayıs 1339 (23 Mayıs 1923), s.4.

“tamirat-tazminat”, “kapitülasyonlar” yazılı sandıkları taşıyarak İsmet Paşa’ya sunmakta iken; Venizelos sırtındaki yüklerin altında ezilir vaziyette çizilmiştir. Barış/sulh genç bir kız ile temsil edilmiştir. Arkadan sulh kızı da koşarak gelmektedir. Karikatürün örtük anlamına göre Lozan görüşmelerinde mutabakata varmak için öncelikli konular halledildikten sonra Yunanistan ile de tamirat ve tazminat konusunda anlaşılırsa sulhun gerçekleşeceği karikatürize edilmiştir.

Lozan Konferansı görüşmelerinin netice vermeye başladığı büyük devletlerin Türk taleplerine olumlu cevap verdiği en arkada Venizelos’un da Türk taleplerini teslim etmesiyle sulhun önündeki engellerin ortadan kalkacağı anlatılmıştır. Karikatürde barış anlaşması imzalanması için engellerin ortadan kalkmaya başladığı, barış için büyük devletlerin ellerindeki yükler başka bir ifadeyle boğazlar, kapitülasyonlar gibi meseleler ortadan kalktıktan sonra Venizelos’la (Yunanistan) tamirat ve tazminat meselesinin süngü gösterilince her halükârda halledilebileceği yönünde bir söylem geliştirilmiştir. Gazete bu söylemle, kamuoyunu Lozan görüşmelerinin neticeleri ve gelişmeleri hakkında haberdar etmekte, aynı zamanda dışa karşı da uyarı mahiyetinde bir mesaj vermektedir.

24 Temmuz 1923’te Lozan Barış görüşmeleri netice vermiş ve anlaşma imzalanmıştır. Uluslararası arenada bağımsız Türkiye’nin varlığı kabul edilmiş, Sevr Antlaşması geçerliliğini kaybetmiştir.⁴⁰² Bu anlaşma ile Türkiye Cumhuriyeti’nin içinde yer aldığı topraklarda Türk egemenliği kabul edilmiş ve Misak-ı Millî’de dile getirilmiş talepler uluslararası arenada tanınmıştır.⁴⁰³

⁴⁰² Sadık Tural, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Tapu Tescil Andlaşması: Lozan”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIX, Mart 2003, Sayı 55, s. 1-16; Akşin, 1997, Cilt 2, s. 46.

⁴⁰³ Lewis, 1993, s. 254; Ahmad, 1995, s. 76.

Karikatür 81

Hacivat-Dokuz yıllık emek, dokuz aylık zahmetle doğan yavruyu arabada değil, el üstünde taşımalı!

Karagöz – Evet, bu yavru yüz binlerce insanın kanından dünyaya geldi. Bütün dünya kıymetini bilmeli, yoksa yedi iklim yedi ülkeyi yedi yıl daha kan götürür!⁴⁰⁴

Lozan görüşmelerinin sonuçlanmasıyla ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında İsmet Paşa ve Lord Curzon yanlarında diğer temsilcilerle birlikte bir beşik içinde yeni doğmuş bir bebeği sevinçli bir şekilde taşımakta iken görülmektedir. Karikatürün örtük anlamına göre Lozan Barış anlaşmasının 24 Temmuz 1923'te imzalanmasının ertesi günü yayınlanan bu karikatürde, İtilaf devletleri yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlık mücadelesi sonrasında Türk tarafının tam bağımsızlığını sağlamak yönündeki taleplerini kabul etmiş olması ve sulhun gerçekleşmiş olması karikatürize edilmiştir. Sulh yeni

⁴⁰⁴ Karagöz, 25 Temmuz 1339 (25 Temmuz 1923), s.1.

doğan bir bebekle temsil edilmiştir. Bebek nasıl ki bakıma ve korumaya muhtaçsa sulhun de bakım ve muhafaza ihtiyaç duyduğu mesajı verilmiştir.

Lozan Barış Görüşmelerinin netice vererek ikinci dönem görüşmeleri sonrasında sulhun gerçekleştiği, barış anlaşmasının imza edildiği, böylece dokuz yıllık emek sonrasında verilen kurtuluş mücadelesinin (bu mücadeleye I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dâhil edilmiştir. Yani 1914'ten başlayan bir mücadeleye vurgu yapılmıştır) barışla sonuçlanıp Türk tarafının varlığını müttefik devletlere kabul ettirdiği, sulh bebeğinin yüzbinlerce insanın kanından dünyaya geldiğini ve bütün dünya milletleri tarafından değerinin bilinmesi gerektiği yönünde bir söylem geliştirilmiştir. Gazete, I. Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı'nı birbirini tamamlayan bir savaş (süreklilik) olarak ele almış, bunu da “bu yavru yüz binlerce insanın kanından dünyaya geldi” söylemiyle tekrar pekiştirmiştir. Ayrıca bu karikatür ile dünya milletlerinin bu sulhun değerini bilmesi gerektiğini aksi halde Anlaşma Devletleri ile savaşın devam edeceği (harp tehdidi) mesajını da dünya kamuoyuna vermektedir.

Lozan Barış Antlaşması 143 maddeden oluşmakta olup Boğazlar ve Trakya meseleleri ayrı metinler halinde düzenlenmiştir.⁴⁰⁵ Antlaşma ana hatlarıyla aşağıdaki konulardan oluşmaktadır:

3.2.1.1. Arazi ve Sınırlar

Batı Sınırı (Trakya): Batı sınırı Misak-i Millî esas alınarak çizilmiştir. Mudanya Ateşkes Antlaşması'yla Doğu Trakya Türkiye'de kalacaktır. Karaağaç Türkiye'de kalacak ve Meriç Nehri sınır olacaktır. İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları dışındaki Ege Adaları Yunanistan'ın ya da İtalya'nın egemenliğine bırakılacaktır. Buna karşılık Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları asker ve silahtan arındırılacaktır. Bu arada Türkiye Kıbrıs ve Mısır'ın İngiliz yönetimine geçtiğini kabul edecektir.

⁴⁰⁵ Mumcu, a.g.e., s. 93. Lozan Antlaşması ile Türkiye'nin sınırlarının çizilmesi, Yunanistan ile Türkiye arasında Türk-Rum mübadelesine karar verilmesi, Boğazların silahsızlandırılmasına karar verilip, Boğazlar konusunun Montrö'de yeniden ele alınacağı ve görüşülen diğer konular için bkz. Roderic Davison, “Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne”, *The Diplomats 1919-1939*, der. Gordon A Craic & Felix Gilbert, Princeton, 1953, s. 199-209.

Suriye Sınırı: 20 Ekim 1921’de Fransızlar ile TBMM Hükümeti arasında imzalanan Ankara Antlaşması’nda kabul edilen sınır aynen benimsenecektir.

Irak Sınırı (Musul Sorunu⁴⁰⁶): Musul Meselesinin çözümü Lozan Anlaşması’nın üçüncü maddesi gereğince anlaşmadan sonra çözüme kavuşturulmak üzere ertelenmişti. Konferans’ın bitiminden dokuz ay sonra yapılacak olan Türk-İngiliz ikili görüşmelerinde çözümlenecek; anlaşma sağlanamazsa sorunun Milletler Cemiyeti tarafından çözülmesi kararlaştırılacaktır.⁴⁰⁷ Görüşüldüğü üzere İstanbul’da Türk İngiliz görüşmelerinin gerçekleştirildiği Haliç Konferansı’nda, İngiltere’nin asıl konuya girmeden yeni toprak istekleri nedeniyle sonuçsuz kalmış ve Musul sorunu Milletler Cemiyeti’ne gönderilmiştir.⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ Musul Meselesinin tarihi gelişimi için bkz. Suat Akgül, *Musul-Kerkük Harekâtı*, Berikan, Ankara 2001; Ayhan Aydın, *Musul Meselesi 1900-1926*, Turna, İstanbul 1995; Kadir Mısıroğlu, *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, Sebil 1972; Mim Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1980; Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları 1922-1925*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003; Orhan Avcı, "Atatürk'ün Musul Politikasında Özdemir Bey Harekâtının Yeri", *Bilim Yolu, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1999/2 s. 215-245.

⁴⁰⁷ Akşin, a.g.e., Cilt 2, s. 42; Mumcu, a.g.e., s. 93-94.

⁴⁰⁸ Goloğlu, 2006, s. 206; Eroğlu, a.g.e., s. 199-200; İngiltere’nin Tersane Konferansı’nda Musul meselesini çıkmaza soktuğu, Türkiye’yi “bir oldu-bitti karşısında bıraktığı ve sorunu Milletler Cemiyeti’ne götürdüğü konusunda bkz. Bilal Şimşir, “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-Irak İlişkileri”, s. 859-916,

<http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Bilâl-N.-ŞİMŞİR-Musul-Sorunu.pdf>, (25.2.2019).

Karikatür 82

Lord Kurzon: Mademki şunu paylaşmıyoruz, Cemiyet-i Akvam'a havale edelim, ne derse eyvallah!

Karagöz: Aldanma Paşam, Cemiyet-i Akvam'ın tutucuları da kendilerindendir. Muhakkak bir yere havale etmek isterse sen bizim orduya havale edelim: Bak nasıl yelkenleri suya indirip sulh olur!⁴⁰⁹

Lozan'da Musul Meselesi'nin ele alınışı ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında görselde Lord Curzon ve İsmet Paşa Cemiyet-i Akvam'ın önünde ortada kalmış Musul yazılı sandığın başında bu sandığın ne olacağını düşünür vaziyette çizilmiştir. Örtük anlama göre bu karede Lozan Konferansı'nda çözüme kavuşturulamayarak ertelenmiş olan Musul Meselesinin Cemiyet-i Akvam'a havale edilmesi ve Musul konusunda da harp olayının gündeme gelmesi karikatürize edilmiştir.

⁴⁰⁹ Karagöz, 27 Kanun-ı Sani 1339 (27 Ocak 1923), s.4.

Lozan’da Musul sorununun Cemiyet-i Akvam’a havale edilişı bu karikatürde istenen bir durum olarak ele alınmamıştır. Cemiyetin İngiltere etkisinde hareket eden bir kurum olmasından dolayı Karagöz, İsmet Paşa’yı uyararak Musul Meselesinin Cemiyete değil orduya havale edilerek yani harple çözüme kavuşturulması yönünde telkinde bulunmaktadır. Bu söylem Lozan Antlaşmasında meselenin Cemiyete havale edilmesinin istenen ve tercih edilen bir durum olmadığı yönünde bir mesajı kamuoyuna iletmektedir. Bu durum gazetenin Türk Heyeti’ni eleştirdiği ve konuyla ilgili nasıl bir tutum izlemesi gerektiği yönünde bir tavsiyeyi dile getirdiğini göstermektedir. Aynı zamanda daha önce Lozan görüşmelerinin birinci döneminin kesintiye uğraması durumunda savaş gündeme gelmiş ve gündem olunca da barışa doğru gidilmişti. Bu karikatürle harbe hazırlıklı olmak ve harbin barış yolunda caydırıcı bir unsur olduğuna bir gönderme yapılmaktadır.

3.2.1.2. Boğazların Durumu

Boğazlar konusu Lozan’da geçici olarak şu şekilde çözümlenmiştir: Boğazlardan geçiş serbest olarak düzenlenecek, Türk tarafı savaşa girse bile tarafsız uçak ve gemiler serbestçe geçme hakkına sahip olacaktır. Türkiye asker ve silah bulundurmayacak, Boğazlar Türkiye’nin başkanlığındaki uluslararası bir komisyon tarafından yönetilecektir. Türk egemenliğini sınırlandıran bu hükümler karşısında Türkiye Boğazlar Meselesinin yeniden ele alınmasını talep etmiş ve 1936 da Montrö’de yeniden Türk tarafının hâkimiyet ve savunma haklarını düzenleyen bir anlaşmaya gidilmiştir.⁴¹⁰

⁴¹⁰Mehmet Gönübol-Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, haz. Berna Türkdogan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 12-13; Mumcu, a.g.e., s. 94; Akşin, 1997, Cilt 2, s. 43.

Karikatür 83

Konferansta havale hastalığı

Kurzon: Boğazlar Meselesini de öteki meseleler gibi komisyona havale etsek fena olmayacak!
 Yavuz İsmet: Pardon Lord Efendi! Yirmi gündür bütün işler komisyonların laf torbasına havale ediliyor, bari? ⁴¹¹

Lozan Konferansı'nda Boğazlar Meselesine ilişkin bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında Lozan Konferansı'nda murahhaslar masa etrafında oturmuş olarak, İsmet Paşa ve Lord Curzon ayakta, Curzon elindeki kâğıttan bir şeye işarete ederek konuşmakta iken çizilmiştir. Karikatürün örtük anlamına göre burada Lozan görüşmelerinde Boğazlar konusunda alınan kararların, Türk egemenliğini kısıtlayan hükümler içermesi nedeniyle Türk tarafı tarafından kabul görmediği, Lord Curzon'un Boğazlar Meselesinin bir komisyona havale edilebileceğini dikte edişinden İsmet Paşa'nın duyduğu rahatsızlık karikatürize edilmiştir.

⁴¹¹ Karagöz, 20 Kanun-ı Evvel 1338 (20 Aralık 1922), s. 1.

Lozan Konferansı'nda Boğazlar Meselesinin bir komisyona havale edilebileceği tartışılırken Türk tarafı ve İsmet Paşa bazı meselelerin (Musul, Boğazlar) komisyona havale edilmesinden duydukları rahatsızlığı dile getirmektedir. Bu komisyonların çözüm için yeterliliğe sahip olmadığını ancak laf kalabalığı ettiğine işaret eden bir söylem geliştirilmiştir. Konferansta bazı meselelerin Cemiyet'e havale edilmesi "havale" hastalığı ile özdeşleştirilerek ifade edilmiştir. Konferansın havale konusundaki çözümü gazete tarafından eleştirilmektedir.

3.2.1.3. Kapitülasyonlar, Mali ve İktisadi Konular

Lozan'da hukuki, adlî, malî, ekonomik ve idarî alanlarda kapitülasyonlar tümüyle kaldırılmıştır ve kısa geçiş döneminden sonra Türkiye'de bulunan yabancı, ticari kurumlar da kanunlara uymakla yükümlü hale gelmiştir.

Osmanlı Borçları, Osmanlı Devleti'nden ayrılan devletler arasında bölüştürülmüş ve belli taksitlerle ödenmesi kararlaştırılmıştır.

Lozan'da Yunanistan ile malî konularla ilgili yaşanan sorunlardan biri de Türkiye'nin tazminat talebidir. Antlaşma ile Yunanistan'dan istenen tamirat bedeli karşılığında Karaağaç'ın Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴¹²

⁴¹² Mumcu, a.g.e., s. 94; Akşin, a.g.e., Cilt 2, s. 42-43, 45.

Karikatür 84

General Yallah-Ooo, Paşam ben sizden borçlarınızın faizini altın istedim, siz kağıt veriyorsunuz!

Karagöz- Hakkınız var, fakat bende (Venizelos)dan tazminat karşılığı altın istedimdi. Onun yerine toprak verdi. Şükredin ki ben size kâğıt para veriyorum.⁴¹³

Lozan Konferansı'nda borçların ödenmesine ilişkin bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında İsmet Paşa'nın elindeki kâğıt para tomarını Fransız'ın önüne uzattığı görülmektedir. Fransız murahhas bu durum karşısında şaşırılmış “bu ne?” dercesine bir tutum sergilemektedir. Masanın başında Lord Kurzon, eli ceplerinde, ağzında piposunu içmekte ve durumu seyretmektedir. Arkada İtalyan ve yanında Venizelos ayakta beklemektedir. Karikatürün örtük anlamına göre burada Lozan Barış Görüşmelerinde borçlar meselesinin görüşülmesi, borçların faizini isteyen Fransızlara ödemelerin altın olarak değil kâğıt para ile yapılması konusu işlenmiştir.

⁴¹³ Karagöz, 30 Mayıs 1339 (30 Mayıs 1923), s.4.

Fransızlara olan borçların İsmet Paşa tarafından altın yerine kâğıt para olarak verilmesi karşısında Yunanistan'ın da bize olan altın borcunu toprak olarak verdiği hatırlatılmıştır. Anlaşma hükümlerinin uygulanması konusunda Yunanistan'ın yaptığı gibi Türkiye de kendi akılla hareket etmektedir. *Karagöz* de bu durumun sözcülüğünü yapmakta, iktidarın tutumunu onaylayan bir tavırla bu durumu kamuoyuyla paylaşmaktadır.

Lozan Konferansı'nda Karaağaç'ın Yunanistan tarafından Türkiye'ye savaş tamirat bedeli olarak verileceğine ilişkin karikatür:

Karikatür 85

Karaağaç altında sulh şenliği

Hacivat- Giritli işvebaz evirdi, kıvırdı, cilvelendi, nihayet tazminat yerine ağacı kabul ettirdi.

Karagöz-Yunan politikası öyledir Hacivat, Galata sokaklarında bile kiliseler hep bu siyasetle boşalmıyor mu? ⁴¹⁴

Lozan Konferansı'nda Yunanistan ile savaş tazminatı konusuna ilişkin bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında Lozan murahhasları bir ağacın altında oturmuş önlerinde Venizelos dans etmektedir. Karagöz ve Hacivat davul çalmaktadır. Karikatürün örtük anlamına göre bu karikatüre Lozan görüşmelerinde savaş tazminatı vermeyi kabul eden Yunanistan'ın tazminat olarak Karaağaç'ı Türkiye'ye bırakması konu edilmiştir. Karaağaç, ağaçla sembolize edilmiştir.

Konuyla ilgili karikatürlerde gazete, Lozan görüşmelerinde savaş tazminatı vermeyi kabul eden Yunanistan'ın tazminat bedeli olarak Karaağaç'ı Türkiye'ye bırakmasını başka bir deyişle savaş tazminatı olarak altın yerine toprak vermesini ele almış ve Yunanistan'ın genel bir tutumu olan bu "kıvrırma" politikasını eleştirmiştir.

3.2.1.4. Azınlıkların Durumu ve Yunanistan İle İlgili Problemler

Lozan'da Türkiye'de bulunan Müslüman olmayan azınlıklar hukuken ve fiilen Türk uyruklu sayılacaklar ve kendileri için her türlü hayır kurumu ve okul açabileceklerdir. Konferans Türkiye'de yaşayan Rumlar ile Yunanistan'da yaşayan Türklerin karşılıklı olarak değiştirilmesini kararlaştırılmıştır. Lozan'da mübadele konusunda İstanbul'da yaşayan Rumlarla, Batı Trakya'da yaşayan Türkler bu ahali değişiminin dışında tutulacaktır.⁴¹⁵

⁴¹⁴ Karagöz, 30 Mayıs 1339 (30 Mayıs 1923), s.1.

⁴¹⁵ Akşin, 1997, Cilt 2, s. 43-46; Türk-Rum nüfusunun değişimini yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin "ulus-yaratma" sürecinin bir parçası olduğu konusundaki yaklaşımı bkz. Erik-Jan Zürcher, "Greek and Turkish Refugees and Deportees 1912-1924", *Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive Department of Turkish Studies*, Universiteit Leiden, 2003, s. 1-7; <http://www.transanatolie.com/english/turkey/turks/Ottomans/ejz18.pdf>, (10.3.2019); Türk-Rum Mübadelesinin sadece Yunanistan için değil Türkiye'nin de sosyal yapısını, mülkiyet ve iktidar ilişkilerini şekillendiren önemli olaylardan biri olduğu konusundaki incelemesi için bkz. Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2006.

Lozan'da 30 Ocak 1923'te imzalanan “Sivil Tutukluların Geri Verilmesi ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesine İlişkin Türk-Yunan Anlaşması” ile sağlanmıştır.⁴¹⁶ Aynı gün “Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” de imzalanmıştır.⁴¹⁷

Türk ve Rum Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme 19 maddeden oluşmaktadır. Buna göre Yunanistan'daki Müslüman azınlık ile Türkiye'deki Ortodoks Rum azınlık mübadele edilecektir. Ancak, İstanbul'da bulunan Rumlar ile Batı Trakya'da bulunan Müslümanlar değiş-tokuşun dışındadır. 25 Ağustos 1923 tarihinde her iki ülke tarafından mübadele sözleşmesi onaylanmıştır. 1923 yılı Ekim ayında mübadele sözleşmesi gereğince kurulan Karma Komisyon çalışmalarını yürütmüş ve 1924'e kadar belli bir oranda mübadele yapılabilmektedir. Fakat mübadele sözleşmesinde geçen “etablis” kelimesinin her iki tarafça farklı yorumu neticesinde mübadele meselesinin halledilmesi 1930 tarihine kadar sürmüştür. Bu zaman diliminde 384.000 kişi Türkiye'ye; 1920'li yıllardan itibaren yaşanan göçlerle beraber 1.250.000 kişi de Yunanistan'a göç etmiştir.⁴¹⁸

⁴¹⁶ Soysal, a.g.e., s.184-186.

⁴¹⁷ H. Cevahir Kayam, “Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM'de Görüşülmesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 27, Cilt IX, Temmuz-Kasım 1993, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-27/lozan-baris-andlasmasına-gore-turk-yunan-nufus-mubadelesi-ve-konunun-tbmmde-gorusulmesi>, (9.7.2018); Soysal, a.g.e., s. 177-183.

⁴¹⁸ Seçil Akgün, “Birkaç Amerikan Kaynağında Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu”, *Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara 1986, s. 257.

Karikatür 86

“Mübadele” meselesi hala yerinde sayıyor!

Yunan murahhası –Yahu o kadar çalışıyorum şu işi ileri götüremiyorum.

Türk murahhası –Olur şey değil, ne zamandır bu işle uğraşıyorum, bir adım ileri götüremiyorum.

Karagöz –Azizim Şükrü Bey bu iş böyle ileri gitmez. Bana kalsa bu işi Fevzi Paşamıza havale ederim. Bir günde hakkından gelir.⁴¹⁹

Türk-Rum mübadele sözleşmesi ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında Türk ve Yunan Murahhasları “ma’hûd mübadele meselesi” yazılı bir ağırlığı ilerletmeye çalışmakta olduğu görülmektedir. Örtük anlama göre bu karikatürde 30 Ocak 1923’te Lozan’da imzalanan Türk-Rum Mübadele Sözleşmesi’ne rağmen mübadele meselesinin uzadığı karikatürize edilmiştir. Mübadele ağır bir top olarak çizilmiştir.

⁴¹⁹ Karagöz, 25 Ağustos 1926, s. 4.

Karikatürde 30 Ocak 1923'te imzalanan Mübadele Sözleşmesine rağmen mübadele konusunda gözle görülür bir gelişmenin kaydedilmediğini eleştiren bir söylem kullanılmıştır. Karagöz, dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya yerine Fevzi Paşa ile bu meselenin daha çabuk çözülebileceği mesajı ile meselenin çözümünde diplomasi yerine Yunan tarafını harekete geçirmenin askeri bir kuvvet ile olabileceği konusunda bir öneri getirmektedir. Bu karikatürde *Karagöz*, siyasete dâhil olmakta, eleştirisini dile getirip meselenin çözümü için kendi önerisini, fikrini kamuoyuyla paylaşmakta ve Hükümetin mübadele konusundaki politikasını eleştirmektedir.

Karikatür 87

Yunanlılarla müzakere kıvamına geldi! ⁴²⁰

Karagöz –Aman doktor bu iş kıvamına geldi bu sefer şunu doğurtupta bir uğurlu nevzat dünyaya getirebilirsen artık düğününü ahengini sen bana bırak!

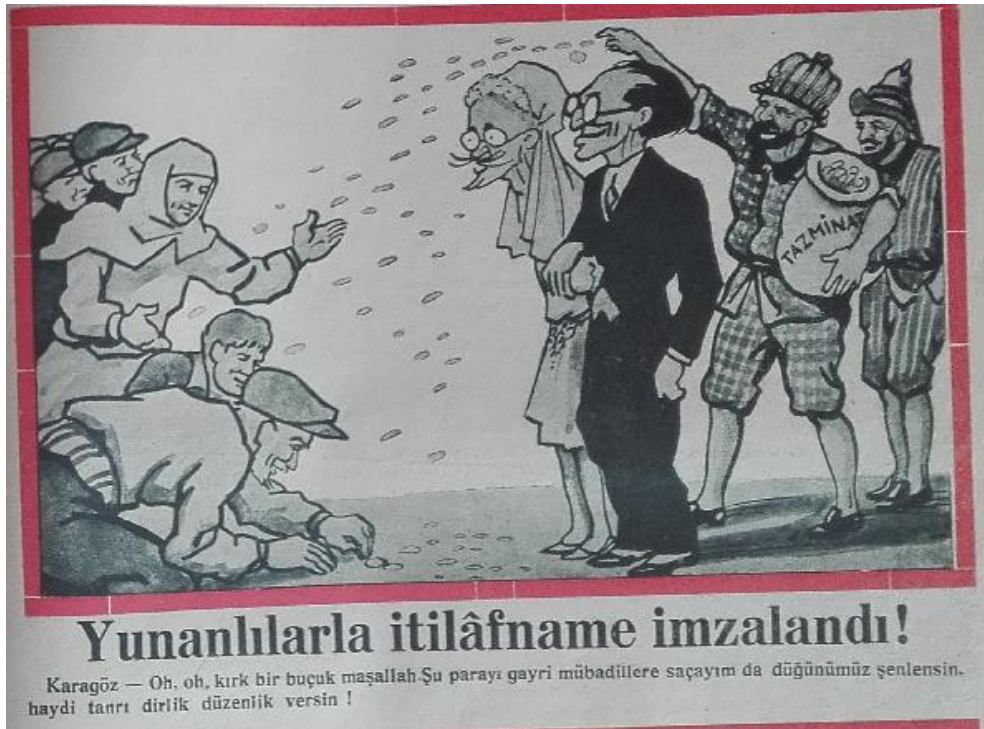
Türk-Rum Mübadelesi ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında doğum masasında yatan bir adam son sancılarını

⁴²⁰ *Karagöz*, 12 Şubat 1930, s. 1.

çekmekte iken başında doktor ve yanındakiler mutlu bir şekilde doğumu beklemektedir. Karikatürün örtük anlamına göre ise yıllardır sürüncemede kalan bir mesele olarak mübadele meselesinde 1930'lara gelindiğinde çözüm için kıvama gelindiği, son sancılarını çeken Venizelos'un doğumu ile karikatürize edilmiştir. Venizelos'un başında doğumun gerçekleşmesini sağlayan doktor dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'tır. Bu çizimde doktor-hasta metaforu kullanılmış ve Aras'ın hekimlik mesleğine atıf yapılmıştır. Doğumu gerçekleştiren kişinin karikatürde Türk Dışişleri Bakanı olarak çizilmesi, meselenin halledilmesi için Türk tarafının çözüme yanaşan taraf olduğunu göstermektedir.

Mübadele meselesinde doğum yapan kişi Venizelos, doktor ise Tevfik Rüştü Bey'dir. Bu karikatürde doğum yapan tarafın Venizelos ile temsil edilmiş olması, mübadele meselesinin Yunan tarafında tıkanıdığına işaret eden bir söylem kullanılmıştır. Gazete mübadele konusunda meselenin bunca yıldır çözülmemeyişinin nedenini kamuoyu ile paylaşmaktadır. Bu konuda iktidarın söyleminin sözcüsü olarak bir dil geliştirmektedir.

Karikatür 88

Yunanlılarla itilâfname imzalandı! ⁴²¹

Karagöz –Oh, oh, kırk bir buçuk maşallah. Şu parayı mübadillere saçayım da düğünümüz şenlensin. Haydi tanrı dirlik düzenlik versin!

Türk-Rum Mübadelesi ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında Tevfik Rüştü Aras ve Venizelos evlenmiş vaziyette iken görülmektedir. Karikatürde Karagöz elinde “tazminat” yazılı çuvaldan insanlara (gayri mübadillere) para saçmakta iken bu paraları toplayan insanlar çizilmiştir. Örtük anlama göre 10 Haziran 1930 tarihli Ankara Antlaşmasıyla Batı Trakya Türkleri ve İstanbul Rumları yerleşik sayılmış (etabli) ve mübadele meselesinin çözümü gerçekleşmiş ve bu durum düğün şeklinde somutlaştırılarak karikatürize edilmiştir.

10 Haziran 1930 tarihli Ankara Antlaşması’yla Yunanlılarla imzalanan itilafname gazetede olumlu bir dille ele alınmış ve iktidarın konunun çözümü için attığı adım onaylanmıştır.

Lozan Barış Konferansı ile ilgili karikatürlerde gazete, Konferansın birinci dönem görüşmelerinde bazı konularda anlaşma sağlanamaması durumunda sulhun gerçekleşmesi için savaş kozunun kullanılması noktasında iktidarı destekleyen bir tutum sergilemiştir. Yine, sulhun gerçekleşmesiyle Musul ve Boğazlar Meselesinin Cemiyet-i Akvam’a havale edilmesi ve Yunanistan’ın savaş tazminatı olarak Karaağaç’ı vermesi ile ilgili konularda iktidarın karşı duruşunu onaylayan ve Heyetin yanında yer aldığını gösteren bir dil kullanmıştır. *Karagöz*, Türk-Rum Mübadelesi konusunda başlangıçta, Türk hükümetinin politikalarını eleştiren ve öneri sunan bir dil kullanırken 1930’lu yıllardan itibaren iktidarın bu konudaki söyleminin sözcüsü olarak konumlanmıştır.

3.2.2. Milletler Cemiyeti’ne Giriş

Milletlerarası sulhun muhafaza edilmesini, işbirliğinin gerçekleştirilmesini ve Versay Anlaşması’yla oluşan vaziyetin yürürlüğünü sağlamak üzere Birinci Dünya Savaşı

⁴²¹ *Karagöz*, 14 Haziran 1930, s. 1.

sonunda Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) kurulmuştur.⁴²² Cemiyete Birinci Dünya Savaşından mağlup çıktığı gerekçesiyle Türkiye üye olarak alınmamıştır. Sonraki yıllarda ise Türkiye, Cemiyetin Musul sorunundaki taraflı tutumu ve Sovyet Rusya'nın üyelik konusundaki isteksizliği nedeniyle uzun bir süre Cemiyete başvuru yapmamıştır.⁴²³

Daha aktif bir dış politika izlemeye başlayan Türkiye, 1931'de Milletler Cemiyeti'ne üyeliği ilke olarak benimsemiş ancak daimi üyelik teklifinde bulunmuştur. Daimi üyeliğin büyük devletlere özgü bir üyelik olmasından dolayı Türkiye'nin Cemiyete üye olmak istemediği açıkça görülmektedir. Türkiye'nin bu davranışında Sovyet Rusya'nın isteksizliğinin rol oynadığı bilinmektedir. Cemiyete üyelik konusunda Atatürk'ün izlediği politika, Cemiyetin daveti üzerine üye olmaktır.⁴²⁴ 30 Nisan 1932 yılında Cenevre Elçiliği ve Cemiyet arasındaki görüşmelerden Türkiye'nin Cemiyet temsilcileri arasında bulunmalarını ve üyelik için ne zaman başvuracaklarını bildirmelerinin istendiği konusunda temasların olduğu anlaşılmaktadır.⁴²⁵ 1932 yılında Türkiye Akvam Cemiyeti'ne üye olmuş, bu üyelikten iki yıl sonra Rusya'da Cemiyete dâhil olmuştur.⁴²⁶

⁴²² Milletler Cemiyeti'nin kuruluşunu hazırlayan sebepler, Cemiyetin maksadı, Misak'ın ana maddeleri, tadili için yapılan çalışmalarla ilgili detaylar için bkz. Nihat Erim, "Milletler Cemiyeti Üzerinde Düşünceler", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/350/3627.pdf>, (6,2.2019).

⁴²³ E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*, Ankara 2000, s.s.216-217; Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1944, s.525.

⁴²⁴ Yalçın, a.g.e., s.217.

⁴²⁵ Akt. Şayan Ulsan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi -Öncesi ve Sonrası", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), s.245; Bu temaslar çerçevesinde Milletler Cemiyeti'nin üye devletleri tarafından Türkiye'nin Cemiyete üyeliği konusunda Başkanlığa verilen önerge dikkate değerdir. Bu önerge şöyledir: "Biz Arnavutluk, Almanya, Avusturya, Avustralya, İngiltere, Bulgaristan, Kolombiya, Küba, Danimarka, İspanya, Estonya, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Guatemala, Macaristan, İtalya, Japonya, Letonya, Yeni Zelanda, Panama, Hollanda, İran, Lehistan, Romanya, İsveç, İsviçre, Çekoslovakya, Yugoslavya Delege Kurulları, bir devletin Milletler Cemiyeti'ne üye olabilmesi için Antlaşmanın birinci maddesinde göz önünde tutulan genel koşulları Türkiye Cumhuriyeti'nin yerine getirmiş olduğunu görerek, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmaya ve değerli işbirliğinden Cemiyet'i yararlandırmaya çağrılmasını teklif ediyoruz. (Goloğlu, 2009, s.59-60).

⁴²⁶ Ulsan, a.g.m., s. 245; Türkiye'nin Cemiyete üyelik sürecindeki temkinli tutumunun, üyelikten sonra da devam ettiği, bir taraftan Cemiyetin prensiplerinin dünya barışına katkıda bulunacağını düşünürken, bir taraftan da bunların bir türlü uygulanmayışı noktasında Kuruluşun işleyişini sorgulayan ikircikli yaklaşımı konusunda bkz. Dilek Barlas, "Milletler Cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 14, Sayı 55, 2017, s. 93-111, <http://home.ku.edu.tr/~dbarlas/uid.pdf>, (5.3.2019).

Karikatür 89

Cemiyeti Akvama Gireceğiz!.⁴²⁷

Hacıvat –Karagöz, bu kaleden içeri girmek kolay amma, muzaffer çıkmak gerek, ne dersin?
Karagöz –Yüreğimizde böyle ateşli sulh aşkı olduktan sonra kaleyi içinden fethederiz, hiç merak etme Hacıvat!.

Cemiyet-i Akvam’la ilgili bu karikatürün göstergibilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında Tevfik Rüştü Bey elinde sulh dalı ile Cemiyet-i Akvam’ın kapısından içeri girmektedir. Cemiyet üyeleri de durumdan memnundur. Karikatürün örtük anlamına göre Türkiye’nin 1932 yılında Cemiyete Akvam’a üyelik sürecinin öncesinde Cenevre Elçiliği ve Cemiyet arasındaki temaslardan Türkiye’nin üyelik sürecinin istendiği ile ilgili olumlu hava bu karikatüre yansımış, neticede Türkiye’nin üyelik sürecinin gerçekleşmesine günler kala (18 Temmuz 1932’de üyelik gerçekleşmiştir) bu konu karikatürde işlenmiştir. Cemiyet-i Akvam bir kale görünümünde çizilmiştir. Kale muhafazalı, içeri girilmesi zor bir yapıdır. Cemiyetin içindeki kalede dünya devletlerinden bazıları görülmektedir. Yüzlerindeki gülümseme Türkiye’nin bu yapıya üyeliğine sıcak baktıklarını göstermektedir.

⁴²⁷ Karagöz, 2 Temmuz 1932, s. 1.

Alt yazıda geçen “yüreğimizde böyle ateşli sulh aşkı olduktan sonra” ifadeleri Türkiye’nin “yurtta sulh, cihanda sulh politikası”na gönderme yapmakta ve bu politika çerçevesinde Cemiyet-i Akvam’a giriş sürecinin tamamlanacağı ve barış politikası sayesinde Cemiyeti içerden fethedeceği yönünde bir söylem karikatürde geliştirilmiştir. Yine “kaleyi içinden fethetmek” ifadesi karikatürde Türklerin atalarının fetih politikası ve yakın zamanda bizzat milletin (Çanakkale Savaşı, Kurtuluş Savaşı’ndaki başarılar) başarılarını hem iç hem dış kamuoyuna hatırlatmak ve duyurmak amacını taşıyor olmalıdır.

Karikatür 90

Biz ve Rusya Akvam Cemiyetine giriyoruz⁴²⁸

Hacıvat — Karagöz şimdiye kadar dalga geçen şu gemi yürümeğe başladı.

Karagöz — Elbette Hacıvat, bu zamana kadar akıntıya kürek çekiyorlardı, bizim yelkenleri takıp kaptanı da dümene oturtunca sulh yolunda çabuk ilerlerler!

⁴²⁸ Karagöz, 12 Eylül 1934, s. 1.

Cemiyet-i Akvam’la ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında “Cemiyet-i Akvam” yazılı tekne Türk Bayrağı ve Türkiye başta olmak üzere çeşitli devlet temsilcilerinin yer aldığı görülmektedir. Karikatürün örtük anlamına göre Türkiye’nin epey sürüncemede geçen üyelik sürecinin tamamlanmasından kısa bir süre sonra, Türkiye öncülüğünde Rusya’nın da Cemiyete üye olduğu bu karikatürde işlenmiştir. Türk Bayraklı gemi çizimi, Cemiyet-i Akvam’da Türkiye’nin üye ülke olarak yer almak yanında Cemiyet içinde öncü bir ülke olacağına işaret eden bir resim olarak okunabilir.

Karikatürün alt yazısında geçen “akıntıya kürek çekilmesi” üyelik sürecinin çetrefilli geçmiş olmasına; “bizim yelkenleri takıp kaptanı da dümene oturtunca” ifadeleri ise zamanla sorunların giderilip uzlaşmanın sağlanması ile Türkiye’nin Cemiyet-i Akvam’a girişinin ve izlediği sulh politikasının Sovyet Rusya’nın Cemiyete üyeliğine katkıda bulunduğu gibi Cemiyet için de uzlaştırıcı bir unsur olacağına işaret etmektedir. Karikatür, Türkiye’nin Cemiyete üyeliğinin önemli bir adım olduğu, üye devlet olarak dünya barış politikasına katkı sunacağı ve Cemiyet için önemli bir ülke olacağı söylemi üzerine kurulmuştur. Kullanılan dil ve söylem dış kamuoyuna mesaj verme amacını taşımaktadır.

Milletler Cemiyeti’ne Türkiye’nin üyelik sürecini ve üyeliğinin gerçekleştiğini işleyen yukarıdaki karikatürlerde gazete, Türkiye’nin dış politikada benimsediği sulh politikası ve Cemiyete üyelik adımını destekleyen, iç kamuoyuna haber aktarımı amacını taşıırken dış kamuoyuna mesaj vermeyi, dış kamuoyunu etkilemeyi hedefleyen bir dil kullanmıştır.

3.2.3. Balkan Antantı

Birinci Dünya Savaşı sonrasında çok uluslu devletlerin parçalanıp ulus devletlerin kurulması Avrupa'daki ve Balkanlardaki siyasi haritayı ve dengeleri bozmuş, devletleri birbirlerinin toprakları üzerinde hak iddia eder bir konuma getirmiştir. Savaş sonrası imzalanan anlaşmalar barışı sağlamak yerine yeni problemlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu anlaşmalarla sağlanan durum, Cemiyet-i Akvam, Locarno Anlaşması ve Briand Kellog Paktı ile 1930 senesine kadar muhafaza edilebilmiştir.⁴²⁹ Bundan sonra ise savaş sonrası kurulan düzenden memnun olmayan Almaya, İtalya gibi revizyonist devletler, mevcut durumu değiştirmek için memnuniyetsizlikten faydalanmışlar; ülkelerindeki milliyetçi duyguları yayılcılık siyasetine yönlendirmişlerdir. Bu yayılcı siyaset Balkan ülkelerini olduğu kadar Türkiye'yi de huzursuz etmiştir. Balkan devletleri Almanya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan gibi *revizyonist* ülkeler bloğunda ya da Fransa, Polonya, Çekoslovakya, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan gibi anti-revizyonist ülkeler bloğunda olsunlar, bir şekilde Avrupa merkezci ittifaklar sistemine dayalı bir siyaset izlemişlerdir.⁴³⁰

1926 yılında Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile karşılıklı olarak sınırlarını korumak maksadıyla bir girişimi olmuş fakat sonuçsuz kalmıştır. Balkanların kendi aralarındaki bazı sıkıntılar giderildikten sonra 1930'da Atina'da, 1931'de İstanbul'da 1932'de Bükreş'te, 1933'te Selanik'te Balkan Birliği kurulması yönünde resmi temsilciler düzeyinde olmayan toplantılar düzenlenmiş ancak sonuç alınamamıştır. 1933'te Türkiye-Yunanistan arasında İçten Anlaşma Paktı, 1933'te Türkiye Romanya ve Yugoslavya ile Dostluk, Tarafsızlık Antlaşmaları yaparak Balkan Paktı'nın sağlanması için önemli adımlar atılmış oldu.⁴³¹ Avrupa ve Balkanlarda yaşanan bu gelişmeler,

⁴²⁹ Rifat Uçaral, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985, s. 422-427.

⁴³⁰ Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paktı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), s. 118-119; Balkan Paktını doğuran gelişmeler konusunda bkz. Dilek Barlas, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politika- Makaleler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2000; Balkan Paktı'nın İtalya'ya karşı Balkan coğrafyasında "dengeleme" politikasının beklenen amacı gerçekleştirmediği görüşü için bkz. Fatma Aslı Kelkitli, "İki Savaş Arası Dönemde İtalya'ya Karşı Balkanlar'da Bir Dengeleme Politikası Denemesi: Balkan Antantı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 72, No. 2, 2017, s. 423-443.

⁴³¹ Pakt öncesi Konferanslar, Antlaşmalar ve Balkan Birliği sağlanması girişimleri için bkz. Ahmet Eyicil, "Atatürk Devrinde Türkiye'nin Balkan Politikası", s. 335-367,

“yurtta sulh cihanda sulh” ilkesiyle hareket eden Türkiye’yi Balkanlar’da dayanışmacı bir politika izlemeye yöneltmiştir. Neticede 4 Şubat 1934’te Cenevre’de ve 9 Şubat 1934’te de Atina’da Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan gibi devletlerin iştirakiyle Ek Protokol imzalanmıştır.⁴³² Balkan Antantı⁴³³ ile Türkiye, bölgede lider durumda olduğunu, milletlerarası sulha katkıda bulunmak istediğini göstermiş ve Yunanistan ile olan hududunu güvence altına almıştır. Arnavutluk ve Bulgaristan Antanta katılmamıştır. İmza edilen pakt 1934–1941 yılları arasında geçerliliğini korumuş olsa da bütün Balkan ülkelerinin katılımının gerçekleşmemesi sebebiyle komşu devletlerin topraklarında “gözü olan” Bulgar “tehdidinin” önlenmesi amacıyla öteye gidememiştir. İkinci Dünya Savaşı ile kurulan yeni dengeler sistemi karşısında pakt geçerliliğini kaybetmiştir. Ancak Türkiye sulh politikası gereği pakta sadık kalmıştır. Her şeye rağmen Balkan Paktı, uluslararası sulhun sağlanması konusunda önemli bir adımdır.⁴³⁴

<http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Ahmet-EYİCİL-Atatürk-Devrinde-Türkiyenin-Balkan-Politikası.pdf>, (12.3.2019); İsmail, Soysal, a.g.e., s. 375-378,448.

⁴³² Değerli, a.g.m., s. 120, 127; İsmail Soysal, “1934 ve 1954 Balkan Paktları”, *Berlin Antlaşması’ndan Günümüze Balkanlar*, der. Mustafa Bereketli, İstanbul 1999, s.91-100.

⁴³³ Atatürk Antant’ın önemli olduğunu bizzat kendisi şöyle dile getirmiştir: “Balkan Birleşmesi bizim öteden beri samimiyetle üzerinde durduğumuz bir idealdir... Başka başka ulusların üniyon yaptıkları (birleştikleri) ve yüzyıllarca beraber yaşadıkları tarihte görülmüştür... Bu yüksek idealin taşları da kültür ve ekonomi olmalıdır” (Goloğlu, 2009, s. 137-138); Atatürk’ün Balkan Antantı hakkında 27.2.1938 tarihli konuşması için bkz. *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, s. 329-330.

⁴³⁴ Değerli, a.g.m., s. 130.

Karikatür 91

Yine kukla oynatmaya başladılar!

Hacivat – Yahu Karagöz, şu Balkan devletleri büyüklerin elinde adeta damataşı oldu. Baksana onlarla istedikleri gibi oynayıp duruyorlar.

Karagöz – Onlar akıllı iseler oyuncak olmasınlar. Baksana ayaktakiler de nöbet bekliyor. Birbirlerinin oyunu bitince onlar oturacak!⁴³⁵

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Balkanların durumuyla ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında “Balkanlar” yazılı dama taşı oyunu masası üzerinde oyunu oynayan büyük devlet temsilcileri (İngiltere ve Fransa) karikatürize edilmiştir. Karikatürün örtük anlamına göre Birinci Dünya Savaşı sonrası ulus devletlerin kurulması ve bu devletlerin yayılmacı politikaları sonucu özellikle Balkan devletlerinin büyük devletler elinde oyuncak olması bu karikatüre konu olmuştur. Karikatürde masanın başında İngiltere ve Fransa oyunu oynar vaziyette, diğer devletler ayakta sıranın kendilerine gelmesini

⁴³⁵ Karagöz, 4 Şubat 1341-1925 (4 Şubat 1925), s. 1.

beklerken çizilmiştir. Karikatür, Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Balkanların büyük devletlerin elinde kukla olduğunu başka bir ifadeyle Balkanların içinde bulunduğu karışık durumu anlatan bir söylem kullanılmıştır.

Karikatür 92

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Balkanların durumuyla ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında görselde “Balkan kazanı” taşma seviyesine gelecek şekilde kaynamış ve üstünden hararetli buhar yaymaktadır. Kazanın kapağının üstü, Balkanlar üzerinde emelleri olan farklı devletlerin temsilcilerinden insanlarla dolu halde iken kazanın altındaki ateşi fitilleyen

⁴³⁶ Karagöz, 23 Mart 1927, s. 1.

birinin varlığı görülmektedir. Örtük anlama göre bu karikatürde Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde İtalya'nın (Mussolini'nin) Balkanlar üzerindeki yayılmacı politikası, Balkanlar üzerinde hâlihazırda diğer devletlerin planlarını bozmaya, statükoyu değiştirmeye yöneldiği işlenmiştir.

Bu karikatürde Balkanlar'ın “tehlikeli” bir coğrafya olduğuna, özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında sürekli bir karışıklık içinde debelendiği ve bu tehlikenin etrafına zarar verecek durumda olduğuna işaret eden bir söylem geliştirilmiştir. Alt yazıdaki “kapağın ağırlığı az gelecek” ifadesi Balkanlar üzerinde 1930'lara kadar mevcut durumun Cemiyet-i Akvam, Locarno, Biand Kellog Paktı ile zorlukla korunduğuna ancak bunların yeterli olmadığına, sürekli Balkanlar üzerinde oynayan bir devletin -ki karikatürde İtalya'dır- olduğuna işaret etmektedir.

Karikatür 93

Balkan devletleri, aralarında biz olmayınca Balkan ittifakı yapmayacaklar!
 Balkanlılar –Ey Türklerin büyük Gazisi, biz aramızda ittifak yapmak istiyoruz ama birbirimize emniyetimiz yok. Gel, sen bize baş ol da bu işi yapalım.
 Karagöz –Gazi Paşamız her işin vaktini, zamanını bilir. Siz meramınızı anlattınız ya, çekilin kenara el bağlayıp bekleyin!⁴³⁷

Balkanlarda birliğin sağlanmasıyla ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında İstanbul'a Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye gelmiş Balkan Devletleri temsilcileri çizilmiştir. Gazete tarafından Gazi'nin ve güçlenen Türkiye Cumhuriyeti'nin büyüklüğünü anlatmak üzere karikatürde Gazi Mustafa Kemal, Balkan temsilcilerine oranla daha büyük çizilmiştir. Örtük anlama göre bu karikatürde, Türkiye'nin Balkanlarla sınırlarını korumak maksadıyla girişimde bulunmak ve bu girişime öncü olmak istediği konu edilmiştir. Çünkü o tarihlerde henüz Balkan birliği konusunda atılan somut bir adım yoktur. İlk girişim 1926'da olmuş, sonuç alınamamıştır. Ancak ileriki yıllarda Balkan Konferansları'ndan birisi İstanbul'da yapılmıştır. 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Antantının oluşmasında da Türkiye Yunanistan ile birlikte öncü olmuştur.⁴³⁸

Karikatürde meramlarını anlatmak üzere gelen Balkan ülkelerinin el bağlayıp beklemelerinin tavsiye edilmesi, Atatürk karşısında el pençe divan durmaları ülkeler arası diplomatik dilin göstergesi olarak bu karikatürde kullanılmıştır. Türkiye'nin güçlü bir ülke olduğu mesajını taşıyan bir söylemle kurulan bu karikatür hem iç hem dış kamuoyunu hedef almaktadır. Balkan Devletleri arasında ittifaka Gazi Mustafa Kemal'in liderliğinde Türkiye'nin öncü olmak istediği ve Balkan ülkelerinin de Türkiye'nin bu işin başında olmasını istediği mesajını ileten bu karikatür, yapılacak ittifak için biraz daha vakit olduğuna işaret etmektedir. Böylelikle burada Türkiye'nin liderlik isteğinin tek taraflı bir istekten çok karşı tarafın da talebiyle geliştiği yönünde bir söylem geliştirilmiştir.

⁴³⁷ Karagöz, 9 Temmuz 1927, s. 1.

⁴³⁸ Gönlübol-Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 11.

Karikatür 94

Gözü harpta olanlar utansın..⁴³⁹

Hacıvat –Karagöz, Balkan sulhu kendine en rahat yeri buldu..

Karagöz –Elbette Hacıvat, insanlık için dört el çalışan birleşik dostların kuvvetli kolları üstünde, o günden güne yükselecek!

Balkan Antantı ile ilgili bu karikatürün gösterebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında dört devleti temsil eden güçlü kollar üzerinde yükselmiş Balkan sulhu kızı, kenarda bu durumdan memnun olmayan birinin olduğu görülmektedir. Örtük anlama göre bu karikatürde Balkanlardaki statükonun korunmasını istemeyen ve birliğe dâhil olmak istemeyen Bulgaristan'ın, Balkanlarda sağlanan ittifak ve sulhtan memnun olmadığı konu edilmiştir. Sulh zeytin dalı (barışın simgesi) ile çizilmiş, Balkan sulhu genç bir kadın ve elinde zeytin dalı ile resmedilmiştir. Sulh, Türkiye ve Yunanistan'ın öncülüğünde gerçekleşmektedir. Türkiye ve Yunanistan'ın elleri, çizer tarafından okuyucuya daha belirgin görünecek şekilde çizilmiştir.

⁴³⁹ Karagöz, 3 İkinci Teşrin 1934 (3 Kasım 1934), s. 1.

Bu karikatürde Balkan sulhunun en mantıklı ülkeler arasında gerçekleştiği, bu pakt üzerinde gerçekleşen sulhun her geçen gün iyiye gideceğine vurgu yapan bir söylem kullanılmıştır. Bu söylem Balkan paktının amacını ortaya koymakta, bunu iç ve dış kamuoyuna iletmek amacını taşımaktadır.

Balkan Paktı konusunda yukarıda incelenmiş karikatürlerde, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Balkanların içinde bulunduğu karışık durum, İtalya'nın yayılmacı politikası, Türkiye'nin Balkanlarda birliğin sağlanmasına öncülük etme isteği, Balkan Paktı'nın yapılması gibi konular işlenmiştir. Karikatürlerde, dış politika ile ilgili bir mevzu olan bu konuda dönemin iktidarının tutumu çevresinde Türkiye'nin izleyeceği yol, hem iç hem dış kamuoyunu yönlendirme amacı taşıyan bir dil ile okuyucuya sunulmuştur.

3.2.4. Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Türk Boğazları tarihsel süreçte birçok hukuki ve siyasi aşamalardan geçerek günümüze ulaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1453'te İstanbul'un fethiyle elde ettiği hükümlerlik, 19. Yüzyılın başlarına kadar sürmüş sonra Boğazlar rejiminde, İngiltere ile 1809'da Kale-i Sultaniye Antlaşması ile ikili anlaşmalarla; 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile çok taraflı anlaşmalarla düzenlendiği döneme girilmiştir. Mondros Mütarekesi ile Boğazların kapalılığı ilkesi sona ermiştir. Kurtuluş Savaşı ve akabinde Türk bağımsızlığının uluslararası alanda tanındığı Lozan Antlaşması ile Boğazların statüsünü belirlemek üzere ek sözleşme imzalanmıştır.⁴⁴⁰

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne göre Boğazlar ve Marmara Denizi'ndeki adalar askersizleştirilmiş, Boğazların güvenliğini sağlamak üzere Milletler Cemiyeti yetkilendirilmiş, geçişler konusundaki düzenlemeler için Türk temsilcinin başkanlığında

⁴⁴⁰ Boğazlar Meselesinin tarihi gelişim seyri için bkz. Bülent Şener, "Türk Boğazları'nın Geçiş Rejiminin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü", Tarih Okulu Dergisi(TOD), Mart 2014, Yıl 7, Sayı XVII, s. 467-493; Hüseyin Tosun, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi (Boğazlar Sorununda Son Aşama)", s. 87-112, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/810/10302.pdf>, (15.3.2019); Mahmut R. Belik, *Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü*, İstanbul, 1962; Muharrem Dördüncü, "1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi", s. 73-89, <https://sbd.aku.edu.tr/III1/6.pdf>, (16.3.2019).

uluslararası bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır.⁴⁴¹ Boğazlardaki hükümler haklarını sınırlayan bu sözleşmeden memnun olmayan Türkiye, Almanya, İtalya gibi devletlerin silahlanması ve yayılmacı politikaları, Milletler Cemiyeti'nin Boğazlar üzerindeki garantörlüğünü iyice zayıflatmış olması, İtalya-Habeş savaşının çıkması, Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden çekilmesi gibi nedenlerden dolayı⁴⁴² Boğazların statüsünde değişiklik isteğini ilk kez 1933 yılında Londra Silahsızlanma Konferansı'nda gündeme getirmiştir. 11 Nisan 1936'da Lozan Konferansı'nı imzalayan devletlere bir nota vererek İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, Almanya'nın Ren Bölgesini askerîlendirmesi gibi gelişmelerin yaşandığına dikkat çekerek, Lozan Antlaşması'nın Boğazlar sözleşmesiyle belirlenen durumun değiştirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Türkiye'nin barışçıl nitelikteki bu çağrısı olumlu karşılanarak Montrö'de Türkiye, Avustralya, İngiltere, Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya gibi ülkelerin katılımıyla Boğazlar Sözleşmesi için bir konferansın toplanmasına karar verilmiştir. Türk heyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başkanlığındaki Vedat Nedim Tör, Muhittin Birgen, Ekrem Uşaklıgil, Abdülkadir Menemencioğlu, Ziya Hüsnü, Necmeddin Sadak, Kâzım Şinasi Dersan, Asım Paşa, Bedri Tahir, Ahmet İhsan gibi isimlerin oluşturduğu bir kuruldan oluşmaktadır. Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarını yeniden düzenleyen bu sözleşme ile Boğazların silahsızlandırılması maddesi kaldırılmış, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin güvenliğini sağlayacak düzenlemeler getirilmiş, savaş ve ticaret gemisi ayrımı gözetilmeden geçiş serbestîsi prensibi kabul edilmiştir.⁴⁴³

⁴⁴¹ İsmail Soysal, "Montö Boğazlar Sözleşmesi", *DİA*, s. 274-276, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=300275>, (26.9.2017); Goloğlu, 2009, s. 199-200;

⁴⁴² Mumcu, a.g.e., s. 163; Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar II*, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. İstanbul 1973, s.531-532.

⁴⁴³ Soysal, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi", s. 274-276; Goloğlu, 2009, s. 203.

Karikatür 95

Musul bitti, Boğazlar işi mi çıktı!

İngiliz –Azizim Karagöz, Nasıl olsa şurada topun yok, torpilin yok. Bari çekil de rahat rahat muayenesiz, sorgusuz geçeyim.

Karagöz –Öyle yağma yok Kikirik Efendi. Lozan’da muahede imzaladık, tükürdüğünü yalama. Buradan kim geçerse bana sormaya mecburdur. Hem bakalım silahım yok mu? O iş zorbalığa dökülünce anlarsın!⁴⁴⁴

Boğazlar Meselesi ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında İngiltere yani Kikirik Efendi teknesiyle Çanakkale Boğazı’ndan geçmek üzere iken Karagöz ve Hacivat’ın muayenesinden geçmektedir. Örtük anlama göre bu karikatürde Lozan Antlaşması’na ek olarak düzenlenen Boğazlar Sözleşmesi gereği geçişlerin Türk temsilcisi başkanlığında uluslararası komisyonun idaresine bırakılması, bunun gereğini yapan Türkiye ve anlaşmanın şartlarına uymak istemeyen İngiltere çizilmiştir.

Bu karikatürde Boğazlar konusunda Lozan Antlaşması’nın Türkiye açısından sağladığı konum İngiltere tarafından dikkate alınmamakta, Türkiye’nin Boğazlar üzerinde askeri bir denetim kurmasına izin verilmemesinden şikâyet edilmektedir. Buradaki söylemde

⁴⁴⁴ Karagöz, 19 Haziran 1926, s. 1.

Lozan Antlaşması ile Türkiye’ye Boğazlar üzerinde belirli bir hak tanınmış ancak askeri açıdan desteklenmeyen bu hakkın fiiliyatta bir yaptırım gücünün olmadığı vurgulanarak askeri güç bulundurma hakkı talep edilmektedir. Bu durumdan duyulan rahatsızlık ve Türkiye’nin talebi dış kamuoyuna duyurulmak istenmektedir.

Karikatür 96

Hacivat –Türkün haklı sesini bütün dünya can kulağıyla dinledi. Değil mi Karagöz?

Karagöz –Elbette ya Hacivat. Görmüyor musun, biz notaya, usule uygun söylüyoruz?⁴⁴⁵

Boğazlar Meselesi ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında Türk askeri, topun ucunda oturmuş “Boğazları tahkim edeceğiz” yazılı bir nota vermektedir. Örtük anlama göre Türkiye’nin Boğazlar’ın statüsünün değiştirilmesi konusunda 11 Nisan 1936 tarihinde Lozan Antlaşması’nı imzalayan devletlere nota verişini karikatürize edilmiştir. Askerin sırtındaki tüfek gücün sembolü olarak Türkiye’nin gücüne vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda

⁴⁴⁵ Karagöz, 25 Nisan 1936, s. 1.

askeri bir tehdit unsuru olarak karşı tarafa Türk tarafınca gerekirse harekete geçilebileceği mesajını içermektedir. Borazan ile nota verilmektedir. Borazan insan sesini uzaklara duyuran bir alettir. Türkiye'nin sesini geniş sahalara duyurmak istediğinin bir sembolü olarak kullanılmıştır. Müzikte kullanılan nota burada bir metafor olarak kullanılmıştır. Karikatürde Boğazlar için verilen Türk notasının⁴⁴⁶ usule uygun barışçı bir çağrı olarak dünyaya duyurulduğuna vurgu yapan bir söylem kullanılmıştır. *Karagöz*, okuyucusunu konu hakkında bilgilendirirken atılan adımların meşruiyeti konusunda hem iç hem dış kamuoyunda bir algı oluşturmaya çalışmaktadır.

Karikatür 97

Boğazların bekçisi!⁴⁴⁷

Karagöz –Görüyorsun ya Hacıvat.. Boğazımızın kıymetini çok iyi anladık.

Boğazlar Meselesi ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında görselde Çanakkale Boğazı üzerinde Türk askeri

⁴⁴⁶ Türk notasının özeti hakkında bkz. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar II*, s. 534.

⁴⁴⁷ *Karagöz*, 4 Temmuz 1936, s. 1.

silahıyla birlikte muhafızlık yapan bir Türk askeri görülmektedir. Örtük anlama göre bu karikatürde Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türklerin Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarının yeniden düzenlendiği ve Boğazların silahsızlandırılması maddesinin kaldırıldığı anlatılmaktadır. Boğazlar konusunda Türkiye’de farkındalık oluştuğu, egemenlik hakları konusunda yeni girişimlerde bulunan Türkiye’nin Boğazların kıymetini “daha iyi anladığı” yönünde bir söylem kullanan bu karikatür, Montrö Antlaşması öncesi Lozan’da Boğazların statüsünün Türkler açısından uygun olmadığını anlatmaktadır. Yine alt yazıda kullanılan “çok iyi anladık” ifadesi üstü örtülü şekilde şimdiye kadar Boğazların kıymetinin yeterince iyi anlaşılmadığını da tersten vurgulamaktadır. Yine asker tarafından Boğazın iki yakasının tutulması, İngiltere ve müttefik güçler için Çanakkale zaferine de gizli bir gönderme yapmaktadır.

Boğazlar konusunda yukarıda incelenen karikatürlerde Lozan Boğazlar Sözleşmesi, 1936 Türk Notası ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi gibi konular işlenmiştir. Gazete, 1936 Notası’nın ve Montrö Antlaşması’nın Türkiye tarafından atılan uygun adımlar olduğunu, Hükümetin bu konudaki siyasetini destekleyen bir dil kullanıştır.

3.2.5. Sadabat Paktı

Sadabat Paktı’nın kurulmasının nedenleri arasında literatürde zikredilen yaygın görüşlerden biri Türkiye’nin dış tehdit algısına karşı bölgesel güvenlik arayışı çerçevesinde Ortadoğu’da ittifak arayışındır. Başka bir ifadeyle bu görüşe göre Atatürk, İkinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği yıllarda, Almanya’nın doğu politikası ve İtalya’nın Habeşistan’a saldırı tehdidi karşısında Batı ülkelerine karşı bir güç oluşturmak, kendi güney ve doğu hudutlarını korumak ve güvence altına almak, Batılı yayılmacı devletler tarafından bu bölgelerde bulunan etnik unsurların kışkırtılmasını engellemek amacıyla milletlerarası ilişkileri geliştirmek istemiştir.⁴⁴⁸

⁴⁴⁸ Anıl Çeçen, *Türkiye’nin B Planı*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2006, s. 308-310; Anıl Çeçen, “Avrasya’da Dünya Hegemonya Kavgası”, *2023 Dergisi*, Aygürp Yayını, İstanbul 2004, Sayı 42, s. 20; Mehmet Gönübol & Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası*, MEB Yayınları, İstanbul 1963, s. 104.

Konuyla ilgili yazında Pakt'ın kurulmasının nedenlerinden diğeri ise teritoryal güvenlik açısından işbirliği arayışı çerçevesinde ülkeler arasında ikili hudut problemlerinin çözümüdür. Bu görüş çerçevesinde Soysal, bu Pakt ile Ortadoğu'da yeni kurulan ülkeler arasında hudut güvenliği açısından sınır kavgalarını bitirmek ve toprak bütünlüklerini tanımak olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁹

Palabıyık, Pakt'ın kurulmasını iç ve dış tehdit algısına karşı oluşturulmuş ittifaklar sistemi olarak açıklayan görüşlerin Sadabat Paktı'nın oluşumunu açıklamakta yeterli olmadıklarını ve ittifakların oluşumunun tek etkenle açıklanmasından ziyade iç ve dış faktörlerle birlikte bölgesel ve özel dinamiklerin bir arada ele alınıp değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir.⁴⁵⁰

Kurtuluş Savaşı yıllarından başlayan Afganistan ile ilişkiler işbirliği çerçevesinde ve dostane şekilde sürmüştür. 1930 yılında Irak'ın özerklik kazanmasının akabinde imzalanan dostluk anlaşmaları her iki ülke arasındaki ilişkilerin rayına oturmasını sağlamıştır.⁴⁵¹ İran Şahı Rıza Pehlevi'nin 1934 yılı Türkiye ziyareti, 1935 yılında Cenevre'de İran ile dostluk anlaşmasıyla ve iki ülke ilişkilerini geliştirmiştir. Bu girişimler iki ülke için Sadabat Paktı'na giden yolda önemli atımlar olarak görülmektedir.⁴⁵² Irak, İran ile olan hudut sorununu tam olarak çözmüş bulunmadığından ve Pakta katılacak tek Arap ülkesi olmak istemediğinden 2 Ekim 1935'te Cenevre'de Türkiye, Irak ve İran, Pakt için anlaşma metni üzerinde uzlaşmış ve parafe etmişlerdir.⁴⁵³ Türkiye'nin girişimleri sonucu İran-Irak sınır meselesi 1937 yılı ortalarında çözümlenme yoluna girip hudut konusunda görüş birliği sağlanınca Pakt, 4

⁴⁴⁹ İsmail Soysal, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 338; Benzer bir yaklaşım için bkz. İbrahim Erdal, "Atatürk Dönemi(1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabat Paktı", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 34- Yaz 2012, s. 77-88, http://www.academia.edu/2472910/Atatürk_Dönemi_Türk-İran_İlişkileri_ve_Sadabad_Paktı, (1.4.2019).

⁴⁵⁰ Mustafa Serdar Palabıyık, "Sadabat Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, No 3, Temmuz 2010, s. 147-179, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/209569>, (1.4.2019).

⁴⁵¹ *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, cilt:1, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 366; Dostane Türkiye-Irak münasebetleri konusunda 7.7.1931 tarihli Irak Kralı Faysal I. Şerefine Ankara Palas'ta verilen ziyafette Atatürk'ün yaptığı konuşmaya bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, s. 304.

⁴⁵² Çankaya Köşkü'nde İran Şahı Rıza Pehlevi şerefine verilen ziyafette 16. 6.1934 tarihli Atatürk'ün Türkiye-İran münasebetleri konusunda yaptığı konuşması bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, s. 319-320.

⁴⁵³ *Türk Dış Politikası*, (ed.)Baskın Oran, s. 368.

Temmuz 1937’de Tahran’da imzalanmıştır.⁴⁵⁴ Yer olarak Tahran’ın seçimi ve anlaşmaya İran sarayının isminin verilmesi de Pakt için ana muhatabın İran olduğunun göstergesi olmuştur.⁴⁵⁵

İyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, sınır güvenliği, içişlere müdahaleyi önleme, saldırmazlık, dünya barışına katkıda bulunmak gibi amaçlarla imzalanmış olan Pakt, bölgede güvenliğin sağlanması ve barışın korunması için İran, Irak, Afganistan ve Türkiye tarafından imzalanmış olup emperyalist yayılmacılığa karşı dört devletin Batı karşısında ortak hareket edişinin simgesi olmuştur.⁴⁵⁶

Karikatür 98

⁴⁵⁴ Atatürk’ün Millî Dış Politikası Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge 1923-1938, Cilt 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 727-735; Aydemir, a.g.e., s. 411.

⁴⁵⁵ Çeçen, Türkiye’nin B Planı, s. 310.

⁴⁵⁶ Bayram Bayraktar, “Atatürk’ün Orta Doğu Politikası”, <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/BAYRAKTAR-Bayram-ATATÜRK’ÜN-ORTA-DOĞU-POLİTİKASI.pdf>, (11.9.2017).

Gazi ve Şehinşah Hazretleri bir arada⁴⁵⁷

Karagöz –Türk ve İran tarihinde bu iki asil milletin timsali olan “Ay” ile “Güneşi” birbirine bağlayan özlü ve imanlı şefleri İstanbul halkı hürmetle ve saygıyla selamlar!

Atatürk Döneminde Türk-İran ilişkileri ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında görselde Türk ve İran bayrakları ve liderleri sulh dalı (zeytin dalı) ile birbirlerine bağlı olarak çizilmiştir. Örtük anlama göre İran Şahı Rıza Pehlevi’nin 1934 yılı Türkiye ziyareti ve atılan dostluk tohumları bu karede karikatürize edilmiştir.⁴⁵⁸

İran Şahının 1934 yılında İstanbul’da Atatürk ile buluşmasını konu edinen bu karikatürde birlik, beraberlik ve barış söylemi iki milletin dostluğunu “ay” ve “güneş” ifadeleri ile somutlaştırmıştır. Alt yazıda geçen “Özlü” ifadesi her iki milletin köklü geçmişine atıf yapmaktadır, “imanlı” ifadesi ise her iki milletin tarihteki İslam dininin savunucusu ve temsilcisi olma vasfını hatırlatmaktadır. Köklü tarihsel ve dini bağlara gönderme yapan bu karikatür hem iç hem dış kamuoyuna bu mesajı vermektedir.

⁴⁵⁷ *Karagöz*, 27 Haziran 1934, s. 1.

⁴⁵⁸ İran Şehinşahı’nın Türkiye Ziyareti Hakkında bkz. *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, s. 629.

Karikatür 99

Hacivat — Aman Karagözüm bu ne iyi iş! Sevincimden gözlerim yaşaracak.

Karagöz — Hacivat, buna adile şanile Şark Dostluğu derler. Dört tane kuvvetli Şark milleti böyle kardeş kardeş oturunca onlara yan bakmak kimin haddidir. Darısı genç komşumuz Suriyenin başına...⁴⁵⁹

Sadabat Paktı ile ilgili bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında Afgan, İran, Irak ve Türkiye'nin güçlerinin Türk Bayrağı'nın çatısı altında birleşmesiyle Şark dostluğu güneşinin doğmakta olduğu görülmektedir. Örtük anlama göre bu çizimde Afgan, İran, Irak ve Türkiye arasında Türk Bayrağı çatısı altında gerçekleştirilecek Sadabat Paktı⁴⁶⁰ ve öncesinde imza edilen ve sözü geçen ülkeler arasında Şark'ta dostluğun sağlandığı karikatürize edilmiştir. Karikatürde silahlar gücün sembolü olarak dört ulusun gücünün, İslam dünyasında modernleşme süreçleri için Doğu milletlerine örnek, merkez ülke Türkiye bayrağının çatısı altında birleştiğini temsil etmektedir.

⁴⁵⁹ Karagöz, 1 Mayıs 1937, s. 1.

⁴⁶⁰ Gönlübol-Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 11-12.

Sadabat Paktı'nın imza edilmesi öncesi yayınlanan bu karikatürde Afganistan, İran, Irak ve Türkiye dört kuvvetli Şark milleti olarak ele alınmıştır. Bu dostluk çemberinin içine genç Suriye de dâhil edilmek istenmektedir. Yeni kurulan Batıya yüzünü dönmüş olan ama dış politikada bütün komşularıyla sulh politikasını benimsemiş Türkiye'nin karikatürün alt yazısında “Şark milleti” olarak ele alınmış olması dikkat çekici bir söylemdir. Alt yazıda geçen “yan bakmak kimin haddidir” ifadeleri Karagöz'ün Pakt'ı bölgesel güvenlik açısından ele aldığına işaret etmekte ve dış kamuoyuna birlik yönünde bir mesajı aktardığını göstermektedir.

Yukarıda Türkiye-İran ilişkileri ve Sadakat Paktı konusunda incelenmiş karikatürlerde gazete, Paktın kurulmasının Türkiye açısından önemli bir gelişme olduğunu, bölgesel bir dostluk bloğunun oluşumunun dış kamuoyuna ve dış tehdit unsurlarına karşı bir mesaj olduğunu vurgulayan bir dil kullanmıştır.

3.2.6. Hatay Meselesi ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması

Hatay meselesi Türkiye-Fransa ilişkileri açısından önem taşımakla birlikte yakın dönem siyasi tarihinin önemli dış politika mevzularından biridir. 1921 Ankara Antlaşması ile Hatay'ın, Milli Mücadele döneminin olağanüstü koşulları içinde Misak-ı Milli sınırları dâhilinde olmasına rağmen dışarıda bırakıldığı ancak antlaşmada Türk tarafı için *özel rejim uygulaması* gibi bir maddenin yer almasının, daha sonraki yıllarda Türk tarafı için önemli bir koz olduğu ileri sürülmektedir.⁴⁶¹ Fransa Hatay'daki Türkler için birçok ekonomik ve kültürel imtiyazlar tanımıştı. Fransa'nın Suriye mandatörlüğünü bırakması üzerine Hatay sorununun iyiden iyiye açığa çıktığı Suriye'nin bağımsız olması durumunda Fransa'ya bırakılmış olan ve her bakımdan Türk olan Hatay'ın, Suriye'ye

⁴⁶¹ Bu konudaki benzer yaklaşımlar için bkz. Figen Atabey, *Hatay'ın Anavatanına Katılma Süreci*, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı: 7 Temmuz 2015, s. 202; Yusuf Sarınoy, “Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XII, Mart 1996, Sayı:34, s. 3; Yusuf Sarınoy, “Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XII, Temmuz 1996, Sayı:35, s. 425; Esin Dayı, “Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 19 Erzurum 2002, s. 331-332; Ercan Karakoç, “Atatürk'ün Hatay Davası”, *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 50, Yaz 2009, s. 99-101, http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/ercan_karakoc_ataturkun_hatay_davasi.pdf, (1.4.2019).

değil Türk topraklarına dâhil olması gerektiği belirtilmektedir.⁴⁶² Bağımsızlık mücadelesi başarıyla sonuçlandıktan sonra iç ve dış meselelerini çözüme kavuşturmayı planlayan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı öncesi oluşan siyasi atmosferden de yararlanarak Hatay sorununu gündemine almış ve peyderpey ilerleyen bir politika planı izlemiştir. Türk ve Fransız ordularının koruyuculuğunda 2 Eylül 1938'de Tayfur Sökmen'in Cumhurbaşkanlığında bağımsız Hatay Devleti kurulmuş,⁴⁶³ devletin kuruluşundan sonraki girişimlerle Fransa ve Suriye etkisinden kurtarılmış olarak Hatay'ın Türkiye ile entegrasyonu için çaba sarf edilmiştir. Kurulan devlet bir yıl kadar varlığını korumuş ve 1939 Haziran ayında kaldırılarak Türkiye'nin bir ili haline getirilmiştir. Türkiye'nin kararlılığı, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki Avrupa siyasetinin savaşa doğru evrilmesi, İngiltere'nin Hatay sorununun halledilmesinde Türk-Fransız uzlaşmasında etkin rol almasıyla meselenin Türkiye ve Hataylıların isteklerini kabul etmesiyle sonuçlanmıştır.⁴⁶⁴ Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım'da vefatının ardından Hatay meselesi çözüme kavuşmuştur. 23 Haziran 1939'da yapılan Türkiye-Fransa Antlaşması sonunda 30 Haziran 1939'da Hatay Meclisi Türkiye'ye katılma kararı almış ve 7 Temmuz 1939'da Hatay ili kurulmuştur.⁴⁶⁵

⁴⁶² Mumcu, a.g.e., s. 164.

⁴⁶³ Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1978, s. 108.

⁴⁶⁴ Atabey, a.g.m., s.164.

⁴⁶⁵ Sökmen, a.g.e., s. 100-101, 117; Mumcu, a.g.e., s. 165; Aydemir, a.g.e., s. 416.

Karikatür 100

Yaşasın müstakil Hatay⁴⁶⁶

Hacivat –Bu sevimli tosun yavrunun adı nedir Karagöz?

Karagöz –Allah anasına, Atasına bağışlasın, bu yavrunun adı (Türk Hatay)dır Hacivat. Cumhuriyet anamızın yirmi sene sonra doğurduğu bu küçük Türk oğlu yüzümüzü güldürdü. Fransız hemşire de dostluk şerbetile bu sevincimizi bir kat daha tatlandırıyor, haydi hayırlısı!

Hatay Meselesine ilişkin bu karikatürün göstergebilimsel çözümlemesine göre, karikatürün düz anlamına bakıldığında görselde yeni doğum yapmış bir kadının, Türk Bayraklı “Hatay” yazılı bir yorganın altında yeni doğan bebeği ile yatmakta olduğu görülmektedir. Başında şerbet ikram eden bir hemşire ve tebrik için gelen Karagöz ve Hacivat vardır. Bu görüntü ile yavru vatan olarak görülen Hatay’ın anavatana ait bir toprak parçası olduğu vurgulanmaktadır. Örtük anlama göre bu karikatür, Hatay’ın anavatana katılmasından önce bağımsız bir devlet olarak kurulan Türk Hatayı’nın

⁴⁶⁶ Karagöz, 10 Eylül 1938, s. 1.

kuruluşu ile ilgili gelişmeler üzerine *Karagöz*'de yayınlanmıştır. Türk ve Fransız ordularının garantisi altında Millet Meclisi seçimleri neticesinde Atatürk'ün adayı Tayfur Sökmen'in 2 Eylül 1938 tarihinde Hatay Devleti'nin cumhurbaşkanı olarak seçilmiş olması, 6 Eylül 1938'de Hatay'ın ilk kabinesi Mecliste hükümet programını okumuş, güvenoyu alarak Hatay Anayasası kabul edilmiş ve yönetim şekli cumhuriyet olarak bildirilmiştir.⁴⁶⁷ Bu gelişmeler karikatürün gündemine alınmıştır.

Karikatür, Hatay'ın bağımsız bir devlet olarak kuruluşu, Fransızların dostane tavrının, Türk tarafını memnun ettiği, müstakil olarak kuruluşunun Hatay'ın anavatana dâhil olmasını kolaylaştıran bir süreç olduğu ve Hatay'ın 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bir evladı olduğu söylemi üzerine kurulmuştur. Bu söylemden gazetenin Türkiye'nin Hatay konusunda attığı adımlardan memnun olduğu ve Türk Hükümeti'nin izlediği politikayı desteklediği anlaşılmaktadır.

⁴⁶⁷ Ergünöz Akçora, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*, haz. Berna Türkdogan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 348-349.

SONUÇ

Bu çalışmada II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte 1908'de yayın hayatına başlayıp 1968'e kadar yayın hayatına devam eden hem Osmanlı'nın son demlerine hem de Cumhuriyet'in kuruluşuna ve gelişimine tanıklık etmiş, çok uzun soluklu siyasi ve mizahi bir gazete olan *Karagöz*'ün karikatürleri üzerinden yakın dönem Türkiye siyasi tarihi okunmaya çalışılmıştır. *Karagöz* gazetesinin Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlık mücadelesiyle başlayan doğuşunun ve akabinde her alanda (siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve bürokratik olarak) yeniden yapılandırılışının gerçekleştiği 1922-1939 yılları arasındaki sayıları üzerine odaklanılmıştır. Bu nitelikleriyle *Karagöz*, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunda gerek hazırlık gerekse yenilik evresinde meydana gelen gelişmeleri, değişim ve dönüşümleri basın-iktidar ilişkisi çerçevesinde dönemin güç sahiplerinin söylemine uygun biçimde çarpıcı örneklerle sunmuş ve o dönemin panoramasını bugünün okuyucusunun gözleri önüne sermiştir. Bu çalışma ile incelemeye tabi tutulmuş karikatürlerin dilinin, iktidarın/egemen söylemin ve bu söylemin taşıyıcısı olduğu ileri sürülen kaynakların anlatısına uygun olarak “resmi anlatı” ile uyumlu bir şekilde yeniden inşa edildiği ve pekiştirildiği görülmüştür.

1922-1939 yılları arasına ait siyasi olayların arka planı verilen bu tezde, söz konusu tarihlerde meydana gelen gelişmelerle ilgili *Karagöz*'de yayınlanan alt yazılı karikatürler, söylem analizi/eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmiş, göstergebilimsel analizin açık ve örtülü anlam kavramsallaştırmalarından yararlanılmıştır. Söylem analizi sayesinde karikatürlerin alt yazılarındaki iletinin ne anlam ifade ettiğini çözümlemek için metin ve alıcı arasındaki ilişki, bağlamsal olarak oluşan güç/iktidar ilişkilerinin dile yansımaları, bunların meşrulaştırılması ve yeniden yapılandırılması açığa çıkarılmıştır. Karikatürlerdeki iletilerde metin-alıcı (alt yazılar ve hedef kitle) arasındaki ilişkinin ve metne yansıyan dilin, hedef kitleyi egemen gücün talep ettiği şekilde yönlendirme, eğitme, bilinçlendirme, bilgilendirme ve kolektif bilinci şekillendirme gibi misyonlar doğrultusunda belirlendiği görülmüştür. İletinin bu işlevleri özellikle inkılâpların (Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, Halifeliğin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, kılık kıyafet inkılâbı, Medeni Kanun'un kabulü,

Harf Devrimi vs.) işlendiği, inkılâpların yapılma gerekçeleri ve bunların halk nezdinde meşruiyetinin sağlanması ile ilgili karikatürlerde belirgin şekilde açığa çıkmıştır. Dış politika konularında (Lozan Antlaşması, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Balkan ve Sadabat Paktı, Hatay Meselesi gibi) ise iletilerin eğitime ve yönlendirme işlevlerinden ziyade bilgilendirme ve bilinçlendirme işlevleri ağırlıklı olarak işlenmiştir. İncelemeye tabi tutulmuş karikatürlerin söylemini Karagöz-Hacivat diyalogları üzerinden kuran ve okura ulaştıran gazete, genelde bu ikili diyalogların oluşturduğu alt yazıların iletilerinde Karagöz'ün Hacivat'a olayların iç yüzünü göstermeye çalışmakta olduğu, okuru o konu hakkında aydınlatmaya çalıştığı ve ikna etmeye çalıştığı; Karagöz'ün tek başına alt yazılarını oluşturduğu karikatürlerin iletilerinde ise Karagöz'ün nasihat içeren mesajları ilettiği görülmüştür. Bu çalışmada karikatürlerin alt yazılarının incelenmesinde kullanılan söylem analizi yanında bu alt yazıların dışında karikatürlerdeki anlam örüntüsünü tamamlayan görselin incelenmesinde kullanılan göstergebilimsel analiz sayesinde, bir karikatürde dil dışında çizimlerdeki gösteren ve gösterilenden oluşan göstergelerdeki anlamlama süreçlerinin işleyişinin açığa çıkması sağlanmıştır. Bu analizle çizimlerde açıkta görünen anlam dışında ideolojilerin taşıyıcısı olan semboller ve işaretler sistemi ile örtülü anlamların da açığa çıkarılarak alt yazılardaki söylemle birlikte oluşturdukları anlam düzeylerinin çözümlemesine katkı sağlamıştır. Nitekim karikatürler alt yazılarla bir bütün olarak bir anlam düzeyi oluşturmaktadır.

Birinci bölümde *üstünlük kuramı*, *uyumsuzluk ve rahatlama kuramı* olarak üç mizah teorisinden bahsedilmiştir. *Karagöz* gazetesinin karikatürlerini mizah teorileri açısından değerlendirmek gerekirse karikatürler, tamamı olmasa da genel olarak bu üç mizah teorisi içinde, bir tarafın karşı tarafta bulduğu saçmalık, kusur ve talihsizlik durumunda ortaya çıkan mizah yolu ile karşısındakine üstünlük kurmayı ifade eden *üstünlük kuramı* çerçevesinde değerlendirilebilir. Örneğin, Milletler Cemiyeti'nin görevini ifa etmemesi, İngiltere'nin güdümünde kendisine havale edilen konularda kayıtsız bir tutum sergiliyor olmasıyla ilgili karikatürler; Terakkiperver Fırkası, Serbest Fırka gibi konularda yayınlanan karikatürlerde karşı taraftaki kusurların gösterilmesi; irtica kavramını ele alan karikatürlerde, irticanın temsilinin örümcek ağı ve sarılı kafalar ile temsil edilmesi, eski eğitim sisteminin eğitimcilerinin başı sarıklı hocalar ile sembolize edilmesi ve yeni eğitime tabi öğrencilerin bu hocalar ile alay ediyor olması gibi karikatürlerde öteki

üzerinden aşağılama, kusurların gösterilmesi, küçük düşürme durumlarında gülmenin ortaya çıkması *üstünlük kuramı* için uygun örnek karikatürler olarak değerlendirilebilir.

Karagöz'ün mizah anlayışına bakıldığında halkın kendi içinden olan *Karagöz-Hacivat* tiplerini kullanarak sade ve anlaşılır bir dil aracılığıyla halka hitap etmekte olan gazetenin, açıkça neyi anlattığı belli olan karikatürleri yanı sıra tam olarak çizgiyle anlatamadığı konuları da karikatür alt yazılarıyla açıklığa kavuşturarak okuyucuya aktarmış olduğu görülmüştür. *Karagöz* gazetesi yazıya nazaran çizgi ile hedef kitleyi etkileme gücü yüksek bir gazetedir. Çünkü gazetede düzenli olarak ana sayfada (gazetenin birinci sayfasında) manşetler karikatür ile (bazen başlıklı, bazen başlıksız ama alt yazılı olarak) atılmıştır. Bunda görselin hedef kitleyi etkileme gücünün yüksek olması, o dönem için okur-yazar oranının düşüklüğü de göz önünde bulundurulursa daha etkin bir yol olduğu muhakkaktır. Yine karikatürlerdeki çizgide, geleneksel mizah anlayışındaki *Karagöz-Hacivat* gölge oyunundaki *Karagöz* ve *Hacivat* tiplerinin yer alması gazetenin okuyucu kitlesinin zihninde aşinalık uyandırmış olması da gazetenin çizgi gücünün yüksek olmasının hedef kitle açısından öneminde rol oynamaktadır.

Geleneksel seyirlik oyunundaki *Karagöz* ve *Hacivat* tipleri ile gazetede bu tipler arasında bazı benzerlikler ve farklılıklar mevcuttur. Perde oyunundaki *Karagöz-Hacivat* karakterleriyle özdeşleşen saf Anadolu tipleri ve bilge adam rolleri ile bilge adamın *Hacivat*'ı olaylar hakkında aydınlatması, olayların iç yüzünü göstermeye çalışması noktasında gazetede *Karagöz* ve *Hacivat* rolleri örtüşmektedir. *Karagöz* gazete karikatürlerinde seyirlik oyunda olduğu gibi başrolde, açık sözlü, nükteli repliklere sahip, anlaşılır dili ile hazırcevap ve zeki bir tiptir. Ancak gölge oyunundaki klişeleşmiş replikler karikatürlerin alt yazısında nadiren yer almaktadır. Gölge oyununun unsurları olan Beberuhi, Tuzsuz Deli Bekir, Tiryaki, Acem, Laz, Matiz, Zenne gibi tipler karikatür çizgisinde bulunmamaktadır. Ancak *Karagöz* gazetesinin karikatürlerinde sulh, cumhuriyet, anlaşma, dostluk, irtica, güç gibi bazı kavramlar için belli semboller/simgeler kullanılmıştır: Barış ve dostluk gibi kavramlar çiçek ve sulh dalı (zeytin dalı); sulh kavramı sulh dalı, genç ve güzel bir kadın ya da yeni doğan bir çocuk; Türkiye ve yabancı bir devletle anlaşma yapılması gelin-damat; saltanat yılan; cumhuriyet güneş ve çocuk; irtica kafatası ve örümcek; güç kavramı kılıç

ve bıçak gibi sembollerle karikatürize edilmiştir. 1922-1939 yılları arasında karikatürlerde bu sembollerin kullanımında bir süreklilik görülmüştür.

Karagöz karikatürlerinde işlenen konulara bakıldığında ele alınan konulardan biri yeni kurulan devletin yeni başkenti Ankara'dır. Devlet merkezinin Ankara'ya kaymasıyla birlikte, Ankara bir yerleşim yeri ve şehir olarak karikatürlerin konusu haline gelmiş ve İstanbul merkezli karikatürlere yeni bir Anadolu şehri eklenmiştir. Karikatürlerde eski eğitim sistemi, irtica ve örümcek kafalı olmak eleştirilirken yeni medeniyetin gerekleri olan ilim ve fenler ile toplumda teceddüt ve terakkinin gerçekleşeceği vurgulanmıştır. Şeyh Sait Ayaklanması, İzmir Suikastı, Menemen Olayı gibi olaylar üzerine *Karagöz*'de yayınlanan karikatürlerde özel olarak bu konularla ilgili genelde Türk Kurtuluş Savaşı sonucunda bağımsızlığına yeni kavuşmuş ve yaralarını sarmaya çalışan devlet ve milletin irtica odaklarına, fitne ve fesatçılara meydan vermeyeceği, bu şer odaklarının devletin ve milletin gelişimini ve ilerlemesini durduramayacağı mesajı sıklıkla işlenmiştir. Cumhuriyet dönemi inkılâpları ile kadının kamusal alanda görünürlüğü, siyasi, sosyal, hukuki olarak statüsündeki iyileşme, yalnızca ülke nazarında değil dünyada hemcinsleri arasında daha iyi bir konuma sahip olduğu *Karagöz* karikatürlerinde önemle üzerinde durulan konulardan olmuştur. Karikatürlerde inkılâpçılık anlayışı ve Atatürk ilkeleri ile taassup ve irticadan sıyrılan kafaların memlekete hizmet edecek dinamik bir beyne dönüştüklerine ve dönüşeceklerine vurgu yapılmıştır. Medeniyet fikrinin ve inkılâpların toplumda yerleşmesi için inkılâpla birlikte dönüşen yeni diyanet işleri devletle birlikte hareket etmiş ve eski irtica taraftarlarının karşısında devletle birlikte mücadele vermiştir. Karikatürlerde Atatürk ile ilgili olarak Türk'ün atasının hem içte hem dışta büyüklüğüne ve ölümünün bütün dünyayı sarsıp üzdüğüne vurgu yapılmıştır.

Karagöz, siyasi olarak da durduğu tarafı başka bir ifadeyle kendi konumunu genel olarak karikatürlerde ve karikatürlerin alt yazılarında gayet net bir biçimde yansıtmış, özellikle inkılâplar, Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, İzmir Suikastı gibi konularda Cumhuriyet Halk Fırkası yanında yer aldığını açıkça belirtmiş, ideolojik olarak bu siyasi oluşumun ideolojisini yansıtmış ve bunu hedef kitleye benimsetmeye çalışmıştır. *Karagöz*'de yer alan görsel karikatürler ve alt

yazılarda kullanılan dil, gazetenin ideolojisi ve hâkim söylemi etrafında konumlanmıştır. Yayınlanan karikatürlere bakıldığında gazetenin, ideolojik eğilimine bağlı olarak kendi fikirlerini başka bir ifadeyle dönemin iktidar/güç sahiplerinin siyasal söylemini yayınladığı karikatürler üzerinden meşrulaştırma yoluna gittiği, ideolojinin tabîî gösterme misyonu ile baskın söylem üretimi sürecinde kendi kendini pekiştirmekte olduğu, rıza üretiminin ise ideoloji ve baskın söylemin çeşitli taktikleriyle üretildiği görülmüştür. Gazetenin bu tercihi, basın nezdinde bireysel bir tercih olarak gözüксе de kamuoyunu şekillendiren bir kitle iletişimi olarak halk ve kamu nezdinde zihniyet ve anlam dünyasının şekillendirilmesi ve yeniden inşası gibi kolektif bir amacı işaret etmektedir. İnkılâplar konusunda, yeni rejimi ve meşruiyetini kabul ettirmek noktasında *Karagöz* karikatürleri, kamuoyunda bilinç oluşturma, kamuoyunu şekillendirme, bir talebin yayın organı aracılığı ile sözcüsü olma, yeni rejimin icraatlarını topluma anlatma ve benimsetme, halkı yapılacak yeniliklere alıştırmaya gibi misyonları üstlenmiştir. Nitekim “1923 neslinin vazifesi Atatürk devrimlerini halka sindirmekti” diyen Falih Rıfkı’nın *Çankaya*’sında⁴⁶⁸ Cumhuriyet neslinin görevi olarak addedilen Atatürk inkılâbını halka anlatmak, benimsetmek, tanıtmak rolünü *Karagöz* kendine bir vazife olarak addetmiş ve karikatürler aracılığı ile toplumun çağdaşlaştırılması sürecine katkıda bulunmaya çalışmıştır.

Karagöz gazetesinde herhangi bir konuda yayınlanmış karikatürlere bakıldığında (örneğin, kadınların seçme ve seçilme hakkı kazanmasına giden süreç) öncelikle o konuyla ilgili tarihsel zemin verilmekte, sonra yaşanan gelişmeler ve yapılan yenilikler ya da inkılâp neticesinde ne aşamaya gelindiği adım adım gösterilmektedir. *Karagöz* bu tutumuyla gündemin yakından takipçisi olduğunu, kamuoyunu “eksiksiz” bilgilendirdiğini ileri sürmektedir. Ayrıca okuyucunun gazetenin bakış açısını, yayın politikasını ve bunlarda yaşanan değişim grafiğini görmesine imkân tanımaktadır. *Karagöz*’ün yıllar içinde gösterdiği eğilime bakıldığında gazete, yeni kurulan Cumhuriyet’in yanında, yeni rejimin, inkılâpların savunucusu, destekçisi, “yeni”ye ait değerlerin yanında, “eski”yi eleştiren, hâkim/egemen söylemin yanında, açık muhalefetten kaçınan, zaman zaman uyaran, muhalif çevrelerin ya da statükoyu sarsacak grupların seslerini/eleştirilerini satır aralarında (örtük olarak) bir iki kelimeye

⁴⁶⁸ Atay, 1999, Cilt IV, s. 121.

yerleştirip hedef kitleye aktaran, ilk başta örtülü de olsa eleştirel dile sahipken yavaş yavaş, sahiplik ilişkisinin de etkisiyle özellikle Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra ve 1928 Harf İnkılâbıyla birlikte statükoya teslim olan bir tutum sergilemiştir. Bu tutumda Kanun ile birlikte olağanüstü koşullardaki ortamın ve Harf İnkılâbı ile de gazetenin Hükümetten aldığı maddi destek nedeniyle basın-iktidar ilişkisi çerçevesinde karşılıklı olarak birbirlerini koruma ve kollama durumunun etkisi olduğu söylenebilir. Böylece halkı kendisine hedef kitle olarak seçen bir gazetenin yaşanan gelişmeler karşısında takındığı tavır ve tutumun yıllar içinde gösterdiği eğilimi görmek de bu çalışma ile mümkün olabilmektedir.

Özetle ifade etmek gerekirse *Karagöz*, hem ulusal hem de uluslararası arenada meydana gelen yakın dönemin genelde siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik olaylarını, bu tez özelinde ise yakın dönem Türkiye tarihinin siyasi olaylarını kendisine konu edinmiş ve *Karagöz-Hacivat* karakterleriyle eğlenceli, sade bir dil ve halkın anlayacağı bir üslupla okuyucusuna ulaştırmıştır. Gazetede cumhuriyetin ilanı, cumhuriyetçilik, laiklik, modernleşme, kadının modernleşmesi, Harf İnkılâbı gibi konular sıklıkla karikatürlerde işlenmiştir. *Karagöz*, 1922-1939 yılları boyunca Türk Kurtuluş Savaşı'nın ardından Cumhuriyet rejimini, rejimin icraatlarını, milli egemenlik anlayışını, bu dönemde yapılan inkılâpları desteklemiş ve topluma ulaştırıp sürecin pekişmesine yayınladığı karikatürlerle destek vermiştir. Gazete, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e, ilke ve inkılâplarına sadakat ve bağlılığını dile getirmiş bu yolda hizmet etmiştir. *Karagöz* genel olarak Cumhuriyet toplumunu eğitme, bilinçlendirme ve yönlendirme vazifesini kendisine düstur edinmiştir. Karikatürlerde dış politika konularında Türkiye'nin barış odaklı, uzlaştırıcı, uzlaşmacı bir dış politika izlediğinin, “yurtta sulh, cihanda sulh” anlayışını benimsediğinin altı çizilmiştir. Basında mizah ve karikatür açısından Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk yıllar çok sesli ve özgür bir ortamda gerçekleşirken Şeyh Sait isyanı, İzmir suikastı gibi olaylar bu özgürlükçü atmosferi ister istemez baltalamış ve karikatürlerde bu duraklama dönemi ile birlikte iç gelişmelerden ziyade dış politika ve inkılâplar üzerine odaklanılmıştır. 1928 yılı sonrası Harf inkılâbı neticesinde Latin esaslı Türk alfabesine geçişle birlikte milli birlik ve beraberlik, ulusal bilincin gelişmesine destek verecek karikatürlerin alt yazıları önceki döneme göre daha

kısa, sade ve özlü olarak yazılmaya başlamıştır. 1928 sonrası karikatürlerin gündemini, yapılan icraatlar ve dış politika meseleleri oluşturmuştur.

Karagöz karikatürleri de incelenen dönem açısından günün önemli siyasi olaylarını görsel malzemenin yani karikatürün vurucu gücünden yararlanarak hedef kitleye aktarma işlevini gerçekleştirmiştir. *Karagöz* karikatürleri mizahın gücünden yararlanarak alt yazı destekli karikatürleriyle düşündürerek nükteli bir dille gülme ögesini de bünyesinde barındırarak hedef kitleyle iletişime geçmeye çalışmıştır. 1922-1939 yılları arasında yakın dönem Türkiye siyasi tarihi ile ilgili *Karagöz* gazetesinde yayınlanan karikatürler Türkiye'nin modernleşme çabaları, yeni kurulan devletin yapıtaşlarının oturması, uluslaşma süreci gibi tarihi olaylar hakkında bilgiler sunmakta ve bu bilgiler basın aracılığıyla karikatür üzerinden tarihyazımı için veri oluşturmaktadır. Ayrıca *Karagöz*'ün yayın serüveninin bir dönemini ele alan bu çalışma, gazetenin Türk mizah basını içindeki yerinin ve öneminin anlaşılmasına yardımcı olacak mikro çalışmalara katkıda bulunurken, yayın hayatının tamamını bütüncül bakış açısıyla ele alınacak makro düzeydeki çalışmalara da zemin hazırlamaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Moffat, Jay Pierrepont. “Turkish History, 1918-1923”, *The U.S. National Archives and Records Administration (NARA), Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944*. Türk Tarih Kurumu M 1224. Rulo 1.

Patterson, J. “Turkish History, 1923-1931”. *The U.S. National Archives and Records Administration (NARA), Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944*. Türk Tarih Kurumu M 1224. Rulo 1.

Sürelî Yayınlar (Gazeteler)

Akbaba Gazetesi:

Akbaba, 11 Kanun-ı Evvel 1338 (11 Aralık 1922).

Akbaba, 4 Teşrin-i Evvel 1926.

Akbaba, 28 Eylül 1927.

Akbaba, 3 Kanun-ı Evvel 1928.

Akşam Gazetesi:

Akşam, 23 Kanun-ı Sani 1338 (23 Ocak 1922)

Anadolu’da Yenigün Gazetesi:

Anadolu’da Yenigün, 28 Mart 1338 (23 Mart 1922)

Babalık Gazetesi:

Babalık, 4 Mart 1338 (4 Mart 1922)

Karagöz Gazetesi:

Karagöz, 28 Temmuz 1324 (10 Ağustos 1908).

Karagöz, 17 Ağustos 1908.

Karagöz, 20 Ağustos 1908.

Karagöz, 14 Aralık 1908.

Karagöz, 18 Şubat 1909.

Karagöz, 5 Nisan 1909.

Karagöz, 24 Mayıs 1909.

Karagöz, 14 Haziran 1909.

Karagöz, 1 Temmuz 1909.

Karagöz, 30 Eylül 1325 (13 Ekim 1909).

Karagöz, 8 Teşrin-i Evvel 1325 (21 Ekim 1909).

Karagöz, 21 Teşrin-i Evvel 1325 (3 Kasım 1909).

Karagöz, 30 Nisan 1327 (13 Mayıs 1911).

Karagöz, 3 Eylül 1335 (3 Eylül 1919).

Karagöz, 8 Teşrin-i Sani 1338 (8 Kasım 1922).

Karagöz, 15 Teşrin-i Sani 1338 (15 Kasım 1922).

Karagöz, 22 Teşrin-i Sani 1338 (22 Kasım 1922).

Karagöz, 20 Kanun-ı Evvel 1338 (20 Aralık 1922).

Karagöz, 27 Kanun-ı Evvel 1338 (27 Aralık 1922).

Karagöz, 6 Kanun-ı Sani 1339 (6 Ocak 1923).

Karagöz, 27 Kanun-ı Sani 1339 (27 Ocak 1923).

Karagöz, 17 Şubat 1339 (17 Şubat 1923).

Karagöz, 21 Şubat 1339 (21 Şubat 1923).

Karagöz, 11 Nisan 1339 (11 Nisan 1923).

Karagöz, 21 Nisan 1339 (21 Nisan 1923).

Karagöz, 23 Mayıs 1339 (23 Mayıs 1923).

Karagöz, 30 Mayıs 1339 (30 Mayıs 1923).

Karagöz, 30 Mayıs 1339 (30 Mayıs 1923).

Karagöz, 20 Haziran 1339 (20 Haziran 1923).

Karagöz, 25 Temmuz 1339 (25 Temmuz 1923).

Karagöz, 25 Ağustos 1339 (25 Ağustos 1923).

Karagöz, 22 Eylül 1339 (22 Eylül 1923).

Karagöz, 29 Eylül 1339 (29 Eylül 1923).

Karagöz, 3 Teşrin-i Evvel 1339 (3 Ekim 1923).

Karagöz, 24 Teşrin-i Evvel 1339 (24 Ekim 1923).

Karagöz, 27 Teşrin-i Evvel 1339 (27 Ekim 1923).

Karagöz, 3 Teşrin-i Sani 1339 (3 Kasım 1923).

Karagöz, 14 Teşrin-i Sani 1339 (14 Kasım 1923).

Karagöz, 5 Kanun-ı Evvel 1339 (5 Aralık 1923).

Karagöz, 9 Şubat 1340 (9 Şubat 1924).

Karagöz, 13 Şubat 1340 (13 Şubat 1924).

Karagöz, 8 Mart 1340 (8 Mart 1924).

Karagöz, 12 Mart 1340 (12 Mart 1924).

Karagöz, 19 Mart 1340 (19 Mart 1924).

Karagöz, 29 Mart 1340 (29 Mart 1924).

Karagöz, 29 Teşrin-i Evvel 1340 (29 Ekim 1924).

Karagöz, 12 Teşrin-i Sani 1340 (12 Kasım 1924).

Karagöz, 22 Teşrin-i Sani 1340 (22 Kasım 1924).

Karagöz, 4 Şubat 1341-1925 (4 Şubat 1925).

Karagöz, 25 Şubat 1341-1925 (25 Şubat 1925).

Karagöz, 28 Şubat 1341-1925 (28 Şubat 1925).

Karagöz, 11 Mart 1341-1925 (11 Mart 1925).

Karagöz, 18 Nisan 1341-1925 (18 Nisan 1925).

Karagöz, 3 Haziran 1341-1925 (3 Haziran 1925).

Karagöz, 13 Haziran 1341-1925 (13 Haziran 1925).

Karagöz, 6 Temmuz 1341-1925 (6 Temmuz 1925).

Karagöz, 2 Eylül 1341-1925 (2 Eylül 1925).

Karagöz, 5 Eylül 1341-1925 (5 Eylül 1925).

Karagöz, 16 Eylül 1341-1925 (16 Eylül 1925).

Karagöz, 28 Teşrin-i Evvel 1341-1925 (28 Ekim 1925).

Karagöz, 12 Kanun-ı Evvel 1341-1925 (12 Aralık 1925).

Karagöz, 19 Kanun-ı Evvel 1341-1925 (19 Aralık 1925).

Karagöz, 23 Kanun-ı Evvel 1341-1925 (23 Aralık 1925).

Karagöz, 1 Mayıs 1926.

Karagöz, 5 Haziran 1926.

Karagöz, 19 Haziran 1926.

Karagöz, 26 Haziran 1926.

Karagöz, 21 Temmuz 1926.

Karagöz, 28 Temmuz 1926.

Karagöz, 31 Temmuz 1926.

Karagöz, 25 Ağustos 1926.

Karagöz, 27 Teşrin-i Evvel 1926 (27 Ekim 1926).

Karagöz, 20 Teşrin-i Sani 1926 (20 Kasım 1926).

Karagöz, 23 Mart 1927.

Karagöz, 9 Temmuz 1927.

Karagöz, 15 Teşrin-i Evvel 1927 (15 Ekim 1927).

Karagöz, 29 Teşrin-i Evvel 1927 (29 Ekim 1927).

Karagöz, 29 Temmuz 1928.

Karagöz, 15 Ağustos 1928.

Karagöz, 5 Eylül 1928.

Karagöz, 3 Teşrin-i Sani 1928 (3 Kasım 1928).

Karagöz, 14 Teşrin-i Sani 1928 (14 Kasım 1928).

Karagöz, 1 Birinci Kanun 1928 (1 Aralık 1928).

Karagöz, 5 Birinci Kanun 1928 (5 Aralık 1928).

Karagöz, 15 Birinci Kanun 1928 (15 Aralık 1928).

Karagöz, 30 Teşrin-i Sani 1929 (30 Kasım 1929).

Karagöz, 12 Şubat 1930.

Karagöz, 14 Haziran 1930.

Karagöz, 24 Eylül 1930.

Karagöz, 19 Teşrin-i Sani 1930 (19 Kasım 1930).

Karagöz, 22 Teşrin-i Sani 1930 (22 Kasım 1930).

Karagöz, 3 İkinci Kanun 1931 (3 Ocak 1931).

Karagöz, 7 İkinci Kanun 1931 (7 Ocak 1931).

Karagöz, 28 İkinci Kanun 1931 (28 Ocak 1931).

Karagöz, 2 Temmuz 1932.

Karagöz, 7 Kanunusani 1933 (7 Ocak 1933).

Karagöz, 23 Eylül 1933.

Karagöz, 27 Haziran 1934.

Karagöz, 12 Eylül 1934.

Karagöz, 26 Eylül 1934.

Karagöz, 29 Eylül 1934.

Karagöz, 3 İkinci Teşrin 1934 (3 Kasım 1934).

Karagöz, 1 Birinci Kanun 1934 (1 Aralık 1934).

Karagöz, 12 Birinci Kanun 1934 (12 Aralık 1934).

Karagöz, 14 Şubat 1935.

Karagöz, 7 Mart 1935.

Karagöz, 25 Nisan 1935.

Karagöz, 9 Mayıs 1935.

Karagöz, 25 Nisan 1936.

Karagöz, 4 Temmuz 1936.

Karagöz, 1 Mayıs 1937.

Karagöz, 10 Eylül 1938.

Karagöz, 19 İkinci Teşrin 1938 (19 Kasım 1938).

Karagöz, 3 Birinci kânun 1938 (3 Aralık 1938).

Karagöz, 19 Ağustos 1960.

İkdam Gazetesi:

İkdam, 22 Mart 1338 (22 Mart 1922)

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

Abadan, Yavuz. *İnkılâp Tarihine Giriş*, Ajans Türk Matbaası. Ankara 1960.

Ağaoğlu, Ahmet. *Serbest Fırka Hatıraları*. Baha Matbaası. (2 baskı). İstanbul 1969.

Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çev. Yavuz Alogan. Sarmal Yayınevi. İstanbul 1995.

Akbıyık, Yaşar. "Cumhuriyet'e Giden Yolda İki Büyük Oluşumun (Erzurum ve Sivas Kongrelerinin) Değerlendirilişi Açısından Büyük Nutuk". *Yetmişbeşinci Yılında Büyük Nutuk'u Anlayarak Okumak Bilgi Şöleni 17-18 Ekim 2002 Ankara Bildirileri*. Ed. Dursun Ayan & M. Alper Parlak. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. Ankara 2003.

Akçora, Ergünöz. “Hatay’ın Anavatan’a İlhâkının Türk Dış Politikasındaki Yeri”. *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*. Haz. Berna Türkdogan. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara 2000. s. 348-349.

Akgün, Seçil. “Birkaç Amerikan Kaynağında Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu”. *Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri*. Ankara 1986.

_____. *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik*. ed. Osman Selim Kocahanoğlu. Temel Yayınları. İstanbul 2006.

Akşin, Sina. *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi 1789-1980*. Cilt 2. Yenigün Haber Ajansı. İstanbul 1997.

_____. *Kısa Türkiye Tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları. İstanbul 2010.

Alkan, Necmettin. *Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı İmajı*. Selis Kitaplar. İstanbul 2006.

Althusser, Louis. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. Yusuf Alp & Mahmut Özışık. İletişim Yayınları. İstanbul, 2002.

Altun, Abdülrezak. *Türk Basının Değişen Yüzü*. Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü. Ankara 2006.

And, Metin. *Geleneksel Türk Tiyatrosu, Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*. İnkılâp. Ankara 1985.

Arar, İsmail. *Son Günlerinde Atatürk. Dr. Asım Arar’ın Hatıraları*. İstanbul, 1958.

Arık, Bilal. “1980’den Sonra Yaşanan Toplumsal Değişim ve Karikatürün Değişen İşlevi: Değişen Toplum Değişen Karikatür”. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları. İstanbul 1998.

Arıkan, Metin & Yavuzcan, Gaye. “Mizah-İktidar İlişkisi Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme Denemesi (Selçuklu Kaynaklarından Hareketle)”. *Journal of Turkish Language and Literature*. Volume: 3. Issue:2. Spring, 2017.

Atabey, Figen. *Hatay’ın Anavatana Katılma Süreci. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. Cilt:4. Sayı:7. Temmuz 2015.

Atatürk, Kemal. *Nutuk*. Milli Eğitim Bakanlığı. İstanbul 1996. Cilt II.

_____. *Nutuk*. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.

Atatürk’ün Millî Dış Politikası Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge 1923-1938. Cilt 2. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara 1981.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Ankara. 1959 (2. baskı), Cilt 1.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri. Ankara 1961. Cilt 1, Cilt 2.

Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri. Ankara. 1964. Cilt IV.

Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1991.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara 1989.

Avcı, Orhan. "Atatürk’ün Musul Politikasında Özdemir Bey Harekâtının Yeri". *Bilim Yolu, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1999/2. s. 215-245.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*. Cilt 3. (10. Basım). Remzi Kitabevi. İstanbul 1988.

Atay, Falih Rıfkı. *Çankaya*. (2. Baskı). İstanbul 1969.

_____. *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*. İstanbul 1998.

_____. *Çankaya*. Cumhuriyet Yenigün Haber Ajansı. Cilt IV. İstanbul 1999.

Aybars, Ergün. *İstiklâl Mahkemeleri 1923-1927*. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara 1982.

Aysal, Necdet. “Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler “Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Sayı 44. Güz 2009.

Aysan, Mustafa. *Ekonomik Görüşüyle Atatürk*. İstanbul 1984.

Bacaksız, Özge & Oduncu, Gülbin. “Psikolojiden Mizaha Yansımalar”. *Gülmenin Arkeolojisi ve Medyada Mizah Olgusu Ulusal İletişim Kongresi (13-15 Mayıs 2010)*. Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları. Erzurum 2011. s. 957-965.

Balcıoğlu, Semih & Öngören, Ferit. *50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul 1973.

Barthes, Roland. *Elements of Semiology*. Hill and Wang. New York 1977.

_____. *Göstergebilim İlkeleri*. Çev. Berke Vardar-Mehmet Rifat. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara 1979.

Bergson, Henri. *Gülme*. Çev: Yaşar Avunç. 3. Basım. Ayrıntı Yayınları. İstanbul 2011.

Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Ankara 1973.

Berktaş, Fatmagül. “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”. *İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi. Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*. No: 7. 2004.

Bolat, Bengül Salman & Demiraslan, Tekin. “Lozan Görüşmeleri Sırasında Mecliste Ortaya Çıkan II. Grup Muhalefeti ve Basına Yansıması”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Sayı 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı). 2013. s. 29-60.

Borak, Sadi. *Atatürk’ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*. Halkevleri Atatürk Enstitüsü Araştırma Yayınları 2. Ankara 1980.

_____. *Atatürk’ün Özel Mektupları*. 4. Basım. İstanbul 1998.

Boz, Ufuk. “Toplumsal Eleştiri Yöntemi Olarak Mizah ve Türk Mizahı: Yeni Medyadan Bahattin Örneği”. *Akdeniz İletişim Dergisi*. 2014, Sayı: 21.

Bozarslan, Mehmet Emin. *Hilafet ve Ümmetçilik Sorunu*. Ant Yayınları. İstanbul 1969.

Brummet, Palmira. İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911. çev. Ayşen Anadol. Birinci Baskı. İletişim Yayınları. Ankara 2003.

Brown, Gillian & Yule, George. *Discourse Analysis*. Cambridge University Press. Cambridge 1983.

Bulut, Feryat. “Toplumsal Değişim ve Siyaset Üzerinde Basının Etkisi”. *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016, Elazığ*. Cilt 1. Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara 2018. s. 67-86.

Burke, Peter. *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları*. çev. Zeynep Yelçe. yay haz. Zuhal Bilgin. Kitap Yayınevi. İstanbul 2003.

Cantek, Levent. *Türkiye’de Çizgi Roman*. İletişim. İstanbul 2012.

Cemal, Behçet. *Şeyh Sait İsyanı*. Sel Yayınları. İstanbul 1955.

Cebesoy, Ali Fuat. *Bilinmeyen Hatıralar Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri*. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu. Temel Yayınları. İstanbul 2001.

Coupe, W. A. “Observations on a Theory of Political Caricature.” *Comparative Studies in Society and History*. 11.1. (1969).

Çağatay, Neşet. *Türkiye’de Gerici Eylemler (1923’ten Bu Yana)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. Ankara 1973.

Çavdar, Tevfik. *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*. 2. Baskı. İmge Kitabevi. Ankara 1999.

Çeçen, Anıl. “Avrasya’da Dünya Hegemonya Kavgası”. *2023 Dergisi*. Aygürp Yayını. İstanbul 2004. Sayı 42.

_____. *Türkiye’nin B Planı*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları. İstanbul 2006.

Çetinkaya, Hikmet. *Kubilay Olayı ve Tarikat Kampları*. İstanbul 1997.

Çeviker, Turgut. *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I- Tanzimat Dönemi ve İstibdat Dönemi (1867-1878 / 1878-1908)*. Adam Yayıncılık. İstanbul 1986.

_____. *Ali Fuat Bey Osmanlı Tokadı*. Adam Yayınları. İstanbul 1986.

_____. *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü II-Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*. Adam Yayıncılık. İstanbul 1988.

_____. *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü III-Kurtuluş Savaşı Dönemi (1918-1923)*. Adam Yayıncılık. İstanbul 1991.

_____. *Karikatür Üzerine Yazılar*. İris Yayıncılık. İstanbul 1997.

Davison, Roderic. “Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne”. *The Diplomats 1919-1939*. Der. Gordon A Craic & Felix Gilbert. Princeton 1953.

Dayı, Esin. “Hatay Devleti ve Hatay’ın Anavatan’a Katılması”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Sayı 19. Erzurum 2002. s. 331-340.

Değerli, Esra Sarıkoyuncu. “Amerikan Basınında Doğu İsyanları 1925-1938”. *Akademik Bakış*. Cilt: III. Sayı: 6. Yaz 2010.

_____. “Türkiye’nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paketi”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 9(2).

Dikmen, Mehmet. “Latife Maddesi”. *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. 1.Basım. Cihan Yayınları. İstanbul 2002.

Dönmezer, Sulhi. “Atatürk İnkılapları ve Sosyal Değişme Teorileri”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Sayı: 15. Cilt: V. Temmuz 1989.

Duhamel, Georges. *Yeni Türkiye Bir Batı Devleti*. Cumhuriyet 1997.

Durmuş, İsmail. “Mizah Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 30. 2005.

Eker, Gülin Ögüt. *İnsan Kültür Mizah Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah*. Geleneksel Yayıncılık. Ankara 2009.

Ergün, Mustafa. *Atatürk Devri Türk Eğitimi*. Ocak Yayınları. Ankara 1997.

Erman, Azmi Nihat. *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*. Temel Yayınları. İstanbul 1971.

Ertan, Temuçin Faik. “Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu”. *Kebikeç*. Sayı: 10. 2000.

Eroğlu, Hamza. *Türk İnkılâp Tarihi*. Savaş Yayınları. Ankara 1990.

Ersoy, Ali Ulvi. *Ali Ulvi/Karikatürler*. Karikatür Vakfı. Ankara 1996.

Ersoylu, Halil. *Nutuk Üzerinde İncelemeler*. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara 1999.

Esmer, Şükrü. *Siyasi Tarih*. İstanbul 1944.

Ertuğrul, N. İlter. *Cumhuriyet Tarihi El Kitabı (1923-2008)*, ODTÜ Yayıncılık. Ankara 2008.

Fiske, John. *İletişim Çalışmalarına Giriş*. Çev. Süleyman İrvan. Bilim ve Sanat. Ankara 2003.

Freud, Sigmund. *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*. Çev. Emre Kapkın. 5.Basım. Payel Yayınevi. İstanbul 2012.

Güneri, Canan. “Sanat Alanı Olarak Mizah: Sanat, Mizah, Karikatür İlişkisi ve Türkiye’den Üç Örnek”. *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. Malatya 2008.

Granda, Cemal & Gürkan, Turhan. *Atatürk'ün Uşağı İdim*. Hürriyet Yayınları. İstanbul 1973.

Goloğlu, Mahmut. *Halifelik: Ne idi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?*. Kalite. Ankara 1973.

_____. *Devrimler ve Tepkileri Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I 1924-1930*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul 2006.

_____. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*. Türkiye İş bankası Kültür Yayınları. İstanbul 2009.

Gökalp, Necati. “Türk Basınında Soyadı Kanunu”. *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul 1996.

Gönlübol, Mehmet & Kürkçüoğlu, Ömer. “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”. *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*. haz. Berna Türkdogan. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara 2000.

Gönlübol Mehmet. & Sar, Cem. *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*. MEB Yayınları. İstanbul 1963.

Heinzelmann, Tobias. *Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908-1914*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi. İstanbul 2004.

Hünerli, Selçuk. “Türkiye’de Gazete Karikatürünün Durumu ve Siyasi Karikatürün Söylemi”. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul 1993.

İnal, M. Ayşe. *Haberi Okumak*. Temuçin Yayınları. İstanbul 1996.

_____. “Haber Metinlerine Eleştirel Bir Bakış: Temel Sorunlar ve Örnek Çalışmalar”, *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yıllık 94*, s. 135-164.

İnan, Arı. *Düşünceleriyle Atatürk*. Ankara 1983.

İnan, Ayşe Âfet. *Gazi M. Kemal Atatürk ve Türk Tarih Kurumu*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 1953.

_____. *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Yayınları. Ankara 1968.

_____. *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*. Türk Tarih Kurumu. Ankara 1972.

İslimyeli, Nüzhet. *Asker Ressamlar ve Ekolleri*. Asker Ressamlar Derneği Yayınları. Ankara 1965.

İnönü, İsmet. *İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Antlaşması I*. Cumhuriyet. 1998.

İzgi, Özkan. “Atatürk’ün ‘Tarih İlmi’ Hakkındaki Düşünceleri”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt IV. Sayı 10. Kasım 1987. s. 133-137.

Judith, Wechsler. “The Issue of Caricature”. *Art Journal*. 43.4. (1983).

Kabacalı, Alpay. *Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa*. Literatür Yayınları. İstanbul 2000.

Kandemir, Feridun. *İzmir Suikastının İç Yüzü*. Cilt 1. Ekicigil Yayınları. İstanbul 1955.

_____. *Siyasi Dargınlıklar*. Cilt 3. Ekicigil Yayınları. İstanbul 1955.

Karacan, Ali Naci. *Lozan*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul 2011.

Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş, İstanbul 2010.

Kayış, Yasin. *Demokrat Parti Döneminde Siyasi Karikatür*. Libra Yayınları. İstanbul 2009.

_____. “Atatürk Döneminde Siyasi Karikatür”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi*, İzmir 2016.

Kaymaz, İhsan Şerif. “Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları İle Bağlantılı Tarihsel-Siyasal Bir İnceleme”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*. Ankara 2002.

Kelkitli, Fatma Aslı. “İki Savaş Arası Dönemde İtalya’ya Karşı Balkanlar’da Bir Dengeleme Politikası Denemesi: Balkan Antantı”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt 72. No. 2. 2017. s. 423-443.

Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*. Sel Yayınları. İstanbul 1955.

Kılıçer, Gözde Sevil. “Karagöz (1930-1938) Siyasi, Mizahi Bir Halk Gazetesi”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*. Ankara 2005.

Kocabaşoğlu, Uygur. “Hayal Perdesinden Gazete Sayfasına Karagöz”. *Tarih ve Toplum*, Sayı 46. 1987.

Kocatürk, Utkan. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu. Ankara 1983.

_____. *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceler*. Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara 1999.

Koçak, Cemil. *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İletişim Yayınları. İstanbul 2006.

_____. *Tarihin Buğulu Aynası Efsaneler Çökerken*. Timaş. İkinci Baskı. İstanbul 2013.

Koloğlu, Orhan. *1911-12'de Karikatür Savaşı*, Engin Yayınlar. Ankara 1989.

_____. “Karagöz”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 4, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, s. 448.

_____. *Türkiye Karikatür Tarihi*. Bileşim Yayınevi. İstanbul 2005.

Kongar, Emre. “Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları”. *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu 14-16 Ocak 1977*. İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği. İstanbul 1977.

Koşay, Hamit Z. “Tekke ve Türbeler Kapandıktan Sonra”. *Güzel Sanatlar*. İstanbul 1949.

Küçük, Serhat. “Erken Cumhuriyet Dönemi Bilim Dergilerinin Vizyon ve Misyonları”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl 2015. Cilt 12. Sayı 31. s. 346-357.

Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. Prof. Dr. Metin Kırıatlı. Türk Tarih Kurumu. Ankara 1993.

Ludendorff, von Erich. *Topyekûn Harp*. Çev. Aynur Onur Çifci, Onur Çifci. Dergah Yayınları. İstanbul 2017.

Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi Makaleler IV*. İletişim. İstanbul 1991.

Mattelart, Armand & Michele. *İletişim Kuramları Tarihi*. Çev. Merih Zıllıoğlu. İletişim. İstanbul 1998.

Meydan Larousse. Cilt 11, 14.

Meray, Seha L. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*. Takım 1. Cilt 1. Kitap 1. 1969.

Morreall, John. *Gülmeyi Ciddiye Almak*. Çev. Kubilay Aysevener-Şenay Soyer. 1.Basım. İris Yayınları. İstanbul 1997.

Mumcu, Ahmet. *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*. (19. Baskı). İnkılâb. İstanbul 1996.

Mumcu, Ahmet, Özbudun, Ergun, Feyzioğlu, Turhan, Ülken, Yüksel, Çubukçu, İ. Agâh. *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Atatürkçülük*. Yükseköğretim Kurulu Yayınları. Ankara 1997.

Mumcu, Uğur. *Gazipaşa'ya Suikast*. Umag Yayınları. İstanbul 1992.

Nesin, Aziz. *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*. Akbaba Yayınları. İstanbul 1973.

Nisan, Fatma. “Siyasal Söylemin ve İdeolojilerin Gazete Karikatürlerinde Yeniden Üretimi (Örnek Olay 1982 ve 2010 Anayasa Referandum Süreci)”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı Doktora Tezi*. Konya 2012.

Okumuş, Ejder. “Din ve Siyaset Konusunda Basının Topluma Etkisi”. *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016, Elazığ*. Cilt 1. Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara 2018. s. 35-66.

Okyar, Fethi. *Üç Devirde Bir Adam*. Haz. Cemal Kutay. Tercüman Yayınları. İstanbul 1980.

Orhonlu, Cengiz. “Atatürk ve Tarih Görüşü. *Türk Kültürü*. Cilt VI. Sayı 61. Yıl 1967. s. 26-30.

Öke, Mim Kemâl. *Musul Kürdistan Sorunu 1918- 1926*. İz. İstanbul 1995.

Ökte, Sezai Kürşat. “Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Sayı 49. Bahar 2012. s. 127-178.

Öngören, Ferit. *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara 1983.

_____. “Türk Mizah ve Karikatürü”. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt: 5. İletişim Yayınları. İstanbul 1984.

Öz, Eyüp. “Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplo mu?”. *FSM İlmi Araştırmalar İnan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. Sayı 5. Yıl 2015. s. 409-440.

Özbudun, Ergun. “Atatürk ve Demokrasi”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Sayı 14. Cilt V. Ankara 1989.

Özcan, Ahmet. *Türkiye’de Popüler Tarihçilik 1908-1960*. Türk Tarih Kurumu. Ankara 2011.

Özen, Fatih. “Tek Parti Dönemi Basınına Karikatür Üzerinden Bakış: Dokuz Eylül Gazetesi Örneği”. *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016, Elazığ*. Cilt 2. Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara 2018. s. 1285-1303.

Özer, Atilla. *Kuramsal ve Uygulamalı Karikatür*. Eskişehir 1998.

Özkaya, Yücel. *Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi*. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi. Ankara 1981. s. 214-221.

_____. “İzmir Suikasti”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt: VIII / 22 (Kasım 1991).

Özön, Mustafa Nihat. “Müzah Maddesi”. *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. 5.Basım. İnkılap ve Aks Kitapevleri. İstanbul 1973.

Parla, Taha. *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları / Cilt 1 Atatürk’ün Nutuk’u*. Deniz Yayınları. İstanbul 2017.

Paulos, John Allen. *Matematik ve Mizah*. Çev. Tuncer Doğan. 1.Basım. Doruk Yayımcılık. Ankara 2003.

Rauf Orbay’ın Hatıraları (1914-1945). Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu. Temel Yayınları. İstanbul 2005.

Ronart, Stephan. *Bugünkü Türkiye*. Matbuat Umum Müdürlüğü. İstanbul 1937.

Sadoğlu, Hüseyin. *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*. İstanbul 2003.

Sağlam, Müzeyyen. “Bektaşî Fıkralarının Uyumsuzluk Kuramı Bağlamında İncelenmesi”. *Milli Folklor Dergisi*. 2013. Sayı: 98.

Sarınay, Yusuf. “Atatürk’ün Hatay Politikası I (1936-1938)”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt XII. Mart 1996. Sayı:34. s. 3-65.

_____. “Atatürk’ün Hatay Politikası II (1938-1939)”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt XII. Temmuz 1996. Sayı:35. s. 407-454.

Savaş, Hüseyin. “Türk Siyasi Tarihinde Musul Sorunu”. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. Bursa 1986.

Savran, Gülten Savaşal. “1926 İzmir Suikastı Ve İstiklal Mahkemeleri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. İzmir 2006.

Selçuk, Turhan. *Grafik Mizah*. Ed. Turgut Çeviker. İris. İstanbul 1998.

Selen, Hâmit Sadî. *Atatürk Konferansları I*. Türk Tarih Kurumu. Ankara 1963.

Seyhan, Salih. “II. Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Mizah Gazetesi: Karagöz”. *Gülmenin Arkeolojisi ve Medyada Mizah Olgusu Ulusal İletişim Kongresi (13-15 Mayıs 2010)*. Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları. Erzurum 2011. s. 191-200.

Sezer, Ayten. *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*. Türk Tarih Kurumu. Ankara 1999.

Shaw Stanford J & Shaw, Ezel Kural. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, 1977.

Streicher, Lawrence H. “On a Theory of Political Caricature”. *Comparative Studies in Society and History*. 9/4. (1967).

Soyak, Hasan Rıza. *Atatürk'ten Hatıralar I*. Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. İstanbul 1973.

_____. *Atatürk'ten Hatıralar II*. Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. İstanbul 1973.

Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmalar*. Cilt I (1920-1945). Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.

_____. *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*. TTK Yayınları. Ankara 1999.

Sökmen, Tayfur. *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*. Türk Tarih Kurumu. Ankara 1978.

Sungu, İhsan. "Tevhidi Tedrisat". *Belleten*. Cilt II. Sayı:7-8. Yıl 1938. s. 397-431.

Şenyapılı, Önder. *Neyi, Neden, Nasıl Anlatıyor Karikatür, Kim Niye Çiziyor*. ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve iletişim A.Ş. Ankara 2003.

Şimşir, Bilal N. *Ankara... Ankara Bir Başkentin Doğuşu*. Ankara 1988.

Şimşir, Bilal. *Atatürk'ün Hastalığı*. Ankara 1989.

Tamer, Aytül. "Kurtuluş Savaşı'ndan Tek Parti Dönemine İktidar ve Mizah İlişkisi: Devlet Arşivindeki İzler". *Gülmenin Arkeolojisi ve Medyada Mizah Olgusu Ulusal İletişim Kongresi (13-15 Mayıs 2010)*. Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları. Erzurum 2011. s.211-223.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. Dergâh Yayınları. İstanbul 2012.

Tansel, Fevziye Abdullah. "Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri (1862-1884)". *Belleten*. Cilt: XVIII. Sayı 66. Nisan 1953. s. 223-249.

Tef ve Dünya Karikatüristleri Albümü. Şehir Matbaası. İstanbul 1955.

Timur, Taner. *Türk Devrimi Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli*. Sevinç Matbaası. Ankara 1968.

_____. *Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946*. Emel Matbaası. Ankara 1971.

Tekeli, İlhan & İlkin, Selim. *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. ODTÜ Yayınları. Ankara 1977.

Tokgöz, Erдің. *Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi*. Ed. Bahaeddin Yediyıldız, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü. Ankara 2002.

Topuz, Hıfzı. "Dünyada Karikatür Akımları. *Milliyet Sanat Dergisi*. 1984.

_____. *İletişimde Karikatür ve Toplum*. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Basımevi. Eskişehir 1986.

_____. *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*. İnkılap Kitapevi. İstanbul 1997.

_____. "Türkiye'de Mizahın Gelişmesi". *Gülmenin Arkeolojisi ve Medyada Mizah Olgusu Ulusal İletişim Kongresi (13-15 Mayıs 2010)*. Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları. Erzurum 2011. s. 7-11.

Tokmakçioğlu, Erdoğan. *Türk Basın Tarihi*. İsim Yayınları. Ankara 2011.

Toprak, Zafer. "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu". *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu 14-16 Ocak 1977*. İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği İstanbul 1977.

Tökin, Füzruzan Hüsrev. *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1939-1965*. Elif Yayınları. İstanbul 1965.

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*. İstanbul 1952.

_____. *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. Yedigün Matbaası. İstanbul 1960.

_____. *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*. Baha Matbaası. İstanbul 1964.

Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*. Yurt Yayınları, Ankara 1981.

Tunçay, Mete. Koçak, Cemil. Özdemir, Hikmet. Boratav, Korkut. Hilal, Selahattin. Katoğlu, Murat. Ödekan, Ayla. *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*. Cem Yayınevi. İstanbul 1989.

Tural, Sadık. "Türkiye Cumhuriyeti'nin Tapu Tescil Andlaşması: Lozan". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt XIX. Mart 2003. Sayı 55. s. 1-16.

Turan, Refik. "Kültür Alanındaki Gelişmeler". *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 2*. Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara 2006.

Turan, Şerafettin. *Mustafa Kemal Atatürk*. Ankara, 2004.

Türk Tarih Kurumu Ana Tüzüğü. Türk Tarih Kurumu. Ankara 1956.

"Türk Yazı İnkılâbının Fikri Hazırlıkları". Ankara Doğu Araştırma Merkezi. Eğitim ve Kültür Araştırma Grubu. BTDD. İstanbul 1985.

Türk Devrim Tarihi, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Gnkur. Basımevi. Ankara 1971.

Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980). Cilt:1. (Ed. Baskın Oran). İletişim Yayınları. İstanbul 2001.

Türk İstiklal Harbi, Genelkurmay Başkanlığı 2. Cilt, 6. Kısım. 4. Kitap. Ankara 1969.

Türkoğlu, Nurçay. *İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara, Toplumsal İletişim, Tanımlar, Kavramlar, Tartışmalar*. Kalemus. İstanbul 2007.

Uçaral, Rifat. *Siyasi Tarih*. Filiz Kitabevi. İstanbul 1985. s. 422-427.

Uluslan, Şayan. “Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi - Öncesi ve Sonrası”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*. VII/16-17. (2008/Bahar-Güz).

Usta, Çiğdem. *Mizah Dilinin Gizemi*. 2.Basım. Akçağ Yayınları. Ankara 2009.

Uzun, Hakan. *Atatürk ve Nutuk*. Siyasal Kitabevi. Ankara 2006.

_____. “Liderine Ağlayan Bir Ulus: Atatürk’ün Ankara’daki Cenaze Töreni”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Sayı 43. Bahar 2009.

Ülken, Yüksel. *Atatürk ve İktisat*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara 1981.

Ünaydın, Ruşen Eşref. *Atatürk’ün Hastalığı*. Ankara, 1959.

van Dijk, Teun A. *News As Discourse*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers. New Jersey 1988.

_____. “Critical Discourse Analysis”. ed. D. Tannen & E. H. Hamilton & D. Schiffrin. *In the Handbook of Discourse Analysis*. Blackwell Publishing. Oxford 2003.

_____. “Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları”. *Medya, İktidar ve İdeoloji*. der. ve çev. M. Küçük. Bilim ve Sanat Yayınları. Ankara 2005.

Villalta, Jorge Blanco. *Atatürk*. çev. William Campbell. Türk Tarih Kurumu. Ankara 1991.

Yalçın, E. Semih. *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*. Berikan Yayınevi. Ankara 2000.

_____. “Misâk-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”. *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler*. haz. Berna Türkdogan. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara 2000.

_____. “Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılığı”. *Türkler. Yeni Türkiye Yayınları*. Cilt13. Ankara 2002. s. 255-257.

Yazıcı, Nevin. “Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926-1955)”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*. Ankara 2007.

Yerasimos, Stefanos. “Tek Parti Dönemi”. *Geçiş Sürecinde Türkiye*. Der. İrvin C. Schick/E. Ahmet Tonak. Belge Yayınları. İstanbul 2006.

Yeşil, Ahmet. *Türkiye’de İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. Cedit Neşriyat. Ankara 2002.

Yıldırım, İsmail. *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*. Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara 2001. s. 34.

Yoltaş, Niyazi. “Karikatür Sanatı”. *Varlık Dergisi*. İstanbul 1984.

Zihnioğlu, Yaprak. *Kadinsız İnkılap (Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği)*. Metis Yayınları. İstanbul 2003.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Yasemin Saner Gönen. İletişim. İstanbul 1996.

_____, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul 2005.

İnternet Kaynakları (Kitaplar, Makaleler)

Akgün, Seçil. “Tevhid-i Tedrisat”. *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*. İstanbul 1983.

_____. *Şapka Kanunu*.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/833/10532.pdf>. (22.8.2017).

Albayrak, Mustafa. “Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları (1928-1935)”.

<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-29/millet-mekteplerinin-yapisi-ve-calismalari-1928-1935>. (8.6.2018).

Ankara’nın Başkent Olması.

<https://meclisarsivinden.wordpress.com/2012/06/03/ankaranin-baskent-olmasi/>. (18.8.2017).

Aslan, Demo Ahmet. “Modern Türkiye’de Ulusal Kimliğin İnşasında Soyadı Kanunu’nun Rolü”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2006. s. 155-172. <https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/37353/>. (21.2.2019).

Atatürk, Kemal. *Nutuk*. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü. MEB. Cilt 1-3. İstanbul 1970.

<http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/337.pdf>, 23.8.2017.

Aydın, Nermin. “İzmir Suikastı ve Nedenleri”. *Asia Minor Studies*. 3 / 6. Temmuz 2015. s. 22-41. <http://dergipark.gov.tr/asm/issue/22912/245297>. (19.2.2019).

Barlas, Dilek. “Milletler Cemiyeti’nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında”.

Uluslararası İlişkiler. Cilt 14. Sayı 55, 2017. s. 93-111.

<http://home.ku.edu.tr/~dbarlas/uid.pdf>. (5.3.2019).

Bayraktar, Bayram. “Atatürk’ün Orta Doğu Politikası”.

<http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/BAYRAKTAR-Bayram-ATATÜRK’ÜN-ORTA-DOĞU-POLİTİKASI.pdf>. (11.9.2017).

“Bazı Kisvelerin Giyilemiyeceğine Dair Kanunun Tatbik Suretini Gösterir Nizamname”.<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/2.3.21958.pdf>. (18.10.2018).

Cevahir, H. Kayam. “Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM’de Görüşülmesi”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Sayı 27. Cilt IX. Temmuz-Kasım 1993.

<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-27/lozan-baris-andlasmasina-gore-turk-yunan-nufus-mubadelesi-ve-konunun-tbmmde-gorusulmesi>. (9.7.2018).

Cumhuriyet Halk Partisi. <https://www.chp.org.tr/haberler/chp-tarihi>. (18.8.2017).

Cumhuriyet Halk Partisi Tarihi. http://www.chpistanbul.org.tr/Haberler/0/chp_tarihi-54.aspx. (18.8.2017).

Cumhuriyet Dönemi Hukuk İnkılâbı ve Yeni Hukuk Düzeni.

<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/II3.pdf>. (22.8.2017).

Çelik Halil & Ekşi Halil. “Söylem Analizi”.

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/%20maruaebd/article/viewFile/1012001642/1012001372>, (13.9.2017).

Doğan, Murat. “Türk Medenî Kanunu’nun Evliliğin Genel Hükümleri Bakımından Getirdiği Yenilikler”. s. 93-129.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/280/2540.pdf>. (18.2.2019).

Doğaner, Yasemin. “Atatürk Dönemi Türkiye’sinde Sosyo-Kültürel Değişim”.

<http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/DO%C4%9EANER-Yasemin-ATATÜRK-DÖNEMİ-TÜRKİYESİ'NDE-SOSYO-KÜLTÜREL-DEĞİŞİM.pdf>. (24.8.2017).

Dönmez, Cengiz. “Atatürk ve Harf İnkılâbı”. s. 37-70.

<http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/02-cengiz-dönmez.pdf>. (20.2.2019).

Erdem, Çiğdem. “Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası hareketi Üzerinden Bir İnceleme”. s. 1-22.

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/287270>. (21.2.2019).

Erim, Nihat .“Milletler Cemiyeti Üzerinde Düşünceler”.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/350/3627.pdf>. (6,2.2019).

Eyicil, Ahmet. “Atatürk Devrinde Türkiye’nin Balkan Politikası”. s. 335-367.

<http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Ahmet-EYİCİL-Atatürk-Devrinde-Türkiyenin-Balkan-Politikası.pdf>. (12.3.2019).

“Humour Maddesi”. *Cambridge Dictionary*.

http://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce-t%C3%BCrk%C3%A7e/humour_1. (28.9.2017).

“İletişim Sürecinin İşleyişi”. s.1-141.

http://www.ktu.edu.tr/dosyalar/besikduzuburo_83afc.pdf, (1.4.2019).

1924 Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>. (18.8.2017).

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=77. (23.8.2017).

<https://www.turkocaklari.org.tr/turk-ocagi-tarihi/turk-ocaklarinin-kisa-tarihcesi-3496>. (1.11.2018).

Karakoç, Ercan. “Atatürk’ün Hatay Davası”. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 50. Yaz 2009. s. 99-101.

http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/ercan_karakoc_ataturkun_hatay_davasi.pdf. (1.4.2019).

Kısıklı, Emine. “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Sayı 24. Kasım 1999-2003. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/800/10217.pdf>. (23.8.2017).

Koçhisarlıoğlu, Cengiz. “Aile Hukuku’nda Eşlerin Eşitliği”. s. 251-279.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/302/2837.pdf>. (18.2.2019).

Konan, Belkıs. “Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci”. s. 157-174.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/1584/17173.pdf>. (20.2.2019).

Lüleci, Taner. “İzmir Suikastı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Yıl: 4. Sayı: 22 Mart 2016. s. 180-187.

http://www.asosjournal.com/Makaleler/812018875_1008%20Taner%20LÜLECİ.pdf. (19.2.2019).

“Mizah Maddesi”. *Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük*.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59ccd8691364c9.49470290. (28.9.2017).

Özer, Atilla. “Türk Mizah Dergileri ve Karikatür Sanatındaki Değişmeler”. *Anadolu Üniversitesi Kurgu Dergisi*. Sayı: 9. Eskişehir 1991.

<http://www.atilaozermuzevi.com/1991/05/turk-mizah-dergileri-ve-karikatur-sanatindaki-degismeler.html>. (20.11.2017).

Özkaya, Yücel. *Altı İlke*. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/785/10097.pdf>,

(25.8 .2017).

Palabıyık, Mustafa Serdar. “Sadabat Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme”. *Ortadoğu Etütleri*. Cilt 2. No 3. Temmuz 2010. s. 147-179.

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/209569>. (1.4.2019).

Solak, Lale. “Türkiye’de Okul Kıyafetleri ve Sosyo- Politik Değişimin Etkisi”. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi Journal of Research in Education and Teaching*. Ağustos 2014. Cilt: 3. Sayı 3.

<http://www.jret.org/FileUpload/ks281142/File/39.solak.pdf>. (18.10.2018).

Soysal, İsmail. “Montö Boğazlar Sözleşmesi”. *DİA*.

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=300275>. (26.9.2017).

Şimşir, Bilal. “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri”. s. 859-916.

<http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Bilâl-N.-ŞİMŞİR-Musul-Sorunu.pdf>. (25.2.2019).

Taşdemir, Serap. “Türk Basınında Büyük Nutuk’un Yansımaları”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Sayı 44. Güz 2009. s. 673-712.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/1561/16958.pdf>. (23.8.2017).

Taşkıran, Cemalettin. *Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)*.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/808/10287.pdf>. (18 8.2017).

Tongul, Neriman. “Türk Harf İnkılâbı”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Sayı 33-34. Mayıs-Kasım 2004. s. 103-13.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/793/10166.pdf>. (23.8.2017).

Toprak, Zafer. “Halk Fırkası’ndan Önce Kurulan Parti Kadınlar Halk Fırkası”. s. 29-31.

https://www.academia.edu/20755495/Halk_Fırkasından_Önce_Kurulan_Partı_Kadınlar_Halk_Fırkası. (20.2.2019).

- Uğurlu, Seyit Battal & Demir, Selvi. “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Tekke ve Zaviyeler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt 6. Sayı 24. Kış 2013. s. 367-379.
http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt6/cilt6sayi24_pdf/ugurlu_seyitbattal.pdf. (1.4.2019).
- Uzun, Hakan. “Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1946 Olağanüstü Kurultayı”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies* XIII/26, (2013-Bahar/Spring). <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/235740>. (11.6.2018).
- Ulu, Cafer. “Osmanlıda Alfabe Tartışmaları ve Latin Alfabesinin Kabulü Sürecinde Mustafa Kemal’in Çıktığı Yurt Gezileri: Tekirdağ Örneği”. s. 277-302.
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1900/19970.pdf>. (20.2.2019).
- Yüksel, Sera Reyhani. “Türk Medenî Kanunu Bakımından Kadın-Erkek Eşitliği”. s. 175-200. http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/18_2_6.pdf, (18.2.2019).
- Zürcher, Erik-Jan. “Greek and Turkish Refugees and Deportees 1912-1924”. *Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive Department of Turkish Studies*. Universiteit Leiden 2003. s. 1-7.
<http://www.transanatolie.com/english/turkey/turks/Ottomans/ejz18.pdf>. (10.3.2019).
- 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, <https://anayasa.tbmm.gov.tr/1924.aspx>. (1.2.2019).

EKLER

Ek 1: *Karagöz*'ün İlk Sayısı ve Kapak Sayfası ⁴⁶⁹

⁴⁶⁹ *Karagöz*, 10 Ağustos 1908.

صاحب‌نظر و تصدیق
پرونده اجرتی و چاپ
چاپخانه دولتی
آذربایجان

مرکز توزیع ادبیاتی
چاپخانه دولتی
آذربایجان

فرهنگ

صاحب‌نظر و تصدیق
پرونده اجرتی و چاپ
چاپخانه دولتی
آذربایجان

مرکز توزیع ادبیاتی
چاپخانه دولتی
آذربایجان

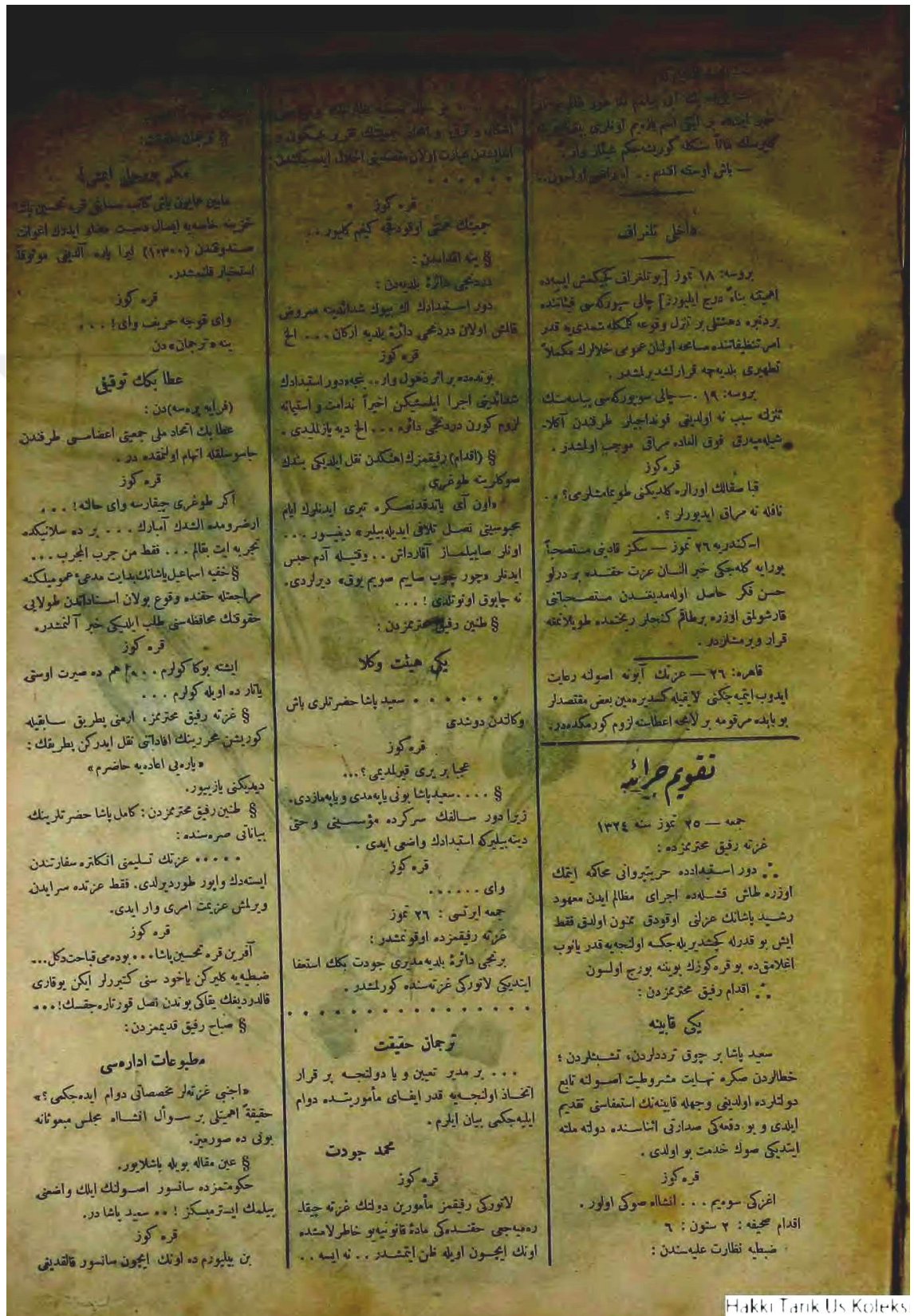
شماره ۱ - شماره ۱۰۰ - شماره ۱۰۰۰

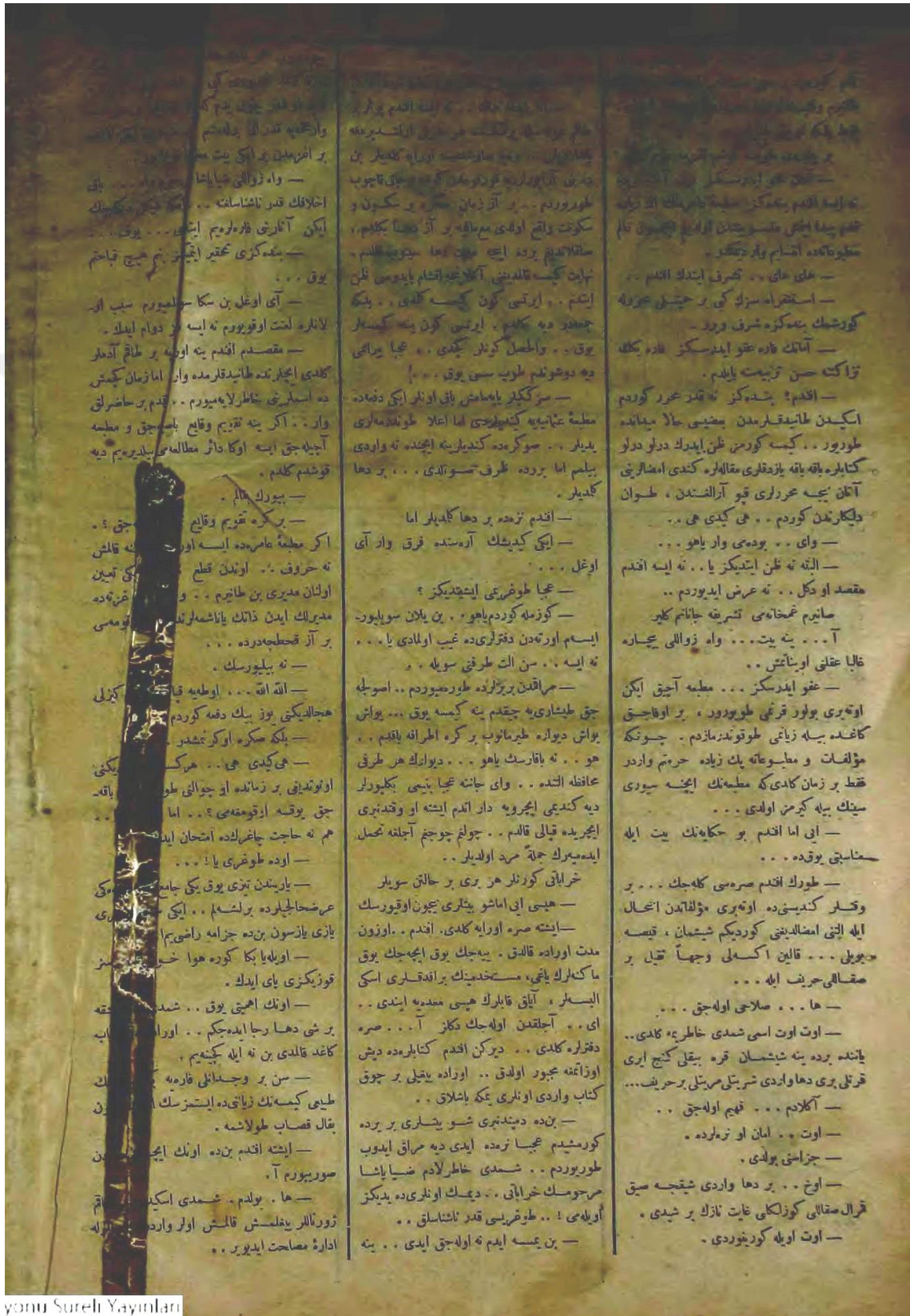
نومر	(شماره ۱۰۰ - شماره ۱۰۰۰)	زوار ايرتسى
۱	۱۰۰	۲۸ اگستوس ۱۳۲۶
۲	۱۰۱	۱۳۲۶
۳	۱۰۲	۱۳۲۶
۴	۱۰۳	۱۳۲۶
۵	۱۰۴	۱۳۲۶
۶	۱۰۵	۱۳۲۶
۷	۱۰۶	۱۳۲۶
۸	۱۰۷	۱۳۲۶
۹	۱۰۸	۱۳۲۶
۱۰	۱۰۹	۱۳۲۶
۱۱	۱۱۰	۱۳۲۶
۱۲	۱۱۱	۱۳۲۶
۱۳	۱۱۲	۱۳۲۶
۱۴	۱۱۳	۱۳۲۶
۱۵	۱۱۴	۱۳۲۶
۱۶	۱۱۵	۱۳۲۶
۱۷	۱۱۶	۱۳۲۶
۱۸	۱۱۷	۱۳۲۶
۱۹	۱۱۸	۱۳۲۶
۲۰	۱۱۹	۱۳۲۶
۲۱	۱۲۰	۱۳۲۶
۲۲	۱۲۱	۱۳۲۶
۲۳	۱۲۲	۱۳۲۶
۲۴	۱۲۳	۱۳۲۶
۲۵	۱۲۴	۱۳۲۶
۲۶	۱۲۵	۱۳۲۶
۲۷	۱۲۶	۱۳۲۶
۲۸	۱۲۷	۱۳۲۶
۲۹	۱۲۸	۱۳۲۶
۳۰	۱۲۹	۱۳۲۶
۳۱	۱۳۰	۱۳۲۶
۳۲	۱۳۱	۱۳۲۶
۳۳	۱۳۲	۱۳۲۶
۳۴	۱۳۳	۱۳۲۶
۳۵	۱۳۴	۱۳۲۶
۳۶	۱۳۵	۱۳۲۶
۳۷	۱۳۶	۱۳۲۶
۳۸	۱۳۷	۱۳۲۶
۳۹	۱۳۸	۱۳۲۶
۴۰	۱۳۹	۱۳۲۶
۴۱	۱۴۰	۱۳۲۶
۴۲	۱۴۱	۱۳۲۶
۴۳	۱۴۲	۱۳۲۶
۴۴	۱۴۳	۱۳۲۶
۴۵	۱۴۴	۱۳۲۶
۴۶	۱۴۵	۱۳۲۶
۴۷	۱۴۶	۱۳۲۶
۴۸	۱۴۷	۱۳۲۶
۴۹	۱۴۸	۱۳۲۶
۵۰	۱۴۹	۱۳۲۶
۵۱	۱۵۰	۱۳۲۶
۵۲	۱۵۱	۱۳۲۶
۵۳	۱۵۲	۱۳۲۶
۵۴	۱۵۳	۱۳۲۶
۵۵	۱۵۴	۱۳۲۶
۵۶	۱۵۵	۱۳۲۶
۵۷	۱۵۶	۱۳۲۶
۵۸	۱۵۷	۱۳۲۶
۵۹	۱۵۸	۱۳۲۶
۶۰	۱۵۹	۱۳۲۶
۶۱	۱۶۰	۱۳۲۶
۶۲	۱۶۱	۱۳۲۶
۶۳	۱۶۲	۱۳۲۶
۶۴	۱۶۳	۱۳۲۶
۶۵	۱۶۴	۱۳۲۶
۶۶	۱۶۵	۱۳۲۶
۶۷	۱۶۶	۱۳۲۶
۶۸	۱۶۷	۱۳۲۶
۶۹	۱۶۸	۱۳۲۶
۷۰	۱۶۹	۱۳۲۶
۷۱	۱۷۰	۱۳۲۶
۷۲	۱۷۱	۱۳۲۶
۷۳	۱۷۲	۱۳۲۶
۷۴	۱۷۳	۱۳۲۶
۷۵	۱۷۴	۱۳۲۶
۷۶	۱۷۵	۱۳۲۶
۷۷	۱۷۶	۱۳۲۶
۷۸	۱۷۷	۱۳۲۶
۷۹	۱۷۸	۱۳۲۶
۸۰	۱۷۹	۱۳۲۶
۸۱	۱۸۰	۱۳۲۶
۸۲	۱۸۱	۱۳۲۶
۸۳	۱۸۲	۱۳۲۶
۸۴	۱۸۳	۱۳۲۶
۸۵	۱۸۴	۱۳۲۶
۸۶	۱۸۵	۱۳۲۶
۸۷	۱۸۶	۱۳۲۶
۸۸	۱۸۷	۱۳۲۶
۸۹	۱۸۸	۱۳۲۶
۹۰	۱۸۹	۱۳۲۶
۹۱	۱۹۰	۱۳۲۶
۹۲	۱۹۱	۱۳۲۶
۹۳	۱۹۲	۱۳۲۶
۹۴	۱۹۳	۱۳۲۶
۹۵	۱۹۴	۱۳۲۶
۹۶	۱۹۵	۱۳۲۶
۹۷	۱۹۶	۱۳۲۶
۹۸	۱۹۷	۱۳۲۶
۹۹	۱۹۸	۱۳۲۶
۱۰۰	۱۹۹	۱۳۲۶

مخاوره

— مرچا قره کوز برادر،
سایه‌الله قاره قاردهش...
آنسزین تشرطه سبب؟
— آکلاهه حتم اندم... بندکزه طبعه طاهره

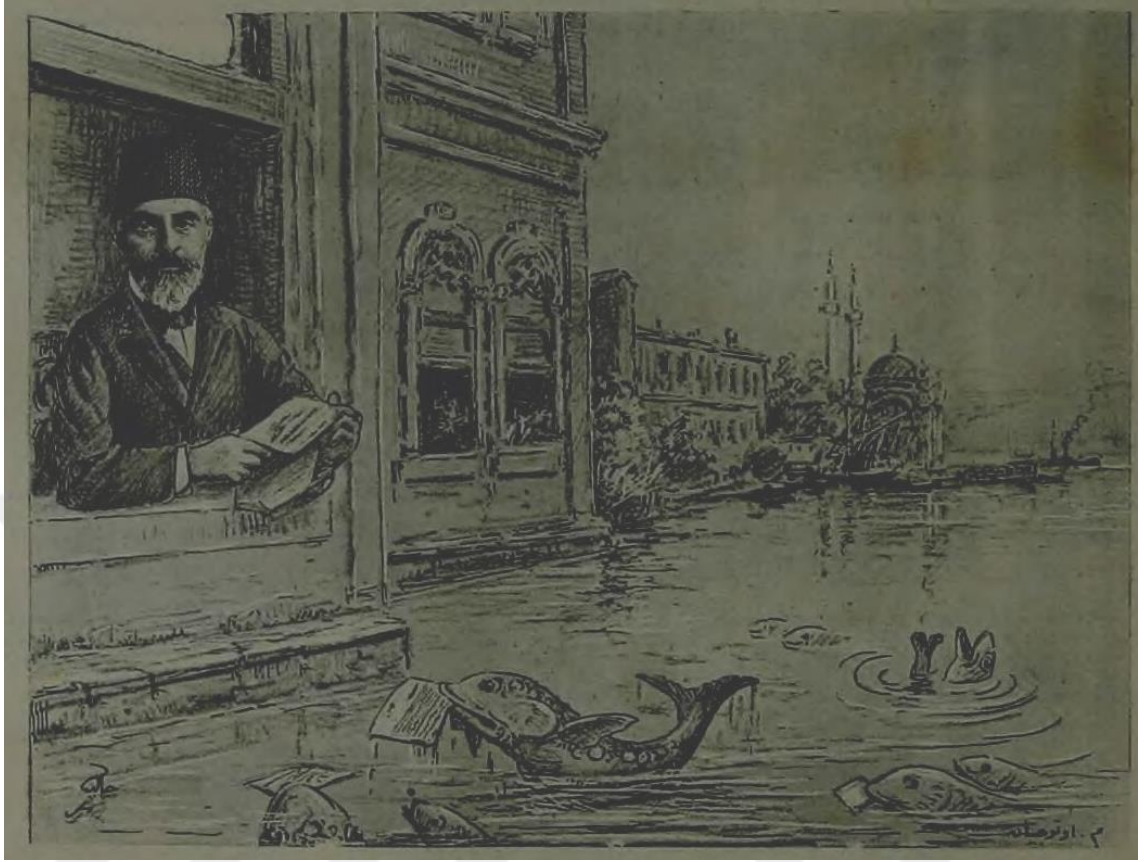

Ek 2: Ali Fuat Bey'e Ait İmzalı Karikatür Örneği ⁴⁷⁰

⁴⁷⁰ *Karagöz*, 7 Ağustos 1324 (20 Ağustos 1908), s. 1.

Ek 3: Halit Naci'ye Ait İmzalı Karikatür Örneği ⁴⁷¹

⁴⁷¹ *Karagöz*, 31 Teşrin-i Evvel 1325 (13 Kasım 1909), s. 1.

Ek 4: Mehmet Baha'ya Ait İmzalı Karikatür Örneği⁴⁷²

⁴⁷² *Karagöz*, 1 Haziran 1325 (14 Haziran 1909), s. 1.

Ek 5: D. Mazlum'a Ait İmzalı Karikatür Örneği ⁴⁷³

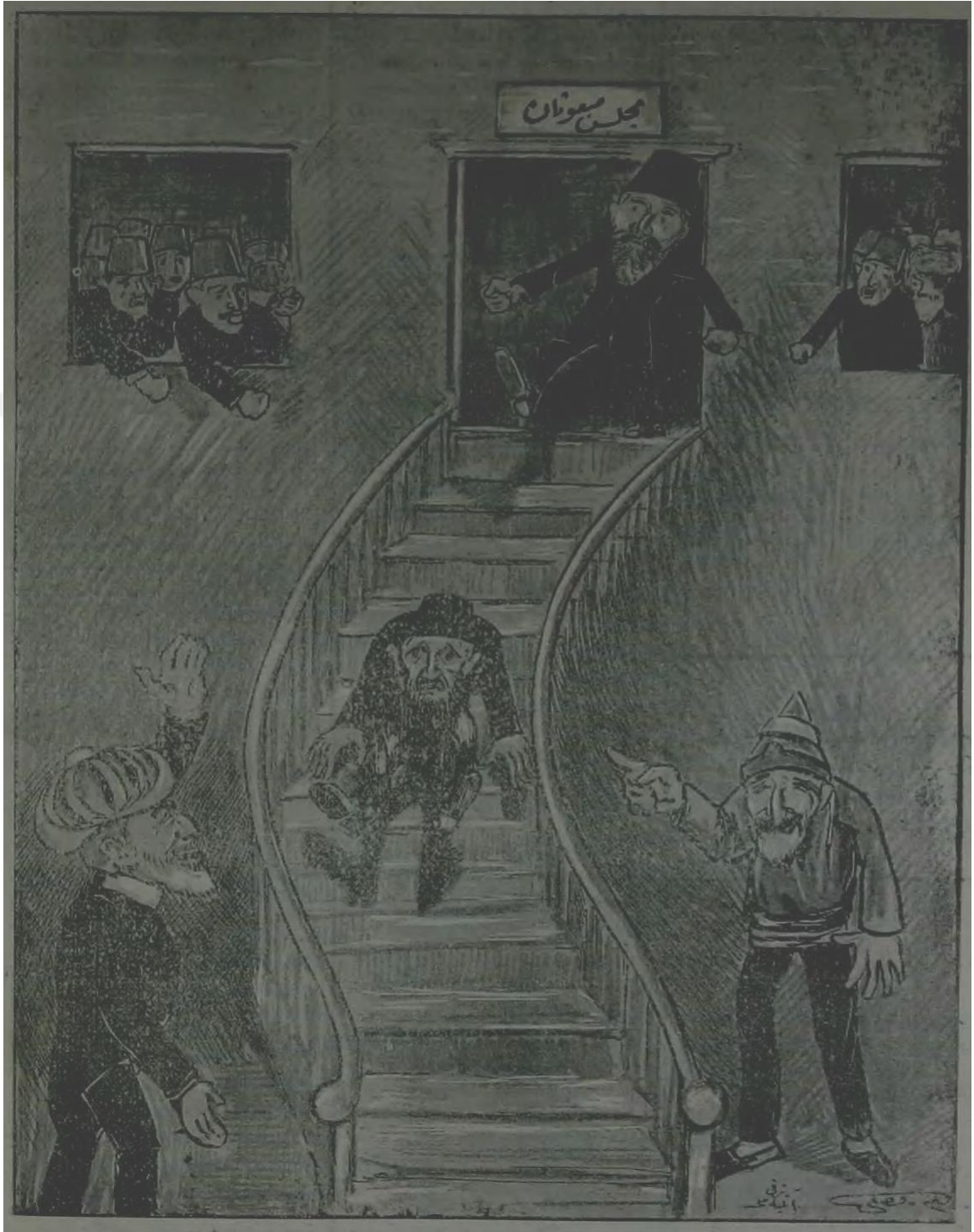
⁴⁷³ *Karagöz*, 30 Nisan 1327 (13 Mayıs 1911), s. 1.

Ek 6: Mustafa Necati'ye Ait İmzalı Karikatür Örneği ⁴⁷⁴

⁴⁷⁴ Karagöz, tarihi belirlenememiş karikatür.

Ek 7: Mehmet Fazlı'ya Ait İmzalı Karikatür Örneği ⁴⁷⁵

⁴⁷⁵ Karagöz, 5 Şubat 1324 (18 Şubat 1909), s. 4.

Ek 8: Cemal'e Ait İmzalı Karikatür Örneği ⁴⁷⁶

⁴⁷⁶ *Karagöz*, 11 Mayıs 1325 (24 Mayıs 1909), s. 1.

Ek 9: Necmettin'e Ait İmzalı Karikatür Örneği⁴⁷⁷

⁴⁷⁷ *Karagöz*, 21 Eylül 1325 (4 Ekim 1909), s. 1.

**Ek 10: Yurdun çeşitli yerlerinde Millet Mektepleri'nin Açılışı İle İlgili Karikatür
Örneği⁴⁷⁸**

⁴⁷⁸ Karagöz, 5 Birinci Kanun 1928, s. 4.

Ek 11: Halifelğin Kaldırılması Konusunda J. Patterson'un Raporu

0381

DECLASSIFIED: E.O. 12958, Sec. 2.402; State Dept. Policy, 6/2/79
By Mike C. Smith NARS, Date 1-28-80

-20-

in the Cabinet).

This eminence, though, proved ephemeral for radical speeches were made in the Assembly in February 1924 advocating complete abolition of the Caliphate, the final separation of Church and State, and the expulsion from the country of members of the former Osmanli dynasty. The speeches were obviously "inspired" by Kemal who was known to have approached the Sheikh Senoussi with an offer of Turkish support for the Caliphate if he would become Caliph outside the bounds of Turkey. (This offer had been refused owing to the Sheikh's esteem for Abdul Medjid, the Caliph). A large majority of the Assembly, however, seemed to concur in the suggestions thus made and even the clericals made no open opposition to them. The removal from the Cabinet of the Minister of Religious Affairs was, in consequence, seen to be an approaching probability.

On March 3, the Assembly approved laws providing for the abolition of the Caliphate and the expulsion of all male and female members of the Osmanli Dynasty; the removal from the Cabinet of the Ministry of Religious Affairs and its substitution by a Bureau of Religious Affairs attached to the Prime Ministry. (At this time, the Chief of the General Staff was likewise removed from the Cabinet). No opposition was shown in the Assembly or, openly, in Constantinople. Rasouf Bey accepted the abolition of the Caliphate as inevitable. Refet Pasha concurred, but expressed the belief that the time chosen was inopportune, in that the Caliph had behaved

0302

DECLASSIFIED: E.O. 12065, Sup. 3-507; State Dept. Guidelines, 6/2/79
By Mike O. Dwyer NARS, Date 1-28-80

-21-

behaved well. In the view of this political leader, Abdul Medjid should have been allowed to have lived out his life after which the whole Imperial family could properly have been ejected. He remarked that the act could best have been accomplished at the time of the expulsion of the last Sultan. Moreover the abolition of the Caliphate caused little apparent popular resentment, the people being at the time, which was one of economic depression, so concerned with immediate personal problems that the increasing secularization of the country passed almost unheeded.

The Caliph himself interposed no resistance, but hurriedly left Constantinople at 5 o'clock on the morning of March 4, the entire Imperial family abandoning the country immediately after its head.

Following the abolition of the Caliphate, the Assembly turned with concentrated attention to the formulation of a new Constitution to replace the Fundamental Law under which the State had been operating since early in the nationalist movement. Work on drafting its text had been begun shortly after the proclamation of the Republic, but progress had been slow. Discussion of the first articles of the proposed Organic Law had been conducted without acrimony, but opposition to the dictatorial tendencies of the Mustafa Kemal Ismet group culminated on March 23 when discussion of the draft reached Article 25, adoption of which would have given the President of the Republic power to dissolve the Assembly and to order new elections. The administration

Ek 12: Türk Ocakları Hakkında *Karagöz*'de Yayımlanmış Bir Karikatür ⁴⁷⁹

⁴⁷⁹ Karagöz, 25 Mart 1931, s. 1.

Ek 13: Türk Ocakları Hakkında *Karagöz*'de Yayınlanmış Bir Karikatür ⁴⁸⁰

⁴⁸⁰ Karagöz, 15 Nisan 1931, s 1.

Ek:14: 1922 Yılı *Akşam*, *İkdam*, *Babalık*, *Anadolu'da Yenigün* Gazetelerinin Fiyatları ve Abonelik Bedelleri

Tablo 3. 1922 Yılı *Akşam*, *İkdam*, *Babalık*, *Anadolu'da Yenigün* gazetelerinin fiyatları ve abonelik bedelleri⁴⁸¹

	Akşam	İkdam	Babalık	Anadolu'da Yenigün
Günlük Fiyatı	100 para	100 kuruş	5 kuruş	5 kuruş
Yurtiçi	Senelik 950 kuruş, 6 aylık 500 kuruş, 3 aylık 360 kuruş	Senelik 850 kuruş, 6 aylık 450 kuruş, 3 aylık 240 kuruş	Senelik 1000 kuruş, 6 aylık 550 kuruş, 3 aylık 300 kuruş	Senelik 1300 kuruş, 6 aylık 700 kuruş, 3 aylık 400 kuruş
Yurtdışı	Senelik 1400 kuruş, 6 aylık 750 kuruş, 3 aylık 400 kuruş	Senelik 1150 kuruş, 6 aylık 600 kuruş, 3 aylık 300 kuruş	Belirtilmemiş	Senelik 1900 kuruş 6 aylık 1000 kuruş 3 aylık 550 kuruş

⁴⁸¹ *Akşam*, 23 Kanun-ı Sani 1338 (23 Ocak 1922); *Anadolu'da Yenigün*, 28 Mart 1338 (23 Mart 1922); *Babalık*, 4 Mart 1338 (4 Mart 1922); *İkdam*, 22 Mart 1338 (22 Mart 1922).

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 30/05/2019

Tez Başlığı / Konusu: Yakın Dönem Siyasi Tarihinin Karikatür Üzerinden Analizi: Karagöz 1922-1939

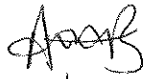
Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 333 sayfalık kısmına ilişkin, 29/5/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları dâhil,
- 2- Kaynakça hariç/dâhil
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

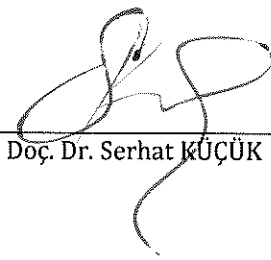
Gereğini saygılarımla arz ederim.

30/5/2019
Tarih ve İmza

Adı Soyadı: AYŞE BEDİR
Öğrenci No: N12245800
Anabilim Dalı: TARİH
Programı: TARİH
Statüsü: ☐ Y.Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç. Dr. Serhat KÜÇÜK

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TO THE DEPARTMENT OF HISTORY**

Date: 30/5/2019

Thesis Title / Topic: The Analysis of the Recent Political History through Cartoon: Karagöz 1922-1939

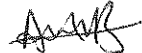
According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 29/5/2019 for the total of 333 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 7 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections included
2. Bibliography/Works Cited included
3. Quotes included
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

30/5/2019
Date and Signature

Name Surname: AYŞE BEDİR

Student No: N12245800

Department: HISTORY

Program: HISTORY

Status: ☐ Masters ☒ Ph.D. ☐ Integrated Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Assoc. Prof. Serhat KÜÇÜK

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 30/5/2019

Tez Başlığı / Konusu: "Yakın Dönem Siyasi Tarihinin Karikatür Üzerinden Analizi: Karagöz 1922-1939"

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

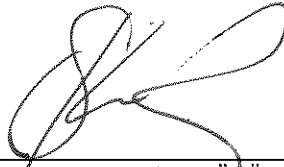
Gereğini saygılarımla arz ederim.

30/5/2019
Tarih ve İmza

Adı Soyadı: AYŞE BEDİR
Öğrenci No: N12245800
Anabilim Dalı: TARİH
Programı: TARİH
Statüsü: ☐ Y.Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Uygundur.

Doç. Dr. Serhat KÜÇÜK

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY TO THE DEPARTMENT PRESIDENCY**

Date: 30/5/2019

Thesis Title / Topic: "The Analysis of the Recent Political History through Cartoon: Karagöz 1922-1939"

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

30/5/2019
Date and Signature

Name Surname: AYŞE BEDİR

Student No: N12245800

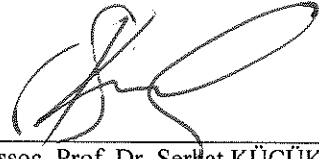
Department: HISTORY

Program: HISTORY

Status: ☐ Masters ☒ Ph.D. ☐ Integrated Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Approved

Assoc. Prof. Dr. Serhat KÜÇÜK

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ayşe BEDİR

Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :

Yüksek Lisans Öğrenimi :

Bildiği Yabancı Diller :

Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

E-Posta Adresi :a.bedir34@gmail.com

Tarih : 29.5.2019

